गुजरातशाळापत्र.

GUJARAT SCHOOL-PAPER.

JANUARY 1884.

પુસ્તક ૨૩ મું.   જાન્યુઆરી.   અંક ૧ લો.

મંતાજી બહુ મોટું તુજ નામ તેમ છે કામ;-
કર અંતે મન ક્ષેત્રની, ખરી ખેતી ધરી હામ

અનુક્રમણિકા   પૃષ્ઠ

CONTENTS   PAGES

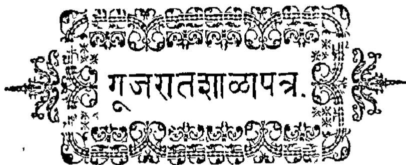

(કેળવણી ખાતાના હુકમથી)

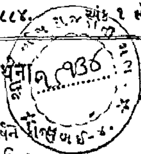
अमदावादमां

"માણાની હવેલીમધ્યે યુનાઇટેડ પ્રિન્ટિંગ અને જનરલ એજન્સી કંપની "લિમિટેડ"ના પ્રેસમાં રણછોડલાલ ગંગારામે છાપી પ્રગટ કર્યું

મૂલ્ય { (૩૧) વરસનો અગાઉથીજ. } ટપાલ ખર્ચ
{ (૩૦)= છૂટક એક અંકના } જુદું.

પુસ્તક ૨૩ મું. જાન્યુઆરી સન ૧૮૮૪. અંક ૧ લો.

નવા વર્ષની પ્રભુપ્રાર્થના

દુહો.

અર્થન પ્રીતિ પ્રભુ કરૂં, નવા વર્ષને [illegible]
વિઘ્નો સર્વ વિડારશો, હેતે જગાધિ રાજ.

મનહર છંદ (અંતર્લાપિકા)

ગુણી તણા ગુણ તણી, નીરખતાં શોભા ઓર,
જશ જેનો અતિશ્રુત, સદાકાળ શોભતો;
રાત્રદિન રાખે ધ્યાન, દાખવે જો લઇ જ્ઞાન,
તર્ત તરવાનો ઠામ, કાળ આવી આપતો;
શાષ્ટાંગથી સેવા કરે, લગાર વિસારે નહિ,
લાયક વિરાજમાન, જગત નીપાવતો;
પવિત્ર પોતે છે આપ, યત્ન રાખી જપો જાપ,
ત્રણ લોક કેરો નાથ, હોનાર ફળ આપતો 1

"ગુજરાતશાલાપત્રની સદાકાલ જય હો"

સવૈયા એકત્રીશા.

ગુણી ગવરેનર જનરલ શૂરા ભરતખંડના ઉપકારી,
આનંદી આભારી સુભા વાઇસરાય પદવી ધારી;

અહોનીશ અમ ઉપર એનો અમલ રાખજો જગકર્તાર,
રીપન રાજ સુખકાર તણો પ્રભુ જગત વિષે તું વિજય વધાર. ૧
દેશતણાં દુઃખ દૂર કરવાને જય કરવાને હામોહામે,
આર્યોને અતિ હક સોંપાવા હૈયે મોટી ધારી હામ;
સ્થાનિક મુખકર સ્વરાજ કેરો જેણે સોંપ્યોછે શુભ અધિકાર,
રીપન રાજ સુખકાર તણો પ્રભુ જગત વિષે તું વિજય વધાર. ૨
ઉત્સવ ગામોગામ વાધીયો, પ્રજા પ્રભુનું ધારે ધ્યાન,
લોર્ડરીપનના રાજ થકી ભારતવર્ષીનું વાધ્યું માન;
નિશ્ચિંત થઈ સઘળે ઠેકાણે જયજયનો ઉઠ્યો પોકાર,
રીપન રાજ સુખકાર તણો પ્રભુ જગત વિષે તું વિજય વધાર. ૩
સ્વતંત્રતા દેશીને આપી નિર્ભય સબળ કર્યું નિજ રાજ,
ઉજ્વળ કીર્તિ એણે લીધા પરમારથનું કીધું કાજ;
જન્મ ધર્યોછે જનહિત અર્થે સ્વારથ રાખ્યો નહિં લગાર,
રીપન રાજ સુખકાર તણો પ્રભુ જગત વિષે તું વિજય વધાર. ૪

નાથજી ભાઇશંકર ભટ્ટ.
મહેતાજી કરમાડ પ્રે. જંબુસર.

નામદાર ઇશ્વરે ખીજમાં પણ મન સદાજ ન્યાય સદન,
એના ગુણનુંજ ગાન કરો જન જેથી ઇશ્વર હોય પ્રસંન;
આભારે ઉભરાતા અંતઃકરણે સૌ માગો આવાર,
રિપન રાજ સુખકાર તણો પ્રભુ જકત વિષે તું વિજય વધાર. ૫

ईंग्रेज लोकनो संक्षिप्त इतिहास.

प्रकरण १२ मुं. त्रीजो प्रजाविग्रह.

રાજા સાથ વિષ્ટિઓ લશ્કરે ચલાવી તે ખરા દિલની હતી એ તેની વર્તણુક ઉપરથીજ જણાઇ આવે છે. રાજા પોતાના હાથમાં આવ્યો ત્યારથી સરદારો તેને રોજી કરવાનું બને તેટલું લઈ બેઠા હતા. પાર્લામેંટની પેઠે તેમણે કાંઈ એને પોતાના મિત્ર મંત્રીઓ સાથ એકાંત મળવાની

મનાઈ કરી નહોતી. પ્રેસ્બિટેરિયનો પોતાની ધર્મક્રિયા તથા ધર્મબોધમાં એને પરાણે બેસાડતા હતા, પણ લશ્કરે તો એને પોતાના મતના ખાસ પાદ્રી રાખવા દીધો હતો. ધર્મછૂટ બાબત તો જમાદાર જાઇસે રાજાને પકડતી વખત જે કહ્યું હતું તે ખરેખરૂં નોંધી રાખવા જોગ છે. રાજાએ પૂછ્યું કે મારી ઉપર ધર્મનો બળાત્કાર તો નહિ કરો, ત્યારે એ બોલ્યો કે "ધર્મનો બળાત્કાર તો કોઈની ઉપર પણ ન કરવો એજ અમારો સિદ્ધાંત છે, તો પછી, મહારાજ, આપની ઉપર તે અમે કરીએજ કેમ ?

વિષ્ટિનો ખરડો તૈયાર કરવામાં તેઓ રાજાના મિત્રોની સલાહ લેતા, અને જો માલમ પડતું કે આતો રાજા નહિજ કબુલ કરે, તો તેટલું એ લોક મૂકી પણ દેતા છેવટે તેમણે જે કરારો રાજાની આગળ રજુ કર્યા તે કેવળ મધ્યમપણાના હતા તેમણે માગ્યું કે દશ વર્ષ સુધી સૈના નૌકાદિનું ઉપરીપણું તથા મોટા અમલદારોની બહાલી બરતર્ફી પાર્લામેંટનેજ સ્વાધીન કરી દેવી, રાજ્યધર્મ ગમે તે રાખો પણ ધર્મગુરૂઓ પાસેથી બળાત્કાર ચલાવવાની સત્તા લઈ લેવી, અને ફક્ત અમુક સાતજણ શિવાય બને પક્ષના સર્વે લડનારાઓને સામાન્ય માફી આપવી.

આ કરતાં પાર્લામેંટની માગણી સોગણી સખ્ત હતી. તેણે દશને બંદલે વીશ વર્ષ સુધી સૈન્યનું ઉપરીપણું માગ્યું હતું, ધર્મની બાબત જ્યાં રાજાને સૌથી મોટો આગ્રહ ત્યાં તો પાર્લામેંટપણ મમત પકડીનેજ બેઠી હતી કે અમારો પ્રેસ્બિટેરિયન પંથ સ્વીકારવોજ, અને સૌથી વધારે અન્યાયી ને ક્રૂર માગણી તો એ હતી કે રાજપક્ષે જે જે માણસો લડ્યા હોય તેને લશ્કરી કે દિવાની નોકરી આપવી નહિ, અને તેમાં વળી એના ભાણેજો વગેરે સાતેક ઇષ્ટ મિત્રોનાં નામ તો સામાન્ય માફીમાંથી બાદ કરવા ખાતેજ નોંધ્યાં હતાં. આવી સરતો કબુલ રાખવામાં તો રાજાની ઇજ્જત નહોતી, અને તેથી તેણે તે કબુલ રાખી નહિ તે ઠીક કર્યું, પણ લશ્કરની સદરહુ માગણીઓ સામે વાજબી વાંધો થોડોજ લઈ શકાય એમ હતું. તે છતાં એણે તો તેનો પણ એટલોજ અભાવ બતાવ્યો. ખરૂં કહીએ, તો જેમાંથી કોઈ સાથે પણ વિષ્ટિ કરવાની દાનતજ રાજાને નહોતી. એ એની જુદીજ તજવીજમાં હતો.

રાજાની તજવીજ એ હતી કે બધાને વાતે વાતે ખાનગી અરપર એવી ચોતરફ ગનાતની કે પોતાને મદદ આવી મળે, અને આ હુલડખોરી પાર્લામેંટ તથા લશ્કર એ બને માર્યા જાય પાર્લામેંટમાં જ્યારથી બે ફાટા પડ્યા ત્યારથી તો એ રાહજ જોયા કરતો હતો, કે ક્યારે એ બને વચ્ચે પૂરી ચકમક ઝરે કે મારૂં કામ થાય એક કાગળમાં એ બદીખાનામાં પડ્યો પડ્યો ધીરજથી લખેછે કે હું આશા વગરનો નથી કે થોડા વખતમાં પ્રેસ્બિટેરિયન કે પછી ઇંડિપેન્ડન્ટ કોઇએ મારી તર્ફ ખેંચાઇ આવશે, એ બંને વચ્ચે સારૂં જુદ્ધ જામશે, અને જ્યારે એ એક બીજાને નિર્મૂળ કરી રહેશે, ત્યારે હું સહજમાં હતો તેવો પાછો રાજા થઇશ' જે વેળા નિરકુશીઓ પણ દેશની સમાધાની ખાતર પોતાનો મમત મૂકવા તૈયાર થયા હતા, તે વેળા રાજાએજ આ પ્રમાણે વાર્ત્યું એ કેવું કહેવાય?

પણ રાજા પોતાની આ સ્વાર્થી ગણત્રીમાં પણ મોટી ભૂલ કરતો હતો એ વારંવાર ધારતો કે મારે એમની જરૂર છે તે કેમતા એ બંને પક્ષને મારી જરૂર વધારે છે વધારે તો શું, પણ જરૂર હતી ખરી જૂની રાજ્યપદ્ધતિને કાયમ રાખી દેશમાં પાછી સમાધાની કરવામાં એની સમ્મતિ અવશ્ય જોઇએ અને હજી સુધી આખા દેશની ઇચ્છા એજ હતી કે રાજા, અમીર, ને પ્રજા એ ત્રણે મળીને જેવું સંયુક્ત રાજ્ય ચલાવું આવેછે તેમાં તો કાંઇપણ ફેરફાર કરવો નહિ. તે છતાં રાજાએ જાણવું જોઇતું હતું કે હાલ તો દેશમાં આ નિરકુશો સૌના બળવત્તર છે, અને તેના વિચાર રાજ્ય સંબંધી જે હતા તે તો રાજાને અજાણ્યું નહોતું કેમ જેમ કરતાં તો હાલ તેમના સરદારોએ તેમને [illegible]મી રાખ્યા હતા જો અધીરા થઇ એ શૂરવીર બગતો ઉપડ્યા, તો પછી તેની આગળ રાજાનું, પાર્લામેંટનું કે એ સરદારોનું પણ શું ચાલનારું હતું?

પરંતુ રાજા પોતાના મમત આગળ આંધળો ભીત થઇ ગયો હતો એનું ફળ શું થયું તે વર્ણવીશું. પણ આ મમત વિષે કાંઇ કહેવું જરૂર છે

રાજાનું મમત આ એક તિરસ્કાર કરવાજોગ તો નહોતું એ મમત્વ ધર્મબુદ્ધિના યોગનું હતું રાજાના અને દીક્ષિતોના ધર્મી હક સંબંધી જે [illegible]મત હાલ ચાલતા હતા, તે ચાલવા પોતાના ખરા અંતઃકરણથી મા

નતો. આ બંને હકનું રક્ષણ કરવું એ મારી ખાસ ફરજ છે એમ એને સમજાયું હતું. એ મતોનું અણુમાત્ર પણ ખંડન થાય એવી કબુલાત એને મોટા ધર્મભંગ જેવીજ ભાસતી. એ રાજસત્તા વધારવા મથેલો તે ફક્ત અભિમાન કે મદના કારણથી નહિ, પણ તે ઇશ્વરદત્ત છે એમ સમજીને. એથી પણ વધારે આગ્રહ એને દીક્ષિત પક્ષનો હતો. છેવટની ઘડીએ પણ એણે ઘણામાંઘણી ખેંચતાણ કરી તે એપિસ્કોપલ માર્ગને સારૂજ.

પાછળથી એના પક્ષવાળા "ગાઝીમહારાજ" કહીને ઘણાકાળ સુધી એને સંભારતા હતા તે તેમની સમજ પ્રમાણે અમને વાજબી લાગેછે. ચાર્લ્સ આ બે ધર્મમતનો ગાઝીજ હતો. એને આ ધર્મમત ગળાસાટે હતા, અને તે એણે ગળાસાટેજ રાખ્યા એ એની ભયાનક અવસાન અવસ્થા સાબિત કરી આપેછે. શૂળીએ ચડતાં ચડતાં પણ એ જે થોડા બોલ બોલ્યો તેમાં આ મતનોજ એણે પ્રતિબોધ કર્યોછે. શી ધર્મ ભ્રમણા! અહો, ધર્મ ભ્રમણા; તેં જગતમાં જેટલો દાટ વાળ્યોછે તેટલો તો કામાદિ ષડ્રિપુએ પણ વાળ્યો નથી.

કબુલ કરીએ છીએં કે ચાર્લ્સની આ ધર્મ ભ્રમણાથી તેનામાં કેટલાક મહા દુર્ગુણો પણ આવ્યા હતા. રાજાના હક ઇશ્વરી છે એ તેના મનમાં એટલે દરજ્જે પેસી ગયું હતું, કે તે વિરૂદ્ધ હું કોલકરાર કરૂં તો પણ તે રદ બાતલજ ગણાવવા જોઇએ એમ એ સમજતો. આ સમજથીજ એણે પોતાનો બોલ કદી પાળ્યો નહિ, બેવચનીમાં પોતે ખપ્યો અને છેવટે રાજ્ય વિશ્રિ કરવા જોગજ નથી એમ ઠર્યું. "सत्यान्नास्तिपरोधर्मः" એ જે સકળ નીતિ ધર્મશાસ્ત્રનું તત્વ તેનો એણે જો ત્યાગ કર્યો, તો તેનું જે ફળ થવું જોઇએ તે થયુંજ, અને તે આ બિચારાએ પરિપૂર્ણપણે ભોગવ્યું. તો પણ એનુ અંતઃકરણ તો પાપી નહોતું; માત્ર એની બુદ્ધિ આ અભાગ્યા ધર્મ મતોનો ભોગ થઈ પડી હતી. આ ગાંડા મત એને ધર્મરૂપ સમજાયા, અને ધર્મ સમજીનેજ એણે તે ગળાસાટે રાખ્યા.

વાત ખરી કે એને જેમ એ મત ગળાસાટે હતાં, તેમ પ્રેસ્બિટેરિયનોને પ્રેસ્બિટેરિયન મત, અને નિરંકુશીઓને તેમના નિરંકુશી મત પણ ગળાસાટેજ હતાં. એ ત્રણે પક્ષ ધર્મ સમજીનેજ આ વેળા ઇંગ્લાંડમાં બાથં-

આથી આવી ગયા હતા. પણ ત્યારે એમ કોને કહી શકાય કે તમે તમારો ધર્મ છોડો અને છોડે પણ કોણ? અને જ્યારે કોઈ પોતપોતાના ધર્મમાથી ડગે નહિ, ત્યારે એનો ફડચો આ બાબમા તો તલવાર સિવાય કોનાથી થઈ શકે એમ છે? એનુ નામજ બાની કહેવાય છે, અને એને પ્રસગે કોઇને પણ દોષ દેવો એ મિથ્યાછે.

ભગત સિપાહીઓની વ્યાકળામણ. જ્યારે તેમની વિષ્ટિ રાજાએ સંભાળવાનીજ ના પાડી, ત્યારે તેઓ તો બહુ આકળા થવા લાગ્યા તેમની સ્થિતિ પણ આ સમે આકળા થવા જોગ હતી રાજા તેમને ઉડાવ્યા કરતો હતો, પાર્લામેંટ તો તેમની વિરૂદ્ધજ હતી, અને એનામા ચોતર્ફ બૂમો ઉડતી કે રાજા તેમનો ઘાટ ઘડાવવાને માટે પાર્લામેંટ સાથે, લડનારા સાથે, સ્કાટલોક સાથે, અને આયર્લાંડના કાથોલિકો સાથે પણ ખાનગી ખટપટ ધમધોકારે ચલાવી રહ્યોછે પાછળથી દસ્તાવેજી પુરાવે સાબીત થયુછે કે આ બૂમો ખોટી નહોતી. આ સાભળી સિપાહીઓ હાથપગ પછાડવા લાગ્યા, અને અકળામણમા અનેક વિચારને ઘોડે ચડ્યા દેશ સમાધાનીને ખાતરજ તેઓ રાજાને મનાવવા માગતા હતા, પણ જો તે આડો થઇનેજ બેઠોછે, તો તેને કોરે મૂકી આપણે પોતાની મેળેજ રાજ્ય રચના શા માટે કરવી ન જોઇએ એમ એ સર્વના મનમા આવ્યુ. આ વિચાર આવવાની સાથેજ જણજણ ટીડ જૂદા જૂદા બુટ્ટા ઉઠ્યા એકવાર માણસે પરપરાની મર્યાદા મૂકી કે પછી તેને કરોડો સુધારા સૂઝેછે. એ સુધારાનુ યોગ્યાયોગ્યપણુ તો અલબત્ત તે માણસની બુદ્ધિ, વૃત્તિ, ને અનુભવ ઉપરજ આધાર રાખેછે, પણ તે નિરંકુશપણે સુધારાના બુટ્ટા તો અપાર ઉઠાવ્યો જશે. તેમજ આસમે ઇગ્લાડમા થયુ. કોઈ કહે કે ગ્રીસના જૂના પ્રજાસત્તાક રાજ્ય જેવુ અહિયા સ્થાપવુ, તો બીજા બાની ઉઠ્યા કે યાહુદીના જેવુ ઇશ્વિર રાજ્ય સ્થાપવાને અર્થેજ આપણ ભગતોને આ સમે ઇશ્વિરે ઉત્પન્ન કર્યાછે. કેટલાક કહે કે અમીરોની સભાજ કાઢી નાખવી જોઇએ, તો બીજા કહે કે પ્રજાસમાજની ચૂટણી પણ જૂદા નિયમે ન થાય ત્યા સુધી તે ગરીબોના હકમા કાઈ કામની નથી. કોઈ કહે કે વર્ગલો ગરીબોને ખડુ નૂગી ખાયછે માટે કાયદો એક સહેલો ને સોંઘો થવો જોઇએ. ત્યારે કોઈ તો એમજ કહેવા લાગ્યા કે ગરીબને તવગરનો ભેદજ શા

માટે રાખવા જોઇએ. બધાને પૈસેટકે ને આબરૂમાં સમાનજ કરી નાંખવા, કેમકે ઇશ્વરે બધાને સમાન સર્જ્યા છે.

આ રીતે ભાતભાતના—પહેલાં કોઇએ નામ પણ સાંભળેલાં નહિ—એવા સુધારાઓની ઠેકાણે ઠેકાણે બૂમો પડવા લાગી. સુધારાવાળાનાં તો વાહાણુજ ફાચ્યાં. રાતને દહાડો જ્યાં જુઓ ત્યાં સુધારાવાળાના ટોળાં મળેલાં ને બરાડા પાડતાંજ માલમ પડે. સુધારો એજ બોલ હવામાં ઘૂમી રહ્યા હતો. સઘળાજ સુધારાવાળા થઈ ગયા. એમાં મઝા એ હતી કે સઘળાજ સુધારાના બોધક—શ્રોતા તો મળેજ નહિ. વિચિત્ર વિચારનાં દરરોજ હજારો ચોપાનીયાં નીકળવા લાગ્યાં, અને થોકે થોક પાર્લામેંટતથા સરદારો ઉપર અરજીઓ આવવા લાગી, તેમાં સૌ પોતપોતાને જે સુધારાની લેહે લાગી હોય તેને માટે મજબૂત અને ધમકી ભરેલી માગણી કરવા લાગ્યા.

સુધારાનો આ પવન ધર્મના દૃઢ, દૃઢ, ને અનિંદ્ય જુસ્સા સાથ જોડાએલો હતો. તેમને મન કાંઈ ફિલસુફની પેઠે એ કલ્પનાના બુટ્ટા નહોતા. તેઓ તો એને ઇશ્વરી પ્રેરણા—આજ્ઞાજ—ગણતા હતા. તેઓ કલાકોના કલાક સુધી ઇશ્વરની પ્રાર્થના કરતા, ને એકદમ બૂમ પાડી ઉઠતા કે "હાં, ઇશ્વરની આ પ્રમાણે આજ્ઞા થઈ છે" આ સમેની ભ્રમણાને તેઓ પોતે તથા તેમજ બીજા ધર્મભાઇઓ પણ ઇશ્વર વાણીજ સમજતા. કેટલાકને સ્વપ્ન થતાં, ને કેટલાકને સાક્ષાત્કાર પણ થતું. બધાજ કલ્પનામય સૃષ્ટિમાં ઇશ્વિર સાથ જોડાઈ ગયા હતા, અને પોતે જે જે ધારતા કરતા તે ઇશ્વર પ્રેરિતજ છે એમ પોતાના ખરા અંતઃકરણથી માનતા. આખી સેના આવા ભક્તોથી ઉભરાઈ જતી હતી. આવેળા સેના સેનાનીનો ભેદ રહેતો નહિ. એક હલકો સિપાહીપણ પ્રબોધાસનપર, ચડીને બધાને પ્રબોધતો, અને તે સામા બેઠેલા જમાદાર સરદારો.પણ નીચેમાથે દીન ભાવથી સાંભળતા. રાતોની રાતો તેઓ ભજનસ્તવનમાં ભેળી કાઢતા. ભજન કરતાં કરતાં તેઓ રોતા, કૂદતા, ઉછળતા, ને પૂર્ણ મદે ચડી જતા. રાજાને ઉથલાવી નાંખવાનું તેઓ જે ધારતા હતા તે તેઓ પોતાનું પરમ કર્તવ્ય, ઇશ્વરની આજ્ઞાજ, છે એમ માનતા, અને તે માટે માથું આપવાને પ્રતિક્ષણે તેઓ તલ્પી રહ્યા હતા.

ટુંકામા નિરંકુશી પંથ હવે પોતાને ખરેરૂપે પ્રકાશ્યો. આમગો પ્રાચીન પ્રતોથી પૂજ્ય ભાવ જતો રહ્યોને કેવળ ઉચ્છેદકપણું ધર્માવેશની સાથે આવ્યું. સરદારોની પણ સિપાહીઓએ આમન્યા મૂકવા માંડી. તેઓ બબડવા લાગ્યા કે શા માટે રાજા સાથે એ લોક આગલી બધી એખલાશ કરી બેઠા છે? બેશક સરદારો ફૂટ્યા છે, અને તે આપણને ફસાવવાજ માગે છે. પણ આટલી મેહેનતે વાહાણને કિનારે આણ્યુંછે, તે શું થોડાને સારૂજ હો આપણે ડુબવા દઈશું? સરદારો કોણ થાયછે? પહેલી આપણે તેમનીજ ખબર લેવી જોઇએ, અને ખરે કામ્વેલ વગેરેને ખૂણામા ભાર કરી નાખવાની છૂપી મસલતો પણ ચાલી, અને લશ્કરે આતો ખુલ્લોજ ઠરાવ કર્યો કે ગજાનુ રાજ જોઇએ કે નહિ એ બાબત વિચાર કરવા તમામ પચાતંઆઓએ ફલાણી તારીખે મળવું.

એનામાં આખરે જે વિષ્ટિ સરદારો આટલે જોખમે ચલાવી રહ્યા હતા તે રાજાએ બંધ પાડી, અને નજર ચૂકાવી કેદે નાસી ગયો. ૧૪મી નવેંબર ૧૬૪૭ સરદારોએ જોયું કે આતો આપણે ઠગાયા, અને એ વખતથીજ તેમણે પોતાના મન સાથે રાજા સામે મજબૂત ગાંઠ વાળી. પણ લશ્કર જે આગલુ બધુ બેકેદ થઈ ગયું હતું તેને વશ કરવાની પહેલી જરૂર હતી. એ કામ કરવામા કામ્વેલે પોતાનો અપૂર્વ પ્રતાપ દેખાડ્યો. સાત પલટનોને કવાયતને સારૂ બોલાવી, ને તેમની આગળ હેતભર્યા શીખામણના બોલ ફેરફાર્મે વાચી સભળાવ્યા, એટલે તેઓ તો સમજી ગયા. પણ વગર બોલાવે બીજી બે પલટનો, ટોપીપર બંડની ચિઠ્ઠીઓ ચોડીને આવી હતી, તેમની પાસે બોધ કરવા ગયા; ત્યારે તેમાના કેટલાક ચપચપ સામુ બોલવા લાગ્યા. આ વેળા કામ્વેલ સેનાધિપતિની પાસે ઉભો હતો, તેણે પલટનમા જાતે ઘુસી જઈ તોફાન કરનારા દશબાર જણને પકડી ટપ પોરામા આપી દીધા, ત્યાનીત્યાંજ કોર્ટમાર્શિયલ ભરી, ત્રણને દેહાત ડંડ ઠેરવ્યો, અને એકને તો તેજ વેળા ફાસીએ ચડાવી દીધો. આ સપાટાની સાથેજ બધું લશ્કર થરરર થઈ ગયું. તે છતા કામ્વેલે જોયું કે બેદિલી એટલીબધી વધી ગઈ છે કે ફક્ત બયથી કામ થવાનુ નથી. માટે તેમને એકવાર દબાવી એ શામાદિક ઉપાયો તાબડતોબ વાપરવા લાગ્યો. પેલી ધારેલી સભા

તો બંધજ રખાવી, અને પંચાતીઆઓને પોતપોતાની પલટને મોકલી દીધા, પણ પછી પોતે લશ્કરના અમલદારો, પંચાતીયા, તથા ભગતો સર્વેને બોલાવી હવેથી શું કરવું તેનો વિચાર કીધો, ને બધાને રાજી રાજી કરી નાંખ્યા. સરદારોએ પ્રજાસત્તાક રાજ્યની રૂપ કેબુલ રાખી, ને લશ્કરે તેમની આજ્ઞામાં રહી સબુરીથીજ વર્તવું એવો આવેળા ઠરાવ થયો હોય એમ જણાયછે.

પાર્લામેંટની સાથે વિષ્ટિઓ રાજાએ હવે પોતે નાઠો હતો ત્યાંથી ચલાવવા માંડી. એ નાસીને વેલ્સમાં ગયો હતો. કારિસ્બ્રુકના કિલ્લેદારે આવકાર તો સારો કર્યો, પણ પાર્લામટને પૂછી એને તજવીજથી નજરકેદજ રાખ્યો. ત્યાંથી રાજાએ નાસવાનું એકવાર કર્યું, પણ બારીના ગજીયામાં ફસાઈ રહ્યો. આ વખતથી એના ઉપર શત્રુ નીધિણાની રહેવા માંડી. તો પણ રાજા ગભરાયો નહિ. પોતાની રીત પ્રમાણે વખત ગાળવા પાર્લામેંટ પાસે કરારો મંગાવ્યા. પાર્લામેંટ પણ એના જેવીજ ધર્મઘેલી હતી, એટલે તેણે એ વાતનો મમત તો હતો તેવોજ રાખ્યો. અને તેથી રાજાએ તેમના આડતીઆઓને આવ્યા તેવાજ ચાર દહાડામાં પાછા રવાને કર્યા. રાજાએ આવેળા તાકીદથી જવાબ આપ્યો તેનું કારણ એ હતું કે ઈંગ્લાંડપર હુમલો કરવા બાબતના કોલકરાર એ સ્કાટલોક સાથે બે દહાડાપર પાકે પાયે કરી ચૂક્યો હતો.

પ્રેસ્બિટેરિયન પક્ષનો આ છેલ્લો પાસો પણ અવળો પડ્યો. રાજાની ના સાંભળી પાર્લામેંટ ગભરાઈ તથા ચીડવાઈ ગઈ. આ વખતનો ઈંડિપેન્ડન્ટ મતવાળાઓએ પૂરેપૂરો લાભ લઈ લીધો. તેમણે દરખાસ્ત મૂકી કે હવેથી રાજાનાં કહેણ સાંભળવાં નહિ, અને તેની તર્ફે વિષ્ટિ પણ મોકલવી નહિ. આ ઠરાવ રાજાને પદભ્રષ્ટ કર્યાની બરાબરજ હતો, અને તેથી ઘણાક જણ સામા થયા, પણ ક્રામ્વેલે ઉઠી કાંઇક ધમકીભર્યું એવું જુસ્સાદાર ભાષણ કર્યું કે સઘળા ચૂપ થઈ ગયા, અને એ ઠરાવ એકદમ પસાર થયો. ૧૩ મી જાનેવારી ૧૬૪૮

હુલડો એકદમ આ ઠરાવની સાથે ઈંગ્લાંમાં ઉઠ્યાં. આપણે ઘણીવાર કહ્યુંછે કે નિરંકુશીઓ સિવાય ઈંગ્લાંડના સઘળા લોકોમાં રાજભક્તિ તો

કાયમજ હતી. તે બધા આ ઠરાવથી ભડકી તલવાર લઈ રાજપક્ષે ઉભા થયા. કેન્ટ, એસેક્સ, તથા હર્ટફર્ડ પ્રગણાઓમાં ભારે બંડ ઉઠ્યાં. લંડનમાંજ મોટું તોફાન જાગ્યું, પણ તેતો લશ્કરે દબાવી દીધું. વેલ્સમાં પાર્લામેંટનાજ કેટલાક જૂના જમાદારોએ રાજાનો ઝુંડો ચોતર્ફ ઉભો કર્યો, અને પેંબ્રોકનો કિલ્લો તેમને હાથ ગયો. નૌકાસૈનમાંની ૧૬ મનવારો ફરી ગઈ. પેલી તર્ફથી સ્કાટલોકનું મોટું સેન બેરિકને કાર્લાઇલના કિલ્લા હસ્તગત કરી લઈ ઇંગ્લાંડમાં ઉપર પૂર જોશમાં ધસી આવ્યું.

અધુરામાં પૂરૂં પાર્લામટમાં પ્રેસ્બિટેરિયનોનું જોર પાછું વધી પડ્યું. તેમણે પહેલો ઠરાવ રદ કરી રાજાતર્ફ પાછી વિષ્ટિ મોકલી, અને મદમાં આવી જઈ ધર્મ બળાત્કારનો ઘણ્ણમાંઘણ્ણ કાયદો આવેળા પસાર કર્યો. આ રીતે ભગત સિપાહીઓએ જોયું કે આપણી ઉપર ચોતર્ફથી વાદળ ચડી આવ્યુંછે, અને આપણું ધાર્યું બધું ધૂળ મળવાનીજ તૈયારીમાં છે. એની સાથેજ તેઓની આંખ ફાટી અને ભારે સૈન્યપ્રકોપ પ્રગટ્યો.

સૈન્યપ્રકોપ જેવો પ્રચંડ તેવોજ ગંભીર હતો. બંડખોરોની સામા કૂચ કરવાની સાંજે તમામ લશ્કર ઇશ્વર પ્રાર્થનાને અર્થે પૂર્ણ શ્રદ્ધાથી ભેળું થયું, અને પ્રાર્થના કરી રહ્યા પછી પ્રત્યેકજણે ઇશ્વર સાંનિધ્ય એવી પ્રતિજ્ઞા લીધી, કે, જો પ્રભુ આપણને આ લડાઇઓમાંથી ગમેતારે પણ પાછા સહીસલામત આણે, તો આપણું કર્તવ્ય એજછે કે પેલો ખૂની ચાર્લ્સ સ્ટુઅર્ટ જેણે પ્રભુપક્ષ વિરુદ્ધ અને આ રાંકડી પ્રજા વિરુદ્ધ પોતાથી બને તેટલું કરવામાં કાંઈ પણ કસર રાખી નથી તથા જેણે દેશમાં લોહીની નદીઓ વહેવડાવી છે, તે ચાર્લ્સ સ્ટુઅર્ટ પાસે અચૂક આ લોહીનો જવાબ આવીને માગવો !

આવી ભયંકર પ્રતિજ્ઞા કરી આ લશ્કર બંડ સમાવવા વાઘની પેઠે ચોતર્ફ ફરીવળ્યું. ફેરફાક્સે ત્રણ દહાડામાં કેન્ટના ફિતુરીઓને કચરી નાંખ્યા, અને પૂર્વ પ્રગણાઓમાં ફક્ત કાલચેસ્ટરજ તેમના હાથમાં રહ્યું. આણીતર્ફથી ક્રામ્વેલ વેલ્સમાં ધાયો કે બધા હુલડખોરોને નાસતાં ભોંય ભારે પડી અને જેમતેમ કરતાં પેંબ્રોકમાં તેઓ ભરાઇ બેઠા.

કાલચેસ્ટરે કેટલોક ટકાવો કર્યો, પણ પેંબ્રોક તુર્ત શરણ થવાથી કા-

મ્વેલ છૂટો પડ્યો તે સ્કાટના હુમલાની સામા અણીની વખતેજ જઈ પહોચ્યો. તેમનું લશ્કર પ્રેસ્ટન સુધી ધસી આવ્યું હતું, અને ત્યાં ૩૦૦૦ ઇંગ્રેજ બળવાખોરો તેની સાથે જોડાઇ ગયા હતા. ક્રામ્વેલ દોડમાર કરતો આ ઠેકાણે જઈ પહોંચી તેમની ઉપર તૂટી પડ્યો, નાહ્યા કે તેમની બેળાજ નદી ઉતરી તેમની પૂઠ પેરી લીધી, ને જ્યારે આ પ્રમાણે સપડાઈ જવાથી નાચારીએ યુદ્ધ આપ્યું, ત્યારે તેમની ઉપર એવા પ્રહાર પડ્યો કે, આખું પેદળ શરણ થઇ ગયું, ને ઘોડપલટણ જે નાહી તેનો હરણાંની પેઠે શિકાર થઇ બૂરા હાલ થયા.

આ ફતેહની સાથે શ્વાસ ખાવા પણ ઉભા ન રેહેતાં ક્રામ્વેલ એડિનબરો તર્ફ દોડ્યો; અને ત્યાં જઈ રાજપક્ષવાળાને મારી કાઢ્યા, તથા રાજ્યનો સઘળો બંદોબસ્ત કર્યો. ૨૦ મી સપટેંબર ૧૬૪૮. કાલચેસ્ટર ફેરેફાક્સને ૨૮ મી આગષ્ટે તાબે થયું હતું, એટલે, હુમલો તથા બળવા ઉઠ્યા હતા તે તો આ લશ્કરના પ્રતાપે તત્કાળ પાછા સમી ગયા. હવે આ કોપેલી વિજયમસ્ત સેના ઇંગ્લાંડમાં આવી શો ઉત્પાત કરી મૂકેછે તે આવતા પ્રકરણમાં કહીશું.

फ्रान्समां बंधीवानोनी महावजत.

ફ્રાંસમાં ફોજદારી બંધીવાનને કેવી રીતે રાખવામાં આવેછે તેને લગતી નીચેની હકીકત જાણવા જોગછે.

જે બંધીવાનો દરજી, મોચી ઇત્યાદિ ધંધો કરી જાણતા હોય, તેઓને જેલમાં તેઓનોજ ધંધો કરવા દેવામાં આવેછે. પણ જેઓને એવા ધંધા આવડતા નહિ હોય તેમને કાગળની પેટીઓ, કોયળીયો, ધાતુની સાંકળો, રમકડાં ઈત્યાદિ બનાવવાનું કામ શીખવીને તે કામ ઉપર તેઓને લગાડવામાં આવેછે. એ રીતે તેઓના કામથી જે આવક થાય તેનો એક તૃતીયાંશ ભાગ તેમના ગૂજરાન ખર્ચ માટે સરકાર પોતે રાખે છે. બીજો તૃતીયાંશ ભાગ એલાયદો રાખી સરકાર તેઓને ખાતે જમે કરેછે, અને તેઓ છૂટા થાય તે વેળા તેમને આપી દેછે. છેલ્લો તૃતીયાંશ ભાગ દારૂ, તંબાકુ, તપખીર, મેવા, મોઠાઈ અથવા બીજી કોઈ

તેઓને મનગમતી ચીજો બંધીખાનાના બજારમાંથી ખરીદવા માટે તેઓને આપવામા આવેછે. મસ્તી તોફાન કરવા અથવા જેલર સાથે નાફરમાની કરવા અથવા બીજી આડી ચાલ ચલાવવાના વાંકની સજા તરીકે, બંધીવાનોને વારંવાર આ મનગમતી ચીજો ખરીદવા માટે મળતો લવાજમ અટકાવવામાં આવેછે, અને તેની બીકથી ઘણુંકરી બંધીવાનો મારી વર્તણુકથી રહેછે. પહેલીવારની તકસીરની સજા તરીકે બંધીવાનને દારૂ અથવા તંબાકુ વેચાતી આપવાની બંધી થાયછે. જો એટલી સજાથી તે નહિ સમજી ફરીથી તકસીર કરે, તો તેને એક માસ સૂધી મનગમતી ચીજો કોઈપણ ખરીદવાની મનાઈ કરવામા આવેછે. તેથી પણ અસર નહિ થાય, તો તેને કામ કરતો અટકાવીને કોટડીમા બંધ કરવામા આવેછે, અને કામ નહિ કરી શકવાથી તેની સઘળી કમાઈ બંધ થાય એટલે ઘણુ કરી એ સજા બધીવાનો ઉપર ઘણી સારી અસર કરેછે. પરંતુ એ સજાથી પણ સારી અસર નહિ થાય તો છેવટે બીજા વધારે સખત ઈલાજ લેવામાં આવેછે. કેટલાક સારા બંદીવાનો હોયછે, તેઓ પોતાને મોજમજાહ માટે મળતો લવાજમ પોતે નહિ ખરચતા પોતાના કુટુંબ માટે મોકલી આપેછે.

ટીપ મળવા અગાઉ તપાસ ચાલતી હોય, તે વખતે જેલમા પડેલા બંધીવાનોને રાખવાની પણ ફ્રેંચોની રીત ઘણી વખાણવા જોગ છે. એવા બંધીવાનોને તેમનો જે અસલ ધંધો હોય તે તદન સગવડથી ચાલુ રાખવાની છૂટ આપવામાં આવેછે. આથી ઘણો સારો ફાયદો થાયછે. કદાચ કોઈ નિર્દોષ માણસ કાંઈ ખોટો વાક આવવાથી ફસી જઈ કેદ પડ્યો હોય, તો વિના કારણે તેને પોતાના ધધામાંથી થતી નુકસાની અટકે છે.

પુસ્તકો વગેરેની પહોચ.

રાણકદેવી. રચનાર અનંતપ્રસાદ વિ ત્રીકમલાલ વૈષ્ણવ. આ એક મોટી વાર્તા અથવા જેને ઈંગ્રેજીમા નાવેલ કહેછે તે જાતની ચોપડી છે. રાણકદેવીની મૂળ વાત કોઈ પણ ગુજરાતીને અજાણી નથી એટલે તેનો સાર અત્રે આપવાની કાંઈ જરૂર નથી. એ સોરઠીયાણી સતીની કથા જ-

તેજ ભાષકરણાદિક ઉંચા રસોથી ભરપૂર છે. એમાં યોગ્ય રંગ પૂરીને બાઈ અનંતપ્રસાદ સારો વિસ્તાર કર્યોછે, અને "કરણપેલો" જેની લોકપ્રિયતાથી ઉશ્કેરાઈને, એ ગ્રંથ કર્તા કહેછે, કે મે આ વાર્તા લખીછે તેની બરોબરી કરી શકે એવી તો આ થઈ નથીજ, તો પણ તે વર્ગના છે એમાં કાંઈ શક નથી. અત્યારસુધી કરણપેલાની જે બે ત્રણ નકલો થઇછે તેમાં અમે આ રાણકદેવીને સર્વોપરી ગણીએ છઇએ. વર્ણનશૈલી લગભગ તેના જેવીજ છે, પણ કલ્પનાજનિત રસ કાંઇક ઓછોછે. વર્ણનમાં કયે સ્થળે વિસ્તાર કરવો અને કયે સ્થળે સંક્ષેપ કરી નાંખવો એમાંજ રસિક વાર્તાકારનું ચાતુર્ય રહેલું છે; અને તે મેળવવા તર્ફ આ બાઈ લક્ષ રાખશે તો આગળ જતાં આથી પણ વધારે સારી વાર્તા લખવાને શક્તિમાન થશે એમ અમે માનીએ છઇએ. બોધ ભાગ પણ આ વાર્તામાં એટલોજ વિસ્તીર્ણછે, પણ તેમાં જોઇએ તેટલું ઊંડાણ નથી. સંહારપ્રકરણોમાં સારો રસછે, અને બધું જોતાં આ ચોપડી તેના બનાવનારને એક મોટી મુબારકબાદી આપવા જોગ નીવડીછે. અમે દિલગીર છઇએ કે એનું વિસ્તારથી વિવેચન કરવા જેટલી જગા અમારી પાસે નથી.

વૈરાગ્ય. આ એક આતિનાનાં ૨૦ પૃષ્ઠની એક નાનીજ ચોપડી છે, પણ લખનાર કોઈ સારો કાબેલ માણસ જણાય છે. આપણા લોકનું સ્વાભાવિક વળણ પારલૌકિક વિષયો તર્ફ, અને યુરોપિયનોનું સંસારિક તર્ફ છે એવો ભેદ પ્રથમ દર્શાવી તે બેનું મધ્યસ્થપણું કરનાર બ્રહ્મસમાજ છે એમ છેવટે બતાવ્યુંછે. ભાષા સંસ્કૃતમયીછે.

પ્રશ્નોત્તરપોથી. જેમ ખ્રીસ્તી માર્ગમાં બાળકોના મનમાં ધર્મબોધ ઠસાવવા નાની નાની પ્રશ્નોત્તરાવળીઓ (કાટેકીઝ્મ) હોયછે, તેમ આ કોઈ પ્રાર્થનાસમાજની તર્ફથી નીકળી હોય એમ લાગેછે. શૈલી જોઇએ તેવી સંક્ષિપ્ત કે ગંભીર નથી.

વિદ્યાગુણવર્ણન. રચનાર દુર્લભદાસ. વિ. શામજી ધ્રુવ. આ નાની ચોપડીમાં વિદ્યાના ફાયદા કવિતારૂપે કાંઇક વખાણ્યા છે. પદ્ય રચના નિર્દોષ ને મધુર છે.

કાયમહસ્સામાં પડ્યાથી-ડિક્ટેશન સિક્ષક. વાંચનમાળાની ચોપડીઓ

તેની અશુદ્ધ જોડણીઓ પણ કાયમ થઈ જવાથી એ વિષય શીખવવો મેહેતાજીઓને બેશક બહુ અઘરો થઈ પડ્યોછે. એ હરકત દૂર કરવા દરેક ચોપડીમાં સંદેહભૂત શબ્દો છે તેના અંત્રે જોડણી કરી બતાવીછે. પણ એમાંનીજ કોઈ કોઈ ઠેકાણે જોડણી અમારે મતેતો નિયમસર નથી. મહેતાજીઓનું આ દુઃખ તો જ્યાંસુધી સાતે ચોપડીના શબ્દોની ટીપ સત્તાવાર શુદ્ધ છપાશે નહિ ત્યાંસુધી તે કદી દૂર થવાનું નથી.

કન્યાવિક્રયદોષદર્શક. રચનાર ભૂપતરાય હરગોવિંદ દાતાર તથા સહાયક નરોત્તમ નિત્યાનંદ, તથા ઇનામ આપી રચાવનાર રા. રા. મણિશંકર રામેશ્વર યાણદાર. એની મતલબ એના નામ ઉપરથીજ સમજાયછે. હલકા લોકમાં કન્યાવિક્રય ચાલેછે તેને સમજાવવાને માટે આ ચોપડી કાંઈ ઠીક છે, પણ બાકી પુસ્તક રીતેતો નમાલીજ છે.

પુસ્તકમાળા. અંક. ૧૮ મો. વડોદરાની સ્વદેશહિતવર્ધક સભા પાઈ એપાઇના નાના નાના ચોપાનીયાં કાઢવાનું પોતે ધારેલું કામ ચલાવી જાયછે એ સંતોષની વાતછે. આ અંક રડવા કુટવાના હાનિકારક ચાલવિષે મહાસુખભાઈ હરગોવિંદદાસે લખ્યોછે અને કિમત ચાર પાઈ રાખીછે.

પુસ્તકમાળા. અંક. ૧૯ મો. લખનાર હરગોવન દવારકાંદાસ. આ નાના ચોપાનીયામાં ઘરખરચનો હિસાબ રાખવાની અગત્ય સામાના મનમાં ઉતરે એવી રીતે સમજાવી છે. ભાષા જોઈએ તેવીછે. આ પુસ્તકમાળા જે કિમતે કાઢવામાં આવેછે તે ઉપરથી જણાયછે કે એ થોડું ભણેલા ગરીબ માણસોને માટેજ લખવામાં આવેછે, અને તેમછે તો અતિ સરલ ને શુદ્ધ ભાષાજ તેમાં વપરાવી જોઈએ. માટે આ બાબત પુસ્તકમાળાના બીજા લખનારાઓ પણ ભાઈ હરગોવનનો દાખલો પકડશે તો તેમની ધારણા ખરેખરી પાર પડશે. વિષય પણ એ વર્ગને ખાસ ઉપયોગી હોય એવાજ પસંદ કરવા જોઈએ.

ત્રિમાસિક"ચંદ્રિકાકાર." ગયા વર્ષમાં નીકળેલાં નવાં ચોપાનીયામાં અમે એને પ્રથમપદ આપીએ છઈએ. સંવત ૧૯૩૯ ના કાર્તિક માસથી એ ત્રણ ત્રણ મહીને મુંબાઇમાં છપાઈ લીબડીથી પ્રસિદ્ધ થવા લાગ્યુંછે. એમાં રાયલ આઠપેજી પૃષ્ટ ૨૮ આવેછે, અને છપાઈ કાગળ વગેરે સુંદર

છે. લખાણની બાબતમાં આપણા મહેલાંવર્ગના ચોપાનીયાની હારમાં એને ગણી શકાય; ભાષા શુદ્ધ, ને સ્વચ્છ, તથા વિષયો ઠીક પસંદ કરવામાં આવેછે. કુંવારી કન્યાની વાર્તા સરસ લખાયછે, પણ અમારા વિચાર પ્રમાણે ત્રિમાસિકમાં વાર્તાઓ ન જોઇયે, કેમકે વર્ષમાં જેના ચારજ કાંધા ભરીશકાય તે દેવું પૂરૂં જે ક્યારે થાય? ગ્રંથવિવેચન ભાગ સુધરતો જાયછે, પણ હજી મનમાનતો નથી, અને બીજા માસિકો કરતાં આ ત્રિમાસિક એ બાબત તો કાંઈ વિશેષજ કરતું નથી. પણ કદમાં સારો વધારો કર્યાવિના એમ કરવું અશક્ય છે, કેમકે ત્યારેજ લાંબા વિવેચન કે જેનીજ ભાષામાં ખોટછે, તે એમાં દાખલ થઈશકે. ત્રિમાસિક કાળ રાખવાનો હેતુજ એકે સાધારણ માસિકથી એનાં પાનાં ત્રગણાં તો તે કિંમતે થઈ શકે, અને એમ થયું એટલે ૧૫—૨૦ પૃષ્ટ સુધીનો વિષય સહેજ તેમાં લખી શકાય, અને એવા વિસ્તીર્ણ વિષય લખાય ત્યારેજ તે ખરૂં ત્રિમાસિક કહેવાય. માટે અમારી ખાસ ભલામણ છે કે એનું કદ અવશ્ય વધારવું. ટીકાકાર પોતાના નામનીજ જોડણીમાં ભૂલ કરેછે તે આવતા વર્ષથી સુધારી લે તો સારૂં. ટીકા શુદ્ધ સંસ્કૃત શબ્દ છે અને તેમાં ટી હ્રસ્વ નહિ, પણ દીર્ઘ છે.

તનદુરસ્તી પ્રકાશ. ગયા અકટોબરથીજ આ માસિક નીકળવા માંડ્યુંછે એટલે તે વિષે બરાબર અભિપ્રાય આપી શકાતો નથી, પણ એ વિષય ઘણોજ ઉપયોગી છે. અને હાલ તો બાબતો પણ સાધારણ લોકને ઘણી ઉપયોગી આવેછે. અમે ઇચ્છીએ છીએ કે મુંબાઇમાં પહેલા તંદુરસ્તી નામનું ચોપાનીઉં નીકળતું હતું તેવું આ થાઓ. એનું કદ રોયલ આઠ પેજી બે ફર્માનું, અને કિંમત રૂ૧) રાખી છે. સાયલા ડીસ્પેન્સરીના દાકતર જીજી પચાંણજીની તર્ફથી શેઠ દીનશા માણેકજી પીટીટની મદદવડે એ નીકળે છે. ભાષા તથા કાગળ છાપા ઉપર કાંઈક વિશેષ લક્ષ આપવામાં આવે તો ઠીક.

ગુજરાત માસિક પત્ર. પાછલે વર્ષે ગુજરાત ત્રિમાસિક એ નામે નીકળતું હતું તેજ આ. એણે જે જાતના વિષયો બહુધા પકડ્યા હતા તે જોતાં એને અમે ગુજરાતી માસિકમાં એક અગત્યનો વધારો ગણતા હતા. એનું

વળણ દેશની ને તેમાં પણ વિશેષે કરીને રજવાડાઓની રાજકિય તથા આર્થીય સ્થિતિ તરફ વધારે હતું. લખનારા કદાપિ ગૂજરાતી ભાષા લખવામાં ભિનવાકિફગાર પણ જાતે સારા કેળવાએલા જણાતા હતા. પણ અમે દિલગીર છીએ કે વર્ષના પાછલા ભાગથી તે બંધ પડ્યું છે. જો ફરીથી એ બીજે હાથે ચલાવવામાં આવે, તો અમારી ભલામણ એટલીછે કે એનું જે સ્વરૂપ હતું તે બદલી નાંખવું નહિ. એવી ઢપના ચોપાનીયાની આપણી ભાષામાં હજી ખોટજ છે.

સ્ત્રી સદ્બોધ રત્ન. પ્રગટ કરનાર તુલસીબાઈ. સ્ત્રી તરફથી સ્ત્રીઓને માટે લખાતું ચોપાનીયું આપણી ભાષામાં આ પહેલ વહેલુંજ છે. એમાં વિષયો બહુધા સ્ત્રી જાતને ઉપયોગી તથા સુબોધકારકજ આવેછે. એનું કદ એક ફર્માનું તથા કિંમત ટપાલ ખરચ સુધાં વર્ષે આઠ આના છે.

કુસુમગુચ્છ અને જ્ઞાનપ્રસારક. એ ભેળાં કરી નાંખ્યાં એ સારૂં કર્યું છે. હાલ જે બાર પાનાનાં પતાકડાં ઠેકાણે ઠેકાણે નીકળે છે તે જોઇ ખરે ખર અમને તો કંટાળો છૂટેછે. એટલામાં લખનાર લખી પણ શું શકે? આ સંયુક્ત રૂપે તે ઠીક લખાય છે. હમેશા સાંધણીઆ ન ચલાવતાં એક વિષય એક અંકમાંજ ઘણું કરીને પૂરો થઈ જાય એવું કાંઈ ધોરણ રાખવામાં આવે તો એથી પણ એ વધારે સારૂં દેખાશે.

સુબોધપ્રકાશ અને સારસંગ્રહ. આ રહ્યું તો બારપાનીઉંજ, પણ બે ટળીને એક થયું એ પણ ઠીક. એમાં સારસંગ્રહ સારી રીતે પસંદ કરવામાં આવેછે. જો બાર પાનીયુંજ કાઢવું, તો તો સારસંગ્રહને રૂપેજ એ અમને ઉત્તમ લાગેછે. આ સારસંગ્રહમાં નીતિ, વિદ્યા, ઇતિહાસ વગેરેનાં પેટાં પાડી ગોઠવવામાં આવતો હોય તો વધારે સારૂં.

આર્યસુબોધક. આ બાર પાનીયું માંડવી (જિલ્લે સુરત) થી નીકળે છે. એના લખાણમાં કેળવાએલા જુવાનનો હાથ જણાય છે, પણ જ્યાં આટલા નાના પતાકડામાં નાટક, વાર્તા, ભર્તૃહરિનું ભાષાંતર, લાંબા લાંબા નિબંધો, વગેરે એકી વખતે અનેક વિષયો ભરવાનું પ્રયત્ન થાય, ત્યાં સારૂં ફળ નીપજવાની શી આશા? વર્ષ પૂરૂં થવા આવ્યું છે તોપણ હજી એક નાટક પહેલા અંકથી શરૂ કરેલું તેના પ્રવેશ (પાનાપાનાનાંજ છે તો-

પણ) છ એ સમાઈ શક્યા નથી: વિદ્યાનંદ ચરિત્ર નામની વાર્તા તો બે ત્રણવાર આવીને ગુમ થઈ ગઈ તેનો કાંઈ પત્તોજ લાગતો નથી. બબે પૃષ્ટ લખી દરેક વિષયને અપૂર્ણ મૂકી દેવાથી કાંઈપણ વાંચવા જોગ એક અંકમાં આવી શકતું નથી; માટે મોટા મોટા વિષયોને વિસ્તારથી લખવાની ટેવ છોડી દઈ થોડામાં ઘણું કરવાની કળાજ નાના ચોપાનીયામાં લખનારે શીખવી જોઇએ.

ધર્મસદ્બોધ રત્ન. આ પણ અલબત્ત બારપાનીઊંજછે, એ વાલોડ (જિલ્લે સુરત) થી પ્રસિદ્ધ થાયછે. છએક મહીના થયા પ્રસિદ્ધ થવા લાગ્યુ છે. એનો વિષય ધર્મ અને વિશેષે કરીને હિંદુધર્મ છે. લખાણ સામાન્ય બધાં બારપાનીયા જેવુંજ.

આત્મજ્ઞાન વર્ધક. એ આઠપેજી બે ફર્મીનું ચોપાનીઊં છ મહીનાથી થા. છનલાલ લલ્લુભાઈ કરીને કોઈ નડીઆદથી કાઢેછે. એમાં યોગવાશિષ્ટ, સપ્તશ્લોકી ગીતા, વિદુરનીતિ, તુલશીકૃત રામાયણ, ગુરૂગીતા વગેરેમાંથી તર્જુમા આપવામાં આવે છે. એકજ ગ્રંથ લઈ તેનોજ તર્જુમો વિદ્વાનને હાથ કરાવી આપવા માંડ્યો હોય તો વાંચનારને વધારે સુગમ પડે, ને ઉપયોગી પુસ્તક થાય. કિંમત વર્ષનો રૂ૧).

જ્ઞાનદીપક. (જુનાગઢથી) અને વૈદ્યરત્ન (એડેથી) નીકળ્યાં હતાં તે તો બેચાર માસ આ સંસારનો વા ખાઈ પાછાં થયાં છે. હાય! જણે તેટલાં કાંઈ જીવેછે? રહ્યાં તેજ બધાં જીવે તો બહુએ છે.

ખેડા ખેતીવાડી પત્ર. ખેડા કલેક્ટરના પ્રમુખપણા હેઠેની સારા સારા ગ્રહસ્થોની ખેતીવાડી ઉત્તેજક મંડળી તરફથી એ ચોપાનીયું નીકળેછે અને તે રાવસાહેબ હરિલાલ છગનલાલ સત્સવાદીના મંત્રીપણામાં આ વરસથી સારી રીતે લખાવા છપાવા લાગ્યુંછે. એ છે તો આઠપેજી એક ફર્માનુંજ, પણ પોતાના એક ખાસ વિષયને વળગી રહેનારજ ચોપાનીયાનું નાનું કદ એ કાંઇ હમેશાં વાંધો લેવા જોગ નથી, પણ તખતે તે બલામણ રૂપ થઈ પડેછે. દરએ તે વિષયને છેડે, એકે વિષય લખવામાં બલીવાર નહિ, અને બબે પાનાને છેવટે અપૂર્ણ અપૂર્ણ એમ વાંચીએ છીએ, ત્યારે હાલના બારપાનીયાં ઉપર કંટાળો આવેછે, પણ અહિંયા તો ખેતીવાડીનાજ

જૂદા જૂદા અંગ ઉપરે ડાહાપણથી એ ત્રણ વિષય લખવામાં આવે છે, અને તેથી અમે એને એક અગત્યનું માસિક અત્રે ગણીએ છીએ. ફક્ત એ કમિટિને અમારી એટલીજ ભલામણ છે કે એનો પ્રસાર ખેડુ વર્ગમાં પુષ્કળ થાય તેને માટે બનતી સઘળી મેહેનત લેવી જોઇએ. ટપાલ ખરચ સુધાં એની કિંમત વર્ષે રૂ૧-૩-૦ રાખી છે તે ખેતીવાડીનું અગત્ય જોતાં વધારે નથી, પણ ખેડુતોને તો બહુ ભારે પડે એટલી છે, અને તેથી અમને દેહેશત લાગેછે કે તે વર્ગમાં એનો ફેલાવો જોઇએ તેટલો નહિજ હોય. વર્ષે રૂ૦॥ રૂપિયો રાખ્યો હોય તો બસછે.

ઉદિચ્ય હિતેચ્છુ પત્ર. આ બાર પાનીઉં અમદાવાદમાં ઉદિચ્ય હિતેચ્છુ નામની સભા તર્ફથી એ નીકળે છે, અને અમે ધારીએ છીએ કે એ જાતના બ્રાહ્મણોને એ કેટલેક દરજ્જે ઉપયોગી પડતું હશે.

The Morning star. એ ચોપાનીયું અમદાવાદની “જુવાન માણસોની સંવાદક સભા” તર્ફથી ઇંગ્રેજીમાં પ્રગટ થાયછે. દિનપરદિન એમાં સારો સુધારો થતો જાયછે, અને અકટોબરથી પોતાના નવા વર્ષ સાથે સારૂં નવુ રૂપ ધારણ કર્યું છે. નવા જુવાન માણસો લખનાર છે એ વાતનો વિચાર કરતાં, ઇંગ્રેજી લખાણને માટે તેમને મુબારકબાદી આપવી ઘટેછે. નિર્દોષ અલબત્ત નથીજ, પણ આ ઇલાકા ખાતે એવી ઢબનું ઇંગ્રેજીમાં લખાતું ચોપાનીયું એ પહેલુંજ છે. આશાછે કે આ બીજા વર્ષને અંતે એમા એથી પણ વધારે સુધારો થશે. ચાલુ બાબત ને સંસારોપયોગી વિષયો ઊપર કોઈ અનુભવી લખનારને એમાં વધારવો જોઇએ. વાચી ભાગ ઠીક લખાય છે. ત્રીબોધ જેવડાં ૨૪ પૃષ્ટ એ માસિકમાં છે અને કિંમત આ વર્ષથી રૂ૧॥ કરીછે.

सारसंग्रह.

નિશાળોના ઇન્સ્પેક્ટર દાખલ દેશી સ્ત્રીઓ—મદ્રાસમાં સ્ત્રી તબીબો થઈ ચૂક્યાછે, અને હવે ત્યાંની નિશાળોના ઇન્સ્પેક્ટરો દાખલ પણ સ્ત્રી અને તે પણ દેશીઓની નીમણુક થયછે. રાજા ગોપાળ અને ગોવિંદા રાજુલુ નામે બે ખ્રીસ્તી થઈ ગએલા દેશીઓની કેળવાએલી છોકરીઓને મદ્રાસ ઇલાકા

ની નિશાળોની ઇન્સ્પેક્ટર ઠરાવવામાં આવીછે, એવી ત્યાંનો એક દેશીપત્ર વાળો ખબર આપેછે.

ચોપડીયોના રક્ષણ માટે "પરકલોરાઇડ ઓફ મરક્યુરી" ચોપડવાથી બાબ જણાવ્યો હતો તે માટે એમ કહેવામાં આવેછે કે તે દવા ઝેરીછે ને ચોપડીના પાનાં ઉથલપાથલ કરતાં તેનું ઝેર શરીરમાં પ્રવેશ થાયછે.

મીસીસ—આનંદીબાઈ જોષી, જે ફીલાડેલફીઆમાં અભ્યાસ કરેછે તેને વિષે વિશેષ આ પ્રમાણે ખબર મળીછે. મીસીસ જોષી શરીરે પુષ્ટ, સામલી અને અંગ્રેજી શેકહેન્ડ કેમ કરવી તે સારી રીતે જાણેછે મીલાવડામાં જાયછે ત્યારે હિંદુ પોશાક પહેરેછે. જે મીલાવડો મળ્યો હતો તેમાં તેણે સોનેરી કોરની લાલ સાડી પહેરી હતી. બુટ સ્ટોકીંગ પહેર્યા વગર ન ચાલે તેજ પહેરવામાં આવ્યા હતા. પણ માથે ફુલની વેણી બાંધી હતી. કપાળ-પર ચાંદલો હતો. મીસીસ જોષીનો ખાવીંદ બ્રહ્મોસમાજીષ્ટ છે. એમ કહેવા-માં આવેછે કે બ્રહ્મોસમાજના૧૫ લાખ મેમ્બરો છે (જે અમે સાચુ મા-નવાને બંધાયલા નથી) તેણી સંસ્કૃત, મરાઠી, હિંદી, ગુજરાતી, કેનેરી, ને ઇંગ્રેજી ભાષા જાણેછે, ને અમેરિકામાં ખૂશ રહેછે.

વીજળીકપંખા—ઓરડાઓમાં ટાંગવાના મોટા પંખાઓ ખેંચવા માટે મજુરો રાખવાની કદી જરૂર નહિ પડે એવી એક શોધ હાલ થયછે. એ યંત્રની મદદથી માત્ર પંખા ખેંચાયછે, એટલુંજ નહિ પણ તેમાં કેટ-લીક ગોઠવણ કરવાથી ઓરડામાં દુરગંધ નાશ કરનારી દવાઓ અથવા ખુશબોઇઓ પણ ફેલાવી શકાયછે.

सरकारी जाहेरखबर.

રાજકોટ ટ્રેનિંગ કાલેજની ગઈ પ્રવેશક પરીક્ષામાં ગોરીશંકર ભવાની-શંકરે પચ્ચમમાં ભણેલો એમ લખાવેલું તે ખોટું માલમ પડવાથી તે સુ-ધારીને પાણસીણાં કર્યુંછે.

રાજકોટ.	}	(ઇંગ્રેજી સહી) નવલરામ લક્ષ્મીરામ.
૧૫-૧૨-૮૩.	}	પ્રિન્સિપાલ રાજકોટ ટ્રેનિંગ કાલેજ.

જાહેર ખબર.

જાવક નંબર, ૭૬ સને ૧૮૮૩-૮૪

માહી આજમ ગુજરાત શાળાપત્રના એડીટર સાહેબ તરફ અમદાવાદની ગુજરાત ટ્રેનિંગ કૉલેજના પ્રિન્સિપાલ તરફથી સલામ સાથે મોકલવાની એવી-જે ચાલતી સાલની અમદાવાદ ટ્રેનિંગ કૉલેજની પ્રવેશક પરીક્ષામા નીચે લખેલા ઉમેદવારો પાસ થયાછે તેઓનાં નામ વગેરે આપના શાળાપત્રમા છાપી પ્રસિદ્ધ કરશો.

નં.	નામ	ક્યા શીખેલો.	નં.	નામ	ક્યાં શીખેલો.
૧	લાલભાઈ લલુભાઈ.	કછોલી.	૨૧	સોમેશ્વર નરોતમ.	દાહોદ.
૨	લાલદાસ કાશીદાસ.	ચકલાશી.	૨૨	હરીપ્રસાદ આત્મારામ.	વડોદ.
૩	મગનલાલ નરભેરામ.	પરાંતીજ.	૨૩	મોતીલાલ લલુભાઇ.	નડીયાદ.
૪	હીંમતલાલ ઉત્તમરામ.	પરાંતીજ.	૨૪	કરમચંદ કીશોર.	ગડકણ.
૫	હરિલાલ વીઠલ.	અમદા નં. ૧.	૨૫	માધવલાલ કીશોર.	અમદાવાદ.નં.
૬	હરિલાલ નરસીરામ.	માતર.	૨૬	ચુનીલાલ મહાદેવ.	વીરમગામ.
૭	હીરાલાલ પ્રાણવલ્લભ.	નડીયાદ.	૨૭	રામચંદ્ર બાપુજી.	ઉમરેઠ.
૮	રણછોડ દામોદર.	જબુસર.	૨૮	સોમેશ્વર નાનકેશ્વર.	લુણાવાડા.
૯	રેવાશંકર નાથારામ.	કરમસદ.	૨૯	રણછોડ દ્વારકાંદાસ.	સુણાવ.
૧૦	બીખાભાઇ શીવરામ.	ચકલાશી.	૩૦	છોટાલાલ ત્રીભોવન.	ચકલાશી.
૧૧	મોહનલાલ મૂળશંકર.	બાવળા.	૩૧	ભગવાન ખાલાભાઇ.	કપડવણજ
૧૨	મગનલાલ કાળીદાસ.	હરસોલ.	૩૨	રણછોડજી કલ્યાણજી.	અખામા
૧૩	બાઇશંકર કેશવલાલ.	અમદા. નં.૨	૩૩	દલસુખ હરગોવન.	લુણાવાડા.
૧૪	ખંડુભાઇ શંકરજી.	વહાર.	૩૪	ગોવરધન મોતીચંદ.	કુલાલ.
૧૫	મોહનલાલ દ્વારકાંદાસ.	અડાસ.	૩૫	ડાહ્યાભાઈ જગુભાઈ.	પરીખા.
૧૬	પરસોતમ ત્રીભોવન.	વાડાસીનોર.	૩૬	દેશાઇભાઈ ડુંગરભાઈ.	કરમસદ.
૧૭	જવેરલાલ હરગોવન.	કઠલાલ.	૩૭	છોટાલાલ મહેશ્વર	લુણાવાડા.
૧૮	દલસુખ પાનાચંદ.	લસુંદ્રા.	૩૮	જેઠાલાલ દામોદર.	સરખેજ.
૧૯	લલુ હરકીસન.	માતર.	૩૯	ભુલેશ્વર છગન.	લુણાવાડા.
૨૦	નારણજી દયાળજી.	ખરસાડ.	૪૦	ભોગીલાલ મુળજી.	આણંદ.

૪૧ જીવાભાઈ જોરાભાઇ. આંકલાવ. ૪૩ ત્રીભોવન કહાનદાસ. નડીયાદ.
૪૨ ડાહ્યાભાઇ લલુભાઇ. અખામા. ૪૪ ચકુભાઇ બાપુજી, મહુધા.

ઉર્દુ ઉમેદવારો.

નં.	નામ	ક્યાં શીખેલો	નં.	નામ	ક્યાં શીખેલો.
૧	અમીદ ફૉજલ.	મહુધા.	૫	અખરામઅલ્લી અબુજી.	સારોદ.
૨	ગુલામઅલ્લી ગુલામનબી.	અમ. નં.૯	૬	શેખકરીમ શેખસરવર.	કડોદ.
૩	કુરેમહામીયાં બાઇમીયાં.	ધંધુકા.	૭	ઉસ્માન ગુલામરસુલ.	કડોદ.
૪	ફેજુ નવરંગ.	મહુધા.			

તા. ૧૪-૧૨-૮૬. } (ઇંગ્રેજી સહી) મહીપતરામ રૂપરામ.
} પ્રિન્સિપાલ ટ્રેનિંગ કાલેજના. અમદાવાદ.

નિશાળોના ઇનામ પત્રક.

(પાછળ પાને.)

વારસદ. કાળીદાસ બેચર ૨૨) મીઠાઇ—અસલાલી. ઓત્રાસણી સ્ટેસનના માસ્તર બલાબાઈ પ્રાગજી બાઇએ ૨૧) પતાસાં—બોરેજા. નિશાળના મેમ્બરોએ ૨૧) પતાસાં—ખસ. મેહેરબાન પહેલા કારકુન મોહનલાલ કલ્યાણજી. ૨ળા—ગોમતીપુર. નિશાળના મેમ્બર પટેલ બાઇચંદ નારણજી ૨૧) મીઠાઇ—નાનીબોરૂં. લખમીચંદ ચતુરબાઇ ૨૧) સાકર—ધોળકા નં. ૧ બ્રાંચ. દામોદર પુરશોતમ ૨ાા પતાસાં—ઉંવારસદ. થા. મોતીલાલ મગનલાલ થા. ઉજમલાલ પાંનાચંદ ૨૨૫-૩-૦ ચોપડીયો—વીરમગામ ઉર્દુ ગોંડળના સારસ્તેદાર બાવામીયાં પીરમીયાં ૨૨) પતાસાં—ભોજવા. મુખી વલીબાઇ જીવાબાઇ ૨૧) સાકર—જમાલપુર. બ્રાંચ. દયાશંકર નથુરામ તથા મોતીલાલ ચુનીલાલ બંને મિત્રોએ ૨૧-૯-૦ ચોપડીયો—બુવાસડી. ધોળકા ચીફ કાન્સટેબલ અમથાલાલ નરસીરામ ૨ાા પતાસાં—ધોળેરા બ્રાંચ નં. ૧ નંબર બીજાના મેહેતાજી છગનલાલ માવજી ૨ાા મીઠાઇ—કોઠ. મોતી હેમચંદ મોદી ૨ાાા મીઠાઇ ઠાકર રગનાથ બેહેચર ૨ાા મીઠાઈ—પાટડી. ઠાકોર સાહેબ હીમતસંગજી જોરાવરસંગજી

૨૧૧-૨-૯ ચોપડીયો ૩૨) મીઠાઈ—ધંધુકા કન્યાશાળા. પોલીસ ઇન્સ્પેક્ટર મનસુખરામ મૂળજી ૨૦-૯-૦ પતાસાં—આંકળ. ગાંધી ઊમેદ નાનચંદ ૩૧) મીઠાઇ—સાકરીઆ. મે. કે. આ. કલેક્ટર સાહેબે ૩૧-૭-૯ ચોપડીયો—નાવડા. આવલકારકુન મોહનલાલ કલ્યાણજી ૩૧) સાકર—ધોળકા બ્રાંચ નં. ૧ બો. દસક્રોઇના તલાટી રણછોડલાલ વલ્લભરામ ૩ાા પતાસાં—વિરમગામ કન્યાશાળા. દેશાઇ કેશવભાઇ કુબેરભાઈ ૩૫) બારોટ ત્રીકમભાઇ ભીમસીંગ ૩૩) તા. મામલતદાર વલ્લભદાસ કરશનદાસ ૩૨) તા. મે. સે. સબજડજ નાગરદાસ નરોતમદાસ ૩૨) દેશી વૈદ્ય પીતાંબર રાયચંદ ૩૨) વકીલ હરિલાલ મોહનલાલ ૩૨)—ઉતેળીઆ. લીમડી બંધના કારભારી ગીરજાશંકર દલસુખરામ ૩ાા સાકર—આંડાસા કન્યાશાળા. મ્યુનિસિપાલટી તરફથી ૩૯-૫-૩—કોઠ. ચુવાણ. સતુભાઈ ઉરફે સલતાનશંગ નથુભાઇ ૩૧) મીઠાઈ—અમદાવાદ નંબર ૬ માજુબા શીવલાલ રતનલાલ ૨૧૩-૧૨-૦—પાટડી. દેશાઈ શ્રી સૂર્યમલજી ભીંદાવરશંગજી ૩૪) દેશાઈ શ્રી રણછોડભાઈ મોહનભાઈ ૩૪) દેશાઈ બાલાભાઈ દયુભાઈ ૩૨) અખ્યાર છગન હરિવલ્લભ ૩૨) સોરા કુબેર ભુદર ૩૨) શેઠ ચતુર મેઘર ૩૨) શેઠ નથુ વાઘજી ૩૨) કુલ ૩૧૮) તેમાંથી ૩૬) પતાસાં ૩૧૨) છોડીઓને ઓઢણાં તા. રેજા રેવાના તા. ૨૦-૧-૮૩ મુ. ધંધુકા.

(ઇંગ્રેજી સહી.) મોતીરામ રાજારામ.
ડે. એ. ઈ. અમદાવાદ.

ઝાલાવાડ પ્રાંત.

(જા. નં. ૪૦૧ નું સાંધણ.)
૧૮-૮-૮૨

વઢવાણ સીવલ સ્ટેશન. વેપારી મોહન બકોર ૩૨) છોકરાઓને કેરીના—વઢવાણ શહેર. વળાના રહીસ ભગવાનજી શંકરજી ૩ાા પતાસાં—રામપુરા. વઢવાણ ઠાકોર સાહેબના ભાઈશ્રી બાળસીંહજી સાહેબ તથા માજીરાજજી સાહેબ ૨૧૬-૧૪-૯ છોકરાઓને ચોપડીયો ૩૨) સાકર ૩૩) મહેતાજીને પાઘડીના ૩૨) આસિસ્ટંટને કુલ ૨૨૩-૧૪-૯—વઢવાણ કન્યા-

શાળા. લીમડી કન્યાશાળાનાં શીવણ શીક્ષક જવલબા ધનજી ૨ના—રંગપુર. ઝાલા રાયસંગજી ભુપતસંગજી ૨૧) શા. તલકશી પીતાંબર ૨૪)—ગુંજાર. રા. રા. લક્ષ્મણરાવ ગંગાધર વોહોરા હીમરાજ લાધા. શા. ડાહ્યા રેવાંદાસ અને મૂખી ત્રીકમ ૨૩ા ચોપડીયો તથા મીઠાઇ—લીમડી. નાંદોદના રાણીબાઇશ્રી તર્ફથી કન્યાશાળામાં દર માસે પાણી સારૂ ૨૨)—વાકાંનેર. મીન્ટ માસ્તર નર્મદાશંકરભાઇ તથા મહેરબાન હરિદાસભાઈ સ્ટેટ કારભારી તથા સ્કૂલ કમિટિ તર્ફથી ૨૫-૧૪-૦ ચોપડીયો. ૨૪ા મીઠાઈ અને કન્યાશાળામાં તાલુકા માસ્તર કલ્યાણજી ચત્રભૂજ તથા સંઘવી ઝવેર વિગેરે ૨૦-૧૦-૦ કેરી—મંચાસીઆ. ભુજ તાબે તેરાના કુમાર શ્રી હમીરજીના કારભારી તથા ઘુનડાના કારભારીએ ૨૧-૨-૦ ચોપડીયો તથા મીઠાઈ વાકાંનેરના રહીસ કસળચંદ પ્રાગજી ૨ના મીઠાઈ—સરા. રાવળ કરસન રેવાએ પોતાને પેર પૂત્રનો જન્મ થવાથી ૨ના મીઠાઈ—મુળી. ફોજદાર સાહેબ શ્રીવંત ત્રીભોવન તર્ફથી ૨૨) કેરીઓ—કુકડા. ઠકર લાધા લવજી ૨૮—સખતર. મે. કારભારી સાહેબ ફુલચંદ કમળશીએ પોતાના દીકરાને મંદવાડમાંથી આરામ થવાથી ૨૪) મીઠાઈ. ઓઝા માણેકલાલ પ્રેમાનંદે પોતાને ત્યાં પૂત્રનો જન્મ થવાથી ૨૧ા પતાસાં—ઝીંઝુવાડા. અભરામજી અલીજીએ પોતાના દીકરાને નિશાળે બેસાડી ૨૦ા પતાસાં વહીવટદાર સાહેબ કેશવલાલ ગિરધરલાલને ત્યાં પૂત્રનો જન્મ થવાથી ૨૧ા પતાસાં—ચુડા. ભાવનગરના શેઠ જીવવલ્લભ મગનલાલ ૨૧ાા કેરીઓ—ચોટીલા. મહેતાજી ઓધડ ગોવિંદજીએ ૨૧ા સાકર—વાંટાવદર. શા. મોતી રામજીએ ૨૧૦) લાડુ કરી છોકરાઓને જમાડ્યા—આકરુીયાદ. રાણા અલુભા વગેરે ૨૨) રૂમાલ ભાગદારો તથા પોલીસ પટેલ કેશવજી તર્ફથી ૨ના દ્રાક્ષ—આલવણ. વાર્ષિક પરીક્ષા વખતે રાણાશ્રી શીવાસિંહજી તર્ફથી ૨૧ાા બરફી—મોટાઅંદેવાળીયા. ગામ લોકો તર્ફથી પરીક્ષા વખત ૨૧ા મીઠાઈ—કુડા. પરીક્ષા વખત ગરાશીઆઓએ ૨૦ા મીઠાઈ—સીયા. ખોજા તારભાઈ બાણજી ૨૧ાા કેરી પાલીતાણેથી દરબારશ્રીના કુંવરો પધાર્યા તે વખતે ૨૨) મીઠાઈ—એથાણ. રા. છગનલાલ જેઠાભાઈ તથા આદમભાઈ હુસેનભાઈ ૨ના મીઠાઈ—આકરુીઆદ. રાણાશ્રી

ગુજરાતશાળાપત્ર

પુસ્તક ૨૩ મું. ફેબ્રુઆરી. સન ૧૮૮૪. અંક ૨ જો.

કેળવણી ખાતાનો રીપોર્ટ.

ઈ. સ. ૧૮૮૨—૮૩.

ઉપજ ખરચ.

દેશી રાજ્યો બાદ કરતાં આખા મુલાકા ખાતે આ વર્ષે ૨૬ લાખ ને ૧૮ હજાર રૂપિયા કેળવણીના કામને સારૂ મળ્યા હતા. ગઈ સાલ કરતાં એમાં આશરે બે લાખનો વધારો જણાય છે. એ વર્ષે ફીના લગભગ ૪૩ હજાર રૂપિયા વધારે ઉપજ્યા હતા.

કુલ ખરચ પ્રોવિન્શિયલ ફંડ ખાતે ૧૨।। તથા લોકલફંડ ખાતે ૧૪।। મળી કુલ ખરચ આ વરસે ૨૬।। લાખનો થયો હતો. જો એમાં દેશી રાજ્યોના કેળવણી ખાતાનો ૬ લાખ તથા મદદ લેનારી નિશાળોના ખાનગી ફંડમાંથી થએલો ખરચ ૫।। લાખનો ઉમેરીએ, તો એકંદર સરવાળો ૩૮ લાખ ૧૧ હજાર ને બસેં બાવીસ રૂપિયાનો થાય છે.

પ્રોવિન્શિયલફંડ કયે કયે ખાતે ખરચાયો તથા તેમાં ગઈ સાલ કરતાં કેટલો ઘટાડો વધારો થયો તે નીચેના કોષ્ટક ઉપરથી બરોબર માલમ પડશે.

નામ.	કુલ ખરચ.	વધારો.	ઘટાડો.
ડીરેકશન ઈન્સ્પેકશન વગેરે	રૂ. ૨૧૪૭૬૨	૩૭૯૫	
યુનિવર્સિટી	૨૭૦૭૦	,,	
કાલેજો, અથવા કાલેજની શાખાઓ	૧૮૭૩૭૩	૯૬૯૦	

આપણા પ્રાંત ખાતે જે વધારો થયો તેની વિગત જાણવાની અગત્ય આપણને વધારે હોવાથી તે નીચે નોંધીએ છીએ.

	નિશાળમાં વધારો.	નિશાળીઆમાં વધારો
સુરતજિલ્લો	૫	૮૩૨
ભરૂચ ,,	૧૨	૬૧૨
ખેડા ,,	૧૪	૮૩૦
અમદાવાદ ,,	૯	૧૭૯૬
પંચમહાલ	૯	૪૩૨
કાંપ બરોડા	,,	૧૩
કાંપ ડીસા	,,	૨૬
કુલ.	૪૫	૪૫૪૮
મહીકાંઠા પ્રાંત	૫	૫૮૬
કાઠીઆવાડ ,,	૧૦	૨૮૬૩
રેવાકાંઠા ,,	૧	૩૩૮
કચ્છ ,,	૫	૪૧૧
સુરત ,,	૫	૪૧૩
ખંભાત ,,	,,	૫૧
પાલનપુર ,,	,,	૧૭૦
કુલ.	૭૯	૪૮૩૮
એકંદર કુલ.	૧૨૫	૯૩૮૬

ઉપર જે કુલ છોકરાં આખા ઇલાકા ખાતે ભણતાં ભણ્યાં તેમાં ૯૨૪૦ ખ્રીસ્તી, ૮૦૨૯૮ બ્રાહ્મણ, ૨૫૨૩૯૦ બીજા હિંદુઓ, ૪૬૩૮૨ મુસલમાન, ૬૨૧૧ પારસી, ૯૯૩ યાહુદી, ૨૪૩૫ કાળીપરજ, અને ૨૨ બીજા પરચુરણ હતાં.

યુનિવર્સિટીની પરીક્ષાઓ વગેરે.

આમના ડાક્ટર હોલાજી નામે ... પધારી તેના

નામનું એક ઇનામ દરેવર્ષે રૂ૧૨૦નું એલ. સી. ઇ. ની પરીક્ષામાં જે પહેલે નંબરે ઇજનેરી કામમાં પાસ થાય તેને આપવા સારૂ એ શેઠના પુત્ર પેતિ રૂ૩૦૦૦ ની ચાર ટકાવાળી લોન યુનિવર્સિટીને ભેટ આપીછે.

વડોદરાખાતે મિ. મેલ્વિલ જે ગવર્નર જનરલના એજંટ હતા તેના સ્મરણાર્થે રૂ૬૦૦૦ ની રકમ ઉઘરાવી તે કામની કમિટીએ એક સ્કાલરશિપ સ્થાપન કરવા યુનિવર્સિટીને તે અર્પણ કરવા અર્જી કરીછે. તેમજ મુંબાઇના મુસલમાનની અંજુમન સભાએ રૂ૧૩૬૩૦ ભેગા કરી સરફ્રાન્કમૂટરના નામની સ્કાલરશિપો દર માસે રૂ૧૫ની મુસલમાનોને માટે સ્થાપન કરવાનુ યુનિવર્સિટી ઊપર લખ્યુંછે.

એનો રેજિસ્ટ્રાર લખેછે કે માટ્રિક્યુલેશનની પરીક્ષામાં આવવા બાબત ઉમરની જે બંધી હતી તે કાઢી નાંખી, તે આ વર્ષના અનુભવ ઉપરથી વાજબી જણાયછે, કેમકે આ સાલ જે છોકરો પરીક્ષામાં પહેલે નંબરે આવ્યોછે, તે જો એવી બંધી હોત; તો એ પરીક્ષામાં દાખલજ થઇ શકત નહિ.

યુનિવર્સિટીની પરીક્ષાઓનું ફળ નીચે પ્રમાણે હતુ. પી. ઇ. માં ૧૦૧, પહેલી બી. એ. માં ૫૩, બીજી બી. એ. મા ૨૩, જૂની બી. એ. માં ૭૬, પહેલી બી. એસ સી. માં શૂન્ય, બીજી બી. એસ સી. માં ૩, એમ. એ. માં ૫, એલ. એલ. બીમા ૧૪, પહેલીએલ. એમ. એસમા ૭૬, એલ. એમ. એસમાં ૧૫, પહેલી એલ. સી. ઇ. માં ૧૦, તથા બીજી એલ. સી. ઇ. માં ૧૫ જણ આ વરસે પાસ થયા હતા.

અમદાવાદવાળી આપણી ગુજરાતકાલેજને માટે સરકાર કાંઇ નાઉમેદી દેખાડેછે. વર્ષ આખરે મિ. વેસ્ટના પાછા આવવા પછી ભણનારની સંખ્યા ૨૨ થઇ હતી, પણ કુલ વર્ષની સરાસરી હાજરી ૧૭ માથી ઉતરીને ૧૨ ઉપર આવા રહી હતી. પી. ઇ. ની પરીક્ષામાં ૮ મોકલેલા, તેમાંથી ૧ પાસ થયો હતો. ગયે વર્ષે ૨૨ માથી બે થયા હતા, તે કરતાં આ કાંઇ ઠીકછે, પણ કેલાપુરમાં એવાજ પાયા ઉપર રાજારામ કાલેજ નીકળી છે તેને મુકાબલે આપણે ઘણુંજ એ ખેદ દાખવા જોગછે. ત્યાંના એ વર્ષે ૨૮ માથી છેક ૧૪ પાસ થયાછે, અને તે જોઈ યુનિવર્સિટીએ રાજી

થઈ બી. એ. ની પહેલી પરીક્ષાને માટે છોકરા તૈયાર કરવાની તેને છૂટ આપી છે.

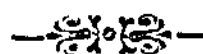
વડોદરા કાલેજે પી. ઈ. ના પરીક્ષામાં ૨૨ માંથી ૮ પાસ કરાવ્યા એ પરિણામ પણ આપણે ઘણું સારૂં ગણવું જોઇએ.

હાઇસ્કૂલો.

માટ્રિક્યુલેશનની પરીક્ષામાં કુલ ઉમેદવાર ૧૬૦૦ ભેળા થયા હતા અને તેમાંથી ૫૭૨ પાસ પડ્યા.

ગૂજરાતખાતે અમદાવાદ તથા સુરતની હાઇસ્કૂલોએ ૧૯, કાઠીયાવાડ હાઇસ્કૂલે ૧૪, સુરત મિશનસ્કૂલે ૧૩, વડોદ્રા હાઇસ્કૂલે ૧૦, અમદાવાદ મિશનસ્કૂલે ૯, ભાવનગર હાઇસ્કૂલ ૭, નડીયાદ હાઇસ્કૂલે ૫, અને જુનાગઢ ભરૂચ તથા નવાનગરની હાઇસ્કૂલો તથા નવસારી મદ્રેસાએ ચાર ચાર છોકરા પાસ કરાવ્યા હતા. ભુજથી ગયા હતા બાર, પણ કોઇ પાસ થયું નહોતું.

ઇન્સ્પેકટર સાહેબની પરીક્ષામાં સુરતમાં સેંકડે ૩૯, અમદાવાદમાં ૪૬, ભરૂચમાં ૫૫, નડીયાદમાં ૫૯, સુરત મિશનમાં ૭, અમદાવાદ મિશનમાં ૫, ભાવનગરમાં ૬૮, રાજકોટમાં ૫૫, જુનાગઢમાં ૬૫, નવાનગરમાં ૮૧, અને નવસારી મદ્રેસામાં ૪૫ પાસ થયા હતા. અમે આશ્ચર્ય પામીએ છીએ કે જે હાઇસ્કૂલો માટ્રિક્યુલેશનમાં ચડતી તે અહિયા ઉતરતી અને જે ત્યાં ઉતરતી તે અહિયા ચડતીજ ઘણું કરીને નિયમની પેઠે હમેશાં માલમ પડેછે.

केशवचंद्रसेन.

આપણા દેશનો આ દીવા પણ જતો રહ્યો છે. દયાનંદ સ્વામીના સ્વર્ગવાસની કાળીવી લખતાંજ અમને આ ભયંકર બનાવનાભણકારા વાગી રહ્યા હતા. અમે તેજ વેળા ગદગદિત કંઠે બાલ્યું હતું, કે

"કેશવ માંદો છે પ્રભુ ! શ્રીપ્રભુ રાખો શર્મ. !"

પણ પ્રભુની ગતિ ગહન છે. તેણે ગયા જાનેવારી માસની તા. ૮ મી ને વાર મંગળે આ મહા પુરૂષને ઊઠાવી લીધો છે, અને અમારે ઊંડા નિસાસા સાથે માત્ર આમજ બોલવાનું રહ્યું છે કે,

હવે અસ્ત આ ચંદ્ર પણ ! હવે શું કરિયે ! કર્મ.!

અરે, આ કેશવ ચંદ્રસેન તે આખા ભરતખંડનો ચંદ્રજ હતો, જેની પ્રભા યૂરોપ પર્યંત પડી રહી હતી. આ જમનાનો એ આપણો સર્વોત્તમ ઇંગ્રેજી વક્તા તથા સુધારક હતો. એના તાત્કાળિક ભાષણની છટા, ગૌરવ, અને સુરસતા જોઈ મોટા મોટા ઇંગ્રેજી વક્તાઓ પણ સાનંદાશ્ચર્યમાં ગરક થઈ જતા., દેશીઓની પ્રતિષ્ટા વધારનાર અને તેમને હુંપદ ધરવા જોગ ખરેખરો પુરૂષ આ કાળે એજ હતો. યૂરોપ ગયો તો ત્યાં પણ અમીર ઉમરાવ અને વિદ્વાન પંડીતોમાં એનો પ્રતાપ એટલોજ દીપી નીકળ્યો હતો. રાણીસાહેબે પણ ભરતખંડના આ ચમત્કારને જોવા આતુરતાથી મુલાકાત દીધી હતી, અને હાલ એના મરણની ખબર સાંભળતાંજ વાઇસરાયની માર્ફતે એના કુટુંબને દિલાસો આપવા તત્કાળ તાર મોકલ્યો છે. રાજ્યપ્રકરણી પુરૂષને તો રાજ્યપ્રકરણી કારણથીએ આવું માન આપવામાં આવે, પણ આ તો આપણા એ પ્રિયચંદ્રની અપૂર્વ બુદ્ધિપ્રભાવે મળવેલું નિર્મળજ માન સમજવું. આવા દેશદીપકના છેક અકાળમૃત્યુથી દેશીઓને કેટલું લાગે તે અકથ્યજ છે.

એનો જન્મ ઈ. સ. ૧૮૩૮ ના નવેંબર માસની ૧૯ મી તારીખે કલકત્તા શહેરમાં સારે પેર થયો હતો. એના બાપનું નામ પિયારે મેહનસેન હતું. નાનપણથીજ એના લક્ષણો જોઈ એનો દાદો રામ કમળસેન કહેતો, કે આગળ જતાં એ કોઈ અસાધારણ પુરૂષ નીકળનારો છે.

એણે હિંદુકાલેજમાં ત્યાંના પહેલા વર્ગ સુધી અભ્યાસ કર્યો. ત્યાં એ થોડાબોલામાંજ ખપતો, પણ જ્યારે એ બોલતો ત્યારે એની જે સ્વાભાવિક ભાષણશક્તિ તે કોઈ કોઈવાર ભભકાભેર જણાઈ આવતી હતી. નાનપણથી બીજાના આગેવાન થવાનો એને ઘણો શોખ હતો. છોકરા જાત્રાની રમત રમે તેમાં એ અધિકારીજ થાય. આ પાઠશાળાના કામમાં નીતિ તથા સંસાર સુધારણાના વિષયોપર એ ભાષણો આપતો તે ઘણા વખણાતા. એનો વર્ણોચ્ચાર તથા છટા એ કાંઇક વિલક્ષણજછે એમ બધાને લાગતું. સુધારાની લેહ એને એટલી લાગી કે પોતાના ઘરના ૧૦૦૦૦ રૂપિઆ ખર્ચી એણે લાગલાગટ કેટલીક મુદત સુધી કલકત્તાની મોટી નાટકશાળામાં

હિંદુ વિધવાવિવાહના મેલો કરાવી બધા શહેરને મફત જોવા દીધા! આથી આ વિષય ત્યાં ઘણોજ ચર્ચાયો, અને બધાનું ચિત્ત તે તરફ ગયું. ધન્ય છે એને તથા વધારે ધન્ય છે એના કુટુંબને કે પોતાના છોકરાની આ સાર્વજનિક તૃષ્ણા પૂરી પાડવાને આટલો ખર્ચ કર્યો!!

ઇંગ્રેજી ભણી રહ્યા પછી બીજાની પેઠે સ્વધર્મ ઉપર અશ્રદ્ધા રહિત, અને ખરૂં શું ને ખોટું શું એ બાબત કેવળ સંશયી, એ થઈ રહ્યો. પણ એના આત્માનું વલણ ધર્મ તરફ હોવાથી એ બાબતમાં તપાસ કરવા માંડી. સંસ્કૃત કે ફારસી આરબી એ ભણ્યો હોય એમ જણાતું નથી, અને તેથી સ્વાભાવિક રીતે એણે ઇંગ્રેજી ભાષાના પુસ્તકોમાંથીજ ધર્મનું શોધન કરવા માંડયું. કહેછે કે આ સમે એણે બે વર્ષ સુધી બૈબલનો ખૂબ અભ્યાસ કર્યો. આ વખતથી એકેશ્વર મતમાં એ દૃઢ થયો, અને દરરોજ પ્રાર્થના કરવાનો નિયમ એણે ગ્રહણ કર્યો. કેટલાક ધારવા લાગ્યા કે બેશક એ થોડા વખતમાં ખ્રીસ્તીજ થઈ જવાનો, પણ તેમને ન ગણકારતાં એ પોતાના ઉદ્યોગમાં મંડ્યો રહ્યો. એણે આ વેળા સાંજની એક ધર્મસંબંધી નિશાળ કાઢી હતી. તે બે વર્ષ પછી પૈસાની તંગીને લીધે પડી ભાગી. ત્યારે એણે (Good-will Fraternity Club) ભ્રાતૃભાવ મંડળ કાઢ્યું, અને પોતાને ઘેર સંવાદસભા તો એણે પહેલાંથીજ સ્થાપન કરી હતી. આ બંને ઠેકાણે ભાષણો આપવાનો મહાવરો રાખવાથી એની જીભ ઘણી છૂટી થઈ, અને બીજાના મન ઉપર એનો પ્રતાપ પડવા લાગ્યો, જે આગળ જતાં એને બહુ કામમાં આવ્યો.

આ સમે ઈ. સ. ૧૮૫૮ એની આશરે વીશેક વર્ષની ઉમર હતી. કાંઈક અજાયબ જેવું છે કે અત્યાર સુધી એને ખબરજ નહોતી કે કલકત્તામાં બ્રહ્મસમાજ છે. તેની એને આ સમે ખબર થતાંજ એ પોતાના મિત્રમંડળ સાથે તેમાં ભળ્યો. આ સમાજના ઉપરી તે વેળા બાબુ દેવેંદ્રનાથ ટાગોર હતા. પોતાના કુટુંબના આગ્રહને લીધે એણે કલાર્કની નોકરી લીધી, પણ થોડાજ વખતમાં તે છોડીને દેવેંદ્રનાથ હવાફેરને માટે ૧૮૫૯ માં સીલોન જતા હતા તેની સાથે ત્યાં ગયો. ત્યાંથી આવી બંગાળબેંકમાં જગા મેળવી, અને ત્યાં એના અક્ષર સારા જોઈ એનો પગાર ૨૨૫ ઉપ-

પ્રી થોડા વખતમાં ૫૦ થયો. આ વેળા એણે "યંગબેંગાલ" તરફ બંગાળ માં નામનું ચોપાનીઉં પહેલ વહેલું પ્રગટ કર્યું.

૧૮૬૦ માં એણે સંગતસભા સ્થાપી, જેનો હેતુ એ હતો એક બીજાને જોઇ લોકો પોતપોતાની ચાલ સુધારવી. ૧૮૬૨ માં એ સમાજનો એક આચાર્ય, અને પછીથી સેક્રેટરી પણ થયો. આ વેળા દેબેંદ્રનાથને ત્યાં એણે સ્ત્રીસહવર્તમાન જમવા જઈ જ્ઞાતિબંધ તોડ્યો. આનું પરિણામ એ થયું કે આ જોડું નાત બહાર મૂકાયું, અને કુટુંબવાળાએ પણ છએક મહીના સુધી તેમને ઘરબાહાર કર્યાં. પોતાના છોકરાનુ જાતકર્મ એણે બ્રહ્મસમાજનાજ વિધિ પ્રમાણે કર્યું.

પણ હવે દેબેંદ્રનાથની સાથે લડી જૂદા પડવાનો વખત એને પાસે આવ્યો હતો. એણે આ સમે જૂદી જૂદી ન્યાતના સ્ત્રી પુરૂષના લગ્ન કરાવ્યા તે દેબેંદ્રનાથને પસંદ પડ્યુ નહિ, અને તેના બદ્લામાં એ દબાવીને કહેવા લાગ્યો કે આપણે સમાજના અધિકારીઓ જનોઈ પહેરવાનો વહેમ રાખી રહ્યા છીએ તે કાઢી નાખવો જોઇએ. આ કારણોથી એને સેક્રેટરીના કામ ઉપરથી દૂર કરવામા આવ્યો. આ બનાવ ૧૮૬૫ ના ફેબ્રુઆરી માસમા બન્યો. આ પહેલા ૧૮૬૪ માં એ મદ્રાસને મુબાઈ તર્ફ ધર્મબોધ કરવા જઈ આવ્યો હતો. મુબાઈમા ૧૮૬૮ મા એ બીજીવાર પણ આવ્યો હતો અને ૧૮૬૯ માં એણે પંજાબનો પ્રવાસ કર્યો.

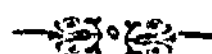
૧૮૬૬ ના નવેંબરમા ઉપજાજ ઘડાને લીધે બ્રહ્મસમાજના બે કટકા પડ્યા દેબેંદ્રનાથવાળા પક્ષ આદિ બ્રહ્મસમાજ, અને કેશવચંદ્રનો સુધરેલો બ્રહ્મસમાજ એ નામથી ઓળખાવા લાગ્યો. એણે તો પોતાના સમાજનુ નામ હિંદુસ્તાનનો બ્રહ્મસમાજ એવુ પાડ્યું હતુ. છૂટો પડ્યા પછી એણે ખૂબજ ઘૂમવા માંડ્યુ, અને થોડા વખતમા એની કીર્તિ ચોતર્ફ ઝળકી રહી. ગવરનર જનરલ લાડેલારેન્સે એને ૧૮૬૮ માં પોતાને ત્યાં સિમલે પરોણા દાખલ પ્રીતિથી બોલાવ્યો. બ્રહ્મોના લગ્ન સંબંધીનું આક્ટ ૧૮૭૨ માં થયું તે એની આ સમે કરેલી માગણી અને મસલત ઉપરથીજ હતુ. એ રૂડા ગવરનર જનરલની સલાહથી એણે વિલાત જવાનો નિશ્ચય કર્યો. સને ૧૮૭૦ મા એ ત્યા ગયો, અને તે મુલકમા તો સારા સારા વક્તા લો-

હુએ તેવા પડેલા છે તોપણ આપણા આ પ્રતાપી કેશવચંદ્રની સુભાષિત વાણીથી એકવાર બધાજ છક થઈ રહ્યા. એણે ત્યાં મદ્યપાન વિરુદ્ધ ભાષણ આપ્યું તે વેળા ૪૦૦૦ શ્રોતા ભેગા થયા, અને એણે બોલવા માંડ્યું ત્યારે તે સઘળાએ ઉભા થઈ જય જયકારના શબ્દથી એને વધાવી લીધો. ઇંગ્લાંડની હિંદુસ્તાન તર્ફ ફરજો એ વિષે ભાષણ આપ્યું ત્યારે પણ એટલાજ માણસ મળ્યા હતા. માંચેસ્ટરમાં માંદો પડવાથી એક ઇંગ્રેજી કુટુંબે પોતાને ત્યાં ઘઇ જઈ ઘરના માણસ જેવી એની ચાકરી કરી. રાણી સાહેબે એને મળવા બોલાવ્યો, અને ત્યાં નાસતો પણ એણે માંસાહાર વર્જ્ય કર્યો હતો તેને અનુસરી અગાઉથીજ રાખી મૂકવામાં આવ્યો હતો. રાણીએ ઘણી ખૂબીથી એની સાથે વાતચિત્ત કરી, અને પાછળથી પોતાનો પોટોગ્રાફ તથા પોતે બનાવેલાં પુસ્તકો એને ભેટ મોકલાવ્યાં. એના વિલાત જવાથી દેશી લોકમાં કેળવણીનો પ્રસાર કેટલો થયો છે, અને તે વડે કોઇ કોઇ કેવા નર નીપજ્યા છે તે અસરકારક રીતે પહેલ વહેલુંજ ઇંગ્રેજોને માલમ પડ્યું, અને તેઓ માન તથા પ્રેમથી આપણા દેશીઓ તર્ફ જોતાં શીખ્યા. એણે વિલાયતથી આવી અત્રે કેટલાક સંસાર સુધારાના સમારંભ માંડ્યા આ એની લોકપ્રિયતામાં પરમ ઉન્નત્તિનો વખત હતો.

આ પ્રમાણે પોતાના માર્ગનો કીર્તિધ્વજ દુનિયામાં ફરકાવ્યા પછી એણે એને હિંદુસ્તાનમાં લોકપ્રિય પાયા ઉપર આણવાનો પ્રયત્ન આરંભ્યો હોય એમ જણાયછે. હવેથી ધ્યાન, વૈરાગ્ય, ભક્તિ, ને વિધિઓ ઉપર એણે વધારે લક્ષ આપવા માંડ્યું. મૃગચર્મ, ભગવા લૂગડાં, સન્યસ્ત એટલે કંચન કામિનિનો પરિત્યાગ, આરતીઓ, વાદિત્રનાદ, ઉત્સવો, નૃત્ય, રાજમાર્ગમાં ચાલતાં ચાલતાં કીર્તનો ગાવા, કલાકના કલાક ધ્યાનમાં બેસી રહેવું, તે સમે પ્રાચીન પીરપેગંબરોના દર્શન થાયછે એમ કહેવું, તેમની માનસિક જાત્રાએ જવું, વગેરે અનેક ભક્તિમાર્ગના આચાર વિચાર એણે એક પછી એક દાખલ કરવા માંડ્યા, અને છેવટે હાલ થોડાજ વખત ઉપર પોતાનું નવવિધાન પ્રગટ કરી જગતમાં પોકારીને કહ્યું કે બધા ધર્મને એકઠા કરવા ઇશ્વરે મને પેગંબર નીમ્યો છે. આથી એના માર્ગીઓમાં તેમજ બીજા લોકમાં ભારે હોહા એક વખત થઈ રહી હતી. કોઇએ કહ્યું

એ ફગારો છે, કોઇએ કહ્યું કે એની પાંસળી છટકવા માંડીછે, અને એ કહ્યું કે ધર્મ તર્ક અતિ વિચાર કરવાથી પર્યંતે એવી વૃત્તિ થયા વિના જ નહિ. ગમે તેમ હો, પણ નવવિધાન પ્રગટ કરતી વેળા જે એણે ભાષણ આપ્યું તેમાંતો એની સુરસવાણી કોઇ વેળા પહેલાં પણ નહિ એવી રીતે પ્રકાશમાન થઇ હતી એમ ઇંગ્રેજી ભાષાનો પરમ અનુભવી તથા આવા વિષયોનો સારો વિવેચક રાબર્ટનાઇટ તે સમેના ફ્રેન્ડઆવ્ ઇંડિયામાં પોતે લખે છે. પ્રતાપચંદ્ર વગેરે સમાજના અગ્રણી હતા તે તો બાધા કેશવચંદ્રને વળગી રહ્યા, પણ કેટલુંક તરૂણ મંડળ લઈને સામું પડ્યું, અને તેણે સાધારણ બ્રહ્મસમાજ, એ નામની ત્રીજી શાખા સ્થાપન કરી.

કેશવ ચંદ્રના સમાજમાં પ્રથમ કલેશ તો એણે પોતાની ૧૩ વર્ષની પુત્રીના લગ્ન કુચબિહારના રાજા સાથે કર્યા તે સમેથીજ ઉઠ્યો હતો. છોકરી ૧૮ વર્ષની થાય ત્યાંસુધી પરણાવવી નહિ એવો એ સભાનો નિયમ તે આમ કરવાથી તૂટ્યો, અને એણે એ લગ્નવિધિમાં મૂર્તિપૂજાદિક પણ તે રાજાને કરવા દીધું હતું. "ઇશ્વરની મને આજ્ઞા છે" એવોજ એનો પેગંબરી બોલ તે સમે હતો, અને પાછળથી તો એણે એ પેગંબરી ખુલ્લીજ પોકારી તે આપણે ઉપર જોઈ ગયા છઇએ. પણ એ ઉપર અત્રે ટીકા કરવી એ અમારો હેતુ ન હોવાથી અમે આ મહાયશસ્વી, ને અપૂર્વ બુદ્ધિના ભારત રત્નનું જન્મચરિત્ર આટલુંજ કહીને સમાપ્ત કરિયે છઇએ, કે એના જેવો સરસ તેમજ અધ્યાત્મ જ્ઞાન ધરાવનારો ધર્મબોધક આ સમે બીજો કોઈ પણ આપણા દેશમાં હતો નહિ, અને તેવો કેટલાક કાળ સુધી થવો પણ સંભવતો નથી. હિંદીભાષામાં ને સામાન્ય લોકોને માટે જેવા દયાનંદ, તેવોજ આ ઇંગ્રેજી વિદ્વાનોને માટે એક અસાધારણ વક્તા હતો.

શિક્ષા.

(લખનાર—શ્રી નારાયણ હેમચંદ્ર).

કેળવણી એ બુદ્ધિને પરિમાર્જિત અને હૃદયને સ્વચ્છ કરવાનો એક મોટો ઉપાય છે. બુદ્ધિ પરિમાર્જિત ન હોય તો કલ્પના અને પ્રતિભાના

ઉંચા આશન ઉપર બેશીને દૈવ-વાંછનીય પવિત્ર સુખ ભોગવવાનો અધિકાર મળતો નથી, અને હૃદય સ્વચ્છ ન હોય તો સર્વ પ્રકારની સાધુતા, સર્વ પ્રકારનો ઉત્કર્ષ અને સર્વ પ્રકારની અનવદ્યતાના મનોહર પોશાકમાં સમલંકૃત થઈ શકાતું નથી. કેળવણી પ્રતિભા-શક્તિને સુપ્રણાલીથી ખીલવેછે, અને માનવી પ્રકૃતિને દૈવ ભાવાન્વિત કરી મુકે છે.

શિક્ષાના પ્રભાવથી જેનું હૃદય સંસ્કૃત થયું નથી, બુદ્ધિ માર્જિત થઈ નથી, અને વિવેક કર્ત્તવ્ય-પથ દેખાડવામાં આગળ વધ્યો નથી, તે પવિત્ર માનવ નામને યોગ્ય નથી. જલધિના અસીમ વિસ્તારમાં જેમ એકજ નીલિમા વિકાશ પામે છે, તેમ તેનું હૃદય અજ્ઞાનના નિહવચ્છિન્ન ઘોર અંધકારમાં આચ્છન્ન રહેછે. તે કેવલ ઇન્દ્રિય પરિતૃપ્ત થયાથીજ પોતાને ચરિતાર્થ સમજે છે. પ્રકૃતિના કાર્ય કારણના સૂક્ષ્મ અનુસંધાનમાં, પોતાનું કર્ત્તવ્ય નિર્દ્ધારણના સૂક્ષ્મ વિચારમાં તેનું મન નિયોજિત થતું નથી. તે મહાસાગરની તરંગમાલા જોઇને ભયને પ્રાપ્ત થાય છે, હિમાલયના શૃંગમાં મેઘ સમૂહની કાલિમા જોઇને નયન મુદ્રિત કરે છે, અને ઘોર વજ્રનાદ અને દિગ્દાહકારી દાવાનલથી સંકુચિત થઇ રહે છે. આ સઘળા ભયંકર દૃશ્ય અસીમ જડ જગતની અનંત શક્તિ વિકાશ કરે છે, તે તેના મસ્તિષ્કમાં આવતી નથી, માનવ ગણ પ્રતિભા અને કલ્પનાના પ્રભાવથી આ અનંત શક્તિને કરાયત્ત કરીને પૃથ્વિમાં અસદ્ભુત કાર્ય કલાપનું અનુષ્ઠાન કરેછે, તેનો વિચાર કરીને તે આનંદ અનુભવ કરતો નથી. કોણે તેની સામે આ સઘળા ભીમકાંત દૃશ્ય પ્રસારિત રાખ્યા છે, કોની અસીમ શક્તિના પ્રભાવથી આ જડ જગત્ વ્યવસ્થાપિત થઇને પોતાની શક્તિ પ્રકાશ કરે છે, તેનો તે એકવાર પણ અનુધાવન કરતો નથી. તે કુર્મના પ્રમાણે પોતે પોતાને છુપાડીને જીવિત કાલ પર્યંત વસિત કરે છે. તે વૃક્ષના અનાયાસ લબ્ધ ફલ ખાઇને પરિતૃપ્ત થાય છે, સુપરિષ્કૃત નિર્ઝર-વારિપાન કરીને તૃષ્ણાની શાંતિ કરે છે, અને અવલીલાથી તથા અસંકોચથી નાના પ્રકારના જુગુપ્સિત કાર્ય સંપન્ન કરીને અપાર આનંદ અનુભવ કરે છે. કોઇ પણ રીતે તેનું ચરિત્ર સંગઠિત થતું નથી, જીવિત પ્રયોજન સંસાધિત થતો નથી, અને બુદ્ધિ વૃતિ પરિમાર્જિત થઇને

કે એ ઠગારો છે, કોઇએ કહ્યું કે એની પાંસળી છટકવા માંડીછે, અને કોઇએ કહ્યું કે ધર્મ તર્ફ અતિ વિચાર કરવાથી પર્યંતે એવી વૃત્તિ થયા વિના રહેજ નહિ. ગમે તેમ હો, પણ નવવિધાન પ્રગટ કરતી વેળા જે એણે ભાષણ આપ્યું તેમાંતો એની સુરસવાણી કોઇ વેલા પહેલાં પણ નહિ એવી રીતે પ્રકાશમાન થઇ હતી એમ ઇંગ્રેજી ભાષાનો પરમ અનુભવી તથા આવા વિષયોનો સારો વિવેચક રાબર્ટનાઇટ તે સમેના ફ્રેન્ડઆવ્ ઇંડિયામાં પોતે લખે છે. પ્રતાપચંદ્ર વગેરે સમાજના અગ્રણી હતા તે તો બધા કેશવચંદ્રને વળગી રહ્યા, પણ કેટલુંક તરુણ મંડળ લડીને સામું પડ્યું, અને તેણે સાધારણ બ્રહ્મસમાજ એ નામની ત્રીજી શાખા સ્થાપન કરી.

કેશવ ચંદ્રના સમાજમાં પ્રથમ કજીઓ તો એણે પોતાની ૧૩ વર્ષની પુત્રીના લગ્ન કુચબિહારના રાજા સાથે કર્યાં તે સમેથીજ ઉઠ્યો હતો. છોકરી ૧૬ વર્ષની થાય ત્યાંસુધી પરણાવવી નહિ એવો એ સભાનો નિયમ તે આમ કરવાથી તૂટ્યો, અને એણે એ લગ્નવિધિમાં મૂર્તિપૂજાદિક પણ તે રાજાને કરવા દીધું હતુ. "ઇશ્વરની મને આજ્ઞા છે" એવોજ એનો પેગંબરી બોલ તે સમે હતો, અને પાછળથી તો એણે એ પેગંબરી ખુલ્લીજ પોકારી તે આપણે ઉપર જોઈ ગયા છઇએ. પણ એ ઉપર અત્રે ટીકા કરવી એ અમારો હેતુ ન હોવાથી અમે આ મહાયશસ્વી, ને અપૂર્વ બુદ્ધિના ભારત રત્નનુ જન્મચરિત્ર આટલુંજ કહીને સમાપ્ત કરિયે છઇએ, કે એના જેવો સરસ તેમજ અધ્યાત્મ જ્ઞાન ધરાવનારો ધર્મબોધક આ સમે બીજો કોઈ પણ આપણા દેશમા હતો નહિ, અને તેવો કેટલાક કાળ સુધી થયો પણ સંભવતો નથી. હિંદીભાષામા ને સામાન્ય લોકોને માટે જેવો દયાનંદ, તેવોજ આ ઇંગ્રેજી વિદ્વાનોને માટે એક અસાધારણ વક્તા હતો.

શિક્ષા.

(લખનાર—શ્રી નારાયણ હેમચંદ્ર).

કેળવણી એ બુદ્ધિને પરિમાર્જિત અને હૃદયને સ્વચ્છ કરવાનો એક મોટો ઉપાય છે. બુદ્ધિ પરિમાર્જિત ન હોય તો કલ્પના અને પ્રતિભાના

ઊંચા આસન ઉપર બેઠીને દેવ-વાંછનીય પવિત્ર સુખ ભોગવવાનો અધિકાર મળતો નથી, અને -હૃદય સ્વચ્છ ન હોય તો સર્વ પ્રકારની સાધુતા, સર્વ પ્રકારનો ઉત્કર્ષ અને સર્વ પ્રકારનો અનવદ્યતાના મનોહર પોશાકમાં સમલંકૃત થઈ શકાતું નથી. કેળવણી પ્રતિભા-શક્તિને સુપ્રણાલીથી ખીલવેછે, અને માનવી પ્રકૃતિને દેવ ભાવાન્વિત કરી મુકે છે.

શિક્ષાના પ્રભાવથી જેનું -હૃદય સંસ્કૃત થયું નથી, બુદ્ધિ માર્જિત થઇ નથી, અને વિવેક કર્તવ્ય-પથ દેખાડવામાં આગળ વધ્યો નથી, તે પવિત્ર માનવ નામને યોગ્ય નથી. જલધિના અસીમ વિસ્તારમાં જેમ એકજ નીલિમા વિકાશ પામે છે, તેમ તેનું -હૃદય અજ્ઞાનના નિહવચ્છિન્ન ઘોર અંધકારમાં આચ્છન્ન રહેછે. તે કેવલ ઇન્દ્રિય પરિતૃપ્ત યથાર્થીજ પોતાને ચરિતાર્થ સમજે છે. પ્રકૃતિનાં કાર્ય કારણના સૂક્ષ્મ અનુસંધાનમાં, પોતાનું કર્તવ્ય નિર્દ્ધારણના સૂક્ષ્મ વિચારમાં તેનું મન નિયોજિત થતું નથી. તે મહાસાગરની તરંગમાલા જોઇને ભયને પ્રાપ્ત થાય છે, હિમાલયના શૃંગમાં મેઘ સમૂહની કાલિમા જોઇને નયન મુદ્રિત કરે છે, અને ઘોર વજ્રનાદ અને દિગ્દાહકારી દાવાનલથી સંકુચિત થઇ રહે છે. આ સઘળા ભયંકર દૃશ્ય અસીમ જડ જગતની અનંત શક્તિ વિકાશ કરે છે, તે તેના મસ્તિષ્કમાં આવતી નથી, માનવ ગણ પ્રતિભા અને કલ્પનાના પ્રભાવથી આ અનંત શક્તિને કરાયત્ત કરીને પૃથ્વિમાં અસદ્ભુત કાર્ય કલાપનું અનુષ્ઠાન કરેછે, તેનો વિચાર કરીને તે આનંદ અનુભવ કરતો નથી. કોણે તેની સામે આ સઘળા ભીમકાંત દૃશ્ય પ્રસારિત રાખ્યા છે, જેની અસીમ શક્તિના પ્રભાવથી આ જડ જગત્ વ્યવસ્થાપિત થઇને પોતાની શક્તિ પ્રકાશ કરે છે, તેનો તે એકવાર પણ અનુધાવન કરતો નથી. તે કુર્મના પ્રમાણે પોતે પોતાને છુપાડીને જીવિત કાલ પર્યંત વસિત કરે છે. તે વૃક્ષના અનાયાસ લબ્ધ ફલ ખાઇને પરિતૃપ્ત થાય છે, સુપરિષ્કૃત નિર્ઝર-વારિપાન કરીને તૃષ્ણાની શાંતિ કરે છે, અને અવલીલાથી તથા અસંકોચથી નાના પ્રકારના જુગુપ્સિત કાર્ય સંપન્ન કરીને અપાર આનંદ અનુભવ કરે છે. કોઇ પણ રીતે તેનું ચરિત્ર સંગઠિત થતું નથી, જીવિત પ્રયોજન સંસાધિત થતો નથી, અને બુદ્ધિ વૃત્તિ પરિમાર્જિત થઇને

સત્ પથને અવલંબન કરતો નથી તે અજ્ઞાનાવસ્થામાં જન્મે છે અને અજ્ઞાનાવસ્થામાંજ કાલાતિપાત કરીને આ લોકમાંથી અવસૃત થાય છે.

પરંતુ સુશિક્ષા જેને સર્વ-શ્રેષ્ટ ગુણગ્રામમાં અલંકૃત કર્યોછે,તે પૌર્ણમાસી રજનીની જ્યોત્સ્ના-વિધૌત કુમુદસ્થળના પ્રમાણે પવિત્ર અને કલંક શૂન્ય છે, તે નરલોકમાં હોવા છતાં દેવ-લોકનું પવિત્ર સુખ સંભોગ કરેછે. પવિત્ર ચરિત્રના બળથી, ગભીર દૂરદર્શિતાની સહાયથી અને સુસ્થિર વિવેક-બુદ્ધિના પ્રસાદથી તે પોતાનુ કર્ત્તવ્ય યથારીતિ સંપાદન કરીને વિનશ્વર જગતમા અવિનશ્વર કીર્તિસ્તંભ સ્થાપન કરેછે. કોઈ પણ રીતે તેની સાધના પ્રતિહત થતી નથી, અને કોઈ પણ રીતે તેની કર્ત્તવ્ય-બુદ્ધિ અવનત થતી નથી, તે કોઈ વેળાએ ભૂલોકથી સૌર જગતમાં ઉપસ્થિત થઈને ગગન-બિહારી ગ્રહોનું કાર્ય જોઇને પુલકિત થાય છે, કોઈ વેળાએ પાર્થિવ જગતમાં અવતરણ પૂર્વક પ્રકૃતિના ગૂઢ તત્વ નિર્ણય કરીને સર્વને વિસ્મયમાં અભિભૂત કરે છે, કોઈ વેળાએ અજ્ઞાન અને કુસંસ્કારાચ્છન્ન સમાજને જ્ઞાનાલોકમાં આ લોકિત અને પવિત્રતાના સ્વર્ગિય સૌરભમાં આમોદિત કરી મૂકે છે, અને કોઈ વખત મૂર્તિમતી દયા અને ન્યાયપરતા થઇને રોગાતુરને પથ્ય, શોક-સંતપ્તને સાન્ત્વના, અને ઉચ્છંખલને સદુપદેશ આપીને સંપ્રીત કરેછે. તેનુ હૃદય-સાગર અટલતામાં અને નિર્ભિકતામાં પૂર્ણ હોય છે, તેની કર્ત્તવ્ય-બુદ્ધિ સુખમાં દુઃખમાં સુસમયમાં દુઃસમયમાં અટલ ગિરિવરના પ્રમાણે સદા ઉન્નત રેહેછે, અને તેની ન્યાયપરતા અને દૂરદર્શિતા સમગ્ર વિઘ્ન વિપત્તિના દુઃછેદ્ય આવરણ ઉન્મુક્ત કરવામાં સદા યત્નવાન થાય છે. તે એવા પવિત્રતાના મનોહર આભરણમાં ભૂષિત થઇને સાધારણના અચિંત્ય અગમ્ય, અને અનાસ્વાદિત પૂર્વ આનંદ પ્રવાહમાં અભિષિક્ત થાય છે.

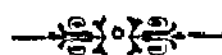
પ્રથમ લખવામા આવ્યુ છે કે, સુશિક્ષાના બળથી બુદ્ધિ વૃત્તિ પરિમાર્જિત અને હૃદય સંસ્કૃત થાય છે. જેનુ હૃદય સંસ્કૃત થયું નથી, ચરિત્ર સંગઠિત થયું નથી અને પવિત્રતા જેના હૃદયમાં પ્રતિફલિત થઇ નથી, તે કદાપિ સુશિક્ષિત વર્ગમાં ગણનીય નથી. જ્યારે જોશું કે એક મનુષ્ય સાહિત્યમાં અસામાન્ય ક્ષમતાનો પરિચય આપે છે, ગણિતમાં

અનન્ય સાધારણ પારદર્શિતા દેખાડીને સઘળાઓને ચમકિત કરેછે, દર્શનના જટિલ અર્થ ઉદ્ભેદ કરીને પોતે મહાપ્રસન્ન અને મહાત્માની કહીને સાધારણોના શ્રદ્ધાસ્પદ થાયછે, પરંતુ પરક્ષણમાંજ જો તે મૂર્તિમતી પાપપ્રવૃત્તિ થઇને અત્યાચાર અને અવિચારથી સમાજને ભારાક્રાન્ત કરી મૂકે તો અમે તેને અશિક્ષિત કહીને કાતર નયનથી ચાહિને જોશું. જે મસ્તિષ્કની શક્તિથી મહીયાન થવા છતાં હૃદયની શક્તિની ઉપેક્ષા કરે છે, તે સુશિક્ષિત નથી, સુશિક્ષિત નામનું તે કલંક માત્ર છે, અને એવી શિક્ષા તે કંઈ સુશિક્ષા નથી, તે કુશિક્ષાની અપવિત્ર છાયા માત્ર છે.

હૃદયની શક્તિ માર્જિત અને ઉન્નત કરવી જેમ સુશિક્ષાનું પ્રયોજન છે, તેમ સ્વાવલંબનના બલથી બીજાની સહાયથી નિરપેક્ષ થઇને યથાનિયમથી સંસાર યાત્રા નિર્વાહ કરવી એ એક સુશિક્ષાનો પ્રધાન ઉદ્દેશ્ય છે. જે શિક્ષામાં સ્વાવલંબન-શક્તિ ખીલતી નથી, તે ખરી "શિક્ષા"ના પદની વાચ્ય નથી. સ્વાવલંબન મનુષ્યને સર્વદા ઉન્નત, અવિચલિત અને અનમનીય રાખે છે. આત્માવલંબન ન રાખવામાં આવે તો કોઈ પણ કદિ દુઃકાર્ય સાધન કરીને ઉન્નતિ લાભમાં સમર્થ થતા નથી, અને સ્વાધીનતાના સુખમય ક્રોડમાં લાલિત થઇને અમર-સ્પૃહણીય પવિત્ર સુખ આસ્વાદ કરી શકતા નથી. આત્માવલંબન અને આત્માદર હોય તો લોકમાં કોઇપણ અવસ્થામાં પડે તોપણ તે અવસ્થામાં રહીનેજ અસંકુચિત ચિત્તથી પોતાનું ઉત્કર્ષ સાધન કરી શકે છે.

હૃદયની શક્તિ પરિમાર્જન અને આત્માવલંબન તથા આત્માદરની ઉન્નતિ સાધનની સાથે સુશિક્ષાનો પ્રયોજન પર્યવસિત થયો નથી. એ સંઘળાની સાથે પરમાત્મનિષ્ઠા અને ચિત્ત સંયમનો સંયોગ રહેવો આવશ્યક છે. પરમાત્મનિષ્ટ અને સંયતચિત ન હોય તો શિક્ષા પ્રગાઢ અને કર્તવ્ય બુદ્ધિનું ઉદ્દીપક થતું નથી. માણસ અપૂર્ણ છે, અસમર્થ અને અસંખ્ય અભાવ-વાળો છે. પરમાત્મનિષ્ઠાથી આ અપૂર્ણતાની પૂર્ણતા, અસામર્થ્યમાં સામર્થ્ય, અને અભાવમાં વિષય-પ્રાપ્તિ કેટલીક સંપજ થાય છે. જે હૃદય ઐશ્વરિક-તત્વમાં સમાકૃષ્ટ નથી, તે હૃદય વિશુષ્કછે અને તે હૃદય ચિર શોભા-વગરનું છે. જે સિદ્ધિદાતા ઈશ્વરને વિસ્મૃત થઇને યદૃચ્છાક્રમ

સંસારમાં વિચરણ કરેછે, તે પ્રકૃત શિક્ષા-વિરહિત અને પ્રકૃત સાધના-શૂન્ય છે. પ્રશાંત રજનીના સુનીલ આકાશ પ્રકૃતિની કમનીય કાંતિ હજારો ગુણથી ઉજ્વળ કરે છે; દિવ્ય લાવણ્ય-શોભિત પૂર્ણ-ચંદ્ર સુસ્નિગ્ધ કિરણથી ચોતરફ હાસ્યમય કરી મુકે છે, તરંગિણી જ્યોત્સ્ના-રંજિત થઇને કલસ્વરે સાગરની તરફ પ્રધાવિત થાયછે, આ સઘળા સુંદર દૃશ્ય સઘળાઓ જુવે છે; પરંતુ પ્રશાન્ત આકાશ જોયાથી જેનું હૃદય પવિત્ર ભાવમાં સંપ્રસારિત થાય છે, કમનીય મૂર્તિ શશધરનુ હાસ્ય જોઇને જેનું હૃદય હસેછે, સ્રોતસ્વતીના વિમલ વારી-રાશિની સાથે જે પોતાનો અશ્રુ-પ્રવાહ મેળવીને તદ્ગત ચિત્તથી ને સર્વ શક્તિમાન, અનાદિ, અનંત પરમ દેવતાનુ જ્ઞાન તથા શક્તિનું ધ્યાન કરેછે, તેજ ખરો શિક્ષિત અને તેજ પ્રકૃત સાધુ છે. તે માનવ હોવા છતાં દેવભાવમાં પરિપૂર્ણ રહે છે, અને મર્ત્યવાસી હોવા છતાં અમરવાસના સુખસ્વાદમાં પરિતૃપ્ત રહે છે. તેનું સુમધુર દેવપ્રકૃતિ સર્વદા અતુલનીય અને સ્વર્ગિય સૌંદર્યથી ચિર પરિપૂર્ણ છે.

सारसंग्रह.

હીકાભાઈ પ્રભુદાસની યાદગીરીનું ફંડ.—ઉભું થવા માંડ્યું છે તે જોઇ અમે ખૂશી થયા છઇએ. એમ કરવાથી મરનાર કરતાં ભરનારનીજ આબરૂ વધારે છે, કેમકે એ ઉપરથી માલમ પડેછે કે દેશહિતને માટે મથનારા માણસોની આપણે કદર પીછાનીએ છઇએ, અને આ સમે એ સ્પષ્ટ બતાવવાની જરૂરજ છે કે દેશહિતને માટે લોકો ખરેખરી કાળજી રાખેછે. માટે અમને આશા છે કે, સઘળા દેશ હિતેચ્છુઓ આ ફંડમાં રૂપિયો બે રૂપિયા પણ મોકલાવ્યા વિના રહેશે. ભારે રકમ ભરનારા થોડા નીકળે તેના કરતા નાની નાની રકમ ભરનારા ઘણા છે એ વાત જણાવાની દેશમાં આજકાલ વધારે જરૂર છે. એ ફંડના સેક્રેટરી સુરતખાતે રાવસાહેબ હરિલાલ હર્ષદરાય ધ્રુવછે તેની ઉપર અથવા ગુજરાતમિત્રના મેનેજર ઉપર પૈસા મોકલવાનુ છે.

શેઠ નવરોજજી ફરદુનજી.—જે આપણા પ્રાંતખાતે સર્વ પ્રસિદ્ધ જૂના

દેશહિતેચ્છુ છે તેના એ ગુણની કદર જાણી સરકારે સી. આઈ. ઈ. નો ખિતાબ આપ્યો તે જોઇ તમામ પ્રજા રાજી રાજી થઈ ગઈ છે. ફક્ત ઉણું એટલુજ દેખાયછે કે એ શેઠના જેવાજ અને બલ્કે એથી પણ વધારે મોટા દેશભક્ત શેઠ દાદાભાઈ નવરોજજીને લાર્ડરિપનની સરકારજ કેમ ભૂલી ગઈ હશે.

મિ. નરસિંહરાવ ભોળાનાથ દિવેટિયા બી. એ.—ને સરકારે નેટિવ સિવિલ સર્વિસમાં આ વરસે દાખલ કીધા એ ગુર્જરાતની તમામ હિંદુ પ્રજાને મુબારકબાદી આપવા જોગ બનાવછે, કેમકે એ ભાઈ સારાકુળના તેમજ એક ઉંચામાં ઉંચી કેળવણી પામેલા જુવાન ગ્રહસ્થ છે. એ આપણા પ્રખ્યાત સુધારક ભોળાનાથ સારાભાઈના ચિરંજીવી થાય છે, અને તે માટે અમે એ અમારા માનવંતા વૃદ્ધ મિત્રને અંતઃકરણ પૂર્વક અભિનંદન કરીએ છીએ. અમ ઇછીએ છઇએ કે એ તરુણ ગૃહસ્થ પોતાના પૂજ્ય પિતાની, તેમના મિત્રોની, તથા પ્રસન્ન થએલી ગૂર્જર પ્રજાની તમામ આશાઓ ફળીભૂત કરો.

પંડિત શામજી કૃષ્ણવર્મા—પ્રોફેસર મોનીયર વિલ્યમ્સ સાથે વિલાયતથી પોતાનો અભ્યાસ પુરો કરીને ગયા મેલમાં અત્રે આવ્યો છે. અમ તેમની મહાયાત્રા પુરણ થવા માટે કલ્યાણ ઇચ્છીયે છઇએ. મી. શામજી એક સ્વપરાક્રમી છે ને જો કે તેની આગલી સ્થિતિપરથી તેઓ આવી સારી સ્થિતિમાં આવશે એમકોઇ ધારતું નહોતું, પણ નશીબના યોગે મી. શામજીએ નામને કામ બને કીધા છે. એમનું મૂળ વતન કચ્છ છે. ને ત્યાંથી અત્રે આવેલા ત્યારે કંઇ ઘણી સારી સ્થિતિમાં નહિ, પણ મી. છબીલદાસ લલુભાઈ ભણસાલીએ પોતાના જમાઈ કરીને વિદ્યાભ્યાસ કરાવ્યો. તે પછી, ઇંગ્લંડ જતા પહેલાં સ્વામિ દયાનંદનો મેલાપ થયો, ને અસલથીજ સંસ્કૃતપર અતિ રુચિ હોવાથી તેનો અભ્યાસ પ્રથમ શાસ્ત્રીઓ પાસે ને પછી સ્વામી પાસે રીતસર કરવાથી તેમાં વધારે અગાડી પડ્યા. ૧૮૭૬માં પ્રોફેસર મોનિયર વિલ્યમ્સ અત્રે આવ્યા હતા ત્યારે તેઓની સામે સંસ્કૃતમાં વાતચીત કરતા તેઓને, આવા એક માણસની જરૂર જણાય, ને ઇંગ્લંડ આવવા માટે મી. શામજીને ઉશ્કેર્યા. આ પરથી, લલચાઇને મી. શામ-

ર્યું પોતાની તૈયારી કીધી અને તે બાબત પોતાના કુટુંબમાં જરા પણ જણાવી નહિ. જાણ્યા મેલે પહેલો સાધારણ આસરો તો એમના મિત્રોનો હતો, ને કચ્છ દરબાર તરફથી કંઇક રકમ મદદ મળવાની આશા હતી, તેટલાજ ઉપરથી વિલાત સાધારવાનો ઠરાવ કીધો. પણ ત્યાં ગયા પછી જે જે આશ્રય અત્રેથી લેવાનો ધાર્યો હતો તેની બીલકુલ ગરજ પડી નહીં. પ્રોફેસર મોનીયર વિલ્યમ્સને તથા બીજાઓને સંસ્કૃતનું જ્ઞાન આપવામાં પોતાનો વખત રોકવાથી તેઓ તરફથી મારી મદદ મળતી, ને તેમાં પોતાનો ખરચ બાદ કરતાં પોતાના પિતાને તેમાંથી ખરચ માટે મોકલતા હતા. મી. શામજીએ ઇંગ્લંડની બીલયલ કોલેજમાં બી. એ. ની પરીક્ષા પસાર કીધી છે, ને બારીસ્ટરની પરીક્ષા આપીછે, જેનુ પરીણામ હજી જણાયું નથી, પણ તેમાં પસાર થવાની સઘળી આશા છે. એમના સંસ્કૃત જ્ઞાનને લીધે સ્ટેટ સેક્રટરી તરફથી બે વાર યૂરોપમાં મળેલી કોન્ગ્રેસ—કે જેમાં મોટા મોટા પંડીતોને પણ બેસવાને માટે ઘણો શ્રમ પડેછે, ને જે કોન્ગ્રેસે માત્ર અસાર સુધીમાં એકજ ઇનામ આ દેશના પ્રોફેસર કુંટેને "આર્યસુધારાના ફેરફાર" માટે આપ્યું છે, તે સભામાં ઇંડ્યાના પ્રતિનિધિ સ્વરૂપે મોકલવામાં આવ્યા હતા; જ્યાં એકવાર આ દેશની સંસ્કૃત લિપિ ઉપરને બીજી વેળા સંધ્યાદિ કર્મ કેમ કરેછે તે પર બોલવામાં આવ્યું હતું. મી. શામજીની આ પ્રમાણે દિનપર દિન ચઢતી થવાથી મી० ગ્લાડસ્ને પોતાના પરોણા તરીકે નોહતર્યા હતો ને ત્યાં તે એક અઠવાડીયા સુધી રહ્યો હતો. આ પ્રમાણે એક સાધારણ મનુષ્ય પુરૂષશ્રમથી કેટલો વધેછે તેનો એક બોધદાયક દાખલોછે. સ્વામી દયાનંદ મી. શામજીની વિદ્વતા જોઇને તેને પોતાના એકઝીક્યુટરમાંનો એક નિમ્યો છે; ને મી. શામજીથી આર્યસમાજવાળા મગરૂર છે. એમનું હાલનું વય ૨૮ સેંક વરસનું હશે, અને ઇંગ્લંડમાં છ વરસ અભ્યાસ કીધો છે. અમે એમની સંપૂર્ણ ફતેહ ઇચ્છિયે છિયે, ને આશા છે કે મુંબાઇમાં ને તેમાં કચ્છી પ્રજામાં મી. શામજી એક રત્ન માફક દીપી નીકળશે. મી. છબીલદાસને પણ મંતોષનું કારણ છે કે ઇંગ્લંડની મહાયાત્રા કરી આવ્યાછે તેમજ એમના પુત્રને જમાઇ પણ મહાયાત્રા કરી કૃતારથ થયા છે. ને આ સુખથી મી. છબીલદાસનું કુટુંબ ખરે ગર્વ કરવાને પાત્રછે.

માખીઓનો નાચ અને કસરત.—પૃશિયાનાં ડેનજીગ શેહેર ખાતે કેટલાક માસપર એક મેળો ભરાયો તે વેળા ત્યાં એક સ્ત્રીએ તમાસગીરોને પોતાની પાળેલી થોડીક માખીઓનો નાચ અને કસરત વિગેરે દેખાડયું હતું તેના કેહેવા મુજબ તેની કને એવી ૩૦૦ પાળેલી અને કેળવેલી માખીઓ છે જેમને તેણીએ નાચ કરતાં દોરડાં ઉપર કસરત કરતાં, અને પોતાના વજન કરતાં છ ગણો વજન ઘસડતાં શીખવી છે. તેણીએ વળી એમ પણ કહ્યું કે આપણા ઘરની સાધારણ માખીઓ આ સઘળા તમાસા કરી શકે છે પણ તે કંઈ સઘળીજ માખીઓ કરતી નથી. એ માખીઓ ચાલાક અને નાની હોય છે, પણ ઉપલી હેરત મંદી તેઓમાંનો એક ચોકસ વરગજ કરી શકે છે. એક તમાસગીર આ તમાશાઓનો હેવાલ લંડનના એક પત્ર ઉપર લખી જણાવતાં કહેછે કે માખીઓને ગળે સોનાના બારીક અને લગભગ ન દેખાય એવી રસી બાંધીને તેને બીજે છેડે ઇંગ્લાંડ, ફ્રાન્સ, રશિઆ વિગેરે દેશની જૂદી જૂદી બાંધણીની બહુજ ઝીણી ગાડીઓ જોડેલી હતી. પ્રથમ આ ગાડીઓની શરત રમાડવામાં આવી. પણ છેવટ સુધી માખીઓ એક સરખા કદમથી દોડી શકી ન હતી. આ પછી એક માખીને બે ટાંકણીઓ સાથ એક બારીક દોરી બાંધીને તે ઉપર ચાલવા વિગેરેની કસરત કરાવી હતી. આ માખીને પેલી સ્ત્રી નામ દઇને બોલાવતી હતી અને હુકમ કરતી તે મુજબ તે માખી અમલ કરતી હતી. ત્રીજો તમાસો કેટલીક માખીઓને રંગી બારીક કાગળોનાં કપડાં પેહેરાવીને નાચ કરાવવાને લગતો હતો. જેમાં કેટલીકવાર માખીઓ થાકી જઇને અથવા કાગળમાં પેલાના પગ ભેળવાઈ જવાથી તૂટી પડતી હતી. આ માખીઓનાં નામો પણ પાડેલાં હતાં અને તે નામો મુજબ તેઓને બોલાવવામાં આવતી તેઓજ કામ કરતી જણાતી હતી. તમાશગીરોને પેલી સ્ત્રી એક મજબુત શિકતનું સૂક્ષ્મદર્શક યંત્ર આપીને તેની મદદથી ઉપલા તમાસા દેખાડતી, જેમાંથી આ માખીઓ એક ભમરાના જેવડી મોટી માલમ પડતી હતી.

હાલતી ટેકરી.—યુનાઇટેડ સ્ટેટસમાં નીવેડા ખાતે એક રેતની ટેકરી આવેલી છે. તે સદા હાલતી રેહે છે. ઘણીક બારીક અને સફા-

ઝીણી રેતીની તે બનેલી છે. તેની લંબાઈ ચાર માઈલ જેટલી અને ઊંચાઈ ચારસો ફીટની છે. એટલી બારીક એ રેતીછે કે, ચાળણીમાં નાખી હોય તો તે આટા માફક ચળાઈને બહાર પડે છે. તે ઘણી ધીમી ગતિથી હાલે છે. હાલતી હાલતી તે ઉગમણેથી આથમણે તરફ આવતી રહી છે. તેની ગતિ એટલી ધીમી છે કે, આજ કેટલાં વરસો ઉપર તે પહેલી નજર પડી ત્યારથી અત્યાર સુધીમાં માત્ર એક માઇલ જેટલીજ દૂર તે પોતાની અસલ જગાથી ગઇ છે.

વીજળીની મદદથી ઉંદરો મારવાની એક અમેરિકન છોકરાએ કરેલી શોધ:—અમેરિકનો નવી નવી શોધ કરવા માટે સર્વે પ્રજાઓ ઉપર સરસાઇ ભોગવે છે. નહિ ધારેલી મોજે તેઓ શોધી કહાડે છે. હાલમાં માત્ર બાર વરસની નાની વયના એક અમેરિકન છોકરાએ એક ઘણી મોટી શોધ કરી છે. ઉંદરો મારી નાખવા માટે તેણે એક લોખંડની પ્લેટ ઉપર ગોઠવી તે પ્લેટ ઉપર ઉંદરો માટે કાંઈ ખાવાની વસ્તુ તે મૂકે છે; અને તે બરણીઓ સાથે લગાડેલા એક સંચાની મદદથી તેણે એવી ગોઠવણ કીધી છેકે, જેવો ઉંદર પેલી ખાવાની વસ્તુને અડકે કે, તુરત વીજળીનો એક મજબુત આંચકો તેને લાગીને તેનું મરણ આણે છે. આ યુક્તિથી આપણા નાનકડા શોધકે પોતાના ઘરમાંથી ઉંદરોનો ઉપદ્રવ ટાળ્યો છે.

બ્લોટિંગ કાગળની.—પહેલી શોધ ૧૮૩૦ માં થઈ હતી, ને તેનો વિચાર ફીલ્ટરીંગ પેપર પરથી મળ્યો હતો.

દુનિયામાં.—સઘળા મળીને ૩૪૨૭૪ પત્રો નીકળે છે, જેમાં ૧૬૫૦૦ અંગ્રેજી ભાષામા છપાય છે.

નિશાળોના ઇનામ પત્રક.

ઝાલાવાડ.

જા. નં. ૬૯૮

ધ્રાંગધ્રા.—મહારાજા શ્રી રાજ સાહેબ તરફથી. રૂ. ૫) મીઠાઈ. રામપુરા.—સ્કૂલકમિટિ તરફથી રૂ. ૬) તથા ટપાલેદારે ૦-૮-૦ કુલ રૂ.

૧-૮-૦ મીઠાઈ—ખોરવા.—ગામના બે ત્રણ ગ્રહસ્થોએ મળી રૂ. ૦-૯-૬ મીઠાઈ.—બાપોદરા.—સ્કૂલ કમિટિએ ૦-૬-૦ સાકર.—જાંબુ. સ્કૂલ કમિટિએ રૂ ૧) મીઠાઈ.—તીથવા. નિશાળના વાસ્તુ વખતે પા. અમતજી અભયરામે રૂ ૬-૪-૦ લાડુ જમાડ્યા.—મહીકા. ચુડાના ન્યાયાધીશ ઇશ્વરભાઇ શંકરભાઇએ ૦-૮-૦ સાકર.—વિઠલગઢ. તાલુકદાર તર્ફથી રૂ. ૧-૧૨-૦ રૂમાલ. વહીવટદાર શા. દ્વારકાંનાથ જગનાથ ૦-૮-૦ સાકર અને ૦-૧૨-૦ હાથ વગરના છોકરાને ટોપી. કુલ રૂ. ૩)—દશાડા. તાલુકદારો તર્ફથી રૂ ૨૨) ચોપડીયો તથા સ્લેટો. રૂ૪) મીઠાઈ. ને રૂ ૨।। થાણદાર સાહેબ તર્ફથી રૂ ૨।। મીઠાઈ.—ધ્રાંગધ્રા. માહારાજા શ્રીરાજ મહા રાણાશ્રી માહાનસંગજી તર્ફથી રૂ ૫) મીઠાઈ.—ટીકર. ઠકર રામજી રૂપા તર્ફથી રૂ ૧૪) લાડુ જમાડ્યા અને હીરજી રૂપાએ રૂ ૧૩) ના લાડુ જમાડ્યા.—ગુંદીઆળા. સ્કૂલ કમિટિ તર્ફથી રૂ ૧) મીઠાઇ.—શીહાણી. માજી મેહેતાજી ઉમાશંકર મહાદેવ રૂ ૬) આસીસ્ટંટ જીવન મોતીરામ રૂ ૨।। મુલીઆસરના મેહેતાજી મહાશંકર ઓધવજી રૂ૦-૧૨-૦—અરણીટીંબા. મેમ્બર શા. લાલા નથુ તથા મેહેતા રૂપચંદ ભગવાનજી તથા દરબારશ્રીએ મળીને રૂ ૪-૧૨-૦ છોકરાઓને જમાડ્યા.—સાયલા. મેહેરબાન ખુદાવંત ઠાકોર સાહેબ તરફથી રૂ ૪) ચોપડીયો રૂ ૨) મીઠાઈ. રૂ. ૨) મેહેતાજીને પાઘડીના.—લીલાપુર. પટેલ આશારામ તલશી ૦-૪-૦ સાકર, દવે કલ્યાણજી સુંદરજી. ૦।।) સાકર.—સદાદ. સોળંકી કરશનને ઘેર પુત્રની ખુશાલીમાં રૂ ૦। છોકરાઓને રૂ ૦। મેહેતાજીને.—વણોદ. મલેકશ્રી કમાલુદીનખાન જેસરખાન રૂ ૦।। મીઠાઈ મેમ્બર કેશવલાલ રણછોડ રૂ૧। ચોપડીઓ.—ઝીઝુવાડા.—વહોરા ડુંગર કસ્તુરને ઘેર પુત્રનો જન્મ થવાથી રૂ ૧।। પતાસાં.—બજાણા. મહેરબાન દરબારશ્રી તર્ફથી રોજાને દિવસે રૂ ૨) મહેતાજીને ગોરજી પ્રેમવીજેજી જસવજેજી રૂ ૦। સાકર.—ભરાડા. રાણાશ્રી કલ્યાણસંઘજીની વહુ શ્રી વાઘેલી વહુ તર્ફથી રૂ ૧) મીઠાઈ રાણાશ્રી માધવસંઘજીની માતુશ્રી તર્ફથી રૂ ૧) મીઠાઈ.—ચરાડવા. કચ્છના રાવસાહેબ પધાર્યા તેની યાદગીરીને માટે દરબારશ્રી તર્ફથી રૂ ૧) મેહેતાજીને. રૂ ૨) દરેક આસીસ્ટંટને રૂ ૨૫) છોકરાઓને લૂગ-

ડાં. કુલ રૂ ૩૯)—વઢવાણ કન્યાશાળા. રા. વકીલ કલ્યાણજી તરફથી રૂ. ૧-૧-૬ ઑરિસ્મહિતેચ્છુ તથા હીતોપદેશક નામની ચોપડી. ઇંગ્રેજી સ્કૂલના આસિસ્ટંટ બાઈશંકર વિશ્વનાથ ૦॥ -હૃદયપ્રકાશ.—લીંબડી કન્યાશાળા. મહેરબાન ઝાલાવાડ પ્રાંતના મેજર સ્ટ્રેસસાહેબ પોતાની મડમ સાથે પધાર્યા તે વખત દરબારે તરફથી રૂ ૫૦-૮-૦ દીકરીઓને લુગડાં વીગેરે રૂ. ૬) મીઠાઈ. રૂ ૧૨) મેહેતાજી આસિસ્ટંટ વિગેરેને પાઘડીના—પાણશીણા. મહેરબાન વહીવટદાર સાહેબ તથા બલોલ ટપા કારકુન સાહેબ તરફથી રૂ. ૫) રૂમાલ તથા મીઠાઈ—સીધાવદર. મહેતાજી ઝવેરચંદ કરશનજી તરફથી રૂ ૦-૬-૦ મીઠાઈ—ફલાડા. દસાડાના મલેક શ્રી જોરાવર ખાનજી ગામ ફલાડાના સરકારી વહીવટદાર રતીલાલ કેશવલાલ રૂ. ૦-૧૪-૦ ચોપડીયો તથા મીઠાઈ.—આણંદપુર. કામદાર કેવળચંદ સુળચંદ ૦॥ મીઠાઈ રવાના તારીખ ૧૭—૧૦—૮૨ મુ. વઢવાણ.

(ઇંગ્રેજી સહી.) કૃષ્ણલાલ ગોવિંદલાલ.

સ. ડે. એ ઈ. પ્રાં. ઝાલાવાડ.

ગોહીલવાડ.

૧૧૬૯. તા. ૨૭-૧-૮૩.

ભુમલી—સ્કૂલ વીઝીટર શા. લલુભાઈ રઘનાથ રૂ ૧-૪-૦—ભંડારીયા. ગરાશીયા અભેસંગ કશળાભાઈ રૂ ૧-૪-૦—ત્રાપજ. મહાજન તરફથી રૂ ૧)—રાજપરા. મહાજન તરફથી રૂ ૧)—કુમર. ગાંધી રેવા ખોડા રૂ ૦-૯-૬—ખુટવડા. કારકુન દામોદર નાથા રૂ ૦-૮-૦ અને મહાજન તરફથી રૂ ૧-૪-૦—કાળુસાર. કંદારીઆ હરજી લક્ષમણ રૂ ૦-૮-૦—ઠતપૂર. પારેખ વનમાળી ચંદરજી રૂ ૨-૪-૦ ચોપડીઓ મહીપતરામ વનધર્મનન રૂ ૨) મીઠાઈ ઠ. અલીભાઈ રેમતલા રૂ ૧) મહાજન તરફથી રૂ ૧)—ઝાઝમેર. શા. ગોવિંદજી ગીગલભાઈ નથુ, મકમનજી, શા. દેવચંદ ભગવાન, કાજી હમીભાઈ ખાનભાઈએ મળી રૂ ૧-૫-૦ મીઠાઈ—સુલતાનપર. વકીલ મુળજી વનમાળીદાસ રૂ ૧) શેઠ ખુશાલ બહેચર રૂ ૦-૬-૦ મોદી ગીલા કરશન ૦-૪-૦ કુલ રૂ ૧-૧૦-૦ મીઠાઈ—ડાઠા. તાલુકદાર તરફથી રૂ ૭-૧૨-૦

રૂમાલ નં. ૧૬ રૂ૧-૮-૦ સાકર અને કન્યાશાળામાં રૂ૩-૧૩-૩ ચુંદડીયું. ૦ ૮-૦ શાકર—સથરા. શેઠ અબજી ભીમજી તથા વનમાળી લવજી એ મળી રૂ૧) સાકર—કોહીશાળા. રા. વજેશંકર પ્રભાશંકર રૂ૧) પટેલ. હરિરામા રૂ૦-૮-૦ શા. વલભ પદમશી રૂ૦-૪-૦ ઓઝા વિશ્વનાથ ભગવાનજી રૂ૦-૮-૦ શેઠ દેવચંદ જુઠા રૂ૦-૮-૦ કુલ રૂ૨-૧૨-૦—ગઢડા. શા. કલ્યાણજી લખુ. રૂ૧) સાકર—ગારીયાધાર. રા. નરસીંગદાસ માધવદાસ રૂ૧) ભટ*નાનજી જીણા રૂ૦-૪-૦ શા. ત્રીભોવન નરશી ૦-૪-૦ શા. હીરાચંદ ગોવિંદજી રૂ૦-૮-૦—રાણી ગામ. તાલુકદાર તર્ફથી રૂ૧) મીઠાઈ—દરેડ. ભાડવાના કુમારશ્રી માધુભાઈ રૂ૧) સાકર—લાઠી. બાઇ શ્રી રામબા તર્ફથી રૂ૪) મીઠાઇ—ભૂમલી. મહાજન તર્ફથી રૂ૧૦-૮-૦ વાગતુ ઘડીયાળ—ભંડારીયા.—કુંડલા. મહાજન તર્ફથી રૂ૩-૮-૦ મીઠાઇ—જુનાસાયર. રા. કાંકુ થાણદાર વીગેરે રૂ૧૩-૮-૦ ધોતીજોડા રૂ૧-૪-૦ મીઠાઈ—જેસર. મહાજન તર્ફથી રૂ૧) મીઠાઈ—વેડા. રા. ભગવાનલાલ શંભુપ્રસાદ રૂ૦ા મીઠાઈ—કાંકચ. રા. પ્રમાનંદભાઈ રૂ૪-૨-૦ રૂમાલ મેતા પોપટ અમરશી, પટેલ લક્ષમણ અરજણ, પટેલ આણંદ ધનાએ મળી રૂ૧-૪-૦ મીઠાઇ—પીઠવડી. ખુમાણ લાખા નાગપાળ રૂ૨) ખુમાણ પાતા પુજા રૂ૨) ખુમાણ સામસુરા રૂ૧) પટેલ રામ ડાહ્યા રૂ૨) પટેલ રામજી પુજા રૂ૧) પટેલ મેઘજી આંબા રૂ૧) પટેલ ઠાકરશી જાદવ રૂ૧) કુલ રૂ૧૦) તેમાંથી રૂ૯) ની છીંટ તથા રૂમાલ રૂ૧) મીઠાઇ—આંબડી. પટેલ અરજણ જુઠા રૂ૦ા ખુમાણ કાળા નાજા રૂ૦ા પટેલ કડુળા આંબા રૂ૦ા ખુમાણ દેવદાન કાધા રૂ૦ા કણબી મેઘજી ઠાકરશી રૂ૦ા કણબી માવજી રામજી રૂ૦ા ઠકર વસ્તા દેવરાજ રૂ૦ા કણબી નારણ રતના રૂ૦ા સોની લોમા તથા દેશા રૂ ૦ા કણબી ધના ઠાકરશી રૂ૦ા ઠકર વાઘજી દેવરાજ રૂ૦ા કુલ રૂ૫-૪-૦ —કુંડલા કંન્યાશાળા. ભાવનગરના નામદાર દરબાર શ્રી તર્ફથી રૂ૦-૧૫-૦ ચોપડીયો રૂ૮-૧૧-૦ ચુંદડીઓ—શીહોર. ભાવનગરના દરબાર શ્રી તર્ફથી રૂ૧૦) છોકરાઓ વચે ઇનામના રોકડા રૂ૧૫) ગામની તમામ નિશાળોમાં મીઠાઈ અને પ્રાણલાલ,

તથા વ્રજલાલ ઓધવજી તર્ફથી રૂ ૭-૧૨-૦ મીઠાઈ અને ખેંગમા નામદાર દરબાર શ્રી તર્ફથી રૂ ૩-૮-૦ મીઠાઇ —રાણા રાઘવજી પુરષોતમ રૂ ૧) મીઠાઈ—ધાધળી પંડ્યા મૂળજી જાગેશ્વર રૂ ૦॥ સાકર—સુલતાનપુર. માજી મેહેતાજી છગનલાલ નારણજી તર્ફથી રૂ ૦—૪—૩ સાકર. વાઠીદર —માજીથાણદાર પીતામ્બર રામજી રૂ ૧) નવા થાણદાર ઉમીયાશંકર હરજીવન રૂ ૧) પટેલ અમરશી જીવરાજ રૂ ૧॥ પટેલ દલા જસમત રૂ ૧) ગામના માહાજન લોકે ૦॥। ખાચર અમરા દાદા રૂ ૦॥ પટેલ કુબેર વીરા રૂ ૦—નીગાળા. કારકુન નાગજી પ્રાગજી રૂ ૦॥ મીઠાઇ રા પ્રભાશંકર રેણીશંકર, થાણદાર ગુલાબરાય ત્ર્યબકરામ રૂ ૨) મીઠાઇ. —લાખણકા. રાઓળશ્રી દીપસંગજી રૂ ૧) મેહેતાજીને પાઘડીના રૂ ૪) મીઠાઈ છોકરાઓને.—જાત્રોડા. પટેલ કાળા નારણ રૂ ૦ પટેલ લવા વેલ રૂ ૦ સોની ગીગા કેશવ રૂ ૦ પટેલ જીવા સાવજ રૂ ૦॥ કુલ રૂ ૧) મીઠાઇ —ભીંગરાડ પટેલ જેઠા ભગવાન ૦ પટેલ ડાહ્યા ડુંગર રૂ ૦॥—ચાવંડ. —થાણદાર જેઠાભાઇ દેવચંદ, પટેલ વશરામ હીરા, પટેલ નથુ જુઠા એ મળી કુલ રૂ ૧) મીઠાઈ, રબારી ખોડા દલા રૂ ૦॥ મીઠાઈ.—ચમારડી. દવે મોરારજી રત્નેશ્વર રૂ ૦॥ ઠકર પીતાંબર બેચર ૦—લાઠી કન્યાશાળા મુખ્ય કારભારી માણેકલાલ લાધાભાઈ રૂ ૧)—ચમારડી બાબરા. પટેલ ખોડા રામા વગેરે રૂ ૧) મીઠાઈ—કોટડાપીઠા. તાલુકદાર તર્ફથી રૂ ૧) મીઠાઈ.—કોળીપાક. પાઠક હરગોવિંદ તરફથી ૦-૫-૦—ભાવનગર મુખ્ય કન્યાશાળા મહારાજા સાહેબ તખ્તસિંહજી રૂ ૧॥ લૂગડા. સ્વસ્થાન ભાવનગર તરફથી રૂ ૩) મીઠાઈ કુલ રૂ ૪॥—વડવા કન્યાશાળા. સ્વસ્થાન ભાવનગર તર્ફથી રૂ ૫-૮-૦ ચોપડીપો તથા લૂગડા —ત્રાપજ કન્યાશાળા. સ્વસ્થાન ભાવનગર તર્ફથી રૂ ૫) ચૂદડીપો —ખૂટવડા. ઠકર પ્રેમજી વીરજી રૂ ૨) મીઠાઈ.—રાજુલા. કુંડલાના ન્યાયાધીશ રતીલાલ પ્રભાશંકર મહાલકારી સા. તથા મહાજન મળી કુલ રૂ ૧૪)—વીજપડી ઠકર પીરભાઈ નાનજી, ઠકર ભીમા જીવા એ મળી રૂ ૦॥ મીઠાઈ.—ચાવંડ. ઠકર આણંદ હેમા ૦-૧૪-૦—કુંભણ. મેહેરબાન શંભુપ્રસાદ ગૌરીશંકર ૦ રાજશ્રી ભગવાનદાસ રામજી રૂ ૦॥—દાઠા. કામળીઆ રૂખડ ખોડા રૂ ૦ મીઠાઈ.

—નોઘણવદર. ગાંધી નારણ વલભ રૂ ાા સાકર.—જલાલપર. મહેરબાન વસુલાતી અધિકારી સાહેબ તરફથી રૂ ૫)—સણોસરા.લાઠીઆ મુળુભાઈ પાતાભાઈ રૂ ાા મીઠાઈ.—હણોલ. મહાજન તર્ફથી રૂ ાા સાકર.—ગઢડાં. શા. કરશન રૂગનાથ ૦-૫-૦ મીઠાઈ મહેરબાન વસુલાતી અધિકારી સાહેબ તર્ફથી રૂ ૫) પેંડા.—ભીંગરાડ. ભાવનગર પોલીસ ખાતાના ઉપરી સાહેબ તર્ફથી રૂ ૧) મીઠાઈ.—માંગુકા. ગોહલ ભગવતસિંહજી રૂ ાા સાકર.—વલા. મહેરબાન ન્યાયાધીશ સાહેબ તથા મે. નાનભાસા. તથા સ્કૂલ કમિટિના મેમ્બરો વિગેરે રૂ ૧૯-૦-૦ મીઠાઈ તથા લૂગડાં.—જસદણ. ઠાકોર સાહેબ તર્ફથી રૂ ૧૭-૩-૦ ચોપડીયો. રૂ ૩-૦-૯ મીઠાઈ. કુલ રૂ ૨૦-૩-૯—લાઠી. બાઈશ્રી રામબા તર્ફથી રૂ ૪) મીઠાઇ અને કંન્યાશાળામાં મહેરબાન માણેકલાલ લાધાભાઈ તર્ફથી રૂ ૧) મીઠાઈ.—સોનગઢ. મે. પાલીતાણાના ઠાકોર સાહેબ તર્ફથી મેહેરબાન નટ સાહેબે રૂ.૮-૧૧-૫ ચોપડીયો. રૂ ૫) હેડમાસ્તરને પાઘડી રૂ ૨) મો. ધનાને પાઘડી રૂ ૧) પ. રગામના છોકરાંને રૂ ૨) મીઠાઈ કુલ રૂ. ૧૮-૧૧-૫.—ભાવનગર કંન્યાશાળા. મહેરબાન રાજાસાહેબ તખ્તસિંહજી તર્ફથી મે. પો. એ. સાહેબે રૂ ૩૦) ચોપડીયો તથા લૂગડાં રૂ ૫) મીઠાઈ.—વદવા કંન્યાશાળા. મહેરબાન મહારાજા સાહેબ તખ્તસિંહજી તર્ફથી મે. પો. એ. સા. રૂ ૧૫) ચોપડીયો તથા લૂગડાં રૂ ૧) મીઠાઈ.—ઉચડી. માજી મેહેતાજી ગૌરીશંકર જેશંકર રૂ ાા સાકર.—ગઢડા. રાઓલશ્રી ભૂપતસિંહજી તર્ફથી રૂ ૨) ચોપડીયો રૂ ાા મીઠાઈ જમાદાર અબદલાબીન અમર રૂ ાા શા. મોહનજી મોતી રૂ ાા મીઠાઈ.—માંડવધાર. ખાચર નથુ સામત રૂ ાા મીઠાઈ ખાચર વીસામણ સામત રૂ ાા મીઠાઈ.—વલા. ખવાસ દઆળ તથા ભીમા તર્ફથી રૂ રાા મીઠાઈ અને કંન્યાશાળામાં દરબારશ્રી તર્ફથી રૂ રાા મીઠાઈ—લાઠી. દરબારશ્રી તર્ફથી રૂ ૧૨) ચોપડીયો રૂ ૩) મીઠાઇ રૂ ૫) મેહેતાજીને પાઘડી કુલ રૂ. ૨૦) અને નાઇટસ્કૂલમાં રૂ ૫૧) ચોપડીયો અને કંન્યાશાળામાં રૂ૦-૯-૦ ચોપડીઓ રૂ૧) પતાસાં રૂ૩-૧-૬ રૂમાલ અને રૂ૪-૭-૦ ચૂંદડીયો. કુલ રૂ૯-૧-૬—શોનગઢ. થાણદાર સાહેબ કાળીદાસ વીદત રૂ૨) પોલીસ જમાદાર હેમદખાં રૂ૨) રાજેશ્રી વજુભાઇ હીમતભાઇ

રૂ ૧ રા. દુર્ગાશંકર મયાશંકર રૂ૦ાા રા. ગણપતરાવ રામજી શરપેપર પુરૂ-ષોતમ પેલાભાઇ રૂ૦ાા કુલ રૂ૬-૮-૦—બાબગામ. બાગાર મહેરબાન નટસાહેબને રૂ૫) મહેતાજીને પાઘડીના રૂ૭-૧-૦ પહેલા આસિસ્ટંટને રૂ૩-૧૧-૦ માનીટરને રૂ૧૮-૨-૦ છોકરાઓને ચોપડીઓ કુલ રૂ૩૦-૦-૦ રવાના તા. ૧૭-૧-૮૩.

(ઇંગ્રેજી સહી.) કનૈયાલાલ ગિરધરલાલ.
સ. ડે. એ. ઇ. પ્રા. ગોહીલવાડ.

ખેડા જિ.

૯૯૨. તા. ૪—૨—૮૩

થામગા. મેહેરબાન આસિસ્ટંટ કલેક્ટર સાહેબ. રૂ. ૨-૪-૦ ચોપડીઓ નડિયાદ ઉર્દુ—મેં. ઍટસાહેબ કલેક્ટર. રૂ ૪) પતાસા—સલુણ. સ્કૂલ કમિટિના મેમ્બરો તરફથી રૂ ૪) મેમ્બર જુનાભાઈ જોરાભાઈ રૂ૦-૧૨-૦ મીઠાઈ રૂ૦ાા પેંડો—ખેડાની કન્યાશાળા. ખંભાતના રેવન્યુ અધીકારી મેં. દા (મોદરદાસ હરિદાસ. રૂ. ૧ાા ચોપડીઓ. રૂ. ૩ મીઠાઈ. રૂ ૫) ભરતગામ ગાર રોકડા—સણાદ્રા. સ્કૂલ કમિટિના મેમ્બરો તરફથી રૂ૦ાા—સુણસાસન. મેં. ડી. આ. કલેક્ટર સાહેબ રૂ૦-૬-૦ ચોપડીઓ.—બોરસદ. મુખી નરોતમ વામળદાસ. ખાનસાહેબ ધનજીશાહજી એદલજી રૂ. ૧)—વીણું સ્કૂલ કમિટિના મેમ્બર પટેલ હરિભાઈ રણછોડ રૂ ૧-૧૨-૦ ચોપડીઓ તથા પ-તાસા—માતર. પરિખ હરજીવન દામોદર રૂ૧ા પતાસા મેં. ડી. ડે. કલેક્ટર સાહેબ બમનજી એદલજી મોદી રૂ ૭-૧૪-૩ ચોપડીઓ તા. રેલ. અને સ્કૂલ કમિટીના મેમ્બર મથુરદાસ માધવદાસ રૂ૦ાા માનચંદ પેથાભાઈ રૂ૦ાા મથુર રામદાસ ૦ાા રવાના. તા. ૪—૨—૮૩

(ઇંગ્રેજી સહી) મણિધરપ્રસાદ તાપીપ્રસાદ.
ડે. એ. ઈ. ખેડા વિભાગ.

—✻—

ગુજરાત શાળાપત્રના લવાજમ વિગેરેનાં નાણાંની પહોંચ.

તા. ૧ લી જુન સને ૧૮૮૩ થી તા. ૩૧ જુલાઇ સને ૧૮૮૩ સુધી.

કોની તરફથી.	સને ૧૮૮૩
મ. ભાવનગર કેળવણી ખાતાના ઉપરી સાહેબ. પ્રાણનારાયણ મયાશંકર.	૧૩૨-૦-૩
આ. મોરબી તાલુકા સ્કુલ મા૦	૩-૯-૦
રા. સા. અમદાવાદ વિ. ડે. એ. ઈ.સા૦	૧૮૮-૮-૦
આ. મોરબી દ. કંન્યાશાળા મ.	૧-૨-૬
રા. સા. ખેડાવિ. ડે. એ. ઈ. સાહેબ.	૨૧૯-૯-૦
રા. સા. ભરૂચ વિ. ડે. એ. ઈ. સા.	૧-૩-૦
રા. લખમશી હરિરામ (કાલીકોટ)	૧-૩-૦
શેઠ હોરમજજી નવરોજજી મુંબાઈ	૧-૩-૦
ઈ. આ. સંખેડા. સ. ગૂ. નિ. મ.	૧-૨-૬
રા. આણંદરામ પ્રેમશંકરે (ભરૂચ)	૧-૩-૦
રા. સા. સુરત ઉ. વિ. ડે. એ. ઈ.	૧૧૯-૪-૦
આ. રાધનપુર તાલુકા માસ્તર	૨૦-૦-૦
ઈ. આ. પલાણા. સ. ગૂ. ગા. નિ.	૧-૩-૦
રા. રામશંકર ઈશ્વર.	૧-૨-૦
રા. બા. મગનભાઈની કંન્યાશાળા.	૧-૦-૦
આ. હરિલાલ કહાનદાસ. ફ. એ. વ. (અંકલેસ્વર)	૧-૩-૦
આ. તાલુકા સ્કૂલ માસ્તર (રાજકોટ)	૧-૨-૦
આ. વલસાડ. સ. જ. જી. સ્કૂલ.	૨-૬-૦
આ. ધોડાસર તાલુકાસ્કૂલ.	૦-૧૨-૦
રા. સા. ગોહીલવાડ પ્રાં. ડે. એ. ઈ. સા.	૨૨-૪-૩
રા. સા. સુરત દક્ષિણ વિ. ડે. એ. ઈ. સા. વાંસદા સ્ટેટ.	૧૨-૪-૦

गुजरातशाळापत्र.

GUJARAT SCHOOL-PAPER.

MARCH 1884.

પુસ્તક ૨૩ મું. | માર્ચ. | અંક ૩ જો.

મેં'તાજી બહુ મોટું તુજ નામ તેમ છે કામ;-
કર અંતે મન ક્ષેત્રની, ખરી ખેતી ધરી હામ

અનુક્રમણિકા — પૃષ્ટ

CONTENTS — PAGES

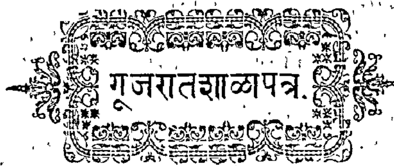

(કેળવણી ખાતાના હુકમથી)

अमदावादमां

મામાની હવેલીમધ્યે યુનાઇટેડ પ્રિન્ટિંગ અને જનરલ એજન્સી કંપની "લિમિટેડ"ના પ્રેસમાં રણછોડલાલ ગંગારામે છાપી પ્રગટ કર્યું

મૂલ્ય { રૂ૧) વરસનો અગાઉથી જ. / રૂ૦)=૨ છૂટક એક અંકના } ટપાલ ખર્ચ જૂદું.

પુસ્તક ૨૩ મું. માર્ચ. સન. ૧૮૮૪. અંક ૩ જો.

इंग्रेजलोकनो संक्षिप्त इतिहास.

પ્રકરણ ૧૩ મું. સૈન્યપ્રકોપ.

પાર્લામેંટનાં તર્કટીયાં હવે બહુ વધી પડ્યાં. હુલડો સમવા લાગેલાં જોઈ પ્રેસ્બિટેરિયનોને તો ઉલટી ફિકર થઈ. તેમણે નિશ્ચય જાણ્યું કે લશ્કર પાછું આવ્યું કે આપણા ભોગ છે. માટે તે પાછું વળે એટલામાં કાંઈ રાજ્યનો બંદોબસ્ત કરી નાખવા તેઓ તલપાપડ થઈ રહ્યા. પાછલો ઠરાવ રદ કરી રાજા તરફ તાકીદની વિષ્ટિ મોકલી. પણ રાજા જે હજી પણ કાળની રૂખ સમજતો નહોતો, તેતો પોતાની ગતજ લઈ બેઠો. દરરોજ બધાને ભેળા કરી એકાદ કલમ વંચાવે, તેના રદીયા આપે, ખુલાસા સાંભળે, અને પાછી એવી બારી કાઢે કે સામાવાળા પણ એની ચતુરાઈ જોઈ છક થઈ જાય. જરા જરા વાતની કબુલાત આપતાં એ બારે રકઝક ચલાવે, અને એમ કરતાં ૪૦ દિવસની મુદત બાંધી હતી તે વીતી ગઈ, બેવાર મુદતને વધરાવી અને રવિવાર વગેરે તહેવારો એમાં ન ગણવા એવી છૂટ લીધી, તો પણ આ વિષ્ટિનો પાર આવ્યો નહિ. રાજાએ તો આ વિષ્ટિ આદરી તે વેળાજ પોતાના એક મિત્રને લખ્યું હતું કે "જેમ બીજી વિષ્ટિઓ ફેસ થઈ ગઈ છે તેમજ આનું પણ આખરે થવાનું છે. મારી ધારણાઓ છે તેવીજ છે." આ વેળા રાજા ખરેખરી વિષ્ટિ તો આયર્લાંડમાં બંડ ઉઠાવવાની ચલાવી રહ્યો હતો, અને પાર્લામેંટ સાથે માંડી વાળવા એની અંદરખાને જરા પણ

મતલબ નહોતી. કબુલાતો આપતો હતો તે પણ માત્ર તેમને ફોસલાવવા માટેજ. એક કાગળમાં એ લખેછે કે "આજ સવારે મેં એક મોટી કબુલાત આપી છે, પણ તેમ કરવાનો હેતુ એટલોજ છે, કે તેઓ નચિંત રહે તો હું નાસી જવા ધારૂંછું. તે સુગમ થઈ પડે." આવી મોંની હા પણ ધર્મની બાબતમાં તો ભણવી નહિજ એવો એનો દૃઢ નિશ્ચય હતો, એને તેજ બાબત પાર્લામેંટ પણ અત્યાગ્રહી હોવાથી આ સંધિ કોઈ કાળે સરાડે પહોંચે એમ નહોતું. સઘળી મેહેનત મિથ્યા ગઈ, અને પાર્લામેંટ તર્ફના વકીલો આવ્યા હતા તેવા પાછા ગયા. ૨૮ મી નવેંબર ૧૬૪૮.

રાજા, ને પાર્લામેંટ, એ બંને એ પોતાના દુરાગ્રહથી આ અમૂલ્ય ટાકણું ખોયું. એમનાથી સંધિ થઈ શકી નહિ, અને એવામાં એમનો સામાન્ય શત્રુ જે પેલી કાળકરાળ સેના તે ચોતર્ફ લડાઇઓથી ફારેક થઈ ફતેહમંદીની ધૂનમા ખાંગે ખાંગ કરતી તેમની ઉપર દોડી આવી.

પાર્લામેંટપર તડાકો. લંડન આવી પહોચવા પહેલાંજ લશ્કરની દરેક ટુકડીએ પાર્લામેંટને લખી મોકલ્યું કે તમે જે હાલ વિષ્ટિઓ ચલાવો છો તે અમને કબુલ નથી, અને રાજા ઉપર ઇનસાફની કોરટમાં કામ ચલાવવુ જોઇએ. બીજે વાંધો મોકલ્યો તેમાં સાફ માગણીજ એ કરી કે આ પાર્લામેંટે પ્રજાપક્ષનો દ્રોહ કર્યો છે માટે તેને બરતર્ફ કરવી, નવી પાર્લામેંટ બોલાવવી, તે વેળા ચુંટણીની રીતમાં આવો આવો સુધારો કરવો, પછી પાર્લામેંટની સત્તા દેશમાં સર્વોપરી ઠેરવવી, જો રાજપદ રાખવુંજ હોય, તો તે પાર્લામેંટની પસંદગીથી અને તેના કામકાજને અટકાવવાની કાંઈ પણ સત્તા વિનાનુજ રાખવુ, અને છેલ્લું પણ સૌથી પહેલું તો આપણા દુઃખનો મોટો ને મુખ્યકર્તા કે જેની પરવાનગી, આજ્ઞા, અને ઉશ્કેરણીઓથી અને જેને માટેજ અને જેના સ્વાર્થને સારૂ આ સઘળી લડાઇઓ અને કોટિધા દુઃખ મય આપદાઓ ઉત્પન્ન થઈ છે, તેણે દેશદ્રોહ, ખુનરેજી, ને ખરાબીઓના જેજે ગુનાહ કર્યાછે તે માટે તેને જાહેર ઇનસાફની કોરટમાં ઘસડવો જોઈએ!

આ વાંચતાંજ પાર્લામેંટની બગી ફાટી ગઈ. પ્રેસ્બિટેરિયનો બે બાકળા થઈ બરાડવા લાગ્યા. રાજપક્ષમાં ત્રાહે ત્રાહે ઉઠી રહ્યો, અને ઘણાક જે અત્યાર સુધી રાજાની વિરુદ્ધ હતા, તે પણ એની દયા ખાઈ એના પક્ષમાં આવ્યા. સઘળાની રૂખ ગમે તે પ્રકારે પણ રાજા સાથે માંડી વાળવાની

થઈ, અને તેથી પાર્લામેંટે રાજા તરફથી જે જૂજ માગણીઓ પહેલાં મંજુર રહી હતી, તેનેજ આધારે એની સાથ વિગતવાર સંધિ કરી નાખવી એવો ઠરાવ કર્યો.

પણ એવામાં કેટલીક પલટણો લંડનમાં આવી ચૂકી હતી. તેણે ઠરાવ કર્યો કે આવો ઠરાવ કરનાર પાર્લામેંટનેજ તોડી પાડવી. બીજે દહાડે પાર્લામેંટના બારણા આગળ એક પલટન આવીને ઉભી, અને તેના ઉપરી કર્નલ પ્રાઇડે સામા પક્ષના ૪૦ સભાસદોને માંહે પેસતાંજ પકડીને કેદ કીધા. કોઈએ પૂછ્યું કે મને શા હકથી અટકાવો છો, તો જવાબ દીધો કે તલવારના પોતાના પક્ષના જાણી જેને અંદર જવા દીધેલા તેમાંના ચાળીશ એક જણે જ્યારે સલાહનો મતજ આપ્યો એમ માલમ પડ્યું, ત્યારે બીજે દહાડે એ ચાળીશને પણ ચીચોટી પકડી પાર્લામેંટમાંથી કાઢી મૂક્યા. ૭ મી ડીસેંબર ૧૬૪૮. એ રાત્રે ક્રામ્વેલ પણ એની પલટનો સાથે લંડનમાં આવી પહોંચ્યો.

કોઈ રાજાએ પણ ન કરેલો એવો આ બળાત્કાર પાર્લામેંટ ઉપર મદોન્મત્ત સેનાએ કર્યો. એને ઇતિહાસમાં કર્નલ પ્રાઇડનો જુલાબ કહેછે. ખરે એ જુલાબ એવો સખ્ત હતો કે તેની સાથે પાર્લામેંટનું સત્વજ નીકળી ગયું. આ વખતથી લગભગ બાર વર્ષ સુધી ઈંગ્લાંડમાં પાર્લામેંટજ નહોતી એમ કહિયે તો તે કાંઈ ખોટું નથી, કેમકે જ્યાં લોકના પસંદ કરેલા માણસોને મારી કાઢી લશ્કરવાળા જેને નજરમાં આવે તેનેજ પાર્લામેંટમાં બેસવા દે, તો તે પાર્લામેંટ નહિ પણ પૂતળાનો નાચજ કહેવાય.

નિરંકુશીઓની સ્વચ્છંદ સત્તા—હવે જે ૫૦-૬૦ માસને પાર્લામેંટમાં રહેવા દીધા હતા તે બધા નિરંકુશીજ હતા, અને તેમણે તો અલબત્ત રાજા સાથે સંધિ કરવાનો ઠરાવ થયો હતો તે રદ કરી નાખ્યો. પછીથી એક તર્ફ પ્રજાસત્તાક રાજ્ય કેવી રીતનું સ્થાપવું તેનો મુસદો તૈયાર કરવા માંડ્યો, અને બીજી તર્ફ ઘણા વખતથી ધારી રહ્યા હતા તે પ્રમાણે રાજા ઉપર દેશદ્રોહનું તહોમત મૂકી ફોજદારી તપાસ શરૂ કરી. આ તપાસનું છેવટ એ વિફરેલા લોકે શું આણ્યું તે કહેવાની જરૂર નથી. તેઓ ધર્માભિમાનથી, મતાભિમાનથી, અને વિજયાભિમાનથી કેવળ અંધત્વને પામ્યા હતા.

મતલબ નહોતી. કબુલાતો આપતો હતો તે પણ માત્ર તેમને ફોસલાવવા માટેજ. એક કાગળમાં એ લખેછે કે "આજ સવારે મેં એક મોટી કબુલાત આપી છે, પણ તેમ કરવાનો હેતુ એટલોજ છે, કે તેઓ નચિંત રહે તો હું નાસી જવા ધારૂંછું. તે સુગમ થઈ પડે." આવી એની હા પણ ધર્મની બાબતમાં તો ભણવી નહિજ એવો એનો દૃઢ નિશ્ચય હતો, અને તેજ બાબત પાર્લામેંટ પણ અત્યાગ્રહી હોવાથી આ સંધિ કોઈ કાળે સરાડે પહોંચે એમ નહોતું. સઘળી મહેનત મિથ્યા ગઈ, અને પાર્લામેંટ તર્ફના વષ્ટાળીયા આવ્યા હતા તેવા પાછા ગયા. ૨૮ મી નવેંબર ૧૬૪૮.

રાજા, ને પાર્લામેંટ, એ બંને એ પોતાના દુરાગ્રહથી આ અમૂલ્ય ટાંકણું ખોયું. એમનાથી સંધિ થઈ શકી નહિ, અને એવામાં એમનો સામાન્ય શત્રુ જે પેલી કાળકરાળ સેના તે ચોતર્ફ લડાઈઓથી ફારેક થઈ ફતેહમંદીની ધૂનમાં ખાંડાં ખાંડાં કરતી તેમની ઉપર દોડી આવી.

પાર્લામેંટપર તડાકો. લંડન આવી પહોંચવા પહેલાંજ લશ્કરની ટુકડીએ પાર્લામેંટને લખી મોકલ્યું કે તમે જે હાલ વિષ્ટિઓ ચલાવો છો, તે અમને કબુલ નથી, અને રાજા ઉપર ઇનસાફની કોરટમાં કામ ચલાવવું જોઇએ. બીજો વાચો મોકલ્યો તેમાં સાફ માગણીજ એ કરી કે આ પાર્લામેંટે પ્રજાપક્ષનો દ્રોહ કર્યો છે માટે તેને બરતર્ફ કરવી, નવી પાર્લામેંટ બોલાવવી, તે વેળા ચુંટણીની રીતમાં આવા આવા સુધારો કરવો, પછી પાર્લામેંટની સત્તા દેશમાં સર્વોપરી ઠેરવવી, જો રાજપદ રાખવુંજ હોય, તો તે પાર્લામેંટની પસંદગીથી અને તેના કામકાજને અટકાવવાની કાંઈ પણ સત્તા વિનાનુજ રાખવું, અને છેલ્લું પણ સૌથી પહેલું તો આપણા દુઃખનો મોટો ને મુખ્યકર્ત્તા કે જેની પરવાનગી, આજ્ઞા, અને ઉશ્કેરણીઓથી અને જેને માટેજ અને જેના સ્વાર્થને સારૂ આ સઘળી લડાઇઓ અને કોટિધા દુઃખ ભય આપદાઓ ઉત્પન્ન થઈ છે, તેણે દેશદ્રોહ, ખુનરેજી, ને ખરાબીઓના જેજે ગુનાહ કર્યાછે તે માટે તેને જાહેર ઇનસાફની કોરટમાં ઘસડવો જોઇએ।

આ વાંચતાંજ પાર્લામેંટની બગી ફાટી ગઈ. પ્રેસ્બિટેરિયનો બે બાકળા થઈ બરાડવા લાગ્યા. રાજપક્ષમાં ત્રાહે ત્રાહે ઉઠી રહ્યો, અને ઘણાક જે અત્યાર સુધી રાજાની વિરૂદ્ધ હતા, તે પણ એની દયા ખાઈ એના પક્ષમાં આવ્યા. સઘળાની રૂખ ગમે તે પ્રકારે પણ રાજા સાથે માંડી વાળવાની

થઈ, અને તેથી પાર્લામેંટે રાજા તરફથી જે જૂજ માગણીઓ પહેલાં મંજુર રહી હતી, તેનેજ આધારે એની સાથ વિગતવાર સંધિ કરી નાખવી એવો ઠરાવ કર્યો.

પણ એવામાં કેટલીક પલટણો લંડનમાં આવી ચૂકી હતી, તેણે ઠરાવ કર્યો કે આવો ઠરાવ કરનાર પાર્લામેંટનેજ તોડી પાડવી. બીજે દહાડે પાર્લામેંટના બારણા આગળ એક પલટન આવીને ઉભી, અને તેના ઉપરી કર્નલ પ્રાઇડ સામા પક્ષના ૪૦ સભાસદોને માંહે પેસતાંજ પકડીને પરેજ કીધા. કોઈએ પૂછ્યું કે મને શા હકથી અટકાવો છો, તો જવાબ દીધો કે તલવારના. પોતાના પક્ષના જાણી જેને અંદર જવા દીધેલા તેમાંના ચાળીશેક જણે જ્યારે સલાહનો મતજ આપ્યો એમ માલમ પડ્યું, ત્યારે બીજે દહાડે એ ચાળીશને પણ ચોટી પકડી પાર્લામેંટમાંથી કાઢી મૂક્યા. ૭ મી ડીસેંબર ૧૬૪૮. એ રાત્રે ક્રામ્વેલ પણ એની પલટનો સાથે લંડનમાં આવી પહોંચ્યો.

કોઈ રાજાએ પણ ન કરેલો એવો આ બળાત્કાર પાર્લામેંટ ઉપર મદોન્મત્ત સેનાએ કર્યો. એને ઇતિહાસમાં કર્નલ પ્રાઇડનો જુલાબ કહેછે. ખરે એ જુલાબ એવો સખ્ત હતો કે તેની સાથે પાર્લામેંટનું સત્વજ નીકળી ગયું. આ વખતથી લગભગ બાર વર્ષ સુધી ઈંગ્લાંડમાં પાર્લામેંટજ નહોતી એમ કહિએ તો તે કાંઈ ખોટું નથી, કેમકે જ્યાં લોકના પસંદ કરેલા માણસોને મારી કાઢી લશ્કરવાળા જેને નજરમાં આવે તેનેજ પાર્લામેંટમાં બેસવા દે, તો તે પાર્લામેંટ નહિ પણ પૂતળાનો નાચજ કહેવાય.

૨૮. નિરંકુશીઓની સ્વચ્છંદ સત્તા—હવે જે ૫૦–૬૦ માણસને પાર્લામેંટમાં રહેવા દીધા હતા તે બધા નિરંકુશીજ હતા, અને તેમણે તો અલબત્ત રાજા સાથે સંધિ કરવાનો ઠરાવ થયો હતો તે રદ કરી નાખ્યો. પછીથી એક તરફ પ્રજા સત્તાક રાજ્ય કેવી રીતનું સ્થાપવું તેનો મુસદો તૈયાર કરવા માંડ્યો, અને બીજી તરફ ઘણા વખતથી ધારી રહ્યા હતા તે પ્રમાણે રાજા ઉપર દેશદ્રોહનું તહોમત મૂકી ફોજદારી તપાસ શરૂ કરી. આ તપાસનું છેવટ એ વિફરેલા લોકે શું આણ્યું તે કહેવાની જરૂર નથી. તેઓ ધર્માભિમાનથી, મતાભિમાનથી, અને વિજયાભિમાનથી કેવળ અંધત્વને પામ્યા હતા.

જેઓ જુલમ તોડવાને અર્થે લડવા નીકળ્યા હતા, તે પોતાની જીતને સમે સૌથી જુલ્મી નીકળ્યા. પ્રજાસત્તાક રાજ કોઇને ઇંગ્લાંડમાં જોઇતુ નહોતું, તેનો સર્વેને મહા તિરસ્કાર તથા ભય હતો, તે છતા આ થોડા નિરંકુશીઓએ બ. ળાત્કારેથી આવુ રાજ્યજ સ્થાપન કરવાનો નિશ્ચય કર્યો, કેમકે તેમને એ રાજ્યપદ્ધતિ ઉત્તમ લાગતી હતી. ઉત્તમ હશે, પણ બળાત્કારથી આપવાનો એમને શો હક હતો? ઉત્તમ હોય તો તે બળાત્કારે પણ આપવુ ઘટેછે એમ માનીએ, તો પછી રાજા ને પ્રેસ્બિટરિયનો જેમણે પોતપોતાની ધર્મપદ્ધતિ ઊત્તમ માની હતી તે શા માટે આખા દેશને તેનો લાભ આપવાને બળા ત્કાર ન વાપરે?

લોક વિરૂદ્ધ નિરંકુશીઓએ જે સુધારા પોતાની મતિ પ્રમાણે બળાત્કારે વાપર્યા તેમાં તેણે છેવટે શો કાંટો કાઢ્યો, તે આપણે હવે પછી જોઇશું. પણ આ સમે તો તે બળવાન હતા એટલે ચાર્લે તે કે, બિચારો ચાર્લ્સ! ૨૯૨૨૫ ધારણ કરેલા ૯૯ નિશ્ચયી શસ્ત્રધારીઓથી બચવાની હવેએને આશાશી?

તેમણે એનો જિવ લેવોજ ધાર્યો હતો તે છતા એ મતાંધ ભગતોને એ કામ પરમ ન્યાયી ઇશ્વર પ્રેરિતજ લાગતુ હતું, અને તેથી બાજાં રાજ્ય વિ પ્લવોમા હમેશા થાયછે તેમ રાજાનો વધ તેમણે ચુપચાપણે કે જાહેર ક્રોધા- વેશમાં ન કરતા ઇનસાફની રીતે તપાસ કરીનેજ શિક્ષા કરેવાનો ઠરાવ કર્યો. પણ એ સઘળા પોતાના મનને કે જગતને ઠગવાના બાના હતા. જ્યા બ- કરીનો ઇનસાફ કરવા ભૂખ્યો વાઘ બેસે, ત્યા.તે બીજો નિર્ણય શોધવાનો હતો?

રાજાનો ઇનસાફ—૧૬૪૯ ને બેસતે વર્ષેજ આમની સભાએ ઠરાવ કર્યો કે પાર્લામેંટની સામા રાજાએ લડાઈ ઉઠાવવી એ દેશદ્રોહછે. એ ઠરાવ અમીરોએ કબૂલ રાખ્યો નહિ, પણ તેમને ન ગણકારતા ૯ મી જાનેવારીને રોજ તેમણેરાજાનો ઇનસાફ કરવાને એક ખાસ કોર્ટ નીમી. અમીરો, ગૃહસ્થો, ને સીપાઈઓ મળીને કુલ ૧૫૦૦ જણને એ કામ માટે નીમ્યા તથા તેમનો પ્રમુખ બ્રાડશા નામના એક બારિસ્ટરને કર્યો. ઘણાખરા અમીરોએ પાર્લામેંટ છોડીજ દીધી હતી, પણ થોડા જે રહ્યા હતા તેમણે પણ આ કોર્ટમાં ભાગ લેવાની તો ચોખ્ખી નાપાડી. ત્યારે આમની સભાએ ઠરાવ કર્યો કે લોક એ ઇશ્વરની પછી સર્વે સત્તાનુ મૂળછે, અને તેથી લોકની સંમતિએ ચૂંટાએલી

જે આમની સભા તેજ ઇંગ્લાંડમાં સર્વોપરી સત્તાને ધારણ કરનારી છે, અને તેથી જે જે કાયદો એ સભા મંજુર કરશે તે ખરાબર કાયદા પ્રમાણેજ ગણાશે, અગર જો તેમાં રાજા કે અમીરોએ પોતાની સંમતિ નહિ પણ આપી હોય."

અમીરોને બાદ કરતાં ૧૩૫ ઇનસાફીયા રેહ્યા તેમાંથી પણ કોરટ મળી સારે માત્ર ૬૯ જણજ હાજર થયા. રાજાને બોલાવ્યો. સિપાહીઓ જ્યારે તેને કોરટમાં લઈ આવ્યા, ત્યારે જંડુજો એથી રેહ્યા અને કોઇએ ટોપી બોપી ઉતારી નહિ. રાજાપણ ટોપી પહેરીને પોતાને સારૂ જે સામી ખુરશી મૂકી હતી ત્યાં ધારજથી જઈ બેઠો. આ વેળા એનો દેખાવ-હજી જૈફી ન છતાં હાલની ફિકર ચિંતાથી તમામ માથું તથા દાઢી પળી ગએલી, જન્મનોજ જે ચેહેરો ગંભીર તે ઉપર હાલ ઉદાસીએ સતત્ વાસ કરેલો, કાળચક્રે માથા ઉપર આવેલું છતાં ઇશ્વરેચ્છાને આધિન થઈ પોતાનું સઘળું ધૈર્ય તથા બુદ્ધિચાતુર્ય રાખી રહેલો—એવો દેખાવ આ સુશીલ દુખીઆરા રાજવંશીનો જોઈ બધા લોકનાં તો અંતઃકરણ પીગળી ગયાં, અને "પરમેશ્વર રાજાનું રક્ષણ કરો" એવા અવાજ ઠેકાણે ઠેકાણેથી નીકળ્યા. પણ સિપાઈઓનો જાપતો બહુ જબરો હતો. તેમણે બધાને એકદમ એવું બોલતાં અટકાવ્યા, અને "ઇનસાફ, ઇનસાફ" "શૂળી, શૂળી" એવી ગર્જના પોતે વચમાં વચમાં કરવા લાગ્યા.

આ નોંધી રાખવા જોગ છે કે એટલો બધો દાબ છતાં "પરમેશ્વર રાજાને બચાવો" એવો અવાજ પહેલ વહેલો ઉઠાવનાર એક અબળાજ હતી, સેનાધિપતિ ફેરફાકસની સ્ત્રી. ફેરફાક્સ આ કોરટમાં નીમાએલો છતાં પોતે પણ બીજાની પેઠે હાજર થયો નહોતો. ખુદ સેનાધિપતિનીજ આવી રૂખ જોતાં સાફ જણાય છે કે નિરંકુશીઓએ આદરેલું આ કામ લોકને કેટલું અળખામણું હશે. રાજાને શિક્ષા ઠેરવી તે વખતતો એક સિપાઈ પણ ન રેહેવાયાથી રાજાને આશિષ દઈ ઉઠ્યો. તેના જમાદારે તુર્ત તેને છડી લગાવી અને તે જોઈ રાજાએ તિરસ્કારમય હાસ્ય કર્યું કે, બાઈ એ બિચારાને એના અપરાધ કરતાં વધારે શિક્ષા શિદ કરોછો.

ગુનાહનામું વંચાયા પછી રાજાએ પહેલો સવાલ એજ પૂછ્યો કે, અમીરો ક્યાં છે. ઇંગ્લાંડના કાયદા પ્રમાણે અમીરો, રાજા, ને પ્રજા મળે

ત્યારેજ પાર્લામેંટ કહેવાય. ઇંગ્લાંડમાં કોઇવળા પણ પાર્લામેંટે રાજાનો ઇનસાફ કરાવ્યો હોય એમ બન્યું નથી. તે છતાં આ કોર્ટને નીમનારે કાયદા પ્રમાણે પાર્લામેંટ છે એ તો પહેલ વહેલું સાબીત થવુંજ જોઇએ. શો જવાબ દે! માત્ર નકામી હોંસા તોંસી થઈ. કોરટ કહે કે એ સવાલ નહિ પુછાય, અને રાજા કહે કે ત્યારે હું એ કોરટનો અધિકાર કબુલ રાખતો નથી. તે દહાડે કામ બંધ રહ્યું. બીજે દહાડે ચાલ્યું, ત્રીજે દહાડે ચાલ્યું. પણ ત્યાં એની એજ રકઝક ચાલી. પછી બે દહાડા કોરટ બંધ રાખી સાક્ષીઓ એકઠા કર્યા, અને ચોથે દહાડે રાજાનો વાંધો ન સાંભળતાં જુબાનીઓ લીધી, અને પાંચમે દહાડે પોતાનો એકપક્ષી ઠરાવ કહી સંભળાવ્યો. ૨૬ મી * ડીસેંબર. ૧૬૪૮

રાજાની એક ભરમ ભરેલી છેવટ માગણી—હુકમનામું લખાયું તે પહેલાં રાજાએ વારંવાર વિનંતિ કરી અને છેવટે તો કાંઈક ગગળો થઇને પણ બોલ્યો, કે મને એકવાર પાર્લામેંટ સાથે ચિત્રેલા ઓરડામાં વાત કરવા દો, અને મારે જે એક મહા અગત્યનું કહેવાનું છે તે સાંભળી લીધા પછી નજરમાં આવે તે કરો. આ સાંભળી થોડાકનું મન પલળ્યું, ને બધી કોરટ એકાંતમાં મસલત કરવા ગઈ આ જોઈ ક્રામવેલ બહુ તપી ગયો, અને બધાને દબાવી ધમકાવી ઠરાવ કરાવ્યો કે એ વાત અમે સાંભળતા નથી! જુલમ! શો જુલમ! જે કહેવાનું હશે તે રાજાના મનમાંજ રહ્યુ. કદાપિ એના મનમાં એમ પણ કહેવાનુ હોય કે લો આ હું મારી મેળે ગાદી છોડી પાટવી કુંવરને આપુંછું, અને હવે તમારી નજરમાં આવે તેવો રાજતંત્ર રચો. જો એમ હોય, તોતો આ જમદૂતોએ બહુજ ખોટું કામ કર્યું. જો એવું કાંઈ થયું હોત, તો બધું રાજ્ય તત્કાળ થાળે પડી જાત, અને પાછળથી જે અનંત ઝગડા ને દુઃખો ખમી ઘણે કાળે ઇંગ્લાંડે કર્યું તે આ વેળાજ એને

*આ ક્રિસ્ટમસનું પવિત્ર અઠવાડીયું ચાલતું હતું કે જ્યારે ખ્રીસ્ત ભક્તોના મનમાં તો દયાક્ષમાદિ ગુણોનો વિશેષ પ્રાદુર્ભાવ થવો જોઇએ; પણ આ તમોગુણી બગતોને તો બેશક એમજ લાગ્યું હશે કે ઈશ્વરને પરમપ્રિય એવો જે આ રાજમેધ યજ્ઞ તેનો આ પવિત્ર પર્વ ઉપર સમારંભ કરીને આપણે પરમ પવિત્રજ થઇએ છીએ !

હાંસલ થઈ જાત.

પણ આ નિરંકુશીઓને આગળનો વિચાર નહોતો, અને હોય તોપણ તેમને હાલતો પોતામાં જીવ મીજે પડી હતી. તે લોક એટલુંજ જાણતા હતા કે જો રાજા ફાવ્યા કે પ્રેસ્બિટેરિયનો ફાવ્યા, તો આપણા સઘળી વાતે મરોજ છે. આપણે મર્યાદા મૂકી ચૂક્યા છીએ; અને હવે તો જો એમનું ફાવે, તો આપણને જીવતા મૂકે એમ નથીજ. માટે હવે તો આપણે જીવવાનો ઉપાય એજ છે કે આદર્યું તે પૂરૂં કરવું. આપણે તો હાલ રાજાને મારી પ્રજાસત્તાક રાજ્ય સ્થાપવુંજ. અને પછી કોની તાગાદ છે કે આપણી સામું થાય છે ? એવો આ મદાંધ ઉપર આવેલા નિરંકુશીઓનો ઠરાવ હતો, અને તેમણે તેમજ કર્યું.

રાજાનો શિરચ્છેદ કરવા એવો હુકમ તેમણે વાંચી સંભળાવ્યો. આ ખબર સાંભળી સ્કાટલોકે મજબૂત વાંધો ઉઠાવ્યો, અને ધમકી પણ આપી. હોલાંડના એલચીઓએ સજા રદ કરાવવા બહુ મથ્યા બિચારા યુવરાજે તો પોતાની સહી, તથા મોહોર છાપ કરી કોરા કાગળજ મોકલી દીધા, અને કહાવ્યું કે એમાં તમે તમારી મેળે ચાહો તે મારા નામની કબુલાતો લખો, પણ માત્ર મારા બાપને મારશો મા. પણ દૈત્યને દયા ક્યાંથી હોય, અને તેને તે પાલવે પણ કેમ ?

વધાસાપત્રપર સહી કરવાનો વખત આવ્યા ત્યારે આ જમદૂતો પણ કાંઈ ગભરાયા ખરા. પહેલ કોઈ કાઢે નહિ. આ વેળા પણ ક્રામ્વેલે કાગળ ખેંચી લઈ પહેલી પોતે સહી કરી, ને પછી બીજા પાસે સમજાવી ધમકાવી જેમ તેમ કરતાં બિલાડાં ચિતરાવી લીધાં. ઘણીખરી સહીઓ આ દસ્તાવેજ ઉપર બિલાડાં ખેંચ્યા જેવીજ છે. થોડાંનાંજ નામ બરાબર વંચાઈ શકેછે. આમ થવાનું કારણ કાં તો ભયથી હાથ ધ્રૂજ્યા હોય, કે કાં તો બીહીને બંધાઈથીજ એમ કર્યું હોય.

એ વધાસાપત્રમાં શૂળીનો દિવસ બીજેજ દહાડે એટલે ૩૦ મી જાનેવારીનો રાખ્યો હતો. એ કાળદિવસનું વાણું વાહાતાંજ લશ્કરની ટુકડીઓ એ શહેરના રાજમાર્ગો રોકી લેવા માંડ્યા; તે જોઈ લોકો ચેત્યા કે આજે મહાવિપરીત થનાર છે, પણ કરે શું ? પાછલે પહોરે રાજાના મહેલની ભોજનશાળા સામેજ શૂળી ઉભી કરી, અને તુર્ત ત્યાં એને નાંગી તરવારના

પ રે રા સાથે તેડી લાવ્યા મરવાનુ નિશ્ચય થયુ ત્યારથીજ રાજા પરલોકની તૈયારીમા હતો. એણે આ સમે અપૂર્વ ધૈર્ય દાખ્યું એના મો ઉપર કાંઇપણ ભયનુ ચિન્હ નહોતું, અને એ ઇશ્વરેચ્છાને ખુશીથી આધીન થતો દેખાયો. પહેરાના સિપાઇઓ કરતા પણ એના પગ વહેલા ઉપડતા હતા શૂળી આગળ આવીને જોય છે, તો લોકોને એટના દૂર રાખેના કે એનુ બો યુ કોઈ સાભળે નહિ. તે છતા ફિ ર નહિ એમ કહી પોતાની જોડે થોડાક માણસો હતા તેનેજ એણે અતકાળના બોલ સભળાવ્યા. તેમા એ એમપણ બોલ્યો કે મારા મનથી હુ માનુછુ કે આ લડાઇઓમાં મારો કાઈ વાક ન હોતો, પણ મેં સ્ટ્રાફર્ડને મરવા દીધો એ મારો મોટો અપરાધ થયો છે તે બદલજ મને ઇશ્વરે આ શિક્ષા કરેછે, અને તે વાજબી છે. પછીથી પોતાના પાદ્રી પાસે પૂર્ણશ્રદ્ધાથી સમયાનુસાર ધર્મબોધ સાભળ્યો, અને છેવટે પોતે બોલ્યો, કે નાશવત મુગટને છોડી, હુ અનાશવત પામવાને જાઉછુ, કે જ્યા કાઈ પણ ઉપાધિઓ નડી શકનાર નથી પછીથી ચડાળ કર્મ કરવાને કોઈ બે જણ *આવ્યા હતા તેની પાસે જઇને કહ્યુ, કે હુ હાથ ઉંચા કરૂ એટલે તમે તમારૂ કામ કરજો. એમ કહી પોતાના વાળ બોઆપરથી આઘા ખ સેડી શૂળીના ટીમચા ઉપર રાજાએ પોતાનુ માથુ મૂક્યુ, એક બે મિનિટ એકાગ્રચિત્તે ઇશ્વરનુ ધ્યાન ધર્યું, અને પછી હાથ ઊંચા કર્યા. એટલે પેલા એ એક ઘા કર્યો, અને તેની સાથેજ રાજાનુ માથુ ધડથી જાદુ થઈ ગયુ લોહી ચૂતુ એને ઉપાડી ચડાળે બધાને દેખાડી પોકારે કર્યા કે "જુઓ રે લોકો! આ દેશદ્રોહીનુ માથું."

લોક તો આ જોતાજ છૂટે મોંઢે રોઈ પડ્યા, અને કેટલાક ગર્જરૂત મા પોતાના રૂમાલ બોળી લેવાને ×ભક્તિભાવથી ધાયા. પણ બસ! હવ આ વાતપર કાળા–મહાકાળનો–ઘટ્ટ પડદો નાખો બસ! ઇતિહાસના તખ્તાપર એક મહા અદ્ભુત પણ સાથે સાચુ ભયાનકરસ નાટક જનસ્વભાવની વિરૂ

---

* એ બે જણા એવા ટોપ પહેરીને આવ્યા હતા કે તેમના મો કો ઇથી ઓળખાઈ શકે નહિ

× આના કમોત મરનાર મોટા પુરૂષની સ્મરણ ભક્તિનો યુરોપિયનોમા આવીજ આસુરી આચાર છે.

રેલી મનોવૃત્તિઓએ આરંભ્યું હતું તે હવે પૂરું થયું, ને એમાં સર્વપાત્ર પોત પોતાની યોગ્યતા પ્રમાણેજ વર્ત્યાં છે.

केळवणी खातानो रीपोर्ट सने १८८२-८३.

भाग २ जो.

મિડલ્‌ ક્લાસ સ્કૂલો.

ગોધાવીની સ્કૂલ બીજા ગ્રેડમાં હતી તેમાંથી તેને પહેલામાં મૂકવામાં આવી છે, અને કાઠીયાવાડમાં ધ્રાંગધ્રા ખાતે એક પહેલા ગ્રેડની નવી થઈ છે. સુરતવાળી જહાંગીર મેરા બાઇની સ્કુલને મદદ લેનારીની ટીપમાં દાખલ કરીછે, અને યુરોપિયન તથા યુરેશિયનોને સારૂ પ્રેસ્બિટેરિયન મિશનની તરફથી અમદાવાદમાં એક આ વરસ ખાતે નવી સ્કુલ ઉઘડી છે.

ઇન્સ્પેક્ટર સાહેબ લખે છે કે આ વર્ગની સઘળી સ્કૂલો ઘણું કરીને આબાદીમાં છે. સારામાં સારી સુરત અમદાવાદની બ્રાંચો, તથા વલસાડ, નવસારી, ધોળકા, અને વીરમગામની સ્કૂલો છે. ખેડાની કેટલા વખતથી પડતીમાં છે, અને મને આશા નથી કે હતી તેવી સ્થિતિએ પાછી ફરી પણ એ પહોંચે. એથી ઉલટું રાંદેર તથા અંકલેશ્વરની સ્કૂલો સારી ઉછરતી છે. અમદાવાદની બીજા નંબરની બ્રાંચ ઘણી સુધરી પાછી હતી તેવી તેની સ્થિતિએ લગભગ આવી પહોંચી છે. દેશી રાજ્યોમાં ભાવનગરની બ્રાંચ સ્કૂલ ઘણીજ લોકપ્રિય અને છોકરાથી ઉભરાઈ જાય છે. ગયે વર્ષે ફી બમણી કરવામાં આવી હતી, અને ૧૮૮૩-૮૪ ની શરૂઆતથી બીજીવાર બમણી કરી છે, તો પણ સંખ્યા કમી થવાની મને કાંઈ દહેશત નથી. ગોંડળની સ્કુલ હમેશ માફક ઘણી સારી સ્થિતિમાં હતી, અને મોરવી તથા લીંબડીની પણ આબાદ હતી. વઢવાણ શહેરની સંખ્યામાં તો નહિ, પણ ભણતરમાં કદાપિ કાંઇક ઉતરી એમ કહી શકાય. વઢવાણ કાંપની સેકંડ ગ્રેડ સ્કૂલ ઠીક હતી, પણ ગોનગર વાળી ઘણી નબળી સ્થિતિમાં હતી. વગેરે.

મહાશાળાઓનો અભ્યાસ.

ઉંચા ભણતરમાં આખા ઇલાકા ખાતે આ વર્ષે લગભગ ૧૩૫૦

નો વધારો છે.

લાટિનને ફ્રેંચ ભણનારમાં ૨૬૮ ની ખોટ, અને સંસ્કૃત, ફારસી તથા હીબ્રુમાં ૮૪૪ નો વધારો માલમ પડે છે. માટ્રિકયુલેશનનની પરીક્ષામાં કુલ ૫૭૨ પાસ થયા તેમાં સંસ્કૃત લેનાર ૨૧૧, ફારસીવાળા ૧૦૮, મરાઠીને ગૂજરાતી દરેકમાં ૮૩, ૫૬ લાટિન, ૧૯ કાનડી, પાંચ ફ્રેંચ, ત્રણ સિંધી, બે હિંદુસ્તાની, તથા બે હીબ્રુ ભાષા લેનારા હતા. ફારસી લેનારની સંખ્યા બમણી કરતાં પણ આ સાલ વધી ગઈ છે, અને સંસ્કૃત લેનાર પણ લગભગ સવાયા થઈ ગયા છે.

ગુજરાતી નિશાળો (છોકરાની.)

દેશી ભાષાની નિશાળો આ વરસે ૩૮૪ તથા ૨૫૭૨૦ છોકરા વધેલા માલમ પડે છે. પ્રાંતવાર એ વધારો નીચે પ્રમાણે હતો.

	નિશાળનો વધારો.	છોકરાનો વધારો.
ઉત્તરપ્રાંત.	૭૨	૪૯૩૭
મધ્યપ્રાંત.	૧૧૪	૨૭૯૫
ઉત્તરપ્રાંત.	૧૧૯	૬૯૫૩
દક્ષિણપ્રાંત.	૭૪	૧૦૨૫૫
સિંધપ્રાંત.	૫	૧૧૬૧

આપણા પ્રાંત ખાતે જે ૧૧૯ નિશાળો વધી તેમાં ૩૫ સરકારની,૧૨ મદદ લેનારી,તથા ૭૨ માત્ર દેખરેખ હેઠેની એટલે દેશીરાજ્યો વગેરેની હતી.

જીલ્લાની નિશાળો વિષે ઇન્સ્પેકટર સાહેબ લખે છે કે નિશાળોમાં જે વધારો થયોછે તે કાંઈ વધારે નાણું લોકલ કે પ્રાવિન્શિયલ ફંડમાંથી મળ્યાથી નહિ, પણ જે નાણું આપણી હસ્તક છે તેનો કરકસરથી ઉપયોગ કર્યાથી તથા મોટી નિશાળોની પાસેના ગામડામાં વર્ગો ઉઘાડવાથી થયો છે. સંખ્યામાં વધારો ડિસ્ટ્રિકટના અને કેળવણી ખાતાના અમલદારોએ તથા તેમજ જૂદે જૂદે ઠેકાણે સાધારણ લોકે એ કામમાં વધારે ચીવટ રાખવાથી થયો છે. જો પૈસા વધારે હોય, તો વધારાની નિશાળો નીકળી શકે અને લોકને ફાયદો થાય. એ નોંધવા જોગ છે કે પાંચ જીલ્લામાંથી અમદાવાદ અને ખેડા એ ઉપલા ધોરણોમાં સર્વોત્તમ પરિણામ આપ્યાં છે. બધા ધોરણોમાં દરેક

ઉપરથી પરીક્ષામાંથી સેંકડે કેટલા પાસ થયા વગેરે બાબતો નીચેના કોઠા ઉપરથી સમજાશે.

જિલ્લાનું નામ.	છોકરાની સંખ્યા.	પરીક્ષામાં સેંકડે કેટલાબેસાર્યા	બેસાર્યા તે માંથીસેંકડે કેટલાપાસ	કુલછોકરા માંથીસેંકડે કેટલાપાસ
સુરતઉ.બા.	૯૦૯૯	૫૪	૬૪	૩૪-૫૬
,, દ. બા.	૬૮૦૧	૫૪	૫૭	૩૦-૭૮
ભરૂચ	૧૧૬૩૬	૫૩	૬૨	૩૨-૮૬
ખેડા.	૧૫૮૨૮	૫૮	૫૫	૩૧-૯૦
અમદાવાદ.	૧૨૭૨૧	૬૦	૫૭	૩૪-૨૦
પંચમહાલ.	૩૮૩૧	૫૧	૫૦	૨૫-૫૦

પરીક્ષામાં છોકરા રજુ કરવાની બાબતમાં અમદાવાદ અને ખેડા એ સૌથી ચડીયાતા છે.

રાતની નિશાળો.

છોકરાની નિશાળોમાં એનો આંકડો તો ગણાઈ ચૂક્યો છે, પણ એ સંબંધી કાંઈ વિશેષ જાણવું જોઇયે. આપણા પ્રાંતમાં શીક્ષાખાતે આ જાતની ૬ નિશાળ ને ૪૦ છોકરા તથા દેશી રાજ્યોમાં ૧૫ નિશાળ તથા ૪૧૬ છોકરા વધ્યા છે.

એ બાબતમાં જાઇલ્સ સાહેબે એક સારો સર્ક્યુલર કર્યો છે કે તે નિશાળોમાં ધોરણ પ્રમાણેજ બધું શીખવવાની જરૂર નથી પણ જેને જે વાતની જરૂર હોય તે ઉપર ખાસ લક્ષ આપવું.

કન્યા શાળાઓ.

આખા ઇલાકામાં ૩૫૯ કન્યાશાળાઓ અને તેમાં ૨૩૫૮૬ છોક-

રીઓ ભણે છે. એ સિવાય હાઈ અને મિડ્લ ક્લાસ સ્કૂલોમાં ૧૭૦૯ તથા છોકરાઓની નિશાળમા ૮૭૧૧ ભણે છે.

આપણા પ્રાંતમા આ વરસે ત્રણ કન્યાશાળાનો વધારો થયો છે. કુલે ૧૩૯ નિશાળ તથા ૧૦૦૩૪ કન્યાઓ વરસ આખરે ભણતી હતી. છોકરાઓ ભેળી ૧૦૦૩ ભણતી હતી તે જૂદી.

કઈ કઈ જાતની કન્યાશાળાઓએ દરેક ધોરણમા કેટકેટલી છોકરીઓ પાસ કરાવી તે નીચેના કોષ્ટક ઉપરથી માલમ પડશે.

	નિશાળની સંખ્યા.	કેટલી છોડીયોએ પરીક્ષા આપી.	૧ લા ધોરણમાં.	બીજા ધોરણમાં.	ત્રીજા ધોરણમાં.	ચોથા ધોરણમાં.	૫ મા ધોરણમાં.	છઠા ધોરણમાં.	કુલ પાસ.	સેંકડે પાસ.
સરકારી	૪૯	૧૪૬૨	૪૭૨	૨૪૦	૯૭	૭૩	૧૪	૧૧	૯૦૭	૬૨
મદદલિનારી.	૧૯	૭૯૩	૨૨૫	૯૭	૭૨	૪૮	૨૩	૧૦	૪૭૫	૫૯
દેખરેખહેઠેની.	૬૩	૯૯૬	૩૫૮	૧૩૨	૫૫	૫૫	૯	૬	૬૧૫	૬૧
કુલ.	૧૩૧	૩૨૫૧	૧૦૫૫	૪૬૯	૧૭૬	૧૭૬	૪૬	૨૭	૧૯૯૭	૫૧

રાવબાહાદુર ગોપાળજી સુરભાઈ દેશાઈ દિલગીરી બતાવે છેકે ભરૂચ જિલ્લાના લોક સ્ત્રી કેળવણી પર ભાવ રાખતા નથી. પણ બીજે ઠેકાણે તો સરકારી કન્યાશાળાઓ આબાદ થતી દેખાય છે, અને અમદાવાદ, સુરત, અને ભરૂચની મિશનસ્કૂલોએ, તથા સુરતમા રાયચંદ દીપચંદની, જહાંગીરજીની, અને દીનશાની નિશાળોએ ગયા વરસ કરતાં વધારે ગ્રાંટ મેળવી હતી.

ઇન્સ્પેક્ટરસાનુ કામ.

જાઈલ્સ સાહેબ લખે છેકે એજ્યુકેશન કમિશને વાર્ષિક રીપોર્ટને

વખતેજ ઘણી ખબરો માગવાથી સઘળી ઇન્સ્પેક્ટિંગ આફિસોમાં કામ બહુ વધી પડ્યું હતું. નવેંબરની શરૂઆતમાં કમિશન અમદાવાદ આવ્યું, અને એક અઠવાડીયું રહ્યું. મારે તેની આગળ સાક્ષી આપવાની હોવાથી નવેંબર અધવર્યો ત્યાં સુધી મારાથી મારૂં વાર્ષિક પ્રયાણ શરૂ થઈ શક્યું નહિ. પછીથી હું કાઠીયાવાડમાં ગયો અને ત્યાં ધીમે ધીમે મુસાફરી કરી ત્યાંની ૭૨ કરતાં વધારે ગુજરાતી નિશાળો જોઇ. અત્યારસુધી મે મોટા કસ્બાની કે રસ્તા ઉપરનીજ જોઇ હતી. સરકારી જિલ્લાઓમાં ૩૧ નિશાળો જોઇ તે મળીને આ વરસ ૧૦૩ ગુજરાતી નિશાળો મારા જોવામાં આવી.

મને લખતાં ખુશી ઉપજે છેકે સઘળા ડેપ્યુટી વગેરેએ આ વરસે સખ્ત ને સારૂં કામ કર્યું હતું. મારો એવો મત છેકે સરકારી જિલ્લાઓમાં ડેપ્યુટીઓને ગજાઉપરાંત કામ છે, અને જો મદદ નહિ મળે તો આવતા વર્ષમાં પોતાનું કામ કરી શકશે નહિ. એ સઘળા અનુભવી માણસો છે, અને હું ધારૂંછું કે સઘળાએ ઘણી હોંસ ને મેહેનતથી પોતાનું કામ કર્યું છે. રાવસાહેબ મોહનલાલ રણછોડદાસ જૂનામાં જૂના ડેપ્યુટી જેની હાલ ૫૫ વર્ષની ઉમર છે અને જેના હવાલામાં ઘણામાં ઘણી નિશાળો છે, તો પણ તેણે પોતાનું કામ હમેશ માફક વખતસર પૂરૂં કર્યું હતું. કાઠીયાવાડ તથા, મહીકાંઠાના ડેપ્યુટી ઇન્સ્પેક્ટરોને માટે પણ તેમજ લખતાં મને ખુશી ઉપજે છે. રાવબાહાદુર ગોપાળજી સુરભાઈ દેશાઈના ઉપરીપણા હેઠે કાઠીયાવાડમાં કામ વખતસર થયું હતું. હિંદાના દરેક પ્રાંતની કેટલીક નિશાળો મેં જોઈ અને હું કહેવાને ઘણો ખુશી છું કે તે ઘણીખરી અભ્યાસમાં ઘણી સારી છે જેને માટે ડેપ્યુટી તથા સબડેપ્યુટીઓને સાબાશી ઘટે છે. આ વરસ આખરે મિ. કનૈયાલાલ ગિરધરલાલ ધ્રુવને ભાવનગરના રાજ્યમાં નોકરી મળી. મિ. ધ્રુવ ઘણાં વર્ષનો એક ઘણોજ લોકપ્રિય અને સારૂં કામ કરનાર હતો, અને એની બદલીથી આ કારખાનાને એક ખોટ લાગીછે.

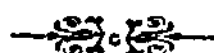
વિદ્યાહુનરના સુધારા વિષે.

રોળાવૃત્ત.

પિયોસુ વિદ્યાસુધા, કદીજન તૃપ્ત ન થાઓ;

કરો બહાદુરી યાર, જરા દીલ ડરી ન જાઓ;
જગકર્તાની મેહેર, રાજ્ય ઈંગ્રેજી આવ્યું.
વિદ્યાહુનર કામ, સઊ સજ્જનને ફાવ્યું;
અથડાતા બહુજન, અભણને અતિ અજ્ઞાની;
માન ધરંતા મૂર્ખ, ગણે પોતાને જ્ઞાની.
ઘણા વધારે વ્હેમ, જનોને ઠગવા કાજે;
મસ્તાના જ્યમ સાંઢ, તેમ લોકોમાં ગાજે;
સંસ્કૃત વાણી ભણે, શુદ્ર તો પાપી થાએ.
યવન વાણી જાણેય, યવન તે તો કહેવાયે;
અંગ્રેજી નવ ભણો, મ્લેચ્છ બાષા એ ભૂંડી;
સમજો સુધર્મી લોક, ગઈ ક્યમ બુદ્ધિ બૂડી;
એમ બોલી ભોળવી, જનોને વ્હેમો ઘાલે,
મનમા રાખે કૂડ, ભણે તો આપ ન ચાલે;
શીખી શાસ્ત્રજન કોઈ, પ્રમાદી થઇને ફરતા,
દેશ સુધારા કાજ, કાંઈ કામો નવ કરતા;
પંડિત ઘર પર બાળ, જતા ભણવાને જ્યારે;
તે રાખી મન મેલ, ભણાવે પૂરૂં ન ક્યારે.
બાથકી અરિ અરિ રેં, આર્ક વિદ્યા પરવારી;
દર્શીવીશીના દીન, સઉને માથે બારી;
પેહેલી ચઢીને પડી, હવે ચઢતી આવી છે.
કરે સુધારો સ્હાય, જનો સૌને ભાવી છે;
પસરી હિંદુસ્તાન, દેશમાં ગામે ગામે.
રાવરંક સરદાર, સઉને ધામે ધામે;
માટે દેશી લોક, બાંધિ કમ્મરને માડો;
કરિ વિદ્યા અભ્યાસ, અનીતિ ઉરથી છાંડો.
હૃદય તુણમાં ભરો, હુનરો રૂપી બાણો;
બુદ્ધિ ચાપ કરધરી, ખૂબ જુસ્સાથી તાણો;
ફેંકો હિંદુસ્તાન, દેશમાં ચારે પાસે,
દરિદ્રતા અજ્ઞાન, દેશ છોડીને નાસે;

જુઓ દેશ ઇંગ્લાંડ, જેથી મ્હોટું પદ પામ્યો;
વિદ્યાહુનર વડે, અમલ બહુ દેશે જામ્યો;
હુનરેથી પ્રખ્યાત, હતા ચીનના જન ત્રાજ,
અમેરિકાના લોક, અહો થા હુનરે મ્હાલ્યા;
અસલ થઈ સુધરેલ, હવે કયમ પાછા ભાગો;
કરી વહેમને દૂર, દેશી ઉદ્યમમાં લાગો;
સર્વ જનોનું હીત જાણિ સૌ નરને નારી;
દેશ સુધારા કાર્ય, આદરો ઉમંગ ધારી.
ઘણું ઘણું શું કહું, વખત નહિ આવે આવો;
સમજી સજ્જન લોક, બા'લથી બાળ ભણાવો;
રેવાધર નમી ચરણ, જગત કર્તાશું જાચું.
વિદ્યા હુનર વધે, દેશમાં તો દિલ રાચું.

सारसंग्रह.

નિઝામને રાજ્યાભિષેક. ગયા ફેબ્રુઆરી માસની ૫ મી તારીખે આપણા લોકપ્રિય ગવર્નર જનરલે હૈદ્રાબાદમાં આવી બારે શાહમાહની સાથે કર્યો હતો, અને દિવાનનું કામ સરસાલારજંગના વડા દીકરા લાયકતઅલીને આપવામાં આવ્યું છે.

ઈલ્બર્ટ બિલ છેવટે હિંદુસ્તાનની સરકારમાં એના ફેરવાએલા રૂપમાં પાસ થયું છે, અને એની રૂએ આંગ્લો ઇંડિયનનો અમુક દેશી અમલદારો ઇનસાફ કરી શકશે, પણ તેના બદલામાં એ ચંચળ કોમને હમેશાં મનપસંદ જ્યુરીનો હક બક્ષવામાં આવ્યો છે.

ગુજરાત કાલેજ.—આ કાલેજમાં પી. ઈ. ની પરીક્ષા માટેના વર્ગમાં ૨૭ છોકરાઓ અને પેહેલી બી. એ. ની પરીક્ષા માટેના વર્ગમાં ૧૦ છોકરાઓ શીખે છે. મેટ્રિક્યુલેશનના વર્ગમાં ૮૯ છોકરાઓ છે. પેહેલી બી. એ. ની પરીક્ષા સુધીની કેળવણી આપવાનો હક આ કાલેજની માગણી મુજબ મુંબઇની યુનીવરસીટીએ આપ્યો છે.

ધૂમકેતુ.—પશ્ચિમ તર્ફ આકાશમાં જે પુંછડીઓ તારો હાલમાં રાતની

જોવામાં આવે છે તે પાનસ નામના ખગોળવેત્તાએ સન ૧૮૧૨ માં માર-સેનીસમાં જોયો હતો તેજ છે એમ કહેવાય છે. આ વરસમા તેનાં પાછાં આવવાની આશા રાખવામા આવી હતી, અને ઘણા વખત થયાં તેની શોધમાં હતા. તે ગયા સપટેંબરની બીજી તારીખે ન્યુયોર્કમાં મી. બરકસની નજરે પડ્યો હતો. તેના ઘણામાં ઘણા ચળકાટનો વખત હવે વહી ગયોછે. તે જુદે જુદે સ્થળે દેખાવ દેતો આવતા જુલાઈ મહિનામાં આખરે અલોપ થઈ જશે. અનુભવી તપાસ રાખનારાઓની નોધ જોતા ચળકાટની બાબતમા કેટલાએક તરેહવાર ફેરફાર તેમા થયલા છે. એ વગર બીજી કોઈ બાબતમા તે લોકનુ ધ્યાન ખેંચવાની યોગ્યતા ધરાવતો નથી. બીજો એક નાનો તારો ઝડપથી અગ્નિકોણ ભણી જતો તા. ૧૨ મીએ જણાયો હતો. પણ તે મદ્રાસમા જોવામાં આવ્યો નથી. એક નિયમિત વખતસરનો પૂંછડીઓ તારો સપટેંબરમાં દેખાવ દેશે અને આવતા વરસના આરંભ ને બે મહીનામાં બીજા બે ધૂમકેતુઓ જોવામા આવશે. નિયમિત કાળના પુંછડીયા તારા એટલા બધા જાણવામા આવેલા છે કે આપણે તેમાંના એક અથવા વધારેનાં દર્શન થયા વગર ક્વચિતજ રહેછે.

અંગ્રેજ ગ્રંથકારોને પ્રજા તરફથી મળતા આશ્રય ઉપરથી તે લોકોમા વાચનનો શોખ કેટલો છે તેનુ અનુમાન થઈ શકેછે. પ્રસિદ્ધ કાદંબરીકાર તથા નાટક રચનાર આનથની ટ્રોલાપને પોતાના ગ્રંથના વેચાણથી રૂ. ૭૦૦૦૦૦ મળ્યા હતા. સરવાલ્ટર સ્કાટને નવલ વારતાઓના રૂ, ૨૬૦૦૦૦, મીસીસ ટ્રોલોપને વીસ વરસ સુધીના લખાણના રૂ. ૨૦૦૦૦૦, માજી કવિ વાઇસરાયના કાદંબરીકાર પિતા લાર્ડ લિટનને રૂ. ૮૦૦૦૦૦, ચાર્લસ ડીકનસને તેની નોવેલ વારતાથી ત્રણ વરસમાં રૂ. ૧૦૦૦૦૦; લાર્ડ બીકનસ ફીલ્ડને પોતાના લખાણથી રૂ. ૨૦૦૦૦૦, અને હાલના રાજ કવિ ટેનિસનને કવિઓમાં સહુથી વધારે ધન પ્રાપ્તિ થઇ છે. શૃંગારરસમાં વખણાયલા કવિ. બાયરનને પોતાના કવિતા ગ્રંથોથી રૂ. ૩૦૦૦૦, અને પ્રખ્યાત ઇતિહાસ લખનાર લાર્ડ મેકાલેનો ઇંગ્લાંડનો ઇતિહાસ જે દિવસે બહાર પડ્યો તે દિવસે તેની ૨૫૦૦૦ નકલો ઉપડી ગઈ એટલુંજ નહિ પણ અઠવાડીયામા તો એક લાખ કાપી છપાવેલી તેમાંની એક પણ મળે નહિ એમ થયું હતું તેને રૂ.૨૦૦૦૦૦, ગીબનને રૂ. ૧૦૦૦૦૦, પી પર્સીને બે લાખ અને સેમા-

ટીનને પણ તેના લખાણથી તેટલાજ મળ્યા હતા આ દેશના ગ્રંથકારો ગ્રંથ લખી તે ઉપર સ્વતંત્ર રીતે રહી ગુજારો કરી શકે એવા દિવસ કયારે આવશે.

હિંદુ વિદ્યાર્થિએ મેળવેલુ માન—કેંબ્રીજની પાઠશાળામાં મુંબાઇના રેહેવાશી છબીલદાસ લલુભાઇના છોકરા મી. રામદાસે "પ્રિવિયસ" પરીક્ષા પસાર કરીછે એટલુંજ નહિ પણ ગણિતના વિષયમાં સઘળા પાસ થએલા વિદ્યાર્થીઓ કરતાં તે પહેલે નંબરે ઉતર્યો છે. આ પાઠશાળામાં આ દેશનો આ પેહેલોજ વિદ્યાર્થી માન સાથે પાસ થયો છે.

વિજળીક રોશનીના ફાયદા—આ વિષયને જ્યારે વિદ્વાનોથી ઉત્તેજન મળ્યું છે ત્યારે તેમાં આપણી તર્ફથી વિશેષ બોલવાનું કશું રહ્યું નથી. એવુ ચોકસ થયું છે કે વિજળીક રોશની જેમ દરેક રોશનીમાં સર્વેથી હેલી છે તેમજ તે તંદુરસ્તીની જાળવણીની બાબતમાં પણ બીજી સર્વે રોશનીઓ કરતાં ફાયદેમંદ છે અખતરાઓ ઉપરથી જાહેર થયું છે કે સર્વેથી નુકશાન કારક રોશની મીણબત્તીની છે. વિજળીક રોશનીમાં 'આર્ક' અને ઇન્કેન્ડેસેટાઇન એવા બે વર્ગો છે, અને એ બંને જાતની રોશનીઓમાંની પહેલી ઘરની બાહેર અને બીજી ઘરમાં વાપરવાને બહુ ફાયદા ભરેલી ગણાઇછે. એ રોશનીની મુકાબલે ગેસ, કેરોસીન અને કોલ્જા નામે એક જાતનું તેલ, મીણબત્તી અને પારાફીન નામે એકજાતની બત્તી:-એ સર્વેને સળગાવ્યાથી થતી રોશનીઓમાં એટલો બધો ફર્ક છે કે એ સર્વેમાંથી બળતી વખ્તે પાણી અથવા તો કેર્બોનીક એસીડ નામે વસ્તુની ગેસ વધતાં કે ઓછાં પ્રમાણમાં નીકળીને હવા ખરાબ કરેછે ત્યારે વિજળીના ઉપલા બંને પ્રકારોવાળી રોશનીમાંથી એમ કદી થતું નથી. મીણબતીમાંથી એ વસ્તુઓ સર્વેથી વધારે નીકળેછે તેમજ એ બત્તીની રોશનીમાં ગરમીનું પ્રમાણ પણ બીજી રોશનીઓ કરતાં વધતુંજ છે. એવું માનવામાં આવેછે કે એક ઓરડાની હવાને છ માણસો જેટલી ખરાબ કરી શકે તેટલી ગેસની એક બત્તી ખરાબ કરી શકે છે. ગેસની ગરમી વિજળીક રોશના કરતાં દશગણી વધારે હોયછે.

કમનશીબ પંડિતા રમાબાઇ. વિશે ઇંગ્લાંડના એક પરેબાર્યા પત્ર ઉપરથી જાણીને દલગીરી ઉપજે છે કે કેટલા ખ્રીસ્ટમસ ઉપરના અખત ઠંડીથી એ બિચારી બેહેનને કાને તદન બેહેરી થઈ ગઇછે, અને ડાકટરો

ધાસ્તી આપેછે કે તે હવે કદી પણ સાંભળી શકશે નહિ.

વડોદરામાં એક સરકારી બેંક—ગઈ તા. ૧ લી ફેબ્રુઆરીએ ગાયકવાડે વડોદરાખાતે એક સરકારી બેંક ઉઘાડી છે. કહેછે કે આ ખાતાથી ધરાક અને વેપારી વર્ગને મોટી મદદ મળશે.

મુંબાઈમાં આવેલો એક મોટા કદનો માણસ.—મુંબાઈમાં એક કાશીનો બ્રાહ્મણ આવ્યો છે અને તેની ઉમર ૬૦ વરસની છે. તેની લંબાઈ ૮ ફૂટ છે અને તેના પ્રમાણમાં શરીરના ભાગો પણ મોટા કદાવર છે. તેના પેહેરવાના જોડાની લંબાઈ ૧૬ ઇંચની છે અને તેને જોઈનેજ માણસ તુરત અજાયબીમા પડે છે. તેને વિષે એવું કહેવામાં આવે છે કે તે અગાઉ બ્રિટિશ લશ્કરમાં નોકર હતો અને હાલ તેને પેનશન મળે છે. તે એવું કહેછે કે તે અગાઉ બીજા ખોરાક શિવાય પુણાનું ૧૨ શેર દૂધ પીતો હતો હાલ તે પોતાની જૈફીને લીધે ૩ શેર દૂધ પીએ છે, તોપણ તેને રોજ ૮ શેરની રોટલી ખાવાને જોઈએ છે. એક ઇંગ્રેજ ગ્રહસ્થે રૂ૨૫૦૦૦ તથા તેને આવવા જવાનો ખર્ચ આપીને તેને અમેરિકામા લઈ જવાની માગણી કરી છે, પણ આ માણસ "યવન" ના મુલકમાં જઈ પોતે ધર્મ ભ્રષ્ટ થવાને ઇચ્છતો નથી.

સ્વતંત્રતાપર પ્રીતિ.—જંગજીત નામનો એક રજપૂત કંઈ રાજદ્વારી ખટપટ માટે નામદાર ગવરનર જનરલના હુકમથી કેદ કરવામાં આવ્યો હતો. સને ૧૮૭૧ સુધી તેને લાહોરની તુરંગમાં બંધવા તરીકે રાખેલો હતો. એ પછી તેને જેલના કોઈ પણ ભાગમાં ફરવા હરવાની તથા જે ગમે તે પોતાને હાથે રાંધીને ખાવાની અને દોસ્તાની કામના કેદીઓ સાથે વાતચીત કરવાની છૂટ આપવામાં આવી હતી. પણ એક સિંહના બચ્ચાંને આટલી છૂટ પણ કંઈજ વીસાતમાં નહોતી. તે પોતાને બંધવા તરીકે જીંદગી કહાડવાને કદી પસંદ કરતો નહિ હતો, અને તેથી જેલમાંથી સટકી ગયો. પણ પાછો તેને પકડીલાવીને એક જનમ ટીપવાળા બંધવાની સોબતમાં મૂકવામાં આવ્યો. એથી તે વધારે ઉશકેરાયો, અને હવે તેણે પોતાની આવી બંધ જીંદગીનો અંત લાવવાનો ઠરાવ કીધો. તે પોતાના સોબતીની આગળ દરરોજ કહેતો કે આવી પરવશ જીંદગી ગુજારવા કરતાં તો મરવુ એ વધારે પસંદ

કરવા જોગ છે. આ વિચારને તેણે ઓરવધારે મજબુત કીધો, અને એક રાતના તને તેની કોટડીમાં બંધ કરવામાં આવ્યો એટલે તેણે તે કોટડીમાંની ટોપલીઓને સળગાવીને આગ લગાડી અને તેમાં પોતે જરા પણ બોલ્યા વગર બળી મુઓ. તેની આજુ બાજુ સંતરીનો પેહેરો હતો, પણ તેણે એક પણ સીચીચારી ન પાડવાથી જ્યાંલગણ આગે દેખાવ દીધો નહિ સાંલગણ તેને બળી મરવાની ખબર કોઇને પણ ન પડી. આગે પુરતો દેખાવ દીધો સારે બંધીખાનાના પેહેરેગીરોની દોડ ચાલી, પણ તે જંગજીતસિંહનો તે વખતે લુંઝાઈ ગયો હતો. તેની લાસ લેવાને તેનો કાકો જેલમાં ગએલો તે વેળા તે બોલ્યો કે મરનાર એક સિંહનું બચ્ચું હતું, જે આવી રીતે એક પાંજરામાં બંધ રેહેવાનું કદી પણ સહન કરી શકે નહિ. કારણ કાળજાના શુરા રજપુતો હરદમ એમજ કરતા આવેલા છે. થોડાંક વરસપર એવાજ એક રજપુત કેદીની વાત જણાવવામાં આવી હતી, જે તે એક ચરાક સળગાવીને તેના ઉપર બેઠો અને બળી મરતાં લગણ તે મુદલ ડગ્યો નહોતો! ઇતિહાસમાં આપણે વાંચીએ છઇએ કે પહેલાં રજપુત રાજાઓ લડાઇમાં હારતા તો ચેહ ખડકાવી બળી મરતા, અને બારીક વખતે લડાઇપર ચડવા પહેલાંજ પોતાનાં બૈરાં છોકરાંને બાળી મૂકી મરણીયા થઈ શત્રુપર તુટી પડતા, એ વાત આ ઉપરથી સ્વભાવિક લાગે છે. એટલુંજ નહિ, પણ પ્રત્યક્ષ માલમ પડેછે કે સ્વતંત્રતાપર પ્રીતિ રજપુત લોકોમાં ખુણે ખોચરે હજી પણ એટલીજ કાયમ રહેલી છે દહાડાની ચાલે જંગ ગયો તો જેલમાં પણ ખરો રજપુત બચ્યો તો હજી પણ કેસરીવાંજ કરી જાણે છે!

निशाळोना इनाम पत्रक.

ગોહીલવાડ પ્રાંત.

જા. નં. ૧૧૭૦. તા. ૨૭-૧-૮૩.

ભંડારીઆ—વાવડીના શેઠ સુંદરજી હરજીવન રૂ૦-૧૦-૦ સાણોદરના ગરાશીયા બાપુભાઈ રાહાભાઈ ૨૧) કુલ ૨૧-૧૦-૦ સાકર વહેંચી—ખગમલીઆ. ગામના મહાજન લોક ઉનાળામાં પાણી સાર ૩૧-૮-૦ તથા ૨-૪-૦ સાકર —ભાવનગર. મહેરબાન કાઠીઆવાડના પોલીટીકાલ એ.

જંટ બાર્ટન સાહેબે—કંન્યાશાળામાં. રૂ૬) ચોપડીઓ—કુંડલા. કાલાવડના શેઠ સુંદરજી હરજીવને—કંન્યાશાળામાં. રૂ૧-૧૪-૦ ચોપડીઓ શીહોર.—શામજી બાઘચંદ રૂ૨) સાકર—ઝાંઝમેર. મહેરબાન કેંડી સાહેબના શીરસ્તેદાર મગનલાલ તથા તલાજાના ન્યાયાધીશ પીતાંબરદાસ વગેરે રૂ૦-૪-૦—ઉંચડી ફોજદાર બાપાલાલભાઈ રૂ૦-૮-૦ સાકર—બોટાદ. કંન્યાશાળા. નામદાર દરબારશ્રી તરફથી રૂ૫) ચોપડીઓ—ઉમરાળા. તવાડી ઓધવજી પુરષોતમ રૂ૦-૮-૦ પારેખ ગોપાલજી મુળજી રૂ૦-૮-૦ કુલ રૂ૧) મીઠાઈ—ખોપાળા. પોસ્ટમાસ્તર ગીરધરલાલ રૂ૦-૮-૦ વકીલ ભગવાનલાલ કશળચંદ રૂ૦-૮-૦ કુલ રૂ૧) મીઠાઈ—ગઢડા. નામદાર દરબારશ્રી તરફથી—કંન્યાશાળામાં. રૂ૫) ચોપડીઓ તથા સ્લેટો—પાલીતાણા. ઠાકોર સાહેબ તરફથી રૂ૧૫-૨-૩ ચોપડીઓ રૂ૩) મીઠાઈ કુલ રૂ૧૮-૨-૩ —ગારીઆધાર. રાધનપુરના હજુરી રાવલ મોતીરામ વસ્તારામ રૂ૨) ચોપડીઓ—ગણીગામ. સરવૈયર પ્રેમજી ભીમજી રૂ૦-૮-૦ સાકર—હળીયાદ. સ્કૂલ કમિટિ તરફથી રૂ૦-૮-૦ મીઠાઈ—ચમારડી. ખોડાભાઈ બનેસંગ રૂ૧) તખતસંગ મેઘાભાઈ રૂ૦-૮-૦ કોળી ભગવાન રૂ૦-૪-૦ કુલ રૂ૧-૧૨-૦ મીઠાઈ—વડોદ, સ્કૂલ કમિટિના મેંબરો તરફથી રૂ૦-૭-૦ મીઠાઈ—જસદણ. દરબારશ્રી તરફથી રૂ૦-૮-૦ ચોપડીઓ રૂ૨) મીઠાઈ કુલ રૂ૨॥—વિંછીઆ દરબારશ્રી તરફથી રૂ૧૦) લુગડાં—કાળાસર. પટેલ નારણ રૂ૦॥ તલાટી પ્રેમચંદ જીણા રૂ૦। રતનચંદ મોતી રૂ૦। કુલ રૂ૧) મીઠાઈ—લાઠી. મૂખ્ય કારભારી સાહેબ માણેકલાલ બાધાભાઈ તરફથી રૂ૨) મીઠાઈ—ચમારડી. સ્કૂલ કમિટિના મેંબરો તરફથી રૂ૧) મીઠાઈ—કોટડાપીઠા. વહોરા હકીમ રૂ૦॥—ભંડારીઆ. મુખી ગાંડા ગલા તરફથી રૂ૧। સાકર—કોળીઆક. બાવાજી ગોવિંદદાસજીએ પીતળના પ્યાલા નં. ૨ કીમત રૂ૦॥—જીરા. સ્કૂલ કમિટિના મેમ્બરો રૂ૦। સાકર—વંડા. શેઠ લખમીચંદ નથુ રૂ૦-૫-૦ મીઠાઈ—વાવેગ. રાજગર લીલાધર રૂ૦। મીઠાઈ—ધાંધળી. મેતા ચત્રભૂજ બાઘચંદ રૂ૨) મીઠાઈ—વરલ. રાઓલ શ્રી હરીસંગજી તરફથી રૂ૨૦) ચોપડીઓ—ધોરૂકા. સ્કૂલ કમિટિના મેમ્બરો તરફથી રૂ૦॥ મીઠાઈ—દસા. દવે જગનલાલ નારણજી રૂ૨) ચોપડીઓ—સાણસોગ. થાણદાર ઉમેદલાલ

રૂ૦ll મીઠાઈ—ખજુડ. પટેલ ખોડા પોચા રૂ૧ll સાકર—ખોપાળા. સ્કુલ કમિટિ તર્ફથી રૂ૦ll મીઠાઈ—હડમતીઆ. સ્કૂલ કમિટિના મેમ્બરો તર્ફથી રૂ૦ll મીઠાઈ—દરેડ. કારબારી વૃજરાયભાઈ તર્ફથી રૂ૧) કેરી—હળીઆદ. ગામ લોકો તર્ફથી રૂ૦ll મીઠાઈ—લાઠી. કારબારી સા. માણેકલાલ લાધાભાઈ રૂ૨) કેરી અને કંન્યાશાળામાં કારબારી સાહેબ તથા ફોજદાર સાહેબ રૂ૧ll તેમાં રૂ૧ કારબારી સાહેબ રૂ૦ll ફોજદાર સાહેબ—સોનગઢ. મોદી ગોરધન બેહેચર રૂ૪) તથા લીમડાના ભાગદાર રૂ૧) કુલ રૂ૫) ઉનાળામાં પાણી માટે—રસનાળ. તાલુકદાર તર્ફથી મેમણ સોદી હમીર રૂ૨) રૂમાલ રૂ૧) મીઠાઈ—પીપળવા. રાજેશ્રી કૃષ્ણરાવ રઘનાથ રૂ૩) ચોપડીયો રૂ૦-૧૦-૦ રૂમાલ રૂ૧) સાકર કુલ રૂ૪-૧૦-૦—કોટડાપીઠા. તાલુકદારો તર્ફથી રૂ૨) સાકર—ભાવનગર. નં. ૧ રા. પ્રતાપરાય ગોવિંદ રૂ૦-૧૨-૬ ચોપડીઓ રા. ઇચ્છાશંકર જટાશંકર રૂ૦-૯-૩ ચોપડીયો કુલ રૂ૧-૫-૯ —ભાવનગર. નં. ૪ પોસ્ટમાસ્તર જીવાજી રૂ૧) પતાસાં—કોળીઆક. શીરસ્તેદાર શીવશંકર બેચર રૂ૧) પતાસાં—કુંડલા બ્રાંચ. બાવાજી ઝીણા જેરામ રૂ૦ll મીઠાઈ—ધાંધળી. શેઠ અમરચંદ ઠાકરશી શેઠ અમરચંદ જેરાજ રૂ૧)—દાઠા. જેશંકર રાજેશ્વર રૂ૦-૧૦-૦ મીઠાઈ—ઠારીઆણી. પટેલ દલા જસમત પટેલ રઘનાથ ભોધા શા. તારાચંદ રેતનશી રૂ૧) શાકર કાનીઆડ તલાટી ભાઇચંદ જુઠા રૂ૦ll મીઠાઈ—જાંત્રોડા. મહેતાજી બાપશંકર વનેરામ રૂ૫) કંસાર જમાડ્યો તેનું ખર્ચ—રાણીગામ.—સરવૈયર. પ્રેમજી ભીમજી રૂ૦ll મીઠાઇ—લાઠી કંન્યાશાળા. કારબારી સાહેબ માણેકલાલ લાધાભાઈ રૂ૧) પતાસાં કલ્યાણરાવ શીવલાલ રૂ૧) કેરી સ્ટેશનમાસ્તર ગોપાળરાવ રૂ૧) કેરી કુલ રૂ૩)—કોટડાપીઠા. ઠકર કાળા મીઠા રૂ૦ll ઠકર ચતુરભૂજ હીરજી રૂ૦ll ઠકર નથુ કાળા રૂ૦ll સુતાર ગોવિંદ જીવા રૂ૦ll કુલ રૂ૧-૧૨-૦ મીઠાઈ—ભાવનગર નં. ૧ ગોંડલવાળા બાઇશ્રીના કારબારી રાજેશ્રી કેશવલાલભાઈ રૂ૮) પતાસાં—કોળીઆક. શેઠ કુંવરજી ગફુલ રૂ૦ll મીઠાઈ—આપજ કંન્યાશાળા. નામદાર દરબારશ્રી તર્ફથી રૂ૫) લૂગડાં —શીહોર બ્રાંચ. વહીવટદાર સાહેબ શંભુપ્રસાદ ગૌરીશંકરે રૂ૧૫-૩-૬નો ખર્ચ કરી છોકરાઓને જમાડ્યા—ટાંણા. સોની દેવાઈનિ ભગવાનજી રૂ૧) ચોપડીયો—પાલડી. બધેકા દુલભજી કેશવજી રૂ૦ll સાકર—ઝાઝમેર. ઠ

મેદસંગ જસાભાઈ રૂ ૦। સાકર—તળાજા કંન્યાશાળા. નામદાર દરબારશ્રી તર્ફથી રૂ૧૦) ચોપડીઓ. વાળાશ્રી કલ્યાણમોહજી તર્ફથી૩૧) મીઠાઈ—લાઠીદડ. પટેલ અમરશી જેરાજ રૂ૧-૧-૬ મીઠાઈ—માંડવધાર ગુંદલાના મહેતા છગન મીઠાભાઈ રૂ ૦। મીઠાઈ—પાલીતાણા. વોરા અમરચંદ જસરાજ રૂ૫) ઉનાળામાં પાણી પાવાના—કુંદણી. ગરાશીઆગ્રોએ મળીને રૂ૧। મીઠાઈ—લાઠી બાઇશ્રી રામબા તર્ફથી રૂ૪) મીઠાઈ અને કંન્યાશાળામાં કારભારી માણેકલાલ લાધાભાઇએ રૂ૧) પતાસાં રવાના તા. ૨૭-૧-૮૩. મુકામ વળા.

(ઇંગ્રેજી સહી.) કનૈયાલાલ ગિરધરલાલ.
સ. ડે. એ. ઇ. પ્રાં. ગોહીલવાડ.

પ્રાંત હાલાર.
જા. ન. ૬૬૯
૭-૨-૮૩

સાણુથળી—રપાકારકુન ધનેશ્વર જેઠા તથા બીજા ગ્રહસ્થોએ રૂ૧) મીઠાઈ—રાવલ. સ્કૂલ કમિટિના પ્રેસિડેન્ટ તથા બીજા મેમ્બરોએ પતાસાં રૂ ૩)—ભાટીઆ. ન્યાયાધીસ સાહેબ તર્ફથી રૂ ૦-૯-૦ સાકર—હડીઆણા. ખોજા લીમા ભીમજી રૂ ૧॥ મીઠાઈ—કાલાવડ. મે. રેવન્યુ કમિશનર નારણજી ફુલભજી રૂ ૧-૪-૩ પતાસા—ધ્રોળ. મહારાજા ઠાકોર સાહેબે રૂ. ૨૫-૧૨-૯ ચોપડીઓ તથા રૂમાલ—જાલીઆદેવાણી. ઠાકોર સાહેબે રૂ. ૩। ચોપડીઓ—મોરબી બ્રાંચ. મહારાજા ઠાકોર સાહેબે રૂ ૧૫) મીઠાઈ—ગોંડળ. મહારાજા ઠાકોર સાહેબ રૂ ૨૧) રૂમાલ તથા મીઠાઈ. અને બ્રાંચ સ્કૂલમાં રૂ ૧-૧૧-૦ મીઠાઈ—ગોંડળ. મહારાજા ઠાકોર સાહેબ તર્ફથી કંન્યાશાળામાં લુગડાં અને પતાસાં—રાજકોટ કંન્યાશાળા. ચુડાના ઠાકોર સાહેબ તર્ફથી રૂ ૭૫) લુગડાં—નવાનગર કંન્યાશાળા. મહારાજા જામ સાહેબ તર્ફથી રૂ ૧૧૮) કપડાં અને નંબર રેજમાં રૂ ૧૦૨-૯-૦ કપડાં તથા મીઠાઈ—મોરબી. મહારાજા આ. ઠાકોર સાહેબ તર્ફથી રૂ ૨૦) મીઠાઈ અને બ્રાંચ સ્કૂલમાં રૂ ૧૭॥ મીઠાઈ—વવાણીઆ પોસ્ટમાસ્તર સાહેબ તરફથી રૂ ૮। —મોરબી કંન્યાશાળા. મે. પોલીસ કમિશનર સાહેબ મેરામજી હીરમજી રૂ ૮। સાકર—જોડીઆ કંન્યાશાળા. શેઠ તારાચંદ નથુ રૂ ૩)

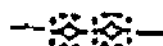
...ઈ અને તાલુકા સ્કુલમાં રૂ. ૨૦) મીઠાઈ—કાલાવડ. શીરસ્તેદાર હીમ-
...મ વસંતરામે કંન્યાશાળામાં રૂ ૨) મીઠાઈ—સલાયા. ઠકર ગોકળદાસ
નજી તથા ભાણજી મેઘજી રૂ ૬-૧૪-૦ શેરડી તથા મીઠાઈ—ખંભા-
...યા. ઠકર ભીમજી જેરામ રૂ ૪) શેરડી—ગુંદા. વૈવટદાર તરફથી રૂ ૦।
...ડી—ઉપલેટા. મે. મેજર એચ, એલ, નટ ગોંડલના જોઇન્ટ એડમીની
...ટ સાહેબે ઠાકોર સાહેબ તરફથી રૂ ૧૦) સાકર અને પોતાના પદરના રૂ
...રત કરનારને રોકડા—ગોંડળ કંન્યાશાળામાં ઠાકોર સાહેબ તરફથી રૂ
...-૦ પતાસાં અને રૂ ૨૫) મગજ. કોઠારી મોહનલાલ શોભાગચંદ રૂ
...-૦ પતાસાં—વીરપુર. ઠાકોર સાહેબ તરફથી રૂ ૧) મીઠાઈ—કઠોરણા.
...ના ગરાશીઆ ગગજીભાઈ તરફથી રૂ ૨) પતાસાં—ધોરાજી. મે. જોઇન્ટ
...મીનીસ્ટ્રેટ સાહેબ તરફથી રૂ ૧૦) પતાસાં—અને બ્રાંચ સ્કુલમાં રૂ ૧૦
...ને નાઇટ સ્કુલમાં રૂ ૧-૧૩-૩ પતાસાં—અને કંન્યાશાળામાં રૂ ૨૫।।
...ાસાં તથા છીંટ—અને રૂ ૨। પતાસાં—છત્રાસા. ગરાશીઆ હરિસંગ ...
...જી ૦। ખજુર.—મુલીલા. હાલારે પ્રાંતના મે. આસિસ્ટંટ પોલીટીકલ
એજંટ સાહેબ રૂ ૧) સાકર—ખેડી. મિસિસ મેકલીલેન્ડ તરફથી રૂ ૨) મી-
ઠાઈ—દેવલી. કુમાર જીવણસંઘજી તરફથી રૂ ૧) મીઠાઈ—ભાડલા. મહેર-
બાન નવાનગરના મે. રેવન્યુકમિશનર સાહેબ તરફથી રૂ ૧। સાકર. વહીવટદાર
તથા ન્યાયાધીસ સાહેબે રૂ ૧। પતાસાં—ખંભાલીયા. શેઠ ઠાકરશી મૂળજી
હસ્તે તેમના ચીરંજીવી શેઠ દામોદરભાઈ તથા પ્રાગજીભાઈ રૂ ૫) ચોપડીઓ
તથા પેંડા—સલાયા. સ્કુલ કમિટિના મેમ્બરો રૂ ૨) સાકર—રાવલ. વકીલ
જેઠાભાઈ દયાલ રૂ ૦।। દાળીયા અને પોલીસ કારકુન ઝીણા બવાન રૂ ૧।।
શેરડી, દાળીયા, પવા—જોડીયા. વકીલ પીતાંબર જીવરાજ રૂ ૦।। દ્રાક્ષ.
આસીસ્ટંટ કલ્યાણજી રામજી રૂ ૧) દ્રાક્ષ અને કંન્યાશાળામાં વકીલ પીતાં-
બર જીવરાજ રૂ ૦।।। દ્રાક્ષ આસી. કલ્યાણજી રામજી ૦।।। દ્રાક્ષ—બેના.
ઠા. ભીમજી માધવજી રૂ ૦-૬-૦ દ્રાક્ષ—કાલાવડ. ન્યાયાધીસ કોરટના કા-
રકુન બાવા કેશવજી રૂ ૧૨) મીઠાઈ રૂપિયા બાર—મુલીલા. સ્કુલ કમિટિના
મેમ્બરો તરફથી રૂ ૦-૪-૬ પતાસાં—ગોંડળ કંન્યાશાળા. અરદેશર ભાઈ મો-
ધીબાઈ રૂ ૨૦) પતાસાં—દેરડી. ગોંડલના મહેરબાન ફોરેસ્ટ ઈન્સ્પેકટર સા-
હેબ રૂ૨-૬-૦ સાકર—ધોરાજી બ્રાંચ. શેઠ રઘનાથજી માધવજી રૂ ૧।। સાકર.

(ઇંગ્રેજી સહી.) ગણપતરામ અનુપરામ.
સ. ડે. એ, ઇ. પ્રાં. હાલાર.

પ્રાંત ઝાલાવાડ.
જા. નં. ૨૧૮૬
૧૦-૨-૮૩

પ્રાગપ્રા.—કુમારશ્રી માધવસિંહજી બાઈ તરફથી રૂ ૫) મીઠાઈ. ભરાડા. રાણાશ્રી કલ્યાણસિંહજીની માતુશ્રી તરફથી. રૂ૧) મીઠાઈ રૂ ૦) રાણા શ્રી પથાબાઈ તરફથી—કોઠ. ભાગીદારો તરફથી રૂ ૨) સાકર.—વાંટાવદર. મેતા છગન દેવકરણ રૂ ા શા. કરશનજી પ્રાગજી ૩ ા કુલ. રૂ ાા—આણંદીવાદ. રાણાશ્રી મેઘજી સગરામને ઘેર કુમારનો જન્મ થવાથી રૂ ા સાકર.—વઢવાણપ્રાંત. નં ૧ લો રા. વકીલ કલ્યાણજી પુંજારામ તરફથી ઐાદિચ્યહિતેચ્છુ, ની ચોપડીઓ રૂ ૨-૫-૬.—દેદાદરા. ઝાલા કાળુભાઈ ૦-૬-૦ ગોસળીઆ ભાઇચંદ રૂ ૦ શા. ઓધડ હીમજી ૦ શા. કમરા અભજી ૦ ઝાલા અમરસંગ ૦—ખારવા. સર્વે પટેલો તરફથી રૂ ૧)—વઢવાણ કં. રૂ ૧૮-૧૨-૩ નાહીરે રેંજીનેરો તથા સતારા કટારા સિવાય નિશાળમાં શીવાઇને તૈયાર થએલાં ૬૫ નામદાર ઠાકોર સાહેબનાં માતુશ્રી માજીરાજ બાઇએ વહેંચ્યું. રૂ ૧૦) નામદાર દરબારશ્રી તરફથી ચોપડીઓ તથા મીઠાઈ રૂ ૨) વકીલ કલ્યાણજી પુંજારામ તરફથી.—પાણશિણા. રાણા અમરસિંહ ખોડાભાઇએ રૂ ૪) સાકર વગેરે ઇનામ.—કુકડા. મજકુરના ભાગદાર પરમાર નથુભાઈ રેખાભાઇ તથા રામાભાઈ કેયડજી તરફથી રૂ ાા મીઠાઈ.—લખતર. શેઠ. મેઘરદાસ ગોકળદાસ તરફથી ૩ ાા પતાસાં.—દશાડા. ભાગદાર મલેક જોરાવર ખાનજીના કામદાર સાહેબ મહીપતરામ બાઇએ પોતાને વતન જતી વખતે રૂ ૧)—કરમદ. મહારાજાધીરાજ મહારાજ રાજસાહેબ તરફથી રૂ ૫)—ભરાડા. રૂ ૧) પતાસાં, સાકર, ટોપરૂં મજકુરના રહીસ ખાખી મહારાજ લક્ષ્મણદાસજી તરફથી રૂ ાા પતાસાં રઘુરામની માતુશ્રી જેતુબાઇ તરફથી —વાંટાવદર. દોશી. ફુલચંદ ડાહ્યાભાઇ તરફથી રૂ ૨)—રંગપુર. મજકુરના રહીસ પ્રભુદાસ રામદાસે રૂ ૧).—ગુંજાર. ગામ ખાતે મીઠાઈ રૂ ૧)—ભલગામડા. લાલજી જગજીવન તરફથી રૂ. ા સાકર.—અંકેવાળીઆ. રૂ ાા છોકરાઓને સાર રૂ ાા બ્રાહ્મણના છોકરાઓને દક્ષણા.—વણોદ કુમકમિટિ તરફથી રૂ ાા—અજાણા. નામદાર દરબાર સાહેબ તરફથી છોકરાઓને રૂ ૧-૧૦-૬ ચોપડીઓ.—

(ઇંગ્રેજી સહી) કૃષ્ણલાલ ગોવિંદલાલ.
ડે. એ. ઈ. પ્રાંત ઝાલાવાડ.

ગુજરાત શાળાપત્રના લવાજમ વિગેરે નાણાંની પહોંચ.

તા. ૧ લી આગષ્ટ સને ૧૮૮૩ થી તા. ૩૧ મી ડીસેંબર ૧૮૮૪ સુધી.

કોની તરફથી.	સને ૧૮૮૩	સને ૧૮૮૪
મે. રા. સા. સુરત દક્ષિણ વિ. ડે. એ. ઇ. સા.	૧-૩-૦	
મે. ભોગીલાલ પ્રાણવલ્લભ. ડારેક્ટર સાહેબ.	૧-૩-૦	
વડોદરા સ્ટેટ.		
મે. રા. સા. મણિલાલ નભુભાઈ મુંબાઈની. ગૂ. નિ. ડે. એ. ઈ. સા.	૨૨-૦-૦	
મે. કચ્છપ્રાંતના એ. ઈ. સા.	૮૭-૧૪-૦	
મે. રા. સા. મહિપતરામ રૂપરામ. પ્રિન્સિપાલ સાહેબ અમદાવાદ ટ્રેનિંગકો.	૧-૦-૦	
આજમ. રાજકોટ તાલુકા સ્કુલમાસ્તરે	૨-૪-૦	
આ. ભૂલેશ્વર પુસ્તકાલયના સેક્રેટરી સા.	૧-૩-૦	
પાટણ કન્યાશાળાના મહેતાજી.	૧-૩-૦	
રા. ડુંગરશી નરોતમ—(વરવાળા)	૧-૩-૦	૧-૩-૦
આ. ખંભાતની સ. ગુ. નિ.	૦-૦-૦	૨-૬-૦
આ. દ્વારકાં મુખ્ય સ્કુલના હેડમાસ્તર.	૧-૩-૦	
આ. વડોદરા કન્યાશાળા નં. ૧		૧-૩-૦
આ. અમદાવાદ ફી. મેલ ટ્રેનિંગકોલેજ.	૧-૦-૦	
મે. નારણરાવ ભાસ્કર પંથ. ડે. એ. ઇ. વડોદરાસ્ટેટ.	૧-૩-૦	
રા. આશારામ ઇશ્વર. (આંબરેડી)	૦-૦-૦	૧-૩-૦
રા. વલભદાસ નંદલાલ. (સોજીત્રા.)	૦-૦-૦	૧-૩-૦
રા. છગનલાલ ત્રીકમદાસ. (ધર્મજ.)	૦-૦-૦	૧-[illegible]-૦
રા. રામશંકર ઇશ્વર. (મુંબાઇ.)	૦-૦-૦	૧-૩-૦
રા. આણંદરામ પ્રેમશંકર (ભરૂચ.)	૦-૦-૦	૧-૩-૦
રા. મનસુખ રાયચંદ. (ભાદરણ.)	૦-૦-૦	૧-૩-૦
મે. વલસાના ડેપ્યુટી ન્યાયાધીશ. સા.	૦-૦-૦	૧-૩-૦
આ. જુનાગઢ નાગર સ્કુલના હેડમા.	૦-૦-૦	૧-૬-૦
આ. નાથજી ગૌરીશંકર. ફ. એ. મો. સ્કુ.(પેટલાદ.)	૦-૦-૦	૧-૩-૦
ઇ. આ. સ. ગુ. નિ. મહેતાજી (કલોડી.)	૦-૦-૦	૧-૩-૦
આ. ખેતાભાઈ કેશવરામ (અણીંદ્રી.)	૧-૩-૦	૦-૦-૦
ઈ. આ. સ. ગુ. નિ. મહેતાજી (પહીજ.)	૦-૦-૦	૧-૩-૦
નેકનામદાર હરકુંવર શેઠાણીની કન્યાશાળા. (અમદાવાદ.)	૧-૦-૦	
ઇ. આ. સ. ગુ. નિ. મહેતાજી (વાયપર.)	૦-૦-૦	૧-૩-૦

गुजरातशाळापत्र.

GUJARAT SCHOOL-PAPER.

APRIL 1884.

પુસ્તક ૨૩ મું. એપ્રિલ અંક ૪ થો.

મે'તાજી બહુ મોટું તુજ નામ તેમ છે કામ;-
કર એતે મન ક્ષેત્રની, ખરી ખેતી ધરી હામ

અનુક્રમણિકા પૃષ્ટ

CONTENTS PAGES

(કેળવણી ખાતાના હુકમથી)

अमदावादमां

મામાની હવેલીમધ્યે યુનાઇટેડ પ્રિન્ટિંગ અને જનરલ એજન્સી કંપની "લિમિટેડ"ના પ્રેસમાં રણછોડલાલ ગંગારામે છાપી પ્રગટ કર્યું

મૂલ્ય { (રૂ૧) વરસનો આગાઉથીજ. } ટપાલ ખર્ચ
{ (રૂ૦)=) છૂટક એક અંકના. } જુદું.

ગુજરાતશાળાપત્ર.

પુસ્તક ૨૩ મું. એપ્રિલ. સન ૧૮૮૪. અંક ૪ થો.

ઇંગ્રેજલોકનો સંક્ષિપ્ત ઇતિહાસ.

પ્રકરણ ૧૪ મું.—સૈન્યસત્તાક રાજ્ય. ઈ. સ. ૧૬૪૯ થી ૧૬૬૦ સુધી.

નવિન રાજ્યસ્થાપના નિરંકુશીઓએ તુર્ત પોતાના ધાર્યા પ્રમાણે કરવા માંડી. રાજાને મારી નાંખ્યો તે દિવસેજ સાંજે એક તેમણે ઢંઢેરો કાઢ્યો, કે ચાર્લ્સ સ્ટુઅર્ટ જે પ્રિન્સઓફ્ વેલ્સના નામથી સાધારણ રીતે ઓળખાય છે, તેને અથવા બીજા કોઇને પણ જો કોઈ માણસ રાજા એમ પોકારશે, તો તે માણસ દેશદ્રોહી ગણાઈ મોટી શિક્ષાને પાત્ર થશે. પછી ૬ ઠી *ફેબ્રુઆરીએ ઠરાવ કર્યો કે અમીરની સભા નિરૂપયોગી તથા દહેશત ભરેલી ધારી પાર્લામેંટે કાઢી નાખી છે. બીજેજ દહાડે પ્રજાસત્તાક રાજ્યનું જાહેરનામું બહાર પડ્યું (તા. ૭ મી ફેબ્રુઆરી ૧૮૪૯) અને એમાં સાફ લખ્યું કે, રાજપદ નકામું, બોજારૂપ, અને ભય ભરેલું છે. ૮ મી ફેબ્રુઆરીએ રાજ્યની નવી મોહોર કોતરાવી; અને બીજે દહાડેથી ઇનસાફની કોરટો પાછી ચાલુ કરી. રાજ્ય ચલાવવા ૩૮ પુરૂષોની એક કાઉન્સલ ઠરી

---

* આ ઠરાવ કરતી વેળા ૨૯ મત વિરૂદ્ધ અને ૪૪ તે તર્ફે હતા. નિરંકુશીઓએ પાર્લામેંટને જુલાબ આપી પોતાના મતનાજ સભાસદો રહેવા દીધા હતા, તોપણ તેમાંથીએ લગભગ અડધા તો સામા થયા, એ ઉપરથીજ જણાશે કે એમણે કરવા ધારેલું રાજ્યાંતર તમામ ઇંગ્રેજોને કેટલું બધું અપ્રિય હશે.

તેનો ભ્રાડ્શા એ પ્રમુખ, અને મિલ્ટન (ઇ લાડનો નામીચો મહાકવિ) એ લાટિન સેક્રેટરી નીમાયો ૧૪ મી ફેબ્રુઆરી ૧૬૪૯.

આ રીતે ઇંગ્લાંડમા તડાકાબધ પ્રજાસત્તાક રાજ્યસ્થાન થઈ ગયુ. પણ આટલુ યાદ રાખવુ કે તે તમામ લોકની કેવળ મર્જી વિરૂધ્ધ હતુ, અને એમ હતુ તો પછી તેને પ્રજાસત્તાક રાજ્ય કહેવુ એજ અમને યોગ્ય લાગતુ નથી એ તો ખરૂ જોઈએ તો સૈન્યસત્તાક રાજ્ય હતુ દરેક દેશમા જ્યારે લશ્કરનુ જોર વધી પડેછે, ત્યારે તે પોતાની મર્જીમા આવે તેવ રાજ્ય ગ્થા પન કરેછે, પણ રાજ્યના ખરા ધણી તો સિપાહીઓજ થઈ રહેછે ઇંગ્લાંડમા પણ આ સમે એમજ થયુ આ બખ્ત સિપાહીઓનો વિચાર ખરેખરૂ પ્રજાસત્તાક રાજ્યજ સ્થાપવાનો હતો એ કબુલ કરીએ, તોપણ તેમા થયુ શુ? તમામ પ્રજાની મર્જીવિરૂદ્ધ તેમણે આમા વેલણ ઘાલીનેજ ઓસડ પાના જેવુ કર્યું અને તેનુ ફળ છેવટે શુ થાય પણ એજ કે તે કડવુ ગધાતુ ઓસડ કદાપિ બળાત્કારને લીધે એકવાર પેટમા ઉતરે, તોપણ અંતરનો ઊંડો કઠાગો તેને તત્કાળજ પાછુ વમન કરી નખાવ્યાવિના કદી પણ રહે નહિ.

એમજ અહિયા થયુ એમ શી રીતે થયુ તેજ આ સૈન્યસત્તાક રાજ્યના ઇતિહાસમા મુખ્યત્વે કરીને જોવાનુ છે, પણ તે પહેલા આપણે જોઇએ કે આ ઝેરનો ઘૂંટડો ગળે ઉતારતા લોકે કાઈ તર્ફડીયા માર્યા કે નહિ. ઇંગ્લાડ તો બિચારૂ શુ કરે એમ હતુ? તે તો પ્રજાસત્તાક સિપાહીઓથી હારી છેક મૂર્છાવશ થઈ પડ્યુ હતુ. રાજપક્ષની ઉઠાવણી કરે, તો આયર્લાંડ કે સ્કાટલાંડ કાઈ કરી શકે એમ હતુ, અને તેમણે તેમ તત્કાળજ કર્યું, અગર જો માજી રાજાને પાયમાલીએ પહોચાડવામા એજ મુલકો અત્યાર સુધી અગ્રેસર થઈ વર્ત્યા હતા

આયર્લાંડ પાર્લામેંટને (ઇ સ. ૧૬૪૨મા) સે પી દીધુ તે પહેલા ત્યાની મુખત્યારી ઉપર રાજા તર્ફથી ઓર્મોંડનો ડ્યૂક ઘણા વખતથી હતો તેને ત્યાના કાથોલિક લોકે આ સમે એકદમ આમંત્રણ કર્યું અને તેણે આની ડબ્લિન, બેલ્ફાસ્ટ, ને લંડનડરી સિવાય સઘળા કિલા સહેજમા કબજે કરી લીધા આ સાભળી પાર્લામેંટે ક્રામ્વેલને હુકમ કર્યો કે ત્યા જઇને તમારે તેનો તાત્કાલિક બંદોબસ્ત કરી નાખવો (૨૨ મી જુન ૧૬૪૯.)

ક્રામ્વેલ ઝટ દાંત પીસી કાળકરાળ રૂપેજ આયર્લાંડ જવા તૈયાર થયો. અહિંના લોકે આઠ વર્ષ ઉપર પ્રોટેસ્ટંટોની જે કતલ ચલાવી હતી તે હજી સઘળા ઇંગ્રેજોની છાતીમાં સાલ્યા કરતી હતી, અને તેથી આ ધર્માંધ લશ્કર તો વેર વેરજ પોકારતું આયર્લાંડને કિનારે ઉતર્યું. ક્રામ્વેલની રાજનીતિ પણ આ વેળા કેવળ ક્રૂરતાથીજ આ બિચારા ટાપુને જેર કરવાની હતી, કેમકે સ્કાટલાંડ બંડ કરવાની તૈયારીપર હતું. આખા યૂરોપમાં રાજહત્યાની ખબર સાંભળતાંજ મોટો હાહાકાર વર્ત્તી રહ્યો હતો, કેટલાંક રાજ્યે ઇંગલાંડના એલચીઓને તિરસ્કાર સાથ પોતાના દરબારમાંથી હાંકી મૂક્યા હતા, અને હાલાંડ તો જાહેરમાં બીજા ચાર્લ્સને કબુલ રાખી તેની તર્ફથી લડવા તલપાપડ થઈ રહ્યું હતું. સમો આ નિરંકુશી લોકને માટે મહા બારીક હતો. જો જરા પાસો અવળો પડ્યો, તો કૂતરાને મોતે તે માર્યા જાય એમ હતું. આ જોઈ ક્રામ્વેલે નિશ્ચય કર્યો હતો કે આ વેળા તો દયા કે મયા કાંઈ ન રાખતાં આ બંડખોરોને એવા કચરી નાખવા કે ફરીથી બીજા કોઈ માથુંજ ઉપાડે નહિ.

એક ટૂકડી તો તત્કાળજ એણે ડબ્લિનની મદદે મોકલી દીધી હતી તેણે જઈ ઑર્મોંડને ભારે હાર ખવડાવી (૨ જી આગષ્ટ). થોડા દહાડામાં પોતે પણ બધા લશ્કર સાથે ત્યાં આવી પોહોંચ્યો. દ્રોગેડામાં ઑર્મોંડ લડાઈ એક્ઠો હતો તેની ઉપર એણે જઈ જબરો ઘેરો ઘાલ્યો, અને બીજે હુમલેજ તે ગઢ સર કરી લીધો. આ વેળા એણે પોતાના સિપાહીઓને શખ્ત તાકીદ આપી કે કોઈ તાબે થાય તો પણ તેની ઉપર દયા ન આણતાં તમામ કિલ્લેદારોને તથા વસ્તિમાંથી પણ જેની પાસે હથીયાર જોવામાં આવે તેને ખતમજ કરી નાંખવા. એનાજ લખવા પ્રમાણે આ એક કાળરાત્રિએ ૨૦૦૦) માણસ વાઢવું ગયું હશે. નાસતા ભાગતા બિચારા કેટલાક જણ એક દેવળમાં ભરાઈ ગયા, તો એણે તે દેવળને આગ લગડાવી તેમાંના તમામ બાવાઓને પણ પકડી પકડીને કાપી નંખાવ્યા.

બીજો એક કિલ્લો લીધો ત્યાંપણ આવાજ રાક્ષસવેડા એણે ચલાવ્યા. આ જોઈ આખો ટાપુ થરરર થઈ ગયો, અને બીજા કિલ્લાઓ ઝપાટાબંધ પોતાની મેળે શરણ થવા લાગ્યા. "આટલી શખ્તી હવે પછી ઘણું લોહી વહેતું અટકાવશે" એવું જે આ વેળા એનું પાર્લામેંટ ઉપર લખવું હતું તે

ખરૂં પડ્યું. હજી થોડા માસ સુધી લડાઈ ચાલુ રહી, અને તેમાં શત્રુઓએ એક બે દારૂણ યુદ્ધ કીધાં એ વાત ખરી, પણ આ વખતથી આ ખંડનો સઘળો ઉબરો સમી ગયો.

ગમે તે કહો, પણ ક્રામ્વેલની બુદ્ધિ તો અસાધારણ ખરી. પાંચસેં વર્ષથી આયર્લાંડ જીતાયો હતો, પણ એણે જેવો તેને જેર કરી નાખ્યો તેવો તે હજી કોઇથી પણ થયો નહોતો. એણે તો હવે પછી આખા ટાપુની સઘળી સત્તા તથા સમૃદ્ધિ ત્યાં જઈ વસેલાં ઇંગ્રેજી પ્રોટેસ્ટંટોનાજ હાથમાં આવે એવા જબરદસ્ત ઉપાયો કામે લગાડ્યા. પ્રથમ તો એણે વાહાણનાં વાહાણ ભરી આઇરિશોને તેમની સ્વભૂમિ છોડાવી વેસ્ટ ઇંડિસમાં નીકલાવી દીધા. પછીથી એણે યુરોપ ખાતે સિપાહીગીરી કરવા જવાની આઇરિશોને પકડાઇથી છૂટ આપી, એટલે બિચારા ઇંગ્રેજોના જુલમે કંટાળી રહેલા ૪૦૦૦૦ આઇરિશો પરદેશમા જઈ વસ્યા. એનાજ અમલમાં મહા જુલમી પણ સૌથી આબાદ કામ કરવામાં એ આવ્યું કે મન્સ્ટર, લીન્સ્ટર, અને અલસ્ટર વગેરે કળવંત પ્રગણાઓની સઘળી જમીન દેશી એકુતો પાસેથી ખૂંચી લઈ ઇંગ્રેજોને એકદમ વેચી કે આપી દીધી. થોડા વખતમાં આ ધનવાન ઇંગ્રેજી જમીનદારોની મહેનતથી આયર્લાંડમાં ખેતીવાડીનું કામ ધમધોકારે વધી પડ્યું, નવા રસ્તાઓ બંધાયા, જ્યાં જુઓ ત્યાં નવાં ભભકાદાર મકાનો ઉભાં થવા લાગ્યા, અને ટુંકામાં આ જંગલી ઉજડ ટાપુએ એકદમ સુધરેલા આબાદ મુલકનું રૂપ ધારણ કરવા માંડ્યું. અલબત્ત આ સઘળો દેખાવ ઉપરનોજ હતો. એ સઘળી સમૃદ્ધિ પેના થોડા પરદેશીઓનાજ સુખને સારૂ હતી. બાપડા દેશીઓનો આખો સમૂહ તો બાંયભાહા વિનાનો થઈ જઈ પેટને માટે મજુરી કરતાં મરી જતો હતો, તેના તો બહુ બુરા હાલ થયા; અને હજી પણ એજ કારણથી ત્યાં એટલી બદિલી ચાલેછે કે ઇંગ્લાંડને હાલની પાદશાહી સત્તામાં પણ આયર્લાંડ એક કાંટાની પેઠે હમેશાં ખૂંચ્યા કરેછે, અને ઘણા રાજકારભારિઓ એજ વિચારમાં ગુંચાયા રહેછે કે હવે શું કરવું કે આઇરિશ પ્રજા સુખી ને સંતોષી થાય, અને ત્યાં જે દરરોજ આ ખંડફિસાદ ઉઠ્યા કરેછે તે બંધ પડે. પણ અન્યાયનું ફળ છેવટે તો માર ખાધી નીકળે? સારૂં તે સારૂં, અને નઠારૂં તે પરિણામે ન-

હારૂંજ, એ કુદરતનો અટળ કાયદો કોનાથી ટળે? પણ આ સમે તો ક્રામ્વેલનું ધાર્યું બરાબર પાર પડ્યું, એટલે આયર્લાંડ સંપૂર્ણ રીતે જીતાયો અને ત્યાં પ્રોટેસ્ટંટ ઇંગ્રેજોનું જોર એવું બંધાયું કે તે વખતથી એ ટાપુ ઇંગ્લાંડને ખરેખરો આધીન થઈ પડ્યો.

પણ આ બધું ક્રામ્વેલે આ સ્વારીની વેળાજ કરી નાંખ્યું એમ સમજશો નહિ. આ વેળા તો આયર્લાંડ પૂરો જીતાઈ રહ્યો એટલામાં આ મોળી પડેલી લડાઈનું કામ પોતાની હાથ નીચેના એક સેનાપતિને સોંપી એને સ્કાટલાંડ તર્ફ દોડવું પડ્યું.

સ્કાટલાંડના લોકે તો રાજહત્યાની ખબર સાંભળતાંજ બીજા ચાર્લ્સને પોતાનો રાજા પોકાર્યો હતો (૫ મી ફે. ૧૬૪૯), પણ ધર્મચુસ્ત પ્રેસ્બિટેરિયનોના હાથમાં સઘળી રાજસત્તા હોવાથી તેઓ આગ્રહ લેઇ બેઠા કે એ આપણો પંથ સ્વીકારે નહિ ત્યાં સુધી એની તર્ફથી આપણે કાંઇ પણ કરવું નહિ. એવામાં શૂરા માન્ટ્રોસે આગળ પડી રાજાનો ઝુંડો ઉઠાવ્યો. તેની સામા આ પ્રેસ્બિટેરિયનો થયા, અને તેને યુદ્ધમાં હરાવી ફાંસીએ દીધો. (૩૦મી મે. ૧૬૫૦).

ચાર્લ્સે જોયું કે હવે આ પ્રેસ્બિટેરિયનોને મેળવી લેવા એ સિવાય બીજો મારે એકે આરો નથી. તેથી પોતાના બાપની પેઠે એ ફરી ગયો કે મે કાંઈ માન્ટ્રોસને મારે સારૂ લડાઈ ઉઠાવવાની રજા આપી નોહોતી, અને તમારો ધર્મ મને કબુલ છે એમ કહી તે સ્કાટલાંડમાં આવ્યો (૧૬ મી જુન ૧૬૫૦), આથી રાજી થઈ સ્કાટલાંડના સત્તાધારીઓ ઇંગ્લાંડપર ચડાઈ કરવાને તૈયારી કરવા લાગ્યા.

તેઓ આવી પોહોંચે તે પોહેલાં તેમની ઉપરજ સ્વારી કરવાનો પાર્લામેંટે ઠરાવ કર્યો. આ વાત ફેરફાક્સ જે થોડો ઘણો પ્રેસ્બિટેરિયન મતનો હતો, તેને પસંદ પડી નહિ અને તેથી તેણે પોતાની નોકરીનું રાજીનામું આપ્યું, અને ક્રામવેલ તમામ લશ્કરનો ઉપરી નીમાયો. એ નેમણુંક થતાની સાથેજ તે સ્કાટલાંડ તર્ફ ધસ્યો.

લેસ્લી કરીને સ્કાટનો સેનાપતિ હોશીયાર ને અનુભવી હતો, તેણે એને આવતો સાંભળી એડિનબરોની આસપાસનો સઘળો મુલક ઉજાડ કરી

નાંખ્યો, અને તેથી ટ્વીડ ઓળંગીને ક્રામ્વેલ પેલી તરફ ગયો કે એને ઘાસ કે દાણો કાંઈ મળી શક્યો નહિ. પણ ક્રામ્વેલે અગમ બુદ્ધિથી પોતાનાં વહાણ ત્યાં બોલાવી રાખ્યાં હતાં, તે એને જે જોઈએ તે આણી આપવા લાગ્યાં. લેસ્લીએ પોતાનો મુકામ ખબરદારીથી એક ઘણી મજબૂત જગાએ નાંખ્યો હતો. તે જોઈ ક્રામ્વેલ ચેતી ગયો કે આ સ્થળે હુમલો કરવો એ કેવળ નાદાનીનું કામ છે. એણે આગળ આવવા લેસ્લીને બહુ લલચાવ્યો, પણ એ પાકો સરદાર જ્યારે કાંઈ પણ ડગ્યો નહિ, ત્યારે એણે જઈને પોતાનો પડાવ ડનબાર આગળ નાંખ્યો. લેસ્લીએ ધીમે ધીમે ખસી એની આસપાસના ધાર એવી રીતે ઘેરી લીધા કે ઇંગ્લાંડ જવાની સઘળી ગલીઓ બંધ પડી, અને તે ઉચ્ચસ્થાને શત્રુઓ હુમલો કરવાની હામ ભીડે, તો ખરાબ થયા વિના રહે નહિ. એવામાં પાણી લાગવાથી ક્રામ્વેલના માણસો ટપોટપ મરવા માંડ્યા, અને જળમાર્ગે નાસી જવા સિવાય સલામતીનો એકે રસ્તો એને રહ્યો નહિ. પણ એનું નસીબ બળવાન હતું. લેસ્લીની ડાહી યુદ્ધરીતિ તેની સાથના ઉછાંછળ ધર્મબોધકોને પસંદ પડી નહિ. તેમણે બૂમરાણ ઉઠાવી મૂક્યું, કે જોયા શું કરો છો! ચાલો, ચાલો, હેઠે ઉતરી શત્રુનો આપણે સામટો સંહાર કરી નાંખીએ! આ ધર્મઘેલાઓનું લશ્કરમાં જોર એટલું વધી પડ્યું હતું કે પોતાને બિલકુલ નાપસંદ છતાં લેસ્લીને તેમનું કહ્યું કરવાની જરૂર પડી. ડુંગરાની ધાર ઉપરથી શત્રુને ઉતરતા જોઈ યુદ્ધકળાપારંગત ક્રામ્વેલ એકદમ બોલી ઉઠ્યો કે "અહા! તેમને ઈશ્વરે આપણા હાથમાં હવે સ્વાધીન કરી દીધા છે." ઘોડ પલટન જે સૌથી આગળ નીકળી આવી હતી તે મેદાનપર ઉતરી ન ચૂકી, એટલામાં તેની ઉપર ક્રામ્વેલ પોતાના તમામ લશ્કરથી ધસારો કર્યો, અને તેઓ મરણીયા થઈ લડ્યા તોપણ તેમાં ભંગાણ પડ્યું. "ઓ! નાઠા! ઓ! નાઠા!" એમ પોકારી ક્રામ્વેલ એવો ધાયો કે પેદળ જે મદદે આવતું હતું તે પણ ગભરાઈ ગયું. સૂર્યને ઉગતો જોઈ એ પૂર્ણ શ્રદ્ધાથી બોલી ઉઠ્યો કે "હવે ઈશ્વરને ઉઠવા દો, અને એના શત્રુઓ તારાજ થઈ જનાર છે," અને ખરેખર એક કલાકમાં તે તારાજ થઈ ગયા. ડનબારની આ નામીચી લડાઈમાં ૪૦૦૦ સ્કાટ જિવથી ગયા, અને આસરે દશહજાર કેદી પકડ્યા. (૩જી સપ્ટેંબર ૧૬૫૦).

આ ફતેહથી રાજ્યધાની (એડિનબરો) એના હાથમાં આવી, પણ આખા મુલકને વશ કરતાં ક્રામ્વેલને એક વર્ષ લાગ્યું. રાજા જે નાસતો હતો તેને ઝાલી રાખી સ્કાટલોક પર્થમાં પુરીમાં જઈ ઠર્યા, અને ત્યાં ૧૬૫૧.ના જાનેવારી માસમાં એનેં રાજ્યાભિષેક કર્યો. શિયાળો ઉતર્યા પહેલાંજ ક્રામ્વેલ સ્ટાર્લિંગ લેવા દોડ્યો, પણ તેમાં તે ફાવ્યો નહિ, અને હવા લાગવાથી સખ્ત મંદવાડ ભોગવવો પડ્યો. સાજો થયો કે તુર્તજ સ્કાટ લશ્કર સ્ટર્લિંગમાં પડેલું છતાં એણે પર્થ શહેર પોતાને તાબે કરી લીધું. આ સમે ચાર્લ્સે ઇંગ્લાંડ પર ચડાઈ લઈ જવાનુંજ મોટું સાહસ આદર્યું. સ્ટર્લિંગથી એકદમ નીકળ્યો તે કંબરલાંડ, લંકેશાયર, ચેશાયર, અને શ્રોપશાયર પ્રગણાઓ ચાંપતો ચાંપતો ઉર્સ્ટર સુધી આવી પહોંચ્યો, ત્યારેજ પોતાના લશ્કરને થાક ખવડાવવા એણે થોડા દહાડા કાંઇક મુકામ કર્યો. પણ અહિયાં એની આશા ફળીભૂત થઈ નહિ. કોઈ પણ ઇંગ્રેજની એની પક્ષે ઉભા થવાની હિંમત ચાલી નહિ. આણી તરફથી ક્રામ્વેલ, જે જનરલ મેંન્કના હાથ નીચે ૬૦૦૦ માણસ સ્કાટલાંડમાં મૂકી ક્યારનો ચાર્લ્સના પૂઠે દોડ્યોજ આવતો હતો, તેની મદદે નવું લશ્કર પાર્લામેંટે મોકલ્યું. ક્રામ્વેલે આવી ઉર્સ્ટરના કિલ્લા સર કરી લીધા, અને પછી શહેરમાં ચાર્લ્સનું લશ્કર હતું તેની ઉપર જબરદસ્ત હલ્લો કર્યો. ડનબારના યુદ્ધની વરસગાંઠને દહાડેજ આ લડાઈ પણ થઇ, અને તેમાં એનો પૂર્ણ વિજય થયો. સ્કાટ લશ્કરમાંનું ભાગ્યે એક માણસ પણ મૂઆ કે કેદી પકડાયા વિના રહ્યું હશે. ચાર્લ્સ જીવ લઈને નાઠો તે જેમ તેમ કરતાં હજારો વેષ બદલતો અને ઝાડીજંગલોમાં ભરાતો દરિયા કિનારે જઈ પહોંચી ફ્રાન્સમાં ઉતરી પડ્યો.

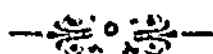
આ હારથી સ્કાટલાંડના સઘળા હાથ બાંધ પડ્યા. જનરલ મોન્કના હાથ નીચે ૬૦૦૦ માણસ એ મૂકી આવ્યો હતો તેણે જલદીથી આખા દેશને નરમ ઘેંશ કરી નાંખ્યો. પ્રતાપી પ્લાન્ટાજિનેટ રાજાઓથી પણ જે દેશ વશ થએલો નહિ, તે ક્રામ્વેલના અમલમાં છેક પરાધીન થઇ રહ્યો. ઇંગ્લાંડની પાર્લામેંટ એને કાયદા બાંધી આપતી, અને ઇંગ્લાંડના ન્યાયાધીશો અહિયાં આવીને ઇનસાફ કરી જતા, પણ એનાથી જરા પણ ચૂં કે ચાં થઈ શકતું નહિ. બેશક ટૂંકામાં, ક્રામ્વેલે પોતાનો અમલ ઇંગ્લાંડ, સ્કાટલાંડ,

અને આયર્લાંડ ત્રણે ઠેકાણે એવા મજબુત બેસાડ્યો કે એવું એકચક્રે રાજ્ય કોઇએ પણ પહેલાં કર્યું નહોતું એમ કહીએ, તો તેમાં જરાએ અતિશયોક્તિ નથી. હવે વિદેશ સાથના વહેવારોમાં એણે કેવા પરાક્રમ કર્યાં તે આપણે જોઇએ.

વિદેશ વિગ્રહ.—હાલાંડ જે લડાઈ ઉઠાવવાને હજી આચકો ખાતું હતું, તેને પાર્લામેંટે ક્રામ્વેલની સલાહ ઉપરાંત નૌકાનો કાયદો કાઢી તેમ કરવાની જરૂર પાડી. એ કાયદામાં એમ હતું કે જે દેશનો માલ હોય તે તે દેશના વાહાણમા હોય તોજ આવવા દેવો, અને એનો પરિણામ એજ થાય કે વલંદાઓ જે આ સમે દેશ દેશનો માલ સાં લઈ આવતા હતા, તેનો એ સઘળો વેપાર પડી ભાગે. વળી ઇંગ્લિશ ચાનલમાં જે પરદેશી વહાણ આવે, તેણે પોતાના રાજ્યનો વાવટો ઉતારી ઇંગ્રેજી વહાણને સલામતી આપવી, એવુ જે એમાં હતું તે વલંદાઓને બહુજ અપમાનકારક લાગ્યું. આ લડાઈ બે અઢી વર્ષ ચાલી તેમાં ઇંગ્રેજી નૌકાધિપતિ બ્લેક ઇંગ્રેજી નામને સારૂં દીપાવ્યું, પણ પ્રાટેસ્ટંટ દેશોએ માંહો માંહે વઢી મરવુ એ ક્રામ્વેલને પસંદ નહોતું. તેથી એણે (૧૬૫૫ મા) હાલાંડ જોડે સલાહ કરી નાંખી એટલુંજ નહિ, પણ સ્વીડન, ડેનમાર્ક, સ્વિત્ઝર્લાંડ, વગેરે મુલકો સાથે ગાઢી દોસ્તી બાંધી એ યૂરોપમાં પ્રાટેસ્ટંટ પક્ષનો ઇલિઝાબેથની પેઠે અગ્રણી થઈ પડ્યો.

આ વેળા યૂરોપમાં ઇંગ્લાંડનું નામ એણે એવુ જોરાવર કરી મૂક્યું, કે ફ્રાન્સને સ્પેન એની સાથ સંધિ કરવાને માટે મહા મથન કરી રહ્યા હતા. એણે ફ્રાન્સના કહેણ કબુલ રાખ્યાં, કેમકે સ્પેનને એ કાથોલિક પક્ષનું બળવાન આશ્રયસ્થળ ગણતો હતો, અને તેથી સ્પેનને નોધારૂં પાડવા પોર્ટુગાલ સાથે પણ એણે સંધિ કરી. ઘણા ઇતિહાસકારોનો વિચાર એવો છે કે આ સમે ખરી દહેશત સ્પેનની નહિ, પણ ફ્રાન્સની રાખવાની હતી. સ્પેનતો તૂટી ગયું હતું, અને તેને વધારે તોડી ફ્રાન્સ યૂરોપમાં સર્વોપરી બળવાન થવાની તૈયારી પર હતું. આ રીતે જોતાં ક્રામ્વેલની આ વિદેશ રાજનીતિ કેવળ ભૂલભરેલીજ ગણાય, તોપણ તેનુ તત્કાળ ફળતો એ થયું કે જમેકાનો ટાપુ તથા ડનકર્ક શેહેર ઇંગ્રેજોને મળ્યાં, તથા દેશાવરમાં ઇંગ્લાં-

ડનું નામ એવું પ્રકાશી ઉઠયું કે ક્રામ્વેલના કદામાં કદા શત્રુથી પણ એ બાબત તો તેનાં છૂટે મોઢે વખાણ કર્યાવિના ચાલતું નથી. પણ હવે દેશની અંદર એની રાજનીતિ કેટલી ફતેહ પામી, એટલે, લોકોની મરજી વિરૂદ્ધ જે રાજ્યરચના એણે સ્થાપવા માંડી તેનું શું થયું તે આપણે આવતા પ્રકરણમાં જોઇશું.

કેળવણીખાતાનું સંગ્રહસ્થાન.

મુંબઈમાં ગયા માસની ૧૯ મી તારીખે કેળવણીના કામને લગતા સઘળા સાધનોનું એક સંગ્રહસ્થાન ચંદનવાડી સ્કૂલ અથવા જૂની એલ્ફિન્સ્ટન હાઇસ્કૂલના મકાનમાં મુંબઇના ગવર્નર સાહેબને હાથે ઉઘાડવામાં આવ્યું હતું. આ જોવા જવાને કેળવણીખાતાના માણસોને ગુજરાતમાંથી બની શકે એમ લાગતું નથી તેથી તેમની જાણને માટે અમે એનું ટૂંક વર્ણન લોકમિત્રમાં છપાયું છે તે લગભગ તેનાજ શબ્દમાં અમારો એક વિષય (કેળવણીખાતાનો રીપોર્ટ) જોડાયલો છતાં કાઢી નાખીને પણ અત્રે હોંસભેર બનતી તાકીદે દાખલ કરીએ છઇએ, અને આશા રાખીએ છઇએ કે સઘળા મહેતાજીઓ પણ તેવીજ હોંસથી વાંચશે.

મુંબાઈના નામદાર ગવર્નરે એ ક્રિયા કરી હતી. તે નામદાર સાંજે સવાપાંચ વાગતે સંગ્રહસ્થાનના મકાનમાં આવ્યા એ વખત તેને કેળવણીખાતાનો વડો ડાક્ટર થીઓડોરકુક, રેવરંડમ્યુરીન, પ્રોફેસર કર્કહામ વગેરે એસ્તેકબાલ લેવા ગયા હતા. સંગ્રહસ્થાનના હાલમાં દાખલ થયા પછી કેટલાક નમુનાઓ નામદાર ગવર્નરે તપાસ્યા હતા. એ વેળા મી. કર્કહામે તેની સાથે રહીને નમુનાઓને લગતી વિગતો સમજાવી હતી. થોડીક મિનિટ નમુનાઓ તપાસ્યા પછી તે નામદારે પોતાની ખુરશી લીધી.

નામદાર ગવર્નરે પોતાની ખુરશી લેવા બાદ, પ્રોફેસર કર્કહામે સંગ્રહસ્થાનને લગતો હેવાલ કહી સંભળાવતાં જણાવ્યું કે, આ સંગ્રહસ્થાન થોડાંક અઠવાડીયાં અથવા જરૂર દીસે તો તેથી વધારે વખત સુધી ખુલ્લું રહેશે. એ સંગ્રહસ્થાન ભરવાનો પેહેલો વિચાર કેળવણીખાતાના વડા મી. ચેટફીલ્ડે સૂચવ્યો હતો. મને જણાવતાં દિલગીરી લાગેછે કે, પોતાનો એ વિચાર પાર

પડેલો જોવાને તે અત્રે હાજરે નથી. એ સંગ્રહસ્થાન ભરવામાં અમોએ બે નિયમ રાખ્યાછે. પહેલો નિયમ એ છે કે, નિશાળ ચલાવનારાઓએ કેળવણીના કામમાં આવતી આ સર્વ ઉપયોગી ચીજો જોઈ તેનો લાભ લેવાને શક્તિમાન થાય અને બીજો નિયમ એ છે કે, કેળવણીના સંબંધમાં ઇંગ્લાંડમાં કેવી ગોઠવણ થાયછે તે જાણવાને આપણાં શિક્ષકોને બની શકે, એ ચીજો ઇંગ્લાંડથી મંગાવવામાં આવે એમ અમો ઇચ્છતા નથી, પણ દેશીઓ તે જોઇને તથા તેમાં ઘટતો સુધારો કરીને એવી ચીજો પોતાને ભરની બનાવી લેવાને શક્તિમાન થાય, એમ અમો ચાહીએ છઇએ. દેશીઓ પોતે પણ એવી કેટલીક શોધ કરેછે, અને તેના નમુના અમે મેળવ્યા છે. દાખલા તરીકે એક હિંદુ સ્કૂલમાસ્તરનો બનાવેલો દુનિયાના નકશાનો નમુનો તથા એક પારસી માસ્તરે બનાવેલું બાળકોને ગુજરાતી અક્ષરો સહેલાઈથી લખતા શીખવવા માટેનું એક કાગળ અત્રે હાજર છે. (મી. કરકહામે એ નમુનાઓ સર્વેને દેખાડ્યા હતા.) બાળકોની તનદરૂસ્તીની જાળવણીની ગોઠવણ નિશાળના સરસામાનમાં થવાની ઘણી જરૂર છે. શીખતાં છોકરાંઓમાં ટુંકી નજરનું દરદ વધી પડવાથી ફર્યાદ હાલ સઘળી તર્ફથી સંભળાય છે. ચડતા વર્ગના આપણા વિદ્યાર્થીઓમાં સેંકડે પંદર વીસ જણમાં એ દરદ નજરે પડેછે. કાલેજોમાં તો તે એથી પણ વધારે હશે. જર્મનીમાં તે છેક સેંકડે સાઠ ટકા જેટલી હદ સુધી વધી ગએલું જોવામાં આવેછે. વિદ્યાર્થીઓની તનદરૂસ્તીને એવાં દરદોથી બચાવા માટે તેમની બેઠકો વગેરેની ગોઠવણોમાં ઘટતો સુધારો થવો જોઇએ. એ નિયમ જાળવવાની મતલબથી બનાવેલા કેટલાક બાજઠો ટેબલો વગેરેના નમુના તમારા જોવામાં આવશે. અત્રે રાખેલી સંખ્યા બંધ ચીજોનું વર્ણન કરવું મુશ્કેલ છે, પણ તેઓને જાતે જોઇને તમો તે વિષે ખાત્રી કરશો. આ મેળાવડામાં કેળવણી સાથે સંબંધ ધરાવનાર સઘળા વર્ગના ગ્રહસ્થો હાજર થયા છે, તે જોઇને મને સંતોષ ઉપજે છે. તેઓને અત્રે ઘણું જોવાનું મળશે. છેવટે તમો નામદાર કામનાં રોકાણ વચે અત્રે હાજર થયા છો. તે માટે કેળવણીખાતા તર્ફથી તમારો ઉપકાર માનુંછું, અને આ સંગ્રહસ્થાન ખુલું મેલવાની તમને અરજ કરૂંછું.

નામદાર ગવરનરે એક ટુંક ભાષણમાં જણાવ્યું કે, મને ખાત્રી હતી

કે, ઘણી જાણવાજોગ ચીજો મને અત્રે નજરે પડશે. તે પણ સર્વ મેં આજે અહીં જોઈ છે. તેટલી બધી જોવાની મેં વકી રાખી નહતી. મી. ચેટફીલ્ડની આ યોજના ઘણીજ પસંદ કરવા જોગ છે. કેળવણી, તેમાં અક્ષર કાઠીશરૂ આતની કેળવણીએ, ઇંગ્લાંડમાં નવાઈ સરખો વધારો કર્યો છે. ત્યાં આજે કેળવણી પાછળ, પ્રજા તર્ફથી પાંચ કરોડ અને સરકાર તરફથી, લગભગ પોણાત્રણ કરોડ રૂપિયાનો ખરચ કરવામાં આવેછે. અલબત તેટલો ઉતાવળો વધારો આ દેશમાં હાલ તુરત થઈ શકે નહિ, અને તેવી વકી હું રાખતો પણ નથી. તોપણ સરકાર તર્ફથી એ કામ આગળ વધારવાને બનતી મેહેનત કરવામાં આવેછે. હાલ કેળવણી પાછળ હું અને મારા જોડાયાઓ બનતુ ધ્યાન આપીયે છઇએ, સ્થાનિક સ્વરાજ્યની નવી ગોઠવણ સાથ કેળવણીના વધારાના બાબમાં ઘણું કરવાનો અમારો વિચાર છે. એવા વખતમાં કેળવણીને લગતી અત્રે રજુ થએલા પદાર્થો ઘણા ઉપયોગી થઈ પડશે. તે જગા કરવાનું માન પ્રોફેસર કર્કહામને છે. એટલું જણાવી આ સંગ્રહસ્થાન ખુલ્લું મેલેલું જાહેર કરૂંછું.

સંગ્રહસ્થાનમાંના નમુનાઓની ગોઠવણ નીચે મુજબ છે:—

આ સંગ્રહસ્થાનને ત્રણ ઓરડામાં ગોઠવવામાં આવેલું છે. અને તેની ગોઠવણ પસંદ કરવા જોગ છે. આગલા મોટા દિવાનખાનામાં, ઈંગ્લાંડમાંના કેળવણીખાતામાં વપરાતી તરેહવાર જાતની લખવા વાંચવાની ટેબલો અને ખુરશીઓના નમુના છે. ખુરશીઓના નમુના એવી રચનાના છે કે લાંબા વખત સુધી તમો વગર અડચણે તે ઉપર બેસીને અથવા તમારી મરજીમાં આવે તો આળોટીને વાંચ્યા કરો. કેટલીએક ખુરશીની બનાવટની અંદર ટેબલ પણ દાખલ કરેલી છે, એટલે જો તમોને તરત ટેબલનું કામ પડ્યું તો તેમાંથી તે પણ તમો મેળવી શકો. ખુરશીઓના નમુના કરતાં સ્કૂલમાં છોકરાઓને "કાપી" વગેરે લખવા માટે કેવી તરેહની ટેબલો અને બાંકો જોઇએ તેનો સારો સંગ્રહ નજરે પડે છે. ટેબલો અને બાંકોમાં પણ સારી તરેહની ગોઠવણો કીધેલી હોય છે. કેટલીક ટેબલ અને તે સાથેની બેઠકની રચના ઘણીજ પસંદ કરવા જોગ છે. બેઠક નીચે એવી ગોઠવણ કીધેલી હોય છે કે, તમો તેમાં તમારી ચોપડી પણ રાખી શકો કે જેથી ચોપડીઓ બાહેર

પડી રહી ખરાબ થાય નહિ. ટેબલમાં ખડીઆ કલમ અને રૂલર રાખવા-ની ગોઠવણ સંપૂર્ણ છે. ખડીઆઓનિ ઢાંકણ એવી સારી રીતે કરેલાં હોય છે કે, જેથી હવા અને ધૂળથી શાહી બગડતી નથી. કેટલીક ટેબલો એવી છે કે, તેને તમે જેટલી ઢાળાવવાળી કરવા માગો તેટલી થઈ શકે છે. સ્કુલમાં છોકરાઓ માટે વપરાતી ટેબલો ઉપરાંત (નાના છોકરાં એકલાં બેસીને લખી વાંચી શકે તેવી) માસ્તરોના વાપર માટેની ટેબલો પણ છે. આ ટેબલોની આજુબાજુ ચોપડીઓ મુકવા માટે ખાસ ફાલકાંઓ કીધેલાં છે જેથી ખુદ ટેબલ ઉપર તરત આપણને કામે લાગે તે ઉપરાંત બીજી ચોપડી મેલવાની જરૂર રહેતી નથી. વળી બીજી ટેબલમાં એવી ગોઠવણ છે કે, જેટલે છેટે ચોપડી તમો રાખવા માગો તેટલે છેટે તે રહી શકે છે. વળી ચોપડીઓ મૂકવા માટે નાની સુંદર કબાટો પણછે. ચોપડીઓ મૂકવાને સારી રચનાવાળા ગોળ ફરતા ઘોડાઓ છે જેની ગોઠવણ એવી છે કે, જે બાજુ ઉપર મેલેલી ચોપડીની તમોને જરૂર પડે તે તમો બેઠાં બેઠાંજ ઘોડાને ફકત એક આંગળીથી પણ ફેરવી લઈ શકો. એક નાની કબાટમાં ખનીજ વનસ્પતિ અને પ્રાણી સંબંધી ૨૨૨ ચીજોનો સંગ્રહ દેખાડવામાં આવેલો છે. ટેબલો અને ખુરશીઓ પછી આપણું ધ્યાન તરેહવાર જાતના નકસા ઉપર દોડે છે. આ નકશાઓ કાંઈ સ્કુલમા સાધારણ રીતે વપરાતા ખંડોના અને દેશોના નથી પણ જુદીજ તરેહના છે. તે નકશાથી ભુગોળ વિદ્યાના દરેક ભાગ, જેમકે મહાસાગર, નદી, સમુદ્ર, બેટ, દ્વિપકલ્પ એની સારી રીતે બાળકોને સમજ પડે છે. ચોપડીમાં પચાસવાર વાંચવાથી સમજ નહિ પડે પણ આ નકશા એક કે બેવાર બાળકને દેખાડ્યા હોય તો તેથી જરૂર તેના ખ્યાલમાં (પૃથ્વીના ભુગોળવિદ્યાના) દરેક ભાગની સમજણ ઉતરી શકે. આ નકશા નીચે તે શાનો છે તેનું સર્વ ભાષામાં વર્ણન પણ આપેલું હોય છે. ભૂગોળ વિદ્યાના નકશા ઉપરાંત આખી દુનિયામાં વસ્તી જૂદી જૂદી જાતનાં માણસો, તેમના દેખાવ, ઉંચાઈ, અને પોહેરવેશ સાથના નકશા છે. કેટલાક નકશા તે ઉપર નામ છાપ્યા વગરના સાદાજ છે. કે જેથી વિદ્યાર્થિઓ જૂદી જૂદી જગાથી કેટલા વાકેફ છે તેની સારી રીતે પરીક્ષા થઈ શકે. હિન્દુસ્તાનનો એક નકસો એવો છે કે, તે ઉપર પહાડી ભાગો નકશાની બીજી સપાટી કરતા બાહેર નીકળી આવેલા આબેહુબ દેખાડ્યા છે. એક નકશામા

આપણી પૃથ્વીનો પોપડો દેખાડેલો છે અને તેને જેમ જેમ ખોદતાં જઇએ તેમ તેમ તેમાંથી શું ધાતુઓ નીકળે છે તે સારી રીતે તેમાં દેખાડેલું છે. બીજા એક નકસામાં આખી દુનીયાના જૂદા જૂદા કટિબંધમાં નીપજતાં પ્રાણી તથા પક્ષીઓ દેખાડેલાં છે.

નકશા ઉપરાંત પૃથ્વીના ગોળાઓ પણ જણાય છે. જે ઘણા જૂજ છે, પણ તેમાં જાણવા જોગ એ છે કે, તેમાંનો એક ગોળો આપણા દેશી તર્હની બનાવટનો છે. આ ગોળો વિલાયતી ગોળાઓની આબેહુબ નકલછે. અને દેશીકારીગરી તરીકે વખાણને લાયક છે. તેના બનાવનાર મી. ગણેશ દાજી ગદરે છે. નકશાઓમાં પણ દેશી કારીગરીના મરાઠી નકશા છે. જે કારીગરીમાં વેલાતી કરતાં કોઈ રીતે ઉતરતાં નથી તે છતાં કીમતમાં ઘણા સસ્તા છે. તેનો બનાવનાર મી. જનાર્દન વાસુદેવ ગોડબોલે છે.

આ સંગ્રહસ્થાનમાં સઉથી અગત્યનો ભાગ "રીડીંગશીટ" અથવા બાળકોને જે ચીજ શીખવવાની હોય તેનું ચિત્ર અને તે સાથ તેની સમજ આપનાર નાનાં ટાંગવાના પાટીયાં છે. આવાં પાટીયાંથી ગમે એવી બુદ્ધિનું બાળક ઝડપથી આપણે તેને જે ચીજ શીખવવા માગીયે તે શીખી શકે, અલબત આ પાટીયાં ઉપરનું લખાણ બધું અંગ્રેજીમાં છે એટલે આપણા દેશી બાળકોને તે શરૂઆતથી કામ લાગી શકે એમ નથી. પણ એવીજ જાતનાં પાટીયાં દેશી ભાષામાં તૈયાર કરાવ્યાં હોય તો તે ઘણાંજ ઉપયોગી થઈ પડે. આવાં પાટીયાં પ્રાણી, વનસ્પતિ, યાંત્રિક, ભૂશાસ્ત્ર વગેરે દરેક વિદ્યાને લગતાં છે. કેટલાંક પાટીયાં ઉપર તો તરેહવાર જાતનાં લાકડાં સફાઈદાર કકડામાં તેમજ કોલસો, ગંધક વગેરે ખનીજ પદાર્થો આબેહુબ સાથે રાખી દેખાડેલાં છે. કેટલાંક પાટીયાં ઉપર એવી સંપુરણ રીતે ચીજોનાં વર્ણન આપેલાં હોય છે કે, તેમાં તે ચીજ શરૂઆતમાં કેમ ઉત્પન થાયછે અને પાછલથી તેનું શું શું બનેછે તે બધું તેની બનાવટના નમુના સાથ દેખાડેલું છે. જેમકે તરેહવાર જાતના ધંધા જેવા કે સુથાર, લુહાર, કડીઆ તેના પણ નમુનાઓ ચીતરેલા છે. દાખલા તરીકે ઘઉંના ડુંડાં સાથની એક ડાંખળી છે. તેની પાસે એક બિસ્કીટ તથા કાગળ સેવ વગેરે જે ચીજો ઘઉંની બને છે તે કાગળપર મૂકેલી છે. એજ પ્રમાણે જનાવરના શરીરમાંથી

નીપજતી અને તેની તથા તેના મરણ પછી તેના શરીરના બાગોની જે જે ચીજો બને છે તે સર્વ પાઠોના મથાળા ઉપર આપેલી છે.

એ ઉપરાંત ઈનામ આપવાને લગતી ચોપડીઓનો પણ મારો સંગ્રહ આ સંગ્રહસ્થાનમાં છે. આ ચોપડીઓ દરેક વિદ્યાને લગતી અને સુંદર બાંધણીની છે. કે જે જે બાળકોને આપી હોય તો અંદરથી ઉઘાડી તેમનું મન વાંચવા ઉપર થયા વગર રહે નહિ. ઈનામની ચોપડીઓ ઉપરાંત ઇનામ આપવાના ચાંદો આવે છે તે પણ સંગ્રહસ્થાનમાં મૂકેલા છે. વળી છોકરાઓને હોંશીઆરી માટે જે સર્ટિફિકેટો અપાય છે તેના નમુના છે જે એવા સારા અને જાડા કાગજ ઉપર હોયછે કે તેને આરસીમાં જડી ઓરડામાં ખુલ્લા રાખી શકાય.

ઉપર જણાવેલી ચીજો ઉપરાંત નિશાળને લાયકની બીજી પરચૂરણ તરેહવાર જણસો છે. સ્કૂલમાં હિસાબ વગેરે સમજાવવા માટે મોટાં પાટીવાં આવે છે તેના પણ કેટલાક નમુના છે. આ પાટીયાં તરેહવાર બનાવટનાં છે અને તે ઉપર લખવાનો ચાક એવી બનાવટનો છે કે, જેથી આપણા હાથ ખરડાતા નથી. વળી તરેહવાર જાતની સ્લેટો છે જેમાં કેટલીક વાળવાની છે. અને તે ઉપર લખેલું ભુંશી નાખવા માટે ચાંબડાના કકડાઓ બનાવેલા છે જે પાણી વગર પોતાનું કામ કરી શકેછે. સ્કૂલમાં છોકરાઓ હાજરી તથા અભ્યાસની નોંધ રાખવા વગેરેની રીતની ચોપડીઓ પણ સંગ્રહસ્થાનમાં મૂકેલી છે, જે માસ્તરોને જોવા જોગ છે. છોકરાઓને અંકગણિત અને અપૂર્ણાંક શીખવવા માટે લખોટા વગેરેના સાધનોની રચના પણ ઘણી સારી છે.

ટુંકામા આ સંગ્રહસ્થાનમા બાળકોને શીખવામાં સહેલાઈ મળે, અને તેથી અભ્યાસ પાઠવ તેમનો ભાવ વધે અને કંટાળો નહિ આવે એવી ઘણીજ ચીજો છે. બાળકો અપરાંત શિક્ષકોને પણ આ સંગ્રહસ્થાનમાંથી ઘણું મળવા જોગ છે.

—❧—

पुस्तकोंनी पहोंच.

सिकंदरनामु एटले, महान् सिकंदरबादशाहनु चरित्र.

ભાઈ ચુનીલાલ બાપુજી મોદીએ આ ચોપડી તૈયાર કરી ગુજરાતી ભાષાના ઐતિહાસિક ગ્રંથોમાં અગત્યનો વધારો કર્યો છે. હજી આપણી ભાષામાં ઇતિહાસના પુસ્તકો થોડાં—નહિજ જેવાંછે, અને તેમાં પણ મોટા માણસને વાંચવાનું મન થાય એવાં તો ભાગ્યેજ એક બે હશે. આપણામાં ખાનગી વાંચનારા તો મૂળેજ થોડા, અને તે થોડામાં પણ ઇતિહાસનો શોખી તો ઉપલા કારણથી એકે માલમ પડતો નથી. તેઓ 'નાટક,' વાર્તા કે કવિતા વાંચીજ પોતાનો કાળ કાઢેછે. અમે કવિતાદિક વિષયોની બાબતે હિમાયત કરનારા છઇએ તોપણ એતો કબુલજ કરવું જોઇએ કે તેથી કાંઈ બુદ્ધિનું પરિપક્વપણું હાંસલ થતું નથી. બુદ્ધિની પરિપક્વતા તો ઇતિહાસ, ભૂગોળ, પદાર્થવિજ્ઞાન, ન્યાય, અધ્યાત્મ, વગેરે સઘન વિષયોના અભ્યાસથીજ પ્રાપ્ત થાયછે. બલ્કે આપણા લોકમાં સુધારાનો જે હાલોજ ઢમઢમાટ હલ ઘણીવાર દીઠામાં આવેછે, તેનું કારણ એ છે કે કવિતાદિક વિષયોથી તરૂણ વર્ગના મન ઉત્સાહી થઈ રહ્યાં હોયછે, પણ સઘન વિષયોના અભ્યાસની ખામીને લીધે તેઓની બુદ્ધિ પરિપક્વ થએલી હોતી નથી અને તેથીજ તેઓ પવનની લહેરપર દોડ્યા જઈ થોડીવારમાં પાછા ધબ હેઠે પડે છે. ઇતિહાસના સારા અભ્યાસવિના રાજ્યપ્રકરણી બુદ્ધિ કે જેની હાલ આપણને ખાસ જરૂરછે, તે તો કેળવાતી નથીજ. આવાં અનેક કારણોને લીધે અમે ઇતિહાસનાં મોટાં, રસિક, ને સુબોધકારી પુસ્તકો આપણી ભાષામાં જોવાને સદા સર્વથા આતુરજ રહીએ છીએ.

અમે જાણીએ છઇએ કે હાલને હાલજ ગિબન, હેલામ, કે મેકલી જેવા સમર્થ ઇતિહાસો કાંઇ આપણી ભાષામાં લખાઈ જવાના નથી, અને લખાય તો તેનાં પોશીંદા પણ હાલ આપણા દેશમાં મળે એમ નથી. ખરે ઐતિહાસિક પુસ્તકોનો શોક હજી દેશમાં ઉત્પન્ન થવાનો છે. એ ઉત્પન્ન કરવાને માટે પ્રથમ જરૂરનું એ છે કે મહાન નરોનાં જન્મચરિત્ર લખાવાં જોઇએ, કેમકે તે મૂળ ઇતિહાસ જેટલાં ગંભીર હોતાં નથી, અને જો સારી રીતે લખાએલાં હોય, તો વાંચનારને વાર્તાના પુસ્તક જેવીજ મઝા

પણ આપેછે. આપણી ભાષામાં અત્યાર સુધી ઐતિહાસિક જન્મચરિત્રો છપાયાં છે તે બધામાં ભાઈ ચુનીલાલનું આ સિકંદરનામું સર્વોપરી છે, અને તે કારણથીજ એની પહોંચ આપતાં અમે આટલું વિવેચન કર્યુંછે. એની ભાષા શુદ્ધ, સરળ, ને આવા વિષયમાં જોઇએ તેવી છે. સિકંદરબાદશાહ જે બત્રીશ વર્ષનીજ ઉમરમાં તો ચોખૂંટ પૃથ્વીપર એવો ડંકો કરીને ચાલ્યો ગયો કે "નભૂતો ન ભવિષ્યતિ," અને જેનું નામછેક આપણા દેશ પર્યંત પણ ગુનાહ્ગવાચક થઈ પડ્યું છે, તે સિકંદરબાદશાહનું જન્મ ચરિત્ર જાતેજ મહારસિક હોય એમાં કાંઈ આશ્ચર્ય નથી, અને તે પ્રમાણે ચીતરવામાં પણ આ લખનારે સારી હોંસ બતાવી છે. વચમાં વચમાં નીતિબોધ પણ સારો કર્યો છે, અને તે એવી રીતે કે કથારસમાં બગાડ પડે નહિ. તેથી આ પુસ્તક જો કે કેવળ નિર્દોષ નથી, તોપણ તે વાચવાની અમે સર્વને ખસુસ ભલામણ કરીએ છીએ, અને અમને ખાત્રી છે કે આ સિકંદરનામું જે વાચશે તેને ઉપયોગી જ્ઞાન તથા સુબોધની સાથે સારી મઝા પડ્યા વિના રહેવાની નથી. એ ચોપડીનાં પૃષ્ઠ મોટા કદનાં આશરે ૧૩૮ છે, અને તેમાં નકશા જે ઇતિહાસની આરસી છે તે પણ ગ્રંથકારે મૂક્યા છે. એની કિંમત માત્ર ૧। રૂપિયોજ રાખી છે.

કાવ્યકૌસ્તુભ પ્રથમ ભાગ —આ પુસ્તકની એક પ્રત એના છપાવી પ્રસિદ્ધ કરનાર લીંમડીવાળા પુરૂષોત્તમ કહાનજી ગાંધીની તરફથી મળી તે સ્નેહ પૂર્વક સ્વીકારીએ છઇએ. આપણામાં ગ્રંથપ્રકાશક, એટલે, પુસ્તકો ગ્રંથકારની પાસેથી લઇને છપાવનારનો ધંધો દાખલ થવાની ઘણી જરૂર છે, અને તેમાં ભાઈ પુરૂષોત્તમે આ પહેલ કાઢી તે જોઇ અમે રાજી થયા છઇએ. અમે ઇછીએ છઇએ કે એને એ ધંધામાં ફતેહ મળો. પ્રથમ પ્રયોગ દાખલ જે પુસ્તક બહાર પડ્યું છે તે લોકપ્રિય થઈ પડી એ ગ્રંથ પ્રકાશકને સારો લાભ કરી આપવાનો સંભવ ધરાવેછે. કાવ્યકૌસ્તુભ એ કવિ દલપતરામ ડાહ્યાભાઇના એક અનુભવી શિષ્ય બુલાખીરામ ચકુભાઇની કૃતિ છે, અને એમાં ચાતુર્ય શૈલી બહુધા દલપતરામના જેવી જોવામાં આવેછે. એ શૈલી તથા આ અમુક ગ્રંથનું વિવેચન અવકાશ ઉપર રાખી હાલ એટલુંજ કહીએ છીએ કે કવિ દલપતરામ સર્ટિફિકેટ આપે છે તેમ એમના શિષ્યોમાં ભાઈ બુલાખીરામ પહેલે નંબરેજ જણાય છે, અને જે લોક એ

કવીશ્વરની વાણીથી રાજી રાજી થઈ જાયછે, તેને એટલો નહિ તોપણ લગભગ એટલોજ આ કાવ્યકૌસ્તુભ વાંચ્યાંથી આનંદ થશે એમ અમને લાગે છે. એનાં બારપેજી પૃષ્ટ આશરે ૨૦૦, ને કિંમત રૂપિયો માત્ર એક છે.

સંસ્કૃત પાઠાવલિ એ નામનું માસિક ચોપાનીઉં ગયા જાનેવારી માસથી મુંબાઈના નિર્ણયસાગર પ્રેસના માનેજરે પ્રસિદ્ધ કરવા માંડ્યું છે તેનો પહેલો અંક અમને મહોંચ્યો છે. એ અંક જોતાં તો એનો ઉદ્દેશ સ્તુત્ય તથા ઉત્તેજન યોગ્ય જણાય છે. યુરોપ જ્યાંની પાઠશાળાઓમાં ગ્રીકલાટિન શીખવાય છે, ત્યાં તે ભાષાના વિદ્યાર્થીઓનો અભ્યાસ સરળ કરવાને અર્થે કેવા કેવા સાધનો વિદ્વાનો તરફથી યોજવામાં આવેલાં છે અને દરરોજ આવતાં જાયછે, એનો જ્યારે વિચાર કરીએ છઈએ ત્યારે આપણને આશ્ચર્ય લાગેછે કે એવા એકપણ સાધનવિના આપણા દેશમાં કોઈપણ સારો સંસ્કૃતી શી રીતે થઈ શકેછે. ભંડારકરની બે ચોપડીઓ થઈ તે પહેલાં સંસ્કૃત ભણનારને ખપ લાગે એવું એક પણ સાધન આપણા દેશમાં નહોતું. સંસ્કૃત ભાષામાં એવાતો મુગ્ધબોધક ગ્રંથો અનેક છે ખરા, પણ સંસ્કૃત હાલ આપણી જન્મ ભાષા ન હોવાથી તે સઘળા નકામા થઈ પડ્યા છે. મૃતક ભાષાને માટે જરૂરનું એછે કે તે ભાષાના વ્યાકરણાદિ પુસ્તકો વિદ્યાર્થીનીજ ભાષામાં હોવા જોઈએ. આ કામ આપણા શાસ્ત્રીઓનું છે, પણ તેઓ તો આંખ મીંચી જે ચાલ પોતે ચાલ્યા તે ચાલેજ પોતાના શિષ્યોને ચલાવ્યા જાયછે, અને હાલને સમે અભ્યાસના વધારે ઉપયોગી વિષયો બીજા આવી પડવાથી, તેમને વસમે 'ગાબે ચડવાનું નવો જમાનો' ના પાડેછે, ત્યારે એ શાસ્ત્રીઓ બિચારા કળિજુગને નામ પિટાળ પાડેછે, પણ વિચારતા નથી કે પ્રાકૃતદ્વારાએ સંસ્કૃત શીખવવાનુંજ રાખ્યું હોય તો થોડા વખતમાં ઘણું કામ થાય. આમ ન થવાથી સંસ્કૃત અભ્યાસ બિલકુલ પડી ભાગવાની તૈયારીમાં હતો.

પરંતુ હાઈસ્કૂલોમાં સંસ્કૃત દાખલ થયું, અને તેની સાથેજ આ ખામી નવા જમાનાની નજરે પડી, તે દૂર કરવા ભંડારકરવાળાં બે પુસ્તકો રચાયાં. પણ હજી એવાં ઘણાં સાધનોની જરૂર છે. આ સંસ્કૃત પાઠાવળિ એ એક એવી જાતનો પ્રયત્ન છે. દરેક અંકમાં ચાર ભાગ પાડવા धार्याछे. પહેલા ભાગમાં ઇંગ્રેજી ચોથા પાંચમા ધોરણવાળાથી થઇ શકે એવાં સં-

સ્કૃત વાક્યો તર્જુમાને માટે આપવામાં આવે છે. ભંડારકરની ચોપડીઓમાં આવી ગયા હોય એવાજ શબ્દો બહુધા એમાં વાપરે છે, અને કદાપિ કોઈ નવો બોલ આવે છે, તો તેની નીચે તેનો અર્થ લખી બતાવે છે. બીજો ભાગ ૬ઠા તથા ૭મા ધોરણવાળાને સારુ છે. એમાં સંસ્કૃત ભાષાના ૨૮ શબ્દો તથા શબ્દાવળીની ટીપ ઇંગ્રેજી સમજુતીની સાથે આપવામાં આવે છે. ત્રીજો ભાગ માટ્રિક્યુલેશનમાં જનારાને માટે છે. એમાં પ્રસિદ્ધ કાવ્ય નાટક કથાઓનો સાર, ઇંગ્રેજીમાં લેખની વાર્ત્તાઓ છે, તેની ઉપર સરળ સંસ્કૃતમાં કહી બતાવે છે. ચોથા ભાગમા સંસ્કૃત ગ્રંથોમાંના ચૂંટી કાઢેલા ઉતારા પુષ્કળ ટિપ્પણની સાથે આપે છે.

- એ જોતાં આ ચોપાનિયું ચોથા ધોરણથી માંડીને છેક કાલેજમાં બ-સનારા શીખાઉને ઉપયોગી થઈ કરવા ધાર્યું છે. એ રૂપમાં ઘણોક સુધારો થઈ શકે એવું છે, પણ પહેલા પ્રયત્ન દાખલ જે થયુંછે તે સારુંજ થયુંછે. પ્રાકૃત દ્વારેજ સમજુતી આપવાનું હોય, તો વધારે સારું, ખરૂં, પણ દેશ કાળ જોતાં એમ લાગેછે કે હાલતો તે ઇંગ્રેજીની મારફતે આપવા ધારી છે, તેજ ઠીક છે. એનું કદ સોળપેજી એક ફૉર્માનું તથા કિંમત ટપાલ ખર્ચ સાથે વર્ષની રૂ ૧-૨-૦ છે.

હુન્નરરત્નાકર.—આ પુસ્તક એવુંજ અથવા એથી પણ વધારે ઉપયોગી છે.—એનો જે ઉપયોગ કરનાર હોય તેને. નામ પ્રમાણે એ હુન્નરનો રત્નાકરજ છે. એમાં નાના પ્રકારની દરરોજ આપણા ઉપયોગીમાં આવતી સેંકડો ચીજ બનાવવાની રીતો સોનગઢ ડિસ્પેન્સરીના દાક્તર આપાજી ગોવિંદરાવ કાળેએ વિસ્તારથી સંગ્રહ કરી છે. એ બધી ચીજોનાં નામ ગણાવતાં પાર આવે તેમ નથી, પણ અમે એટલુંજ કહીએ છીએ કે એમાંની એક ચીજજ બનાવતાં શીખીને કોઈ માણસ બરાબર બહાર પડે, તો તે દેશમાં એક મોટો ધંધો ઉભો કરી શકે. દેશીકારીગરીના સંબંધમાં અમે તો અસલથી એમજ કહેતા આવીએ છીએ કે પ્રથમ આવા અને એથી પણ વધારે વિસ્તીર્ણ પુસ્તકો દેશમાં પ્રગટ થવાં જોઈએ. અમે આશા રાખીએ છીએ કે દેશી કારીગરીની દાઝ જાણનારો દરેક ગૃહસ્થ આ પુસ્તકની એકેકી નકલ ખરીદ કરી તેને ઘટતું ઉત્તેજન આપશે, અને તેમાંના કોઈ કોઈ એના પ્રયોગો કરી જોઈ પોતાથી જે બની શકે તે કારીગરી દેશમાં નવી દાખલ

કરવાને પણ પ્રયત્ન કરશે. દેશીકારીગરોને ઉત્તેજન આપો એમજ હમેશાં બાયણુ કર્યા કરવું તેના કરતાં આવી રીત પોતેજ મહેનત લઈ કાંઈ કામને ચાલતું કરવું એ દેશીકારીગરોને વધારે ઉત્તેજન દાયક છે. આ ચોપડી બારપેજી ૨૨૯ પૃષ્ટની ને પાકાં પૂંઠાની સુંદર રીતે છપાએલી છે, અને એની કીંમત રૂ. ૧—૧૪—૦ રાખેલી તે પણ આ પુસ્તકનું કદ તથા અગત્ય જોતાં કાંઈ વધારે નથી.

અમદાવાદ પ્રાર્થનાસમાજનો બારમો વાર્ષિક વૃત્તાંત. સને ૧૮૮૩. એની એક નકલ આવી તે માન સાથે સ્વીકારીએ છીએ. એ રીપોર્ટ જોતાં માલમ પડેછે કે હાલ એ સમાજમાં દર અઠવાડીએ ધર્મબોધ કરવાનું કામ અમુક ગૃહસ્થોએ પોતાનાજ હાથમાં રાખ્યું છે. એક રીતે એક ઠીક કર્યું છે! કેમકે જે હજી બોધ લેવાનેજ યોગ્ય, તે પણ બધા બોધ આપવા ઉભા થાય એ કાંઈ સારૂં દેખાય નહિ. પત્રક ઉપરથી જણાય છે કે એ સમાજના મેંબરો વરસ આખર ૧૧૪ તથા લવાજમની ઉપજ રૂ. ૩૨૮ હતી, એવાજ સમાજો એડાં, વડોદરા, પેટલાદ, ભરૂચ, સુરત, ધંધુકા, વીરમગામ, તથા ખડાળ ગામમાં છે.

સ્રીનીતિબોધક.—બનાવી પ્રસિદ્ધ કરનાર મહેતા રાયચંદ વિ. રવજી. એમાં પચ્ચાશેક ગરબીઓ છે. બાષા તથા પદરચના ઠીક.વિચાર સામાન્ય. પૃષ્ટ સોળપેજી ૫૦ ને કિંમત આના ચાર.

શ્રીમાળી સાર્થક સૂચના. અંક ૧ લો.—એમાં શ્રીમાળી બ્રાહ્મણોને તેના જ્ઞાતિભાઈ કોઈ રેવાશંકર નરોતમ ત્રવાડીએ વિદ્યા ભણવાનો બોધ તથા તે અર્થે એક ફંડ ઉભું કરવાની ભલામણ કરી છે. આ પતાકડાના પૃષ્ટ સોળપેજી આઠ અને કિંમત લખી નથી. એની એક નકલ ધોળકાના ત્રવાડી પીતાંબર જેઠા તરફથી અમને મળીછે. સ્વજ્ઞાતિને સુધારવાના હેતુથી હાલ બાયણુ લખાણ કરવાની રીત પ્રસાર પામવા લાગી છે, તેને અમ કેટલીક રીતે પસંદ કરીએ છીએ. પણ એ હેતુ પાર પડવાને માટે જરૂરનું એછે કે એવી સભાઓમાં નાતના મોટેરા હોંસથી બાગલે એમ કરવું જોઇએ.

તુરંગમાળા અંક ૧ લો. સે. ૫. પ્રકટ કરનાર અમદાવાદ સ્વદેશ હિતેચ્છુ સભા. જેમ નામના તુરંગ શબ્દમાં તેમજ કોઈ કોઈ બીજે સ્થળે પણ

પંડિત શામજી કૃષ્ણવર્માની સાથે તેની સ્ત્રી વિલાત ગઈછે. એ બાઈ મુંબાઇના દલાલ મિ. છબીલદાસ લલ્લુભાઇની દીકરી થાયછે.

હુનર શિખવાને વિલાત ગએલા જુવાનો—મિ. પીટીટના જમાઇ મિ. પીરોજશા બમનજી તથા આબરનૈ ફાઉંડરીવાળા મિ. સોરાબજી શાપુરજીના દીકરા વિલાતમાં સાંચા કામ શીખવાને સારૂ ગયા છે.

ગુજરાતમાં નવી રેલવે લાઇન—ભરૂચથી જંબુસર સુધી એક નાની રેલવે બાંધવાની યોજના છોડી દેવામાં આવી છે. સબબ કે તે લાઇન ફાયદાકારક નીવડશે એવી હિંદી સરકારને ખાત્રી મળી નથી. પણ સુરતથી બારો સુધી એક લાઇન બાંધવાનો વિચાર નકી થયોછે, જેની સરવાઈ પણ સંપૂર્ણ થઈ ચુકી છે. વળી ગોધરા તથા રતલામની લાઇન માટે સરેવઇનું કામ જારી છે, એવું મુંબાઇ સરકાર પોતાના રીપોર્ટમાં જણાવેછે.

એક બાજુ દેશીની કાઉનશીલમાં નીમણુક—નામદાર લારડ રીપનની ઉદાર રાજનીતિએ રાવસાહેબ વિશ્વનાથ નારાયણ મંડળીકની નીમણૂક કરવા પછી તેમની મુંબાઇના નામદાર ગવર્નરની કાઉનશીલમાં ખાલી પડેલી જગાપર મુંબાઇના વતની મી. કાશીનાથ ત્ર્યંબક તેલંગની નીમણૂક થઇછે. આ બંને ગૃહસ્થોને માટે હીંદુ કોમનેજ નહિ પણ આખી દેશી કોમને મુબારક બાદી ઘટેછે.

પંડિત ભગવાનલાલ ઇંદ્રજી દાકતર.—ગ્રેટબ્રીટનની એશિયાટિક સોસાઇટીના એક છેલી સભામાં આ પંડિતને તેના આનરરી મેંબર પસંદ કરવામાં આવ્યા છે. પુર્વ તર્કની ભાષા અને લેખો વિગેરેની આ પંડીતની શોધ ખોળને લઈ લીડનની યુનીવરસીટીએ "ડોકટર આવ ફાઇલાસફી"ની પદવી આપી છે.

વાઇસરાયનો એક દેશી પરોણો.—જણાવવાને ખુશી ઉપજે છે કે પંડીત શ્યામજી કીશનાવરમા ગયા અઠવાડીયામાં નામદાર વાઇસરાય લાડ. રીપનની પરોણાગતનું માન ભોગવીને મુંબાઈ પાછા ફર્યા છે. આક્ષફર્ડવાળા પ્રોફેસર મોનીયર વિલીયમસની સાથે આ જુવાન પંડીતને પણ લારડ રીપને પોતાના મેમાન દાખલ કલકત્તાના ગવરમેંટ હાઉસમાં ૭ દાહડાસુધી ઉતારો આપ્યો હતો, અમારા આ જુવાન મિત્રને ઇંગ્લાંડમાં નામદાર મી.

શંકર લક્ષ્મીદાસને પેર પુત્ર પ્રસવ્યાથી ૩૪) ની મીઠાઈ શેઠ ટોકરશી નથુભાઇને પેર પુત્ર પ્રસવ્યાથી ૩૪) પતાસાં વકીલ સુંદરજીએ પોતાના છોકરાને નિશાળે બેસાડી ૩૩) મીઠાઈ વહેંચી આસંબીઆ. ગૂ. જાડેજા વિન્યરાજજી વગેરે ભાયાતોએ મળીને ૩૫) સાકર વહેંચી મુદ્રામુનસીપાલ સેક્રેટરી. રા. ત્રીકમજી નેધજીને પેર પુત્રનો જન્મ થવાથી ૩૫) ની મીઠાઈ વહેંચી જાડેજા દાનસંગજીને પેર પુત્રનો જન્મ થવાથી કોરી ૩૫) ની મીઠાઈ વહેંચી ગોરજી રતનસી નાનમંદના છોકરાને નિશાળે બેસાડી ૩૫) તથા ઠા. મોરારજી ત્રીકમદાસે પોતાના છોકરાને નિશાળે બેસાડી ૩૨-૮-૦ ઇનામ વહેંચ્યું —આદેસર. અત્રેના ઠાકરશ્રી બાવાજી તથા કારભારી વગેરે ૩૦-૧૨-૦ મીઠાઈ વહેંચી—પત્રી. ગાંધી ઠાકરશી હરખચંદ ૩૦ જામ વહેંચ્યાં. સા. ગાંગજી ભવાનજીને પેર પુત્રનો જન્મ થવાથી ૩૦-૬-૦ પતાસાં વહેંચ્યાં ગાંધી રામજી હરખચંદ ૩૦॥ સાકર શા. ગાંગજી ભવાનજીને પેર પુત્ર જન્મ્યાથી શા. ધારશી ભવાનજીએ ૩૦॥ મીઠાઈ વહેંચી ગાંધી ઠાકરશી હરખચંદ તથા ડુંગરશી લાધાએ ૩૦ મુદ્રાના મહેતા રામજી લાલચંદ ૩૦-૧૨-૦ મીઠાઈ જાડેજા રવાજી જેમંગજીએ પોતાના કુંવરને નિશાળે બેસાડીને ૩૦ મીઠાઈ વહેંચી માંડવીના શા. દેવશી ધરમશીએ ૩૦॥ મીઠાઈ વહેંચી ઝાલાવાડ પ્રાંતના શેઠ ઉમરશી વીરપાલે ૩૦ મીઠાઈ વહેંચી માનીટર કલ્યાણજી નરસીએ ૩૦ સાકર શા. માણજી ગોપાળજીએ ૩૦॥ સાકર વહેંચી શા. માલશી પુંજાએ ૩૦ સાકર વેંચી—દેમલપર. શા. પદમશી પેલાએ પોતાના ભત્રીજાને નિશાળે બેસાડી ૩૦ મીઠાઈ વહેંચી મહેતાજી પુરશોતમે પોતાના ભત્રીજાને નિશાળે બેસાડીને ૩૬) મીઠાઈ. તથા મહેતાજીને ૩૨) પાઘડી. શેઠ. ચાંપશી બાસાએ પોતાના દીકરાને લગ્ન સંબંધથી મહેતાજીને પાઘડી આપી. જાની મુળશંકર હરદેવે ૩૬-૬-૦.મીઠાઈ. કોઠારી વીસજી રામદાસે ખળાં ભરવા આવ્યા ત્યારે ઉઘરાણું કરી ૩૪॥ ઇનામ વહેંચ્યું. શા. પદમશી પેલાએ પોતાના ભત્રીજાને નિશાળે બેસાડી ૩૦-૫-૦ દ્રાક્ષ વહેંચી. ઠા. હરીરામ નથુએ ૩૨) મીઠાઈ. સુથાર મેઘજી બાણજી ૩૦॥ તથા હરી જેતાએ ૩૦ તથા મેતા વાલજી પ્રેમજી ૩૦ ખારેક.

જાહેર ખબર.

હમણાંજ છપાઇને બ્હાર પડ્યું છે.

કાદમ્બરી,

નું

ગુજરાતી ભાષાન્તર.

પૂર્વેથી થયેલા બ્હારના ગ્રાહકો પાસેથી દર નકલના ટપાલ ખર્ચ સુદ્ધાં રૂ. ૨—૫—૦ લેખે નાણાં, નીચે સહી કરનારને પહોંચેથી સત્વર એ ગ્રંથ તેમને મોકલવામાં આવશે. હવેથી થનાર ગ્રાહકને ટપાલ ખર્ચ સુધાં દર નકલના રૂ. ૨—૧૩—૦ પડશે. "પોસ્ટલ સ્ટામ્પ્સ" મોકલનારાઓએ દર રૂપૈયે અર્ધા આનાના સ્ટામ્પ્સ વધારે મોકલવા. આ ગ્રંથ નીચેને ઠેકાણેથી રોકડી કીમતે મળશેઃ—

મુંબઈઃ—રા. સા. મણિલાલ નથુભાઈ બી. એ. ઠે. નં० ૧૧૧ કાંદાવાડીની ગલીમાં.

ભાવનગર.—રા. રા. પ્રભાશંકર જટાશંકર, બારેવાણીની શેરીમાં.

રાજકોટઃ—રા. હરિલાલ વલ્લભરામ ઠે. ગુજરાત શાળાપત્રની આફીસમાંથી. (ખાનગી.)

અમદાવાદ તથા નડિઆદઃ—ભાષાન્તર કર્તા પાસેથી.

લી. છગનલાલ હરિલાલ પંડ્યા,

ઠે. અમદાવાદ હાઈસ્કૂલ.

જાહેરખબર.

મુંબાઈ ઈલાકાના કેળવણી ખાતાના મુખ્ય અધિકારી સાહેબે ઈનામ અને લાયબ્રેરીને સારૂ મંજુર કરેલું સિકંદરનામુ.

એટલે.

મહાન્ સિકંદર બાદશાહનું ચરિત્ર.

• નીતિ અને જ્ઞાન સંબંધી અનેક ઉદાહરણોથી ભરપૂર યૂરોપ અને એશિઆમા જીતેલા મુલકનો બે નકશા સહિત.

રચનાર.

ચુનીલાલ બાપુજી મોદી.

કિંમત રૂ. ૧—૪—૦

એ પુસ્તક નીચે જણાવેલ ઠેકાણેથી મળશે.

મુંબાઈ—કોટમા જહાંગીરજી બેજનજી કરાણીની દુકાનેથી.

„ ભેંડીબજાર એરચશા બેજનજી કરાણી. „

„ કાળબાદેવીના રસ્તા ઉપર દામોદર ઈશ્વરદાસ બુકસેલરની „

સુરત—ભાગાતલાવ. ત્રીભોવનદાસ ગોપાળદાસ બુકસેલરની. „

„ નાણાવટ—મંચેરજી પોસ્ટવાળાની દુકાનેથી.

અમદાવાદ.—ગુજરાત વરનાક્યુલર સોસાઇટીની ઑફીસમાંથી.

રાજકોટ.—મી. હરિલાલ વલભરામ ગુજરાત શાળાપત્રના માનેજર પાસેથી ખાનગી.

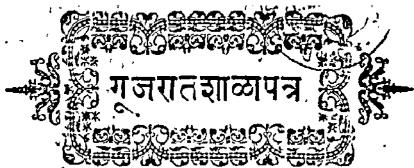
સુરત ખપાટીઆ ચકલો તા. ૨૭ મી ફેબ્રુઆરી સને ૧૮૮૪.

ચુનીલાલ બાપુજી મોદી.

निर्णय सिंधुर्थ प्रकाश. (स्वदेशवत्सळ लेवडुं)

એ નામનું માસિક સોપાનિયુ દર હિંદુ મહિને આવતા ચૈત્ર માસથી અમારા તરફથી નીકળવાનુ છે. તેમા આચાર, વ્યવહાર, વ્રત, પર્વ અને સન્યાસાદી અનેક નિર્ણય કરેલા છે. તેનુ ભાષાંતર થઈ માસિક સોપાનિઆ તરીકે અમારા તરફથી પ્રગટ થશે તેનુ વાર્ષિક લવાજમ ગામ તથા પરગામ વાળા પાસેથી રૂ૨) અગાવથીજ લેવામા આવશે માટે જેઓ સાહેબને ગ્રાહક થવાની ઇચ્છા હોય, તેઓએ લખી જણાવવુ-કુંડલા કાઠિઆવાડ

તા. ૧-૧-૮૪. સહી. ભવાનીદાસ વિ. કરશનદાસ મહેતા.

પુસ્તક ૨૩ મું. મે. સન ૧૮૮૪. અંક ૫ મો.

ઇંગ્રેજલોકનો સંક્ષિપ્ત ઇતિહાસ.

પ્રકરણ ૨૫મું. સૈન્યસત્તાકરાજ્ય. ઇ, સ. ૧૬૪૯ થી ૧૬૬૦ સુધી.

જગતનો ફિટકાર ચોતરફથી આ રાજહત્યારા લોકપર વરસી રહ્યો હતો. આ અઘોર કૃત્યની ખબર સાંભળતાં આખા યુરોપખંડને ચોતરીજ ચઢી, ને સઘળે ઠેકાણે ફિટફિટ થઈ રહ્યું. પ્રોટેસ્ટંટ રાજ્યો તો કાથોલિક કરતાં પણ એ કામનો ફિટકાર વધારે બતાવવા લાગ્યાં—જાણે બીહીતા હોય કે રખેને આપણે પણ ઇંગ્લાંડ જેવા વિપરીતવિચારી ગણાઈ જઇશું. સઘળાં પરદેશી રાજ્યોએ તિરસ્કારથી ઇંગ્લાંડના એલચીઓને કાઢી મૂક્યા એ તો આપણે પાછળજ કહી ગયા છઇએ.

જો દૂર યૂરોપમાં આટલો હાહાકાર થઈ ગયો, તો ખૂદ ઇંગ્રેજોના મન કેવાં ઉથલપે થઈ ગયાં હશે તે કહેવાની જરૂર નથી. આખો દેશ આંખ ફાડીને જોઇજ રહ્યો, અને શું પ્રલયકાળ પાસે આવ્યો છે, એમ બધાને ભાસ્યું. એક એ પ્રજાસત્તાકવાદી નિરંકુશીઓ શિવાય બધા લોક "ગજબ ગજબ" કહીને રાત દહાડો નિસાસાપર નિસાસા નાંખવા લાગ્યા. આ પ્રજાસત્તાકીઓ બધાની આંખે દેખ કરતાં પણ દુષ્ટને બીહામણા દેખાતા.

આ સર્વવ્યાપી મનોભાવ જે મંડળ રાજ કારભાર ચલાવવાને નીમ્યું હતું તેમાં પણ જણાયો. પહેલીજ બેઠકે તેમણે એવા સોગંદ લેવાની તો ના કહી કે અમને આ પ્રજાસત્તાક રાજ્ય તથા રાજવધ કબુલ છે.

ન્યાયાધીશોમાંથી અર્ધોઅર્ધ રાજીનામું આપી ચાલ્યા ગયા. અમે આ પ્રજાસત્તાક રાજ્યને વફાદાર રહીશું એવી જ્યારે કબુલાત લેવા માંડી, ત્યારે હજારો સરકારી નોકર તથા પાદ્રીએ ચોખ્ખી ના પાડી. લોકવિચાર એટલો વિરૂદ્ધ હતો કે લંડન શહેરમાં છેક બે મહીના સુધી પ્રજાસત્તાક રાજ્યનું જાહેરનામું કાઢવા પાર્લામેંટની જરા પણ હિમત ચાલી નહિ.

આવા દુનિયાના ફિટકારની વચ્ચમાં પેદા થવાએલી અવાએલી પાર્લામેંટ કેવી રીતે પોતાનું કામ ચલાવી શકેછે તે હવે આપણે જોઇએ.

હુંઠી પાર્લામેંટ. કર્નલ પ્રાઇડના જુલામ પછી પાર્લામેંટમાં આશરે એ એકજ માણસ રહ્યા હશે, અને તેમાં હાજર તો ભાગ્યે પચાશ પણ થતા. એ ખરી પાર્લામેંટનુ માત્ર હુંઠુજ હતું, અને તેથી લોકો એને તિરસ્કારમા હુંઠી પાર્લામેંટ કરીને કહેતા. આ હુંઠાથી દેશનું રાજ્ય ચલાવવું, એવો વિચાર આ સેનાનો મૂળથીજ નહોતો. મૂળથીજ એને રહેવા દીધું, ત્યારે એના શરત કરી હતી કે માત્ર બીજી રાતસરની પાર્લામેંટ બોલાવવાનો બંદોબસ્ત કરી તમારે તમારી મેળે તાકીદથી ચાલ્યા જવું.

પણ માણસના હાથમાં અધિકાર એકવાર આવ્યા પછી, તેને તે છોડવો ગમતો નથી. તેથી પોતે વિસર્જન થવાની વાત તેમણે ટોલે ચડાવવા માંડી. આ જોઈ લશ્કરમાંના પેલા સમસ્છેદકોએ પાછા અધીરા થઈ બંડ ઉઠાવ્યું. (૨૭ મી માર્ચ ૧૬૪૯). ક્રામ્વેલે આ બંડને તાકીદથી બેસાડી દઈ લશ્કરને ભરોસો આપ્યો કે પાર્લામેંટ વિસર્જન થવાનાજ વિચારમાં છે, કેમકે હજી એને ખબર નહોતી કે એ હુંઠું તો રાજ્યસત્તા પોતેજ પચાવી પડવાની તજવીજમાં છે. એવામાં આયર્લાંડે બંડ ઉઠાવવાથી એને ત્યાં જવું પડ્યું, અને ત્યાંથી પરવાર્યો ત્યારે કેટલાક વખત સુધી એ સ્કાટલાંડમાં રોકાયો.

આઠ વર્ષે આવીને જોયછે, તો એ આછબદેલી પાર્લામેંટ હજી પણ પોતાને વિસર્જન થવાના બિલ ઉપર માંહોમાંહે તકરારો કરી વખતજ ગાળ્યા કરેછે. આ વખતે તો એમાંના કેટલાક, એટલે સુધી ચડી ગયા હતા, કે તે ખુલ્લું બોલતા કે અમે કાંઈ વિસર્જન થવાના નથી. ક્રામ્વેલ જાતે જઈ બહુ મળ્યો ત્યારે માત્ર બે મતનાજ વધારાથી એ પાર્લામેંટને

વિસર્જન થવાનો ઠરાવ પસાર થઈ ચુક્યો, અને તે પણ બીજાં ત્રણ વર્ષ સુધી એ રહે એવી એક કલમ તેમાં વધારી સારેજ (અકટોબર ૧૬૫૯.)

આ ત્રણ વર્ષની મહેતલ આ ઠુંઠી પાર્લામેંટે લશ્કરની સત્તા તોડી નાંખવાના હેતુથીજ રાખી હોય એમ જણાય છે. તેમણે હોલાંડ સાથે એવું ધારીનેજ ટંટો વહોરી લીધો, કે જો એ નિમિત્તે આપણો હસ્તક નૌકાસેન ઉભું થાય, તો પછી આ નિરંકુશસેનાને કાઢી મુકતાં થોડી દહેશત રહે. લશ્કર ઓછું કરવાનો ઠરાવ તો એણે કર્યો પણ ખરો. આ વાત પણ ક્રામ્વેલે કબુલ રાખી, પરંતુ એવી સરતે કે નવી પાર્લામેંટ બોલાવવાનું ધોરણ મુકરર કરી એ ઠુંઠે તો વિસર્જન થવુંજ. આ ધોરણ મુકરર કરવામાં આ લોભી પાર્લામેંટે એવી કલમ નાંખી કે હાલનાં જે અમો સભાસદો છઇયે તે તો કાયમજ રહીએ, અને વળી નવા સભાસદોની ચૂંટણી બરાબર છે કે નહિ તેનો ફડચો પણ અમારેજ હાથ રહે. લશ્કરના અમલદારો જે લગભગ ત્રણ વર્ષ થયાં ચૂપજ બેઠા હતાં, તેમણે આ સમે ઉભા થઈ આ કલમોની સામા મજબુત વાંધા ઉઠાવ્યા. પણ તેમને ન ગણકારી પોતાનો ધારેલોજ ઠરાવ પાર્લામેંટ પસાર કરી નાખવા તૈયાર થઈ. આ સાંભળી ક્રામ્વેલને ગુસ્સો ચડ્યો. એક ટુકડીને સાથે લઈ તે ત્યાં ગયો, અને અંદર જઈ થોડા વખત સુધી બેઠાબેઠા બધો તમાસો જોયો. "આ બિલ પસાર થાય?" એવો છેવટનો સવાલ જ્યારે પૂછાયો, ત્યારે એણે સિંહનીપેઠે ગર્જના કરી બધાને ખુબ ઝાપટી નાંખ્યા, અને પછી એ ઠુંઠી પાર્લામેંટને કાઢી મૂકી બારણે તાળું દેવડાવ્યું. (૨૦ મી એપ્રિલ ૧૬૫૩.)

આ સાંભળી લશ્કર, નૌકાસેન, તથા ઇંગ્લાંડના મોટાં મોટાં નગરમંડળોએ હરખભેર એના ઉપર શાબાસી પત્ર મોકલ્યાં. ક્રામ્વેલ લખે છે કે "એમને કાઢી મૂકવાથી એક કુતરૂં પણ ભસ્યું નહિ." ખરે, આ પાર્લામેંટની છેવટ વર્ષોથી આખી પ્રજા કંટાળી ગઈ હતી. સરકારીના નોકરીમાં પોતાના સગા, વહાલાંનેજ તેઓ વર્ષાવતા, રાજપક્ષવાળાઓને લુંટી પોતાનાં ઘર ભરતા, અને ઇનસાફ પણ તેમણે ખુલ્લે બજાર વેચવા માંડ્યો હતો, એવા તેમની ઉપર અનેક આળ ઇતિહાસમાં મૂકાયા છે, અને તે કેટલેક દરજ્જે ખરાજ માલમ પડે છે. આ પાર્લામેંટને હાથમ આવેલી સત્તા

છોડવી ગમતી નહોતી, એમાં તો કાંઈ શક જ નથી. એ કરતા તો આ મદોન્મત્ત સેનાને ધન્ય છે કે પોતાના હાથમા સર્વોપરી સત્તા આવ્યા છતાં આ ત્રણ ત્રણ વર્ષ સુધી ધીરજ રાખી રાજ્યને કાયદેસર થાળે પાડવાનોજ પ્રયત્ન કર્યો.

૯૭ પણ ક્રામ્વેલ કે સેનાનો વિચાર લશ્કરી રાજ્ય ચલાવવાનો હોય એમ જરા પણ જણાતું નથી. આ પાર્લામેંટને કાઢી મૂકવી પડી, તો તેણે તુર્તજ તને ઠેકાણે બીજી બોલાવવાનો વિચાર કર્યો. હાલ પાર્લામેંટને બોલાવી શકે એવી કાયદસર સત્તા ધરાવનારૂં તો કોઈ પણ રહ્યું નહોતું. માટે ક્રામ્વેલ સેનાધિપતિની રૂએ દેશમાથી દેઢસોએક માણસને ચૂંટી કાઢી તેમની કામ ચલાઊ પાર્લામેંટ બનાવી, અને તેમને મુદત બાંધી આપી કહ્યું કે તમે રીતસરની પાર્લામેંટ બોલાવવા બાબતનો કાયદો ઘડો. આ બેરબોનની પાર્લામેંટ કહેવાય છે, કેમકે એમાંના એક સભાસદનુ *બેરબોન એવુ હસામણું નામ હતુ. આ પાર્લામેંટ ને ટુંકી પાર્લામેંટ પણ કહે છે, કેમકે તે ૪ થી જુલાઈ ૧૬૫૩ ને રોજ મળી, ને ૧૩ મી ડીસેંબરે એ બંધ પડી.

ટુંકી પાર્લામેંટ તો પોતાને જે કામ માટે ભેગી કરી હતી તેને પડતું મૂકી ખરી પાર્લામેંટનાજ બધા કામ ધમધોકારે ચલાવવા મંડી, અને થોડા વખતમા લાંબી પાર્લામેંટ કરતા પણ એણે બાગે પોકાર દેશમા ઊભા કરી મૂક્યો, અગર જો બેશક એની દાનત તેના જેવી સ્વાર્થી કે લુચ્ચાઈની હતી ન હ. આ સભાસદો તો ફરજ સમજનારા પેલા ભક્તજનો હતા. તેઓ તો ફરજ જોઈનેજ વર્તનારા, અને ફરજની વાત આવે ત્યા સગા બાપની પણ શરમ રાખે નહિ એવા હતા. આવા માણસો ગમે એટલા સ્તુત્ય, પણ વ્યવહારમાં તો ઘણી વખતે વિઘ્ન કર્તાજ માલમ પડે છે, અને તેનુ કારણ છે. બુદ્ધિ તો કપાળે કપાળે જુદી હોયજ, અને જો જેને જુદું સમજાયું તે બધા ફરજના વિચારથી પોતાનો કક્કોજ ખરો કર્યા કરે, તો કાંઈ કાળે પણ તેઓ એકમત થઈ સાર્વજનિક કામો કરી શકે નહિ. ફરજ સમજી પોતાના વિચાર જાહેર કરવા એ એક જુદી વાત છે, અને તે વિચારને આખ ભાની પેઠે બાઝી રહી બીજા બધાથી જૂદા પડી જંગજ ઉઠાવવો એ

* એનો અર્થ ઇંગ્રેજીમા ખુલ્લી હડ્ડી એવો થાય છે.

જૂદી વાત છે. એક બીજાના વિચારને માટે ઔદાર્ય બુદ્ધિથી છૂટ મૂકેજ મંડળીઓ ચાલી શકે છે. આવું ઔદાર્ય તો પોતાના વિચારને સ્વતંત્રતાથી વળગી રહેવા કરતાં પણ બહુ ઊંચો સદ્‌ગુણ છે. પણ ઝનુની લોકને આ નીતિ કે ધર્મનું ભાન રહી શકતું નથી. તેઓ પોતાના જનમંડળમાં મોટા અવરોધનું કારણ થઈ પડે છે એટલુંજ નહિ, પણ તેઓ આંખ મીંચી આખા દેશકાળની સામા પોતાનું વહાણ એવું ઝોકાવે છે કે પર્યંતે તેમની તથા વખતે તમામ દેશની ખરાબીજ થાય છે.

આ પ્રમાણેજ એ ભગતડી પાર્લામેંટે કર્યું. તેમને એટલો પણ વિચાર રહ્યો નહિ કે મોટા ફેરફારની વાતો તો રીતસરની પાર્લામેંટને માટેજ રહેવા દેવી જોઇએ. આ અધીરા સુધારકોએતો ધાર્યું કે ફરી ફરી આપણને આવો લાગ મળવાનો નથી, અને તેથી તેમણેતો ટપોટપ જૂની કહેણી રહેણીથી કેવળ ઉલટાજ નવા નવા કાયદા દરરોજ પાર્લામેંટમાં રજુ કરવા માંડ્યા, અને તે ઉપર મહિના મહિ જારી રણસંગ્રામ ઉઠાવી બેઠા. અમે સમજીએ છીએ કે એમાંના કેટલાક કાયદા વસ્તુતઃ બહુ સારા હતા, પરંતુ જે બધા આજ પર્યંત પણ ઇંગ્લાંડમાં દાખલ થઇ શક્યા નથી, તે સુધારા આ અર્ધજંગલી કાળમાં ઇંગ્લાંડને ભડકાવી બખ-બોતજ કરી નાંખે એમાં શી નવાઈ! ચોતરફથી પોકાર ઉઠ્યો કે દેશનો તમામ કાયદો, ધર્મ, વિદ્યા, અને સમૃદ્ધિ એ સર્વને આ અભણ ઝનુનીઓ નિર્મૂળ કરવાનુંજ ધારી બેઠા છે.

ક્રામવેલને પણ આવું ઉચ્છેદકપણું બિલકુલ પસંદ નહોતું. એનો વિચાર તેમની મારફતે રીતસરની પાર્લામેંટ બોલાવી રાજ્યને બરાબર થાળે પાડવાનો હતો, પણ આ લોકનો કાંઈ થાળે પડ્યું હતું તેને પણ ક્યાંનું ક્યાં ફે-રવી મેલે એવા નીકળ્યા. હવે કરવું શું તેનાજ એ વિચારમાં હતો, એવામાં એની તરફના કોઈ સભાસદે લાગ જોઇ પાર્લામેંટમાં એકાએક એવો ઠરાવ કરાવી લીધો કે સેનાધિપતિએ અમને જે સત્તા આપી છે તે અમે અ-મારી મરજે પાછી એને સ્વાધીન કરી દઇએછીએ. (૧૩ મી ડીસેંબર ૧૬૫૩)

આમ થવાથી એ ઉચ્છેદીઓનું તો કાટ ગયું, પણ હવે રીતસરની પાર્લામેંટ બોલાવવાનો અધિકાર પોતાનાજ હાથમાં લેવા સિવાય ક્રામવેલને

બીજો ઉપાય રહ્યો નહિ. એટલું સારૂં હતું કે પાછલી પાર્લામેંટ એક નવા રાજ્ય મંડળની નીમણુક કરતી ગઈ હતી. તેની માર્ફત એણે એક રાજ્ય વ્યવસ્થાપત્રક તૈયાર કરાવ્યું.

—⁂—

केळवणी खातानो रीपोर्ट सने १८८२–८३.

भाग ३ जो.

ટ્રેનિંગકાલેજો.

અમદાવાદ ટ્રેનિંગકાલેજ. આ વરસે ૩૭ મહેતાજીઓ અહિંઆંથી બહાર નીકળ્યા હતા. એ સુદ્ધાં આજ સુધીમાં એ કાલેજે ૬૯૦ શિક્ષકો પૂરા પાડ્યા છે. એનું ફળ એ થયું છે કે હાલ સુરતજીલ્લામાં ૧૨૦ ટ્રેન્ડ ને ૧૫૫ અનટ્રેન્ડ, ભરૂચમાં ૬૪ ટ્રેન્ડ ને ૧૧૪ અનટ્રેન્ડ ખેડામાં ૧૦૭ ટ્રેન્ડ અને ૯૩ અનટ્રેન્ડ, અમદાવાદમાં ૧૧૯ ટ્રેન્ડ અને ૫૮ અનટ્રેન્ડ, તથા પંચમહાલમાં ૨૫ ટ્રેન્ડ ને ૩૯ અનટ્રેન્ડ મહેતાજીઓ છે.

ત્રીજા વર્ષમાં ૧૨ માંથી ૧૧, બીજામાં ૨૪ માંથી ૧૧, અને પહેલામાં ઓગણપચાસે ઓગણપચાસ પાસ થયા હતા. બીજી સઘળી બાબતમાં પણ એ કાલેજ શાબાસી લાયક હતી. મહેરબાન ઇન્સ્પેક્ટર સાહેબ લખે છે કે રાવસાહેબ મહીપતરામ રૂપરામની નોકરીની બૂઝ જાણી સરકારે પગારમાં યોગ્ય વધારો કર્યો તે જોઈ હું ખુશી થયો છું. એ પણ મારે નોંધવું જોઇએ કે સ્કાલરોની કસરત પાછલા કોઈ પણ વર્ષ કરતા આ વખત સરસ હતી, અને તે માટે મિ. સોરાબજી મંચેરજી પાવડીને શાબાસી ઘટે છે. આ વર્ષે કાલેજમાં ૧૨૪ સ્કાલરો હતા. એમાંના ૭૯ ને સરકારથી, અને ૨૯ ને દેશીરાજ્યો તરફથી સ્કાલરશિપ મળતી હતી, તથા ૧૬ બાકીના ભણતા હતા. પહેલાં સ્કાલરશિપ નમળે ત્યારે એક બે જણ કોઈ કોઈ વખત દાખલ થતા હતા, પણ આ વર્ષે આટલા બધા આવ્યા તે ઉપરથી માલમ પડે છે કે એમાં દાખલ થવાની હોંસ હવે વધી છે. દેશીરાજ્યોએ આટલા સ્કાલરો મોકલ્યા એ તેમને આવા કારખાનાની કિંમત સમજાઈ

તથા તે ઉપર ભરોસો બેઠો તેની એક શાબીતી છે.

ફીમેલ ટ્રેનિંગકાલેજનાં લેડી સુપરિન્ટેન્ડન્ટ મિસ કાલેટની પૂને બદલી થઈ છે. એ કાલેજમાં સંખ્યા ૩૧ થી વધીને ૩૯ થઈછે. એમાંની દશ તો ફક્ત માફીમાં છે. ત્રીજા વર્ષમાં ૫, બીજામાં ૭, પહેલાંમાં ૮, તથા ધોરણ બહાર ૧૯ સ્ત્રીઓ હતી. આઠ જણીને નોકરીઓ મળી તે નીચે પ્રમાણેઃ— રૂ ૪૦ ને પગારે ઘર તથા ગાડીખરચ સાથે ગોંડળમાં ૧, રૂ ૩૫ને પગારે ગોકળદાસ તેજપાળની કન્યાશાળામાં મુખ્ય મહેતીજી તરીકે મુંબાઇમાં ૧, રૂ ૨૦-૨૫ ના પગાર સુધાપર જિલ્લામાં ૪, આઇરિશ પ્રેસ્બિટેરિયન મિશનસ્કુલમાં ૧, અને એ નિશાળના આસિસ્ટંટ દાખલ એક નીમાઈ હતી.

રાજકોટ ટ્રેનિંગકાલેજ. વાર્ષિક પરીક્ષાને વખતે ૫૫ સ્કાલર હતા. બીજા વર્ષની પરીક્ષામાં ૨૨ હતા તે બધાએ પાસ થયા. ૧ લા વર્ષમાં ૩૩ હતા તેમાંથી ૨૭ પાસ અને ૬ નાપાસ થયા. અહિયાં ભણેલા બે જણને ત્રીજા વર્ષનો અભ્યાસ કરવા અમદાવાદ મોકલ્યા હતા તે પણ પાસ થયા. મહેરબાન ઇનિસ્પેકટર સાહેબ રીપોર્ટમાં લખેછે કે મને એ કાલેજ ઘણી સારી સ્થિતિમાં માલમ પડી, અને વિશેષે કરી કવિતપાઠમાં તો પાછલા વર્ષ કરતાં ઘણી ચડીઆતી હતી. પાંચ જણને ત્રીજા વર્ષનો અભ્યાસ કરવા અમદાવાદ મોકલ્યા, અને ૧૮ ને મહેતાજી કર્યા. આ કાલેજની પ્રવેશક પરીક્ષામાં ૬ ઠું ધોરણ, દાખલ કર્યાને ૩ વર્ષ થયાં પહેલાં એ ધોરણમાં પરીક્ષા આપવા આવનાર થોડાજ ઉમેદવાર માલમ પડતા હતા, અને તેથી એ ઘણું સંતોષકારક છે. આ વરસે ઉમેદવારની સંખ્યા ૧૪૯ હતી, અને તેમાંથી ૨૧ જણ પાસ થયા. એક રિડિંગરૂમ અને ક્રિકેટક્લબ અહિંયાના સ્કાલરો પોતાને ખર્ચેજ ચલાવેછે. એ કાલેજની હાલત ઘણીજ સંતોષકારક છે, અને મને લખતાં ખુશી ઉપજે છે કે સ્કાલરોની રીતભાત ઉપર યોગ્ય ધ્યાન અપાય છે, અને તેઓ મર્યાદાવાળા તથા શાંત છે. એ કાલેજ ઘણું સારૂં ને ઉપયોગી કામ કરે છે, અને ધીમે ધીમે કાઠીઆવાડને ટ્રેઇન્ડ મહેતાજીઓ પૂરા પાડે છે, અગર જો એ ખોટ પૂરી પાડવાને હજી સ્કાલરશિપો વધારવાની ઘણી જરૂર છે.

દેશીરાજ્યની નિશાળો.

કાઠીઆવાડમાં કુંડની ગુજરાતી નિશાળો ૪૫૮ માં ૪૯ વધીને ૫૦૭ થઈ છે. છોકરા ૩૨૨૯૯ ભણે છે અને તેમાં ગઈ સાલ કરતાં ૧૯૧૪ નો વધારો છે. એમા ઝાલાવાડ ખાતે ૨૦ નિશાળ તથા ૬૫૧ નિશાળીયા, સોરઠમાં ૧૯ નિશાળ તથા ૬૩૭ નિશાળીયા, ગોહિલવાડમાં ૪ નિશાળ તથા ૨૫૬ નિશાળીયા, તથા હાલારમાં ૬ નિશાળનો તથા ૩૯૨ નિશાળીયાનો વધારો હતો.

પરીક્ષામાં પાસ કરાવવાનું પ્રમાણ સેંકડે ૬૭ હતું.

ખાનગી નિશાળો ૮૪ તથા તેમાં ભણનારની સંખ્યા ૧૯૬૩૧ હતી. એમાંથી સેંકડે ૫૭ પાસ થયા હતા.

મહીકાંઠામાં ૫ નિશાળ તથા ૫૬૦ છોકરાનો વધારો હતો. આ વરસની મહેનતનું ફળ આ વરસે સંતોષકારક હતું. પાસનું પ્રમાણ સેંકડે ૬૦ આવ્યું હતું.

પાલણપુરમાં નિશાળનો આકડો તો એનો એ રહ્યો છે પણ ૧૧૬ નિશાળીયાનો વધારો છે. સેંકડે ૬૯ પાસ થયા. છઠા ધોરણમાં તો બેજ જણ પાસ થયા, કેમકે અહિયા ટ્રેઇન્ડ મહેતાજીઓના ઘણી ખોટછે. પોલિટિકલ સુપરિન્ટેન્ડન્ટ કર્નલ લીજેટ સાહેબની મદદથી પરિણામ મુજબ પગાર આપવાનો રિવાજ દાખલ થયોછે તેથી મહેતાજીઓ વધારે મહેનત કરી સારાં પરિણામ આપશે એવી હવે આશા રાખી શકાયછે.

રેવાકાંઠામાં પણ નિશાળો વધી નથી, પણ ૨૬૪ છોકરા વધ્યા. સેંકડે ૪૮ પાસ થયા હતા.

કચ્છ વધારો ૫ નિશાળને ૪૧૭ છોકરાનો.

સુરત ઇલાકામાં ૧૦ ની ૧૩ નિશાળો અને ૬૮૫ ના ૮૯૪ છોકરા થયા હતા. પાસનું પ્રમાણ સેંકડે ૭૩ નીકળ્યું હતું. છતાં ઉપલા ધોરણની બાબતમાં આ નિશાળો બહુ નબળી છે. પાંચમા ધોરણમાં ફક્ત ૪ પાસ થયા અને છઠ્ઠામાં કોઇજ નહિ.

શરીર કેળવણી.

કસરતશાળા આપણા પ્રાંતમાં નીચે પ્રમાણે છે:—કાઠીઆવાડમાં ૪૦, ભરૂચ જિલ્લામાં ૩૩, અમદાવાદમાં ૮, સુરતમાં ૬, મહીકાંઠા પાલણપુરમાં

૩, અને પંચમહાલ તથા રેવાકાંઠામાં એકએકછે. દોડવું, કૂદવું, કુસ્તી વગેરે કસરતો જે કાંઈ સામાન શિવાય થઈ શકેછે તે તો ઘણે ઠેકાણે થાય છે, અને જ્યાં જ્યાં મહેતાજી એ વાતનો શોખ બતાવેછે, ત્યાં છાકરા ખુશીથી બધી જાતની કસરત શીખવા તૈયર થાયછે. મારો તો એવો અભિપ્રાય છે કે તેઓ થંડા દેશના છોકરા જેવાજ છે, અને ફકત તેમને દોરવનાર તથા ઉત્તેજન આપનારી જરૂર છે.

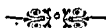
બને ટ્રેનિંગકાલેજમાં કસરત કરનારોના હોંસ તથા શક્તિમાં મેં આ વરસે અધીક સુધારો દીઠો, અને કેટલાક એલ સો ઘણી શાબાસી લાયક હતા, જેમકે રાજકોટ કાલેજનો એક સ્કાલર ૪ ફૂટને ૧૦ ઇચ કૂદી ગયો. આ કાલેજમાં ક્રિકેટકલબ પણ સ્કાલરોએ પોતાને ખરચેજ ઉભુ કર્યું છે. અમદાવાદ ટ્રેનિંગકાલેજ મોટા શેહેરના મધ્યમાં આવવાથી ત્યાં આવું કલબ થઈ શકતું નથી તેને માટે હું દિલગીર છું.

આ વરસે અમદાવાદને સુરત હાઇસ્કૂલના છોકરા વચ્ચે ક્રિકેટની શરત રમાઈ હતી. રેલવે કંપનીએ ઉદારતાથી સુરતના છોકરાનો અમદાવાદ જવા આવવાનો ખરચ અર્ધોજ લીધો હતો, અને ઇનામને માટે બંને સ્કૂલોના માસ્તરોએ ઉઘરાણું કર્યું હતું.

વિદ્યાવૃદ્ધિને ઉત્તેજન.

ગૂજરાતી ભાષા ખાતે મેક્ષ મૂલરના હિબ્બર્ટ ભાષણોના તર્જુમાને રૂ૫૦૦ આપવામાં આવ્યા હતા.

ગૂજરાતમાં આ વરસે રાંદેર અને બોળેરાની પુસ્તકશાળાઓ નવી નોંધાઈ છે. દરેક પ્રાંતવાર તેની સંખ્યા આ પ્રમાણે છે. મધ્ય પ્રાંત ૩૨, પશ્ચિમ પ્રાંત ૧૦, ઉત્તર પ્રાંત ૩૮, દક્ષિણ પ્રાંત ૧૩, અને સિંધમાં ૭ પુસ્તકશાળાઓ વરસ આખરે હતી. (સંપૂર્ણ.)

केळवणीखाताने लगतुं संग्रहस्थान.

હિસાબ શીખવવાની કળાઓ અને ગોઠવણો શસ્ત ગોફતાર.

કેળવણી ખાતાને લગતાં સંગ્રહસ્થાનમાં મુકાયલાં નિશાળોનાં ફરની-

ગ્રનુ ટુંક વર્ણન ગયા અંકમા અમોએ આપ્યુ છે અને બાળકોના મનની કેળવણી સાથ તેઓની તંનદુરસ્તીપર કેટલુક બારીક ધ્યાન યુરોપમા આપવામા આવેછે, તે ફરનાચરની તપાસપરથી દેખાડ્યુ છે. હવે બાળકોની કેળવણી માટે અતિ ચપળાઈ અને બુદ્ધિબળથી ભરપુર રીતિઓ સુધરેના દેશના વિદ્વાનેએ નાના કેળવણી ખાતામા દાખલ કીધી છે. તેમાની જે આ સંગ્રહસ્થાનમા મુકાએની ચીજોના એક ચોકસ વર્ગ સાથ સંબંધ રાખે છે તેનુ ટુંક વર્ણન આ બીજા ભાગમા સમાવ્યુ છે.

બાળકોને ટુંક વખતમા રમત ગમત સાથે અને ઘણી સહેલાઇથી સમજ પડે તેમ હીસાબ શિખવવાની કેટલીક રીતઓ આ સંગ્રહસ્થાનમા મૂકેની ઘણી વખાણવા લાયક વસ્તુઓથી આપણી નજર આગળ આવે છે. આપણે જાણીએ છીએ કે આપણા દેશીઓ અને મુખ્ય કરીને હિંદુઓ ગણિત શાસ્ત્રમા દુનિયાની કોઈ પણ બીજી પ્રજા કરતા ઉતરતા નથી. એ તેઓનુ ગણિત શાસ્ત્રનુ બળ એ વિદ્યાની નવી અમુક પ્રકારની શીખિયા ખાસ કરુ નથી પણ તેઓની તેજી યાદ શક્તિ સાથ ગણિત શાસ્ત્રને કેળવણીનોસર્વથી અગતનો વિષય ગણીને તેમા લાંબો વખત રોક્યાથી એ બાબતમા તેઓ એક્ક ગણાય છે. પણ જેઓને ગણીતનો અભાવ હોય-મુખ્ય કરીને પારશી બાળકોને છેજ—તેઓનુ મન એ બાબતમા હરણ કરી લે તેવી રીતાઓ આ સંગ્રહસ્થાનમા મૂકેના ગણીત શાસ્ત્રને લગતા યંત્ર અને પુસ્તકો બતાવે છે. જાત જાતના પ્રાણી, ઝાડો વગેરે સુંદર ચીજોની (Recreative amusement) નામની એક ચોપડી છે જેમા નાના બાળકોને નાની સંખ્યાના સરવાળા, બાદબાકી વતરીકે હિસાબ ચીજોની મારફતે શીખવવાની અછી યુક્તિ વાપરી છે. એટલુજ નહિ પણ જેમ વિચાર બળમા બાળક વધતુ જાય છ તેમ હિસાબ સાથ દુનીઆના જાણવા જોગ પદારથ તથા પ્રાણીઓનુ જ્ઞાન તેજ ચોપડી મારફતે રફતે રફતે મળતું જાય છે. દાખલા તરીકે એક પાને થોડાક પતંગીઆ પડેલા છે. કોઈ પાને પાચ નાના છોકરા—એક લખવા બેઠેલે, બે વાચતા, એક રમતો, એક મન સાથ વિચાર કરતો ઉભો રાખેલે, કોઈ પાને સાત આઠ જેમા બે કે ત્રણ કાપેલા એ પ્રમાણે રંગીન ચિત્ર પાડેલા હોય છે. એ ચી-

ત્રોની નીચે એક કે બે લીટીમાં સમાઈ રહે તેમ પાંચ કે છ સંવાલ મુકવામાં આવ્યા છે. જેથી એક આખા પાઠની ગરજ સરે છે. જેમ કે "આ કેટલાં પતંગીઆં છે? એમાંથી બે ઉડી જાય તો બાકી કેટલાં રહે? એની છાતીનો ભાગ ક્યાં છે? એની ચાંચનો રંગ કેવો છે"? "આ પહેલો છોકરો શું. કરે છે! બીજો શાની સાથે રમે છે"! ઇત્યાદિ એ પ્રમાણે સરવાળા, બાદબાકી સાથ ઘણીક બાબતોનું જ્ઞાન ર જ સાથે ચિત્રોની મારફતે નાના બાળકોને સહેલાઇથી આપી શકાયછે. દશલાખ અથવા એક લાખ અમુક પદારથ કે માણસ કેટલી જગા રોકે અથવા તે સંખ્યાના વિસ્તારનો બરોબર વિચાર બાળકને કવચિતજ હોય છે પણ આ સંગ્રહસ્થાનમાં એક નાનો દાબડો છે જેમાં એકહજાર નાના ચોરસ લાકડાના કડકા ભરેલા છે. વળી એવા દશ નાના ચોરસ કડકા કેટલી જગા રોકે તે બતાવવા માટે ઉપલા દશ નાના કડકાની ચોરસ આકૃતિ પાડેલી એક સલંગ લાકડાની ચીપ અને તેજ પ્રમાણે સો, હજાર, દશહજાર, લાખ, અને દશલાખ કડકા કેટલી જગા રોકે તે દેખાડવા માટે બચ્ચાંઓને સમજ પડે તેમ એક પછી એક ઉપલી સંખ્યાના પ્રમાણમાં લાકડાનાં ચોકઠાં મુકેલાં છે, એ રીતથી એક મોટી સંખ્યાના વિસ્તારનું જ્ઞાન બાળકના મનમાં આરસી રીતે ઠસી શકેછે. અપૂર્ણાંક શીખવવા માટે એક લાકડાનું ચોકઠુંછે જેમાં આડા દશ સળીયા ગોઠવેલાછે. પહેલા શળીયામાં એક ફુટનો લાકડાનો એકગોળો કડકો, બીજા સળીયામાં અરધા અરધા ફુટના બે કડકા અને એ પ્રમાણે સઘળા દશ સળીયાની અંદરે નાના કડકા ગોઠવેલાં છે જેથી દશેમાં સળીયામાં એક ફુટ લાકડાનાં કડકાના દશ ભાગ સમાવેલા છે. આ યંત્રથી $\frac{1}{2}$, $\frac{1}{3}$ $\frac{2}{3}$, $\frac{4}{5}$, $\frac{1}{10}$ $\frac{9}{10}$ ઇત્યાદિ અપૂર્ણાંકની સમજ બચ્ચાંના ધ્યાનમાં જલદીથી ઉતરે છે. ચીનાઓ જે લાકડાના યંત્રમાં લખોટા આમથી તેમ ફેરવીને હિસાબ ગણે છે તે યંત્ર તથા એક, દશ, સો, ઇત્યાદિ સંખ્યા બતાવવા માટે જૂદા જૂદા રંગોના લખોટાના સરવાળા, બાદબાકી, અને ગુણાકાર કરવાના યંત્રો આ સંગ્રહસ્થાનમાં નજરે પડે છે હિસાબ કરવાની સ્લેટ ચોપડીનાં પુઠાંના જેવા જાડા કાગળની બનાવેલી એ સંગ્રહસ્થાનમાં મૂકેલી છે. એ સ્લેટો પડીને ભાગી જવાની ધાસ્તી રહેતી નથી. આપણી

સાધારણ રંગો તેમજ ઉપની જાતની કાગળની સ્લેટપર લખેલુ ભુસવા માટે ચામડાના નાના કટકા ભીની લીધેલા છે જેથી વગર પાણીએ એ બને જાતની સ્લેટ જલદી સાફ થઈ શકે છે.

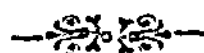
૩

હિસાબ સહેલાઈથી શીખવવાની કળાઓ.

કેળવણી ખાતાને લગતા સંગ્રહસ્થાનમા સેનાપના ગણિત શાસ્ત્રના સંબંધમા કામમા આવતા પદાર્થોના વર્ણનનો એક અગત્યનો ભાગ ગયા અંકમા સમાવ્યો હતો તેજ વિષયના બાકીનુ વર્ણન આજના અંકમા શરૂ કરીએ છીએ

હિસાબ શીખવવાની બારીક અને તે સાથ બાળકને બરાબર સમજે એવી ઘણીક યુક્તિઓનુ વર્ણન ગયા અંકમા આપ્યુ છે હવે બાળના એ બાબતના જ્ઞાનની પરીક્ષા લેવાની એક અછી યુક્તિ જે વિલાયતમા દાખલ કરી છે તે હિંદુસ્તાનની યુનિવરસીટીઓને નકલ કરવા જોગ છે યુનીવરસીટીની પરીક્ષાઓમા ગમે એવી ચોકસાઈ છતા આળસુ અને અભણ છોકરાઓના ફતેહમંદ નીવડવાના દાખલાથી આપણે અજાણ્યા નથી મુંબાઈની યુનીવરસીટીની પરીક્ષા ઘણી શકત છતા ન વાંચેલા વિદ્યાર્થિઓ કેમ ફતેહમંદ નીવડે છે તેના ઘણાક કારણો અટકળી શકાય છે અને તેમાનુ મુખ્ય એક કે ઉમેદવારોની બેઠકો એક બીજાની નજદીક હોવાને લીધે એક બીજાને કહેવાની જોગવાઈ મળી શકે છે. એવી રીતે પાસ થવાની ઉમેદ રાખતા વિદ્યાર્થિઓને ફાવતા અટકાવવાને યૂરોપમા પરીક્ષકોને માટે એક અછી યુક્તિ શોધી કહાડી છે. એ યુક્તિ જેમ યુનીવરસીટીની પરીક્ષામા તેમજ સ્કૂલોની છ માસીક અને વાર્ષિક પરીક્ષામા દાખલ કરવા જોગ છે આપણા કેળવણીખાતામા ગુજરાતીની કેળવણી આપવા માટે છ ધોરણ અને ઇંગ્રજીને માટે સાત ધોરણ મુકરર કરેલા છે. એ દરેક ધોરણમા દર વર્ષે પરીક્ષા લેવામા આવે છે એ પરીક્ષામા દરેક ધોરણ પ્રમાણે તે ધોરણને લગતી બાબતોના એક સરખા સવાલોના પત્રો તે ધોરણના સઘળા ઉમેદવારોને આપવામા આવે છે પણ યૂરોપમા સઘળા વિદ્યાર્થિઓના સવાલ પત્રો એક સરખા હોતા નથી જેમકે એક

ચોક્કસ ધોરણની પરીક્ષામાં ત્રીરાશી, પંચરાશી, અપૂર્ણાંક, તથા સાદા-વ્યાજના દાખલા આપવાના છે એ બાબતના સવાલના સોથી બસેં કાગળ છાપવામાં આવેછે તે સઘળા કારડોમાં સ્વાલોના આંકડા તથા સ્વાલનું રૂપ જાદું જાદું હોયછે. તોપણ સ્વાલોની અઘરાઈ અથવા સેહલાઇમાં તે સર્વે ઘણાખરા એક સરખા હોયછે. આવા પચાસથી સો કારડોના સેંકડો પાકિટો પરીક્ષાઓ માટે છપાયછે. જો કે ઘણી મોટી સંખ્યામાં સ્વાલો તથા તેના જવાબો શરૂઆતમાં એક વખત તૈયાર કરવા પડેછે પણ પાછળથી તેની કારડો દર વરસે ચાલી શકે છે. જો એક ઉમેદવાર તે સઘળા કારડોના સ્વાલના જવાબ પરીક્ષાના આગમચથી કરી રાખેછે, તો શીખવાનો નિયમ તે પાર પડેછે કારણ કે સો કારડમાંથી તેને નવસોથી હજાર દાખલા કરવા પડેછે જેથી તે આપોઆપ તે ધોરણના હિસાબ શીખી શકેછે. આ ગોઠવણથી પરીક્ષામાં બે નજદીક બેઠેલા અથવા એક બીજાથી થોડે છેટે આવેલા ઉમેદવારોને એક સરખા સ્વાલના પત્રો મળી શકતા નથી, જેથી એક બીજામાંથી જવાબની નકલ કરવાની જોગવાઇ તેઓને મળતી નથી, અને તે સાથે તેઓના જ્ઞાનનું તોલ કરવાને પરીક્ષકોને બની શકેછે. હિસાબના સંબંધમાં જે આ પ્રમાણે જૂદા જૂદા સ્વાલના કારડો છપાવવામાં આવેછે. એમ નથી. પણ વ્યાકરણ, ભુગોળ, તવારીખ, પત્રોને સર્વ બાબતો માટે તેવા કારડો વાપરવામાં આવેછે. ઉપલા સંગ્રહસ્થાનમાં હિસાબને લગતા સ્વાલના કારડોની સંખ્યા બંધ પાકીટો સાથે વ્યાકરણને લગતા સવાલના કારડોના કેટલાક નમુના છે.

सारसंग्रह.

કચ્છહતેસની ખબરો.

આ સાલમાં કચ્છમાં કેળવણીનો સારો ફેલાવો થયો છે. નવી સ્કુલો કન્યાશાળાઓ અને નાઈટ સ્કૂલો ઉઘડી છે. સ્કુલને વાસ્તે નવાં મકાનો બંધાયાં છે. સંસ્કૃત શાળાઓમાં પણ વધારો થયો છે. રાવબાહાદુર મણીભાઈ જસભાઈ કચ્છના દિવાનજી સાહેબની નિમેબાનીથી રા. રા. દલપતરામ પ્રાણજીવન ખખ્ખર, કચ્છ કેળવણી ખાતાના એજ્યુકેશનલ ઇન્સ્પે-

કટર સાહેબના પરિશ્રમનુ આ ફળછે, તેમા આ ગામને માટે શેઠ ડુગરશી મોરારજીએ રૂ ૧૫૦૦૦ પનર હજાર ઉપરાત ખર્ચ કરી સ્કુલને માટે ભવ્ય અને સુશોભિત મકાન ચણાવી આપ્યુ નાઇટ સ્કુલ સ્થપાઈ અને પુસ્તક શાળાએ જન્મ લીધો આવા સાર્વજનિક કામો બહુ લાભકારક છે

પંજાબમા દુકાળની વાસ્તી—પંજાબ પ્રાતમા રોહટાક, હીસાર અને ગુરસામા ઓછો વરસાદ પડવાથી પાક તદન નિષ્ફળ ગયો છે તેથી દુકાળની ધાસ્તી છે. તેટલા માટે બાધ કામો ઉઘાડવા સારુ નામદાર સરકારે અત્યારથી ગોઠવણ કરવા માડી છ

નિનગીરી ખાતે રૂઈનાન બનાવવાનુ કારખાનુ.—માદ્રાસના ખાણ ગીઓ અને ઢાલોનુ જે કોઇનાન બને છે તેને ઇગ્લાડ ખાતે મોકલતા ઘણો ખરચ લાગે છે તેટના સારુ નીનગીરી ખાતે રૂઇનાન બનાવવાનુ સરકાર તરફથી એક કારખાનુ કહાડવામા આવનાર છે. એમા ખાનગી વેપારીઓનુ પણ કામ કરી આપવામા આવશે

રા. બા કેરોલક્ષ્મણનું મરણ—ગણીત શાસ્ત્રના પ્રોફેસર રા બા. કેરોલક્ષ્મણ જે તા ૧૯ મી માર્ચને રોજ પાછલા પહોરે પોતાની ૬૬ વરસની ઉમરે પુણા ખાતે મરણ પામ્યા છ. તેમના મરણની ખબર ફેલાતા ને વાર સેંકડો લોકો મરનારને ઘેર એકઠા મળ્યા હતા. સઘળી જાહેર ઓફીસો અને ખાતા તેમજ દેશીમનરનો કેટલેક ભાગ બધ કરવામા આવ્યો હતો. મરનારની લાસને સ્મશાનમા લઇજતી વખતે ૧૦૦૦ માણસનુ ટોળુ થયુ હતુ. ચેહ ખડકના આગમચ મી. કુતેએ એક ટુંકુ પણ અસરકારક ભાષણ કર્યું હતુ ત્યાર પછી સઘળા લોકો વીખેરાઈ ગયા હતા મરનાર પ્રોફેસરે પહેલ વહેલા ૩૦ પોના પગારથી નોકરી કરવા માડી હતી. અને ધીમે ધીમે તે રૂ ૧૫૦૦) ની પગારની પાયરીએ ચડ્યા હતા.

કોલાપુરના રાજાને દત્તક કરવાની ચલવી ક્રીયા—તા ૧૭ મી માર્ચને સવારના સાત વાગતે તોપોની સલામતીની વચ્ચે કરવામા આવી હતી. ત્યાર બાદ નવા રાજા યશવતરાવને સાહુ છત્રપતિનુ નામ આપવામા આવ્યુ હતુ

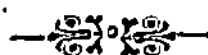
હિદુસ્તાનના સોના રૂપાના દાગીનાઓ—વિલાયત ખાતે આયાત

થતી વેળા જે જગાત લેવામાં આવેછે તે કાહાડી નાંખવાની અરજ કરવા માટે એક ડેપ્યુટેશન. ચાંલડરસને મળવા ગયું હતું તેને તેણે ઉતર દીધોછે કે આ જગાત કાહાડી નાંખવા સંબંધી તે કશી ઉમેદ આપતો નથી.

અફ્ગાનીસ્તાનની આથમણી દીશા અને વાવ્ય ખુણા તર્ફની સરેહદની તપાસ કરવા માટે એક લશ્કરી કમીશન હેરાત ખાતે મોકલવાની લંડનની ઈંડીયન કાઉન્સાલે ભલામણ કરી છે. અને તે હિંદી સરકારે પસંદ કીધીછે. કહેછે કે આ વખતે અફ્ગાનીસ્તાનનો અમીર પોતાને બ્રીટીશ સરકાર તર્ફથી મળતા લવાજમમાં વધારો કરી માગશે.

નીમક હલાલ નોકર—તા. ૨૬ મી માર્ચ સને ૧૮૮૪ એ નડીઆદના સ્ટેશન આગળ એક પોઇન્ટસમેન ગુડસ્ટ્રેનને પાટા બદલાવા સારૂ ઊભો હતો તે વખતે તેને પગે એક સાપેચૂડ ભરવી તોપણ તેણે જરા પણ ચસ્કાવિના ટ્રેનને વળાવી! કેવો નીમક હલાલ નોકર!

વાલનટીયરો પાછળ થનારો ખરચ—ચાલુ સરકારી નવા વર્ષમાં હિંદુસ્તાનની સરકારને હિંદુસ્તાન માહેલા ૧૨૦૦૦ વાલનટીયરો પાછળ રૂ૬૧૫૦૦૦ નો ખરચ થનાર છે. એ શિવાય સરકાર દારૂગોળો અને હથીયાર આપશે તેનો ખરચ તો જૂદો.

निशाळोना इनाम पत्रक.

प्रांत કચ્છ.

જા. નં. ૧૫૫૪. ૨૩–૩–૮૩.

વીઝાણ—ઠકર ધારસી નાનજી તથા લવજી વસનજીએ રૂ૧ાા છોકરીઓને તથા રૂરાા મહેતાજી ને. નળીઆના મ્યુનિસિપાલ ઇન્સ્પેકટર ખોજા ઇબ્રાહીમ જાલુએ રૂ૧ા મીઠાઈ—નાગ્રેચા. કુંઅરશ્રી નોધણજીએ રૂ૦–૪–૬ સાકર વહેંચી કુંવરશ્રી પાંચાજીને ઘેર પુત્ર પ્રસવાથી રૂ૦–૫–૦ મીઠાઈ—અંગીઆ. ખુદાવંત હજુર સાહેબની સ્વારી અત્રે પધારતાં રૂ૮) ચોપડીઓ રૂ૫) મહેતાજીને પાઘડી પીરશ્રી હરીનાથજીએ રૂ૧) ચોપડીઓ ભંડારીઆ સુતાર રગનાથજીએ રૂ૧ા મીઠાઈ વકીલ કલ્યાણજી કસ્તુરે રૂ૧)

મીઠાઈ—ગુંદીઆળી. સુંદરદાસ રાઘવજીએ ૩૧) મીઠાઈ મહેતાજી રણછોડ જાદવજીએ ૩૦—૮—૦ મીઠાઈ, ઠા. રણછોડદાસે ૨॥ મીઠાઈ રા. રાજારામે ૩॥ ઇનામ—ભુજ મોહમેડન. સ્કૂ. એક ગ્રહસ્થે પોતાને ત્યાં પુત્રનો જન્મ થવાથી ૩૨) મીઠાઇ—મેમણ. હાસમ ઇબ્રાહીમે પોતાના છોકરાએ કુરાન પુરો કર્યો તેની ખુસાલીમાં ૭૧) મીઠાઈ મકી નુરમહમદે પોતાના છોકરાએ કયામેતરી પુરી કર્યા તેની ખુશાલીમા ૩૬) સાટાં વહેંચ્યા શેઠ ખોજા અમરૂના ધીનાણીએ પોતાનો છોકરો પહેલી ચોપડીમા ચડ્યો તેની ખુશાલીમા ૭૬) મીઠાઈ મેમણ આદમ તારમહમદે ૩૨) મેમણ હાસમ તારમહમદે ૨૬॥ મીઠાઈ—ભુજપગ. દ. ગૂ. નિ. માંડવીના શા. પ્રેમચંદ આણંદજીએ છોકરાઓની પરીક્ષા લેઈ ૨॥ મીઠાઈ શા. ભાણજી ગોપાલજી ૨॥ શાકર શા. તેજપાળ ઉકેડાણીએ પોતાની ડોશીના દહાડા સમએ ૨॥ ના લાડવા વહેંચ્યા શા. નાનજી જાવડે પોતાના છોકરાને નિશાળે બેસાડી ૨॥ શાકર તથા ૨ાા મહેતાજીને પાઘડી—નારણપરની ગૂ. નિ. પોલીસ કમીશનર રા. રા. જેશંકર નરશીરામે ૩૧) મીઠાઈ મે. રા. રા. રેવિન્યુ કમીશનર સાહેબ પધાર્યા તે વખતે બ્રહ્મચાર્યજીએ ૩૧) નાપેડા બ્રહ્મચાર્યજી કૃષ્ણદાસજી તથા મહાજન ભેળા મળી ૩૧૬) ના પુર્ણપોડી તથા ૩૬) મીઠાઈ ૩૭) મહેતાજીને પાઘડી—લાકડીયા ગૂ. નિ. રાપરના ડાકટર પીરજીનત અલીપ્યાર મહમદ સ્કુલમાં ૩॥ ની મીઠાઈ ખોજા કાનજી લાલજીએ ૨૦ દાળીયા ખોજા ભાણજીએ ૨૦ નાદાળીઆ લાકડીઆ સમપાસ્ટ માસ્તરે ચેકુજીએ ૨૦॥ ના પતાસા નંદુ નાથા લખમણની વિધવાએ ૩૬) કાજુ વહેંચ્યાં. માનીટર પરશોતમ પાનાચંદ ૨૧૨) ના પતાસાં—અંગવાણીની ગૂ. નિ. ઠાકોરશ્રી વેરસનજીએ ૩૧૨) રૂમાલ તથા મીઠાઈ મહેતાજીને પાઘડી ૩૮) ની મે. પોલીટીકાલ એજંટ ફિલિપ સાહેબ સ્કુલમાં પધારી ૨૨) ની મીઠાઈ તથા મહેતાજીને પાઘડી આપી. વાર્ષિક પરિક્ષા વખતે રોહાના ઠાકોર વેરસનજી તરફથી ૩૬) ઇનામ વહેંચ્યું—કોઠારા કન્યાશાળા. અત્રેના રાજગર જેઠા પુંજા તથા કેશવજી શિવજીએ ૩૮) ના પતાસા ઠા. જાદવજી થારે આણીએ પોતાની દીકરીનું લગન કર્યું તેની ખુશાલીમા દાળભાતને શીરાનું જમણ જમાડ્યું તથા પ-

ભાશંકર માધવજીએ છોકરીઓની પરીક્ષા લઈ રૂ૦ાા .મીઠાઈ—માધાપર. ખુદાવંદ હજુર સાહેબ, જામ પોલીટીકલ ગુડફેલા સાહેબે રૂરાા ની મીઠાઇના આપ્યા. ખોજા ધાણીઆ કોરજી રૂ૦ ખોજા આસર રવજીએ રૂ૦ાા કુંભાર માંડણ જીવાણી રૂ૧, ખોજા રવજી મીમદાણી રૂ૧) કુંભાર વસરામ રૂરાા મીઠાઈ વહેંચી—કોઠારા ગૂ. નિ. મેહેરબાન પોસ્ટ સુપ્રિન્ટેન્ડેન્ટ ચંદુલાલ સાહેબે રૂ૦ાા મીઠાઈ તથા પહેલા વર્ગના છોકરાને રૂમાલ ૧ આપ્યો, બાટીઆ ઉકેડા ખેતશી હસ્તે ઈબજી. ઉકડાએ રૂ૨૪) રૂમાલ દરેક છોકરાને આપ્યા. રૂ૫) મેહેતાજીને પાઘડી તથા ખેસના આપ્યા. રૂ૧) આસિસ્ટંટને રૂ૧-૨-૦ પતાસાં રૂ૦ાા સ્લેટપેન છોકરાઓને આપી.—નળીયાની ગૂ. નિ. ગોરજી ભાણજી સ્કુલચંદજીએ પોતાના ચેલાને નિશાળે બેસાડી રૂરાા ની મીઠાઈ રૂ૨-૧૦-૦ મેહેતાજીને પાઘડી રૂ૦ાા મોનીટર તથા વાર્ષીક પરીક્ષા વખતે રૂ૨૭) ઇનામ તથા મહાજને રૂ૧ાા મીઠાઈ, વીઞાણાના શેઠ સુંદરદાસ જાદવજી તરફથી ચોપડીઓ રૂ૨ાા તથા રૂ૧ાા મીઠાઈ તથા રૂ૦ાા મેહેતાજીને પાઘડી. રા. બા. દીવાનજી સાહેબ સ્કુલમાં પધાર્યા તે વખતે રા. થાણદાર વગેરે મળી રૂ૧ા ની ચોપડીઓ રૂ ૧ ની મીઠાઈ. રૂ૧ાા મેહેતાજીને પાઘડી રૂ૦ાા મોનીટરને રૂમાલનો. મે. પો. એ. સાહેબ પધારી છોકરાઓની પરીક્ષા લઈ મીઠાઈ વહેંચી.—નળીયા કંન્યાશાળા શેઠ કલ્યાણજી કેશવજીએ છોકરીઓને ચૂંદડી રૂ૪૦) તથા મીઠાઈ રૂ૫) મેહેતાજી તથા આસિસ્ટંટને પાઘડી રૂ૪) નળીઆના પોષ્ટમાસ્તર શંકરજી નારણજીએ ચોપડીઓ. રૂ૨ા તથા રૂ૧) પતાસાં વહેંચ્યાં. રા. બા. દીવાનજી સાહેબ સ્કુલમાં પધાર્યા તે વખતે શા. કેશવજી લાધાએ રૂ૫) રૂમાલ તથા મેહેતાજી અને આસિસ્ટંટને પાઘડી રૂ૩) તેરાના પીરશ્રી બાવામીઆંએ રૂ૪)નાં પતાસાં ઠા. દામોદર મોનજીએ કોરી ૧૦ ની ચૂંનડીઓ. નાનજી જીવરાજે રૂ૨)ની મીઠાઈ. સોની માણેકચંદ જીવરામે રૂરાા ની ચોપડીઓ ગામ શ્રી વાંકુના શા. ભારમલ રતનશીએ, ગૂજરાતનો નકશો એક આપ્યો. શા. કેશવજી લખમશી, વેલજી પસાઇઆ, ઉકરડા રતનશી, ભીમશી જેઠા, અરજણ હીરજી, તથા કંન્યાશાળાના મેહેતાજી, કરમશી ચોપશી, નળીઆ મ્યુનિસિપાલ ઈન્સ્પેકટર ઈબ્રાહીમ અબુએ મળી રૂ૯)

ના લાડુ છોકરાઓને કોઠારા કંન્યાશાળાના મહેતાજી ચંત્રભૂજલાલજી તથા તથા શુકલ પેલાએ ૨ળા નાં પતાસાં વહેંચ્યાં. મે. પો. એ. ફિલિપ સાહેબે પધારી પહેલા વર્ગની છોકરીઓને રેશમી ચોલી તથા ચૂંદડીઓ તથા નીચલા વર્ગની છોકરીઓને મદ્રાસી છીટના રૂમાલ આપ્યા તથા મેહેતાજીને પાઘડી આપી. વાર્ષીક પરીક્ષા વખતે શેઠ ધનજીભાઈ લખમશીએ ૨૫) ના કમખા તથા ૨૨ા ના ઘાઘરા. ૨૧ા મીઠાઈ શેઠ લીલાધર વીસર તથા ખીમરાજ તરપાળ મળીને ૨૨ા ચૂંદડીઓ. ઠકર ગાંગજી લક્ષ્મીદાસે ૨. ૧ાા મીઠાઈ ભાટીઆ મહાજન તર્ફથી ૨૧ાા મીઠાઈ. ઠા. ધારશી વીરજીએ ૨ળા મીઠાઈ. ગુરૂજી દેવચંદ તથા બાણુજીએ ૨૧ા ની મીઠાઈ વહેંચી. જખૌ—વાર્ષિક પરીક્ષા વખતે દરબાર તરફથી ૨ ૧૩) ની ચોપડીઓ અને દરબારી નોકરો તથા મહાજન તર્ફથી ૨ ૨ાા ની મીઠાઈ. મેં. રાવસા. રેવીન્યુકમિસનર સાહેબ ૨ ૧ાા મીઠાઈ.—શપર વહિવટદારના સિરસ્તેદાર કેશવલાલ પીતાંબરે ૨ ૧) બુકો તથા પરિખ નારણજી પાનાચંદે ૨ળા ની દ્રાક્ષ.—સાંધાણ. બટ. મેઘજી દેવજીએ પોતાના દીકરાને નિશાળે બેસાડી ૨૧) મીઠાઈ તથા ૨ ૧ મહેતાજીને પાઘડીને.—મંજલ. ખોજા દાનુ રામજીએ તથા સોની કરમશી વિરચંદે ૨ળા ની સાકર.—ભુજ કંન્યાશાળા. મે. પોલીટીકાલ એજંટ ફીલીપ સાહેબ તથા તેની મડમ સાહેબ તથા રાવબહાદુર દિવાનજી સાહેબ મળીને ળા ૫ અધમણને પાંચશેર મીઠાઈ, જદાર્યાશામજીએ ૨૧ા ની મીઠાઈ. તથા શવજી પુરૂષોતમે કોરીપની મીઠાઈ—કોટડી કુંવર ગોડજીએ ૨ ળા ની મીઠાઈ તથા ઠ. જાદવજી પારખાએ ૨ ળા ની મીઠાઈ. તથા ભૂજના મુનશી હુસેનમીઆં અમીરમહમદ ૨૧) મીઠાઈ.—બિંદડા. મહાજનોએ મળી ૨૪) ની મીઠાઈ.—ફેડોઈ. રા. જટાશંકર સોમજીભાઈએ ૨૨) તથા ભીમા પૂંજાજીએ ૨૫) ઇનામ વેહેંચ્યું.—નખત્રાણા રો. રા. રે. કમિસનર સાહેબે ૨ ૫ા ની સાકર.—અંજાર. રો. રો. ઇજનેર સાહેબ સ્કુલમાં પધારી ૨ ૧ા ની મીઠાઈ.—મુ.રોહા. ઠ. રણછોડદાસ તુલશીદાસને ઘેર પૂત્રનો જન્મ થવાથી ૨ ૧ા મીઠાઈ—લખપત. રા. રા. રે. કમીશનર સાહેબે ૨ ૬) મીઠાઈ—મુંદ્રા કંન્યાશાળા. સોની અંગાર માવજીને ઘેર પુત્રનો જન્મ થવાથી ૨ ૧) પતાસાં, ૨ ૧) પુસ્તકો, ગુરૂજી નાનચંદ

ગોપાળજીએ રૂ ૧ કેળાં વહેંચ્યાં. માંડવી બંદરના દી. ખીમજી મૂળજીએ રૂ ૧।। ની મીઠાઈ શેઠ ખીમજી જેરામને ઘેર પુત્ર જન્મ્યાથી રૂ૩ ના પેંડા વહેંચ્યા. મહેતાજીને પાઘડીના.—ચાંબારી. પ્ર. ઠ. લાલજી કાનજીને ઘેર પુત્રનો જન્મ થવાથી રૂ૦।। મીઠાઈ.—જખઉ કન્યાશાળા. બાઈ. પ્રાણજી-વન કુંવરજીએ રૂ ૧) વાર્ષિક પરિક્ષા વખતે રૂ ૬) ઓઢણીઓ. રૂ ૮) ચોપડીઓ. રૂ ૧।।। મીઠાઈ. શેઠ ખીમજી જેરામને ઘેર પુત્રનો જન્મ થવાથી રૂ ૫) મીઠાઈ. રૂ ૪) મહેતાજીને પાઘડીના ને નોકરોને રૂ ૧) પાગડી હેડ-માસ્તર ચંત્રભૂજને ઘેર પુત્રનો જન્મ થવાથી રૂ૫। પતાસાં રૂ૦।।। ઓઢણીઓ વહેંચી.—એરજા ભૂજ વાણીઆવાડની નિશાળના પે. આસિસ્ટંટ હરજીવન્

લાલજીએ રૂ ૧) દ્રાક્ષ. આ ગામમાં આરજા થવાથી પટેલ ધનજી તથા બચાનજીએ ૦।। મીઠાઈ ખૂદાવંદ હજુર સાહેબો પધાર્યા તે વખતે છોકરાઓને રૂ ૬) મીઠાઈ અને રૂ ૧। ની મહેતાજીને પાઘડી આપી. શેઠ ખીમજી ચોપશીએ રૂ૦।। સાકર.—અંનારદ ગૂ. નિ. લાધએરી અને વાલજી પ્રાગજીએ રૂ ૨) પતાસાં. વાણીઆવાડની નિશાળના મહેતાજી શિવજી પુરશોતમે રૂ ૯) ઇનામ વેંહેચ્યું. રા. રાજારામ રામકૃષ્ણે રૂ ૭) ની ચોપડીઓ. તથા બુકસેલર અભવેશ્વરે રૂ ૫) ની ચોપડીઓ તથા રા. રા. ડાકટર સાહેબે રૂ ૨) મીઠાઈ, રા. રા. રે. કમિશ્નર સાહેબ પધાર્યા તે વખતે દાકટર સાહેબે રૂ ૬) ની મીઠાઈ તથા રા. રાજારામે રૂ ૧૨) પુસ્તકો તથા બુકસેલર અડવેશ્વર ચતુર્ભુજે રૂ ૭) નાં પુસ્તકો તથા ભાટીઆ ઠ. હરિદાસ કાનજી તરફથી રૂ ૨) ની મીઠાઈ.—માડવી ખલફાન સ્કૂલ. મુંદ્રાના શેઠ ખીમજી જેરામને ઘેર પુત્રનો જન્મ થવાથી છોકરાઓને રૂ ૧૨) મીઠાઈ. શેઠ લીલાધર દ્વારકાંદાસને ઘેર પુત્રનો જન્મ થવાથી છોકરાઓને પતાસાં વહેંચ્યાં.—માંડવી દ. ગૂ. નિ. વકીલ દેવજી જેઠા રૂ ૧-૨-૦ શેઠ ખીમજી જેરામને ઘેર પુત્રનો જન્મ થવાથી રૂ ૪) મહેતાજીને પાઘડી રૂ ૧। ત્રીજા આસિસ્ટંટોને રૂ૨) બે માનીટરોને રૂ ૧।।।) પહેલા આસિસ્ટંટને રૂ ૧) ત્રીજા

આસિસ્ટંટને રૂ૦।। નોકરોને અને છોકરાઓને મીઠાઈ ૧ મણ વહેંચી. સલાયા—અંગ્રેજી સ્કૂલના હેડમાસ્તર ચંત્રભુજને ઘેર પુત્રનો જન્મ થવાથી રૂ ૦।। પતાસાં. રા. વહીવટદાર વજેરામભાઈ, ફોજદાર દામોદરભાઈ તથા

મ્યુનિસિપાલ સેક્રેટરી વિગેરે પધાર્યા હતા તે વખતે આલમ નુરમહમદે નિશાળ સારૂ બાંક નં. ૮ કરાવી આપવા કબુલ થયા. અને રૂ ૧ાા ની મિઠાઈ છોકરાઓને રસાના તા. ૨૪-૩-૮૩

દલપતરામ પ્રાણજીવન ખખ્ખર.

એ. ઈ. ઓ. કચ્છ

પ્રાંત ઝાલાવાડ.

વાંટાવદર. શાહ ફુલચંદજી પાશવીર તરફથી.રૂ૧—ચરાડવા. નામદાર કેસરતારાસ હિંદુસ્તાનની મુસાફરી કરવા પધારતાં કોરી વીસની મીઠાઈ રૂ. ૩૦ કોરી મહેતાજીને પાઘડી—ગુજરવદી. શા. માણેકચંદ પાનાચંદ પોતાના દીકરાને નિશાળે બેસાડી રૂ૦ાા મીઠાઈ વેહેંચી.—લીંબડી કન્યાશાળા. મ્યુન કમિટીએ પધારી કન્યાઓને કપડાં સીવાડી આપ્યા. ૨૧૩-૩-૨.—હડાળા. રૂ૧ાા આ. વહીવટદાર સા તા. મેંબરોએ છોકરાને પાણી પાવા માટે. પરબ મંડાવી રૂ૧ાા તથા રૂ૧) મે. વીનાયકરાવ તરફથી ગરીબ છોકરાઓને ઇનામ વહેંચ્યુ.—ટોકરાળા. નિશાળનુ વાસ્તુ કરી મેહેરબાન પ્રેસીડેન્ટ સા. તા. મેંબરોએ રૂ૪) ની મીઠાઈ વેહેંચી. રૂ૧ાા મેહેતાજીને પાઘડી.—પાણશીણા કન્યાશાળા. રૂ૨) આ, બલેલ ફ્ફાફોજદારે તથા કારકુનોએ નિશાળમા પધારી પરીક્ષા લઈ મેહેરબાન ઠાકોર સાહેબ તરફથી રૂ૨)ની ચોટ વેહેંચ્યા.—વઢવાણ કન્યાશાળા. ગુંદીઆળાના તાલુકદાર કેશરસિંહજીએ ૩ ૫)ની ચોપડીઓ તા. રૂ૧) મીઠાઈ. ગઢડાની ન્યાયકોર્ટના કારકુન દેવશંકર આણંદજી તા. છોટાલાલ મુળજી તા. ગઢડા તાલુકા માસ્તરે મળી મીઠાઈ રૂ ૧) ની વેંહેચી.—નાગનેસ. રૂ ૧) મે. વહીવટદાર સા. સાકર તા. રૂ ૧) ડાકટર જગનનાથ રૂલજીએ પોતાને ત્યાં દીકરાનો જન્મ થવાથી રૂ૬) ની સાકર.—ઓડુ. કન આ. મગનુજ નાનુએ પોતાના દીકરાને નિશાળે બેસાડી સાકર તથા રૂ ૧ા શાહ કુંવરજી લાધાએ પોતાના પડગ ઉતરાવી દેખતા થયા તેની ખુશાલીમા સાકર વેંહેચી.—રામપુરા. આ. વહીવટદાર સા. તથા તેમના કારકુનેએ ચોપડીઓ તથા સાકર વેંહેચી—ખારવા. રૂ૫) મે. નામદાર ઠાકોર સાહેબનુ પધારવુ થતા ચોપડીએ

તથા મીઠાઈ. ૨ા નિશાળનું વાસ્તુ કરી પટેલોએ ગામ ખાતેથી મીઠાઈ વેહેચી.—એમકા. મીઠાઈ પટેલ કાનજી તથા કલ્યાણજી તથા રામ તરફથી. —કલમ. મેહેતાજી કાનજી ચતુરે નિશાળીઆની પ્રીતિપિંદમંભ્યાસ તરફ વધારવા સારૂ ચોપડીઓ વેહેચી.—નારીચાણું. સાકર મજકુરે ગામની ગરાશીઆ તરફથી વારશીક પરીક્ષા વખત વેહેચી.—સુરેલ. જરીફ જયચંદ મુળજીએ નિશાળમાં પધારી ચોપડીઓનું ઇનામ વેહેચ્યું.—જંરપલા—મજકુરના કામદા રણછોડલાલ પરભુદાસે મીઠાઈ વેહેચી.—આણંદપુર. સાકર મેહેરબાન ચોટીલાના થાણદારે નિશાળમાં પધારી સાકર વેહેચી.—વવાણી કન્યાશાળા. અહીંના દરબારમાંથી કુંવરી શ્રી મયા કુંવરબાને તા. ૧૬-૫-૮૩ ને રોજ નિશાળે બેસાડ્યાં ત્યારે રૂ ૭-૧૫-૦ પાઘડીઓ ત્રણ મેહેતાજી તથા પે. આસી. તથા બીજા આસીસ્ટંટને ત્રીજા આસીસ્ટંટને ૨૨-૧૩-૦ નું ધુરેચોળું આપ્યું. જીવણ શીક્ષકને ૨૨) રોકડા સાડલાના કહીને આપ્યા તા. ૨૧) મેહેતાજીને રોકડો આપ્યો તા. ૨૯-૨-૦ ની સાકર તથા દ્રાક્ષ મળી મણ ૧ાા કન્યાઓને મીઠાઇ વેહેંચી. વઢવાણ પ્રાં. નં. ૧ લો—૨૨) મીઠાઈ શા. છગન ઝુંઝાને ત્યાં દીકરાનો જન્મ થવાથી છોકરાઓને મીઠાઈ વેહેંચી.—સદર કન્યાશાળા. ૨૧) મુંબાઈના શેઠ જીવરાજ બાલુની કન્યાશાળાના હેડમાસ્તર મણીશંકર માહાનંદે નિશાળમાં પધારી ૨૧)ની મીઠાઈ વેહેંચી. તથા વઢવાણના રેહીશ પાઠક જદુરામ કાશીરામે નિશાળમાં પધારી ચોપડીઓ તા. મીઠાઈ મળી કુલ ૨ ૪૦ નું આપ્યું.—ખોડુ. કચ્છ તાબાના ગામ મુદ્રાના શેઠ જયરામ રાવજીની તરફથી વજેશંકર જયશંકરે પધારી ૨૨) મીઠાઈ વેહેંચી.—આલોદ. વાર્ષિક પરીક્ષા વખતે ગામ લોક તરફથી ૨ા મીઠાઈ.—ઝીંઝલી. વાર્ષિક પરીક્ષા વખતે ગામલોક તરફથી ૨ાા મીઠાઈ. વઢવાણ શેહેર તા. ૧૧ જુલાઈ સન ૧૮૮૩—કોઠ. ત્યાંના જામીદાર તથા મેહેતાજીએ થઇને ૨ાા મીઠાઈ વેહેંચી.—ગુજરવદી. બજાણાના આજમ કારભારી સાહેબે ૨૧) સાકર.—વઢવાણ મુખ્ય. મેહેરબાન ઠાકોર સાહેબની જન્મગાંઠને દીવસે ૨ ૧૦) મીઠાઈ ૨૭) ના ચીત્ર તકતા વીગેરે તેમના માતુશ્રી તરફથી.—સદર પ્રાંચ. નં. ૨ મેહેરબાન ઠાકોર સાહેબની જન્મગાંઠને દીવશે તેમના માતુશ્રી બાઈ

શ્રી માજીરાજબા તરફથી રૂ૧૦ મીઠાઈ.—સદર કન્યાશાળા. રૂ૨) મીઠાઈ તથા રૂમાલ ઓનરેબલ રાજાગ જયતીરાવના ચીફ મેનેજર મેહેરબાન રામાસ્વામી તરફથી રૂ૨) મેહેરબાન ઠાકોર સાહેબની જન્મગાંઠને દીવશે તેમના માતુશ્રી બાઈ શ્રી માજીરાજબા તરફથી.—રામપુરા. પટેલ કુંભીમા જેઠા તરફથી રૂ૧) મીઠાઈ.—બાપોદરા. રૂ૨ાા મીઠાઈ તથા રૂમાલ શેઠ વધા રતનશીને ત્યાં દીકરાનો જન્મ થવાથી તેની ખુશાલીમાં.—સાયલા.

રૂ૧૧) મીઠાઈ તથા રૂમાલ મેહેરબાન પ્રાંતના સાહેબ પધારતાં સાયલાના મેહેરબાન દરબાર શ્રી તરફથી.—સરા. રૂ૧ાા મીઠાઈ શા. લવજી હીરાણી તરફથી.—મુળી. રૂ૨) મીઠાઈ મેહેરબાન ઠાકોર સાહેબ તરફથી. મેહેરબાન રાવબહાદુર ગોપાળજીભાઈએ નિશાળની "વીઝીટ" કરી ત્યારે.—બજાણા રૂ૬-૪-૦ ની મીઠાઈ ચોપડીયો વીગેરે મેહેરબાન દરબારશ્રી તરફથી વાર્ષિક પરીક્ષા વખત તથા રૂ૧ાા રાજશ્રી હીમતરામ જગજીવનદાસ તરફથી મીઠાઈ.—અખીઆણા. રૂ૭ાા ની મીઠાઈ વાર્ષિક પરીક્ષા વખતે ગામ ખાતેથી રૂ૭ાા આ. કારભારી સાહેબ તરફથી રૂ૭ ગરીબ છોકરાને સ્લેટો.

—સેદલા. રૂ૨-૧૫-૩ મીઠાઈ આજમ બજાણાના કારભારી સાહેબ માણેકચંદભાઈ તરફથી.—આદરીઆણા. રૂ૧) મીઠાઈ વાર્ષિક પરીક્ષા વખત શા. મગનચંદ લક્ષ્મીચંદ તરફથી.—વડગામ. રૂ૪) મીઠાઈ તથા રૂમાલ વાર્ષિક પરીક્ષા વખત મહાજન તરફથી.—કરમડ. કરમડના તાલુકદાર રાણાશ્રી દાદુભા બાપુભા તરફથી રૂ૧૨ાા મીઠાઈ તા. કપડાના તાકા બે. રૂ૧) જાડેજાશ્રી રૂપબાઈ તરફથી રૂ૧) પરમાર રવા તરફથી રૂ૧) ઠકર મોતીચંદ અમરશી રૂ૧) સોની છગન ગણેશ મીઠાઈ.—

માથક— સ્કુલ કમીટીના પ્રેસીડેન્ટ રાણાશ્રી હરીસીંગજી તરફથ રૂ૧) કુંવરશ્રી નારસંગજી તા. કુંવરશ્રી બાપુભા તરફથી રૂ૩) મીઠાઈ—ગુજરવદી. ચોપડીઓ વીગેરે આજમ મેહે. સરદાર નાનામીઆએ પરીક્ષા લઈ વેહેંચ્યું રૂ૩ાા મીઠાઈ—પાણશીણા. તથા રૂમાલ બલોલ ટપાકારકુન વીગેરે રૂ૧) મીઠાઈ—મદર કન્યાશાળા. ચુંદડી તા. છીટ. બલોલ ટપા કારકુન. રૂ૮) —નાગનેશ. કંટ્રાકટર બેહેચરલાલ ચોવલાલે પરીક્ષા લઈ વેહેંચ્યા રૂ૧) મીઠાઈ—ખોશીવાદ.—રૂ૦-૭-૦ મેહેરબાન રા. બા. ગોપાળજી ભાઈએ પ-

રીક્ષા લઇ મીઠાઈ તા. મ્હે. ઠાકોર સાહેબે રૂ ૬)ના રૂમાલ મીઠાઈ—ક્ષીસાપુર. પટેલ કાનજી વાલજી તરફથી રૂ૦ાા મીઠાઇ—બજાણા. મ્હે. પ્રાંતના સાહેબ પધારતાં રૂ૧૦) ના રૂમાલ રૂ૩ મીઠાઈ દરબારશ્રી તરફથી તા. રૂ૧) રાજકોટના આ. કારભારી સાહેબ મોતીચંદભાઇએ મીઠાઈ તા. રાજકોટના પારેખ મુળચંદભાઇએ રૂ૧) ખજુર—અખીઆણા. રાજકોટના કારભારી સાહેબે પરીક્ષા લઇ વેહેંચી રૂ૧) મીઠાઈ—વાણોદ. મ્હે. પ્રાંતના સાહેબ પધારતાં તાલુકદાર તરફથી મીઠાઇ તા. રૂમાલ ચોપડીઓ રૂ૧૮–૪–૯ મ્હેતાજીને રૂ૫) પાઘડીના—કલાડા. સીપાઈ મોહોબતખાં હેમતખાંને વાર્ષિક પરીક્ષા વખતે—પાળીઆદ. શાકર દશાડાના કામદાર ગોવીંદજી શંકરજીની જાન અહીં આવતાં તેમણે શાકર વેહેંચી રૂ૧) શાકર—ધ્રાંગધ્રાં કન્યાશાળા. આજમ હેડમાસ્તર જીવણલાલભાઇએ પધારી વેહેંચી રૂ૧) મીઠાઈ—માળોદ. મજકુર ગામની સ્કુલ કમીટીના મેંબર સોની ટોકર કુંવરજીએ પોતાનો દીકરો પરણાવ્યો તેની ખુશાલીમાં તમામ નિશાળીઆઓને જમાડ્યા—દીગસર. રૂ૫) વડોદરાના વૈદ્ય છોટાલાલ હરનાથ તરફથી રૂ૧ રાધણપુરના મ્હેતા જગજીવન તરફથી રૂ૧) વડોદરાના વકીલ ધોરજલાલભાઈ તરફથી મીઠાઈ—ધાંધલપુર. પાળીઆદથી કાકીની જાન આવતાં તેમના કામદાર કાળીદાસ ભુરા તા. છગન હરીચંદ તથા જગજીવન પુરૂષોત્તમ તરફથી પરીક્ષા લઇને રૂ૧) શાકર.

મુકામ રાજકોટ તા. ૧૬ કૃષ્ણલાલ ગોવિંદલાલ.

એપ્રિલ સને ૧૮૮૩, ભરૂચ વિ.સબ. ડે. એજ્યુ. ઇ. પ્રાંત ઝાલાવાડ. ભરૂચની ગામઠી નિશાળ લલુભાઇના ચકલામાંની—રાવસાહેબ પેટલાદના મુનસફ પરમાનંદદાસ ભોળાભાઈના ચીરણજીવી ઇચ્છાલાલ પરમાનંદદાસ રૂ ૭) ચોપડીઓ.—આછોદ. ગુલાબચંદ કપુરચંદ કમીટીના મેમ્બરોએ રૂ ૧) મીઠાઈ.—અંકલેશ્વર કન્યાશાળા. દામોદરદાસ કસનદાસ રૂ ૨) ચોપડી તથા મીઠાઈ.—દોરા. બાપુ નારણ રૂ૧) પા. ઇશ્વર નારણ ઉછરાતદાર રૂ. ૧) ટલાટી નગીનદાસ જયુભાઈ રૂ ૧) પા. પરસોતમદાસ રૂ૧) પા. ઉકાશંકર રૂ ૧) ભગવાન નાગર રૂ ૧) દરૂબાઈ રૂ ાા પા. નાથા જીબાઈ રૂ ાા ધમણાદના ઠાકોર રાજાણસીંગ રામશીંગ રૂ ાા પા. ખુશાલ મેઘર રૂ ાા

ગુજરાતશાળાપત્ર.

GUJARAT SCHOOL-PAPER

JUNE 1884.

પુસ્તક ૨૩ મું. જુન. અંક ૬ ઠો.

મેં'તાજી બહુ મોટું તુજ નામ તેમ છે કામ;-
કર ખંતે મન ક્ષેત્રની, ખરી ખેતી ધરી હામ

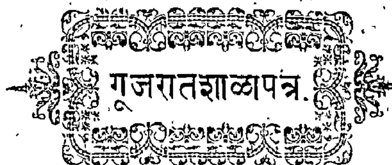

(કેળવણી ખાતાના હુકમથી)

अमदावादमां

માગાની હવેલીમધ્યે યુનાઇટેડ પ્રિન્ટિંગ અને જનરલ એજન્સી કંપની "લિમિટેડ"ના પ્રેસમાં રણછોડલાલ ગંગારામે છાપી પ્રગટ કર્યું

મૂલ્ય { રૂ૧) વરસનો આગાઉથી. / ૩૦)= છૂટક એક અંકના } ટપાલ ખર્ચ જુદું.

પુસ્તક ૨૩ મું. જુન. સન ૧૮૮૪. અંક ૬ ઠો.

ઇંગ્રેજલોકનો સંક્ષિપ્ત ઇતિહાસ.

પ્રકરણ ૧૯મું. સૈન્યસત્તાકરાજ્ય. ઇ. સ. ૧૬૪૯ થી ૧૬૬૦ સુધી.

રાજ્યવ્યવસ્થાપત્રકમાં પાર્લામેંટ બોલાવવાના નિયમ આ પ્રમાણે મુકરર કર્યા હતા.કાથોલિક અને ટૂરીઓ એટલે જેમણે રાજ પક્ષે રહીને લડાઈ કરી હોય તે,સિવાય એ બે સઘળાને ચૂંટણીનો હક આપવો. વિશેષ હક કાઢી નાખવા, અને ૨૦૦ પૌંડની સ્થાવર કે જંગમ મિલ્કત જેને હોય તે સઘળા ચૂંટણીમાં પોતાનો મત આપી શકે. જે ગામડાં ઉજાડ થયા ઉજાડ જેવાં થઈ ગયાં હતાં, અને જેને નષ્ટ કે ગજવાનાં ગામ કહેછે, તેની પાસેથી ચૂંટણીનો હક લઈ લેવો અને કેટલાં ગામો જે આ સમે મોટાં થઈ ગયાં હતા તેને તે આપવો.

આ ફેરફાર ઘણો ખરો તો જૂની પદ્ધતિમાં પસંદ કરવા લાયકજ સુધારો હતો. માનચેસ્ટર, લીડ્સ, હેલિફાક્સ વગેરે જે હાલ મોટાં ચૂંટણી સ્થળો ગણાયછે, અને જે આ સમે પણ સારી આબાદીપર આવેલાં હતાં, તેને ચૂંટણીનો હક મળ્યો એ કોઈ પણ નિષ્પક્ષપાતી માણસથી ગેરવાજબી કહેવાશે નહિ. તેમજ જે ગામમાં એકે છાપરૂં રહ્યું ન હોય, અથવા જ્યાં જમીનદારના દશ વીશ ખેડુતોજ હાલ રહેતા હોય, તેને ચૂંટણીમાં સામેલ રાખ્યા કરવું, એ પેલા જમીનદારને માત્ર રાજ્યમાં ગેરવાજબી સત્તા આપ્યા બરાબરજ હતું. નષ્ટ ગામડાં બાબતનો સુધારો આ

ધોરણેજ સવાસો વર્ષ પછી પ્રખ્યાત પિટે આરંભ્યો, અને આપણા કાળમાં તે અમલમાં આવ્યો છે.. પણ આ સમે તો લોકે આ વાજબી સુધારાને મોટો જુલમ ગણ્યો, અને પાછળથી મોટો વાંધો ઉઠ્યો કે આવી નવતર રીતે પાર્લામેંટ મળેલી તે દેશની પાર્લામેંટજ કહેવાય કેમ. પણ એ બધાનું મુખ્ય કારણ તો એજ કે આડે લાકડે આડો વેહ. બળાત્કારે કોઈ આપણું ભલું કરે, તોપણ તે સારૂં લાગતું નથી.

રાજ્યમંડળ આટલીજ વ્યવસ્થા કરીને બેસી રહ્યું હોય, તો તે વાજબી કહેવાત. રાજ્યરચના કેવા પ્રકારની કરવી તે આ નવી પાર્લામેંટનાજ ઠરાવ ઉપર રાખવું હતું. પણ તેમણે ધાર્યું કે એ પાર્લામેંટ મળે તે દરમ્યાન રાજ્ય ચલાવવાનુ ધોરણ તો જોઇએજ, અને મનમાં એમ પણ ખરૂં કે આપણે આપણને ફાવતી રાજ્યરચના એકવાર કરી મૂકવી એજ ઠીક.

આ રાજ્યરચનામાં ઠેરવ્યું કે ક્રામ્વેલ એની જીંદગી સુધીનો દેશરક્ષક થાય. દેશ રક્ષકે ૨૧ મંત્રી રાખવા, અને તેમની સલાહે રાજ્ય ચલાવવું. દેશરક્ષક મંત્રીઓને નીમે ખરો, પણ પછી તેમાંના કોઇની બરતર્ફી તો તે બધાની સંમતિથીજ થઈ શકે. તેમની મંજુરીવિના બીજા દેશોની સાથે સંધિવિગ્રહ તથા દેશમાં મોટા હોદ્દાની નીમણુંકો કરી શકાય નહિ. ત્રણ ત્રણ વર્ષે એણે નવી પાર્લામેંટ બોલાવવીજ, અને પાર્લામેંટની રજા વિના એનાથી ક્યારે પણ કર મૂકાય નહિ. કાયદા પાર્લામેંટની મંજુરીથીજ થાય, અને પાર્લામેંટનો કરેલો કાયદો દેશરક્ષક મંજુર ન રાખે, તોપણ તે ૨૦ દહાડા વીત્યા પછી મંજુરજ છે એમ ગણાય.

• આ રાજ્યરચના પણ વસ્તુતઃ જોવા જઈએ તો કાંઈ ખોટી નથી. જે જૂની પદ્ધતિ ઇંગ્રેજોને આટલી બધી પ્રિય હતી, તેનીજ એ નકલ છે. માત્ર અહિંયા રાજાને ઠેકાણે દેશરક્ષક એવો શબ્દ વાપર્યો છે. એકને અનેકની, એટલે, રાજાને પ્રજાની સત્તાનું સંમિશ્રણ, જે ઇંગ્રેજી રાજ્યરચનાનું ખાસ લક્ષણ, તે બરાબર એમાં જાળવી રાખેલું જણાય છે. જૂની પદ્ધતિ કરતાં જેટલો એમાં ફેર છે, તે સઘળો પ્રજાનાજ લાભનો છે. એકને સર્વોપરી સત્તા આપી પણ તેને એવો બાંધી લીધો કે તેનાથી લોક વિરુદ્ધ જઈ શકાય નહિ. શાસ્ત્રકાર (Legislative) ને શાસનકાર (Executive) નાં

કામ તદનજ જુદાં પાડી નાંખ્યાં, અને વિશેષ એ કે મુખ્ય સાસનકારનો અધિકાર મંત્રી મંડળના અપૂર્વ સત્તાથી મર્યાદિત અને ભયરહિત કરી મેલ્યો.

વળી, આ રાજ્યરચના આ સમે ઈંગ્લાંડમાં જે અતિ પર ગએલા બે ઉલટા મત ચાલતાં હતા તે બંનેનો વચલો માર્ગ હતો. હડહડતા પ્રજાસત્તાકીઓ અનેકનીજ સત્તા સ્થાપવાને તલપી રેહ્યા હતા, તેમજ હાલ દબાઈ ગએલા પણ લાગ આવે કૂદી પડવાને તત્પર થઈ રહેલા રાજભક્તો એકનીજ સત્તા ઉપર ફિદા હતા. અનેકની અમર્યાદિત સત્તા શી ખરાબી કરે છે, તે લાંબી પાર્લામેંટના ચરિત્રો ઉપરથી બરાબર સમજાય છે. એકની સત્તા તો, દુનિયાના તમામ ઇતિહાસો પોકારીને કહેછે, કે પૂરતા બંધનો વિના વિનાશકારીજ છેજ. પ્રજાનું સુખ એકને અનેકની સત્તાના યોગ્ય સંમિશ્રણમાંજ રહેલું છે. હાલ ઈંગ્લાંડનું રાજ્ય જૂદે નામે અને કાંઈક જૂદે આકારે પણ લગભગ આ વ્યવસ્થાપત્રકની મર્યાદાથીજ ચાલે છે, અને તેમ છે તોજ તે દુનિયાની રાજ્યપદ્ધતિઓમાં સર્વોત્તમ નીવડી શક્યું છે.

આવી રાજ્યરચના, ટુંકડો ઇતિહાસ કર્તા મેકાલી સમજાવે છે તેમ, ક્રામ્વેલે દેશહિતબુદ્ધિથીજ ઉપજાવી કાઢી, કે બીજા કેટલાક કહેછે તેમ, એની અંદરખાને મતલબ પોતાનો રાજ્યલોભ તૃપ્ત કરવાનીજ હતી, એ મુકરર કરવું બહુ મુશ્કેલ છે. અમે ધારીએ છઇએ કે એ બંને મતલબ ખરી. પણ આ વેળા ઈંગ્લાંડના લોકને તો એમજ લાગ્યું કે આ બધી ફકત રાજ્ય પચાવી પડવાની જુક્તિઓ છે, અને હવે પછી એણે પાર્લામેંટ સાથે જે વર્તણુક ચલાવી તે ઉપરથી તેને પૂરતો ટેકો મળ્યો.

પેહેલી પાર્લામેંટ ક્રામ્વેલે ઉપલી વ્યવસ્થાને અનુસરી બોલાવી, તેમાં તો એની ભાવના શુદ્ધ ને પ્રજાનું સ્વાતંત્ર્ય જાળવનારીજ જણાય છે. ચૂંટણી કરનારા ઉપર એણે કાંઈ પણ લાગવગ કે બળાત્કાર વાપર્યો નહિ, અને તેમ ન કર્યાની મોટી સાબીતી આ પાર્લામેંટ જાતેજ છે. ધર્મચુસ્ત પ્રેસ્બિટેરિયન તથા ઉચ્છંકળ પ્રજાસત્તાકી, જે બંને એના આ સમે હડહડતા દુશ્મનો થઈ રહ્યા હતા, તે આ પાર્લામેંટમાં બરપટ્ટે આવ્યા. તેમજ રાજપક્ષની છૂપી પણ જબ્બર લાગણીવાળા માણસોનીએ એમાં કાંઈ

ખોટ નહોતી. ટુંકામાં, ઇંગ્લાંડની ભિન્ન ભિન્ન વસ્તિને અનુસરતાજ એ સભાસદો હતા, અને જેને ખરી દેશની સ્વતંત્ર પાર્લામેંટ કહી શકાય તેજ એ હતી. એવી સ્વતંત્ર પાર્લામેંટ પહેલાં કોઈ પણ રાજાએ ભેગી કરી નહોતી.

આ સ્વતંત્ર પાર્લામેંટ આવી તુર્તજ પોતાનું સ્વતંત્રપણું બતાવવા લાગી. જેની રૂએતો તે ભેગી થઈ હતી, તેજ વ્યવસ્થાપત્ર કરવાનો મંત્રી મંડળને અખ્તીઆર નહોતો એવી તકરાર તેમણે મૂળ મંડાણમાં ઊઠાવી. ક્રામ્વેલે કહ્યું કે કાયદાની બારીકીનો એ કૂથલો તમે હાલ કોથળે ઘાલી મોટાં મોટાં સંધિવિગ્રહનાં તથા રાજ્ય વ્યવસ્થાનાં જે કામો ચડી ગયાં છે તેનો પહેલો નિકાલ આણો. પણ આ મમતી લોકે એને ગણકાર્યા નહિ. ત્યારે એણે હુકમ કર્યો કે "એક પુરૂષ ને પાર્લામેંટની" જે સંયુક્ત રાજ્યવ્યવસ્થા અમે ઠેરવી છે તે તો નહિજ ફેરવાય, અને નહિ ફેરવું એવી જે પ્રતિજ્ઞા લેશે તેનેજ હું પાર્લામેંટમાં બેસવા દઇશ. સોએક જણ સિવાય બાકીના બધા આ સરત કબુલ કરીને રહ્યા, પરંતુ તેઓ પણ એ વ્યવસ્થાપત્ર પાર્લામેંટ હસ્તક મંજુર થયા વિના કાયદેસર ગણાય નહિ એમ કહી, તેને કલમે કલમ લઈ ચુંથવા બેઠા, અને એનો નિકાલ આવતાં સુધી અસલની રીત પ્રમાણે નાણાં આપવાં બંધ કર્યાં. લશ્કર પગારને માટે ક્યારનું બૂમા બૂમ પાડી રહ્યું હતું. રાજપક્ષનાં બંડ પાછાં દેશમાં ઉઠવાની તૈયારી જણાઈ. પાર્લામેંટની આડાઇનુજ આ પરિણામ છે એમ ધારી, ક્રામ્વેલે ગુસ્સે થઈ તેને કાઢી મૂકી. (ઈ. સ. ૩૧ મી જાનેવારી ૧૬૫૫).

ક્રામ્વેલનું આ કામ જેવું આપખુદીનું તેવુંજ બેવકુફીનું હતું. જે બંડ ફિસાદોની એણે દહેશત રાખેલી, તે તો ઉલટાં ચોગણાં એના આ કૃત્યથી ઉઠ્યાં. એના જબરદસ્ત લશ્કરે તે ચપટીમાં સમાવી નાંખ્યાં એ ખરૂં, પણ હવેથી હું કાયદેસર રાજ્ય કરૂંછું એમ કહેવાનું એને બહાનું પણ રહ્યું નહિ, અને એના અમલે ઉઘાડું આપ અખ્તિઆરી અથવા લશ્કરી રાજ્યનું રૂપ પકડ્યું, કે જે જોઇને સઘળાની નજર રાજકુળ તરફ સ્વભાવિકપણે તણાઈ. બધાને લાગ્યું કે આંતો બકરી કાઢતાં ઊંટ પેઠું. રાજાનો આપ અખ્તિઆર રોકવાં જતાં આતો આપણે કેવળ આપ ખુદી બનેલા લશ્કરનાજ

હાથમાં ફસાઈ પડ્યા. એના કરતાં તો ચાર્લ્સ જેવાની આપ અખ્તિયારી પણ સારી એમ ઘણાને લાગવા માંડ્યું.

હવે જોવાનું એ રહ્યું છે કે આ લશ્કરી અમલ કેમ અને ક્યાં સુધી ચાલ્યો. ખરૂં પ્રજાસત્તાક રાજ્ય તો સમસ્ત પ્રજાની અભિરૂચિ વિના સ્થાપન થઇ શકે નહિજ એ વાત આપણે પાછળ વર્ણવેલા બનાવો ઉપરથી સાબીત થઈ ચૂકી.

લશ્કરી રાજ્ય હવે ઈંગ્લાંડમાં ક્રામ્વેલ ચલાવવા માંડ્યું. દેશના ૧૦ ભાગ પાડી અક્કેકા સેનાપતિના હવાલામાં તે સોંપી દીધા. એ સેનાપતિઓ શહેનશાહી સત્રાપની પેઠે ચાહે તેને પકડતા ને ચાહે તેને છોડતા. રાજ્યપક્ષવાળાને પ્રથમ કાયદાથી સામાન્ય માફી અપાઈ ચૂકેલી, તોપણ આ વખતે તેમની ઉપજ ઉપર ક્રામ્વેલે દશાંશ વેરો નાખ્યો. પોતાનાજ એક અખ્તિયારથી મરજીમાં આવે તેવા કર ઉઘરાવા માંડ્યા, અને એ કામ કાયદેસર નથી, એવી હામ્પડનની પેઠે એક જણે ફરીયાદી માંડી ત્યારે તેની તરફથી જે વકીલ થયો હતો તેને કિલ્લામાં મોકલાવી દીધો! આવા જુલમથી કાયર થઈ લોકે ચોપાનીયાંના આકારમાં ભારે પોકાર ઉઠાવી મૂક્યો. દરરોજ પોકાર પાડતાં સેંકડો નવાં નવાં ચોપાનીયાં નીકળવા લાગ્યાં. આ જોઈ આ પ્રજાસત્તાક રાજ્યે એવું એક છાપખાના ઉપર શખ્ત દેખરેખ રાખનારૂં ખાતું બેસાડ્યું કે તેની રજાવિના કોઇથી કાંઇ છપાઇજ શકે નહિ!

ક્રામ્વેલની રાજનીતિ, તોપણ, બહુધા ઊંચા પ્રકારની, ડાહી, ને દીર્ઘદ્રષ્ટિ ભરેલી હતી. ક્રામ્વેલે રાજ્યની પદ્ધતિ કેવળ આપ અખ્તીયારીજ આં વેળા ચલાવી, તોપણ એનો અમલ બીજી સઘળી રીતે ઈંગ્લાંડના ઇતિહાસમાં ઘણોજ કીર્તિવંત છે. એના જેવો બંદોબસ્તને ઇનસાફ તો ઈંગ્રેજોએ પહેલાં ભાગ્યેજ દીઠો હશે. એના વખતમાં ધર્મનો બળાત્કાર કોઇની ઉપર પણ હતો નહિ, અને કાથોલિક શિવાય ઘણાંખરાને તો છૂટ પણ પહેલાં કોઈ કાળે મળેલી નહિ એવી એણે આપી હતી. યાહુદીઓ, જેને ખ્રીસ્તી લોક પરંપરાથી ધર્મશત્રુઓજ ગણતા આવ્યા હતા, તેને લંડનમાં સમાજ બાંધવાની પહેલવહેલી છૂટ મળી તે આ ક્રામ્વેલનાજ અમલમાં. દેશના બંદોબસ્ત માટે તો રાજપક્ષનો એક પરમમિત્રજ પોતાના પુસ્તકમાં

લખી ગયોછે કે એની આપ અખ્તીઆરીના એ આઠ વર્ષ અમે હમેશાં ઘણી સમાધાની તથા આબાદીના ગણીએ છઇએ.

ઇંગ્લાંડ, સ્કાટલાંડ, ને આયર્લાંડ એ ત્રણે ઠેકાણે જેવું એણે એક ચક્રે રાજ્ય ચલાવ્યું તેવું પહેલા કદી પણ કોઈ રાજાથી ત્યાં ચાલ્યું નહોતું. દેશાવરમાં એણે ઇંગ્લાંડની કીર્તિ જે વધારી તેનો તો એક શતાંશ પ પણ પાછલા બે રાજ્યમાં હતો નહિ. ટુંકામાં, એનો અમલ ઇંગ્લાંડને, બીજી બધી રીતે રાજી રાજી થવા તથા અભિમાન ધરવા જોગ હતો. પણ ખામી એજ કે તે ઇંગ્લાંડના લોકની મરજીવિરુદ્ધ સ્થાપન થએલો હતો. આપણા જેવા દેશમાં જો એવો કોઇ પ્રતાપી થઇ ગયો હોય, તો તેની આપ અખ્તીઆરી ન જોતાં તેના સદગુણ, ઇનસાફ, ને પરાક્રમનાંજ ઇતિહાસમાં ગુણ ગાન થઈ રહે. પણ ઇંગ્રેજ લોકની પ્રકૃતિ જુદીછે. તેમને સ્વતંત્રતાજ વાહાલીછે, અને તે જેમાં નથી એવા રાજ્યથી કોટ્યાવધિ ફાયદા થતા હોયછે, તો પણ તેને તુચ્છ ગણી તેઓ સ્વતંત્રતાને માટેજ મથેછે.

ક્રામ્વેલ પોતે પણ સમજતો હતો કે, મારો અમલ કાયદેસર સ્થાપન થયો નથી એ મોટી ખામી છે, અને તેથી એના મંત્રીઓની સલાહ ઉપરાંત એણે એક બીજીવાર પાર્લામેંટને બોલાવી (૧૭ મી સપટેંબર ૧૬૫૬.)

* બીજી પાર્લામેંટ બોલાવવામાતો ક્રામ્વેલ પુષ્કળ વગ વસીલો ને દાબ દબાણ વાપર્યું. તે છતાં પણ ધીરજ ન રહી તેથી દરેક સભાસદને પાર્લામેંટમાં દાખલ થવા પહેલાં મંત્રીમંડળ પાસેથી સારી ચાલનું ખાત્રીપત્રક આણવાની જરૂર પાડી, અને આ અપૂર્વ બળાત્કારથી સો જણને પાછું જવું પડ્યું. આવી પાર્લામેંટ તત્કાળ એને અનુસરતા કામો કરી આપે એમાં કાંઈ નવાઈ નથી, પણ તેણે એ સેનાપતિઓનો અમલતો મંજુર રાખવાની નાજ પાડી, અને તે બાબતનું જે આકટ હતું તે નાપસાર કરી નાખ્યું. આ જોઈ લશ્કર પાર્લામેંટ ઉપર ઓડવાઈ ગયું, પણ ક્રામ્વેલ સમજીને ચૂપ રહ્યો.

પાર્લામેંટ ઉપર આથી પણ વધારે કોપાયમાન થવાનુ લશ્કરને કારણ મળ્યું. આ સમે ક્રામ્વેલ વગેરે ઘણાક વિચક્ષણ માણસોને અનુભવ પરથી માલમ પડવા આવ્યું હતું કે ઇંગ્રેજ લોક એમની રાજ્યપદ્ધતિમાં તો

કોઈ રીતે પણ ફેરફાર કરવા દેવાના નહિજ. આ વિચારથીજ જૂની પદ્ધતિના નમુના ઉપર સઘળી રચના નવા રાજ્યની કરવામાં આવી હતી. તોપણ હજી એક મોટો ફેર હતો. ગમે તેવું પણ હજી એ પ્રજાસત્તાક રાજ્ય કહેવાતું, અને તે નામજ આખી પ્રજાને મહા અળખામણું હતું. રાજાનું રાજ્ય એ બોલ સાંભળતાંજ બધાનો જીવ હર્ષથી પ્રફુલ્લિત થતો. નામમાં શું છે એમ કહેવાયછે, પણ દુનિયાનો ગાડરીયો પ્રવાહ તો નામને આધારેજ ચાલ્યો જાયછે. આમ સમજી આ પાર્લામેંટે એવો વિચાર કરવા માંડ્યો કે દેશરક્ષક નામ કાઢી નાખી ક્રામ્વેલ પાસે રાજપદ ધારણ કરાવવું જોઇએ. આ પેરવી તેમણે એને કહે કે પોતાની મેળે ચલાવી તે તો ઈશ્વર જાણે, પણ એને રાજા કહેવડાવવાની આ સમે ખુશી હતી એમાં તો કાંઈ ચક નથી.

પરંતુ એની પણ ખુશી આ સમે ઈંગ્લાંડમાં શા કામની હતી? આ સમે તો ઇંગ્લાંડમાં લશ્કરનું રાજ્ય હતું, અને તેની જે ખુશી હોય તેજ ખરી. આ મનસુબો બહાર પડતાજ મોટા મોટા સેનાપતિ પોતાના રાજીનામા લખી ક્રામ્વેલ પાસે દોડ્યાં. એના જે ખરા મિત્ર હતા તે આજીજીથી એને વારવા લાગ્યા. છેવટે તમામ લશ્કરના જમાદારોની સભાએ આર્જવ પૂર્વક એક ગંભીર વિનંતિ પત્ર લખી મોકલ્યું કે ઈશ્વરની ખાતર તમે આ કામ કરશો નહિ. ક્રામ્વેલ ડાહ્યો હતો. એ જાણતો હતો કે, આ સિપાહીઓ કાંઇ બાડુતી-રોટલા દાસીયા-નથી. એમાંનો પ્રત્યેક જણ પગારને માટે નહિ, પણ પોતાના વિચારની ખાતર તલવાર લઇને બહાર પડ્યોછે. ક્રામ્વેલ સમજતો હતો કે આ ભક્તોજ આ સમે ઈંગ્લાંડની સબળ શક્તિઓ છે, અને જ્યાંસુધી એ શક્તિઓનું સમગ્ર પ્રતિબિંબ હું મારા આત્મામાં ધારણ કરી રહ્યો છું, ત્યાં સુધીજ હું બળવાન પરાક્રમી, કે જે કહો તે છઉં. જો મારૂં એ તેજ હરણ થઈ ગયું, તો પછી હું કાંઈ નથી. એક સામાન્ય પુરૂષ કરતાં મારૂં એક તૃણભાર પણ વધારે ચાલવાનું નથી. માટે, આ સઘળો વિચાર કરી શાણામનના નિગ્રહવાળા ક્રામ્વેલ પોતાની રાજ્યતૃષ્ણા કે દેશ શાંતિની ઈચ્છા કોરે મૂકી, અને પાર્લમેંટને કહાવી મોકલ્યું કે મારે રાજપદ ધારણ કરવું નથી. (ઈ.૧૬૫૭).

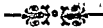
આ રીતે રાજપદ ધારણ કર્યું નહિ પણ પ્રજાના લાભની તે પાર્લામેંટ તરફની

જેજે માગણીઓ હતી તે એણે ખુશીથી કબુલ રાખી. રાજ્યવ્યવસ્થા પત્રકમાં ફેરફાર કરી તેમણે જે ખરડો તૈયાર કર્યો હતો તે મંજુર કર્યો. જાણે આ કાયદાને આધારેજ પોતે દેશરક્ષક થતો હોય, તેમ વેસ્ટમિનિસ્ટરના મહેલમાં મોટા ઠાઠથી દરબાર ભરી પાર્લામેંટના પ્રમુખને હાથે એણે રાજ્યાભરણ ધારણ કર્યા, રાજ્યદંડ લીધો, અને કમરે તલવાર બંધાવી. મંત્રીમંડળ તથા રાજ્યના અમલદારોની નીમણુકમાં પાર્લામેંટે જે બંધનો માગ્યાં તે કબુલ રાખ્યાં, અને હવે પછી તેની મંજુરી વિના કર ઉઘરાવવો નહિ એમ ઠર્યું. પાર્લામેંટના સભાસદોની યોગ્યાયોગ્યતાનું તોલ કરવાનો અધિકાર પાછો તેમનેજ સ્વાધીન કરી દીધો. આ કબુલતની રૂએ જે ૧૦૦ ગ્રહસ્થો પ્રથમ બાતલ કરાયા હતા, તે પાછા આ પાર્લામેંટમાં છૂટથી આવી શક્યા. આ લોક આવવાથી પાર્લામેંટનું કેટલુંક વળણ ફર્યું, અને પાછી તકરારો ચાલી.

જૂની પદ્ધતિમાંનું હાલ એક એ બાકી રહી ગયું હતું કે અમીરોની સભા નહોતી. તે ખોટ પણ પૂરી પાડવાના હેતુથી પાર્લામેંટે નવી વ્યવસ્થામાં ઠેરવ્યું હતું કે "બીજી સભા" બોલાવવી. અમીરોને લાગ્યું કે કોઈ પણ રાજપદ ધારણ કરનાર હોય, તોજ તેના આમંત્રણથી આપણે જવું એ લાજમ કહેવાય, અને તેથી તેઓમાંના થોડાજ આવ્યા. તેમની જગા પૂરવા ક્રામ્વેલે નવા માણસોને અમીર બનાવી ત્યાં મોકલ્યા. આ વાત એક પક્ષને પસંદ પડી નહિ. પેલા સમચ્છેદકો કકળી ઉઠ્યા, કે વળી પાછો માણસ માણસમાં આ ભેદ શો? સામાન્ય લોક હસવા લાગ્યા કે આ ધાંચી મોચીઓ તે વળી અમીર ક્યા દહાડાના! પાર્લામેંટે પણ આ નવા અમીરો સામા મોટો વાંધો ઉઠાવ્યો. કેટલાક સભાસદો તો એને અમીરોની સભા ન કહેતા. "બીજી સભા" એમજ બોલીને વાદવિવાદ ચલાવતા. વાત બહુ રસે ચડી અને ક્રામ્વેલનો મિજાજ ગયો. પોતાના ઘરમાં બેઠો હતો ત્યાંથી ગુસ્સા કરીને એ ઉઠ્યો, અને એના એક મિત્રે બહુએ વાર્યો પણ તેનું ન સાંભળતાં પાર્લામેંટમાં જઈ તેને મેરૂખશદ આપીઆવ્યો. (૪ થી ફૂ. ૧૬૫૮).

આ પ્રમાણે બીજી પાર્લામેંટ પણ એણે ક્રોધાવેશમાં વિસર્જન કરી, અને પછી તુર્તજ પોતાના મનમાં પસ્તાઈ ત્રીજી પાર્લામેંટ બોલાવવાનો વિચાર કરવા લાગ્યો. એના મિત્રો આશ્ચર્ય પામવા લાગ્યા કે ધીરવીર ક્રા-

એવેલ આ શા વેષ કાઢવા માંડ્યા છે પણ ખરૂં તો એ હતું કે એ કાયર, કાયર, નિરાંશ થઈ ગએલા જિવના દાંતીયા તથા છેલાં તર્ફડીયાં હતાં. ધીરવીર કે કાયર, શાણા કે અણઘડ, સર્વેના મનોરથ છેવટે ધૂળમાં મેળવનાર દુષ્ટ યમદુત એના માથા ઉપર હવે બેઠી રહેલા હતા.

મોટાં મોટાં શેહેરોની વસ્તી.

હિંદુસ્તાનના ૫૦૦૦૦ હજાર અને એથી વધારે વસ્તીવાળાં વસ્તીનાં અનુક્રમથી ગોઠવેલાં શેહેરો.—

શેહેરો.	ઈલાકો અથવા સંસ્થાન.	બધા ધર્મની ઉભય જાતીની (સ્ત્રી પુરૂષ) વસ્તી.
૧ મુંબાઇ શેહેરને ટાપુ.	મુંબાઈ.	૭૭૩૧૯૬
૨ કલકત્તા.	બંગાળો.	૪૩૩૨૧૯
કલકત્તાના પરાઓ.	,,	૨૫૧૪૩૯
દક્ષિણ સબરબન.	,,	૫૧૬૫૮
ઉત્તર સબરબન.	,,	૨૯૯૮૨૦
૩ મદ્રાસ શેહેર.	મદ્રાસ.	૪૦૫૮૪૮
હૈદ્રાબાદ શેહેર પરાં અને શિકંદરાબાદ.	હૈદરાબાદ.	૩૫૪૯૬૨
૪ લખનૌર.	વાવ્યપ્રાંત.	૨૬૧૩૦૩
૫ બનારસ.	,,	૧૯૯૭૦૦
૬ દિલ્હી.	પંજાબ.	૧૭૩૩૯૩
૭ પટના.	બંગાળા.	૧૭૦૬૫૪
૮ આગ્રો.	વાવ્યપ્રાંત.	૧૬૦૨૦૩
૯ બેંગલોર.	મ્હેસુર.	૧૫૫૮૫૭
૧૦ અમૃતસર.	પંજાબ.	૧૫૧૮૯૬
૧૧ કાનપૂર.	વાવ્ય.	૧૫૧૪૪૪

૧૨ લાહોર.	પંજાબ.	૧૪૯૩૬૯
૧૩ અલહાબાદ.	વાયવ્યપ્રાંત.	૧૪૮૫૪૭
૧૪ જયપુર.	જયપુર.	૧૪૨૫૭૮
૧૫ રંગૂન.	બ્રિટીશ બ્રહ્મદેશ.	૧૩૪૧૭૬
૧૬ પુના.	મુંબાઈ.	૧૨૯૭૫૧
૧૭ અમદાવાદ.	"	૧૨૭૬૨૧
૧૮ બરેલી.	વાયવ્યપ્રાંત.	૧૧૩૪૧૭
૧૯ સુરત.	મુંબાઈ.	૧૦૯૮૪૪
૨૦ હાવરા.	બંગાળા.	૧૦૫૨૦૬
૨૧ વડોદરા શહેર.	વડોદરા.	૧૦૧૮૧૮
૨૨ મીરત.	વાયવ્ય૦	૯૯૫૬૫
૨૩ નાગપુર.	મધ્યપ્રાંત.	૯૮૨૯૯
૨૪ લશ્કર.	ગ્વાલીયરનુ રાજ.	૮૮૦૬૬
૨૫ ત્રીચીનાપલી.	મદ્રાસ.	૮૪૪૪૯
૨૬ પેશાવર.	પંજાબ.	૭૯૯૮૨
૨૭ ઢાકા.	બંગાળા.	૭૯૦૭૬
૨૮ ગયા.	"	૭૬૪૧૫
૨૯ જબલપુર.	મધ્યપ્રાંત.	૭૫૭૦૫
૩૦ ઇંદોર.	ઇંદોરનુ રાજ.	૭૫૪૦૧
૩૧ શાહજહાનપુર.	વાયવ્યપ્રાંત.	૭૪૮૩૦
૩૨ રામપુર.	રામપુર.	૭૪૨૫૦
૩૩ મદુરા.	મદ્રાસ.	૭૩૮૦૦
૩૪ કરાંચી.	મુંબાઈ.	૭૩૫૬૦
૩૫ મુલતાન.	પંજાબ.	૬૮૬૭૪
૩૬ ભાગલપુર.	બંગાળા.	૬૮૨૩૮
૩૭ અંબાલા.	પંજાબ.	૬૭૪૬૩

૩૮ મુરાદાબાદ.	વાવ્યપ્રાંત.	૬૭૩૮૭
૩૯ ભરતપૂર.	ભરતપૂર.	૬૬૧૬૩
૪૦ દરેભંગા.	બંગાળા.	૬૫૯૫૫
૪૧ ફરૂકાબાદ.	વાયવ્યપ્રાંત.	૬૨૪૩૭
૪૨ કોઇલ.	"	૬૧૭૩૦
૪૩ સોલાપૂર.	મુંબાઈ.	૬૧૨૮૧
૪૪ સારણપૂર.	વાવ્યપ્રાંત.	૫૯૧૯૪
૪૫ ગોરખપૂર.	"	૫૭૬૨૨
૪૬ કાલીકત.	મદ્રાસ.	૫૭૦૮૫
૪૭ મીરજાપૂર.	વાયવ્યપ્રાંત.	૫૬૩૭૮
૪૮ ફૈઝાબાદ.	"	૫૫૫૭૦
૪૯ ભોપાળ.	ભોપાળસ્ટેટ.	૫૫૪૦૨
૫૦ મોંગીર.	બંગાળા.	૫૫૩૭૨
૫૧ તંજાવર.	મદ્રાસ.	૫૪૭૪૫
૫૨ નેગાપટ્ટન.	"	૫૩૮૫૫
૫૩ પંત્સાલા.	પ. સ્ટે.	૫૩૬૨૯
૫૪ બલ્લારી.	મદ્રાસ.	૫૩૪૬૦
૫૫ મુલમીન.	બ્રિટીશ બ્રહ્મા.	૫૩૧૦૭
૫૬ રાવલપીંડિ.	પંજાબ.	૫૨૯૭૫
૫૭ જાલંધર.	"	૫૨૧૧૯
૫૮ ચૂપ્રા.	બંગાળા.	૫૧૬૭૬
૫૯ કાંપતી.	મધ્યપ્રાંત.	૫૦૯૮૮
૬૦ સાલેમ.	મદ્રાસ.	૫૦૬૬૭
૬૧ કુમ્બેકોનમ.	"	૫૦૦૯૮

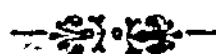
सवाया एकत्रीसा.

ફરિ અવસર નહિ આવે આવો, બાળપણું જાતું રેહેશે;
ભણ્યાવિના ભવમાં ભટકેથી, માનવિ માત્ર મુરખ કહેશે.
મોટા થઈ મનમાં મૂઝાશો, બારે રેહેશો નહિ કાલા;
ભણી ગણી વિદ્વાન બનો બાઈ, શાને ઠોઠ રેહો ઢાલા. ૧
જુવાનીમાં જર મેળવ્યું જેણે, જરા વિષે સુખથી ખાશે;
એમજ બાળપણે ભણીયો, તે પાછળથી સુખિયો થાશે.
સમજી એવું થવું સર્વદા, ભણવા કાજેહો શાળા;
ભણી ગણી વિદ્વાન બનો બાઈ, શાને ઠોઠ રેહો ઢાલા. ૨
જવાનીમાં જર નવ મેળવ્યું, તે પાછળ દુઃખિયો થાશે;
એમજ બાળપણે નહિ ભણીયો, તે પાછળથી પસ્તાશે.
કપુત નામ કહેવાશો તેથી, માત તાતને નહિ વાલા;
ભણી ગણી વિદ્વાન બનો બાઈ, શાને ઠોઠ રેહો ઢાલા. ૩
કીર કરે અભ્યાસ સદાતો, આદરથી સૌ જન પાળે;

કાન ધરી કોયલ રવ સુણશે, કાગ રાગથી કંટાળે.
ગુણને વશ થાશે સઘળા જન, રંગ રહે મેઉના કાળા;
ભણી ગણી વિદ્વાન બનો બાઈ, શાને ઠોઠ રેહો ઢાલા. ૪
સરસ ફૂલ શીમળનું ભાસે, શોભા જોતાં પદ્મ સમાન;
ગંધ હીન ગર્ધવ નવ સુંપે, માટે કહુંછું ગુણને માન.
રાખી ટેક વિવેક ધરીને, ભણો કરૂં કાલાવાલા;

ભણી ગણી વિદ્વાન બનો બાઈ, શાને ઠોઠ રેહો ઢાલા. ૫
કર દીપક લઈ પડે કૂપમાં, એથી અવર મુરખ જન કોણ;
બુદ્ધિ ખીલે બોધ ન લાગ્યો, તે નર ખરેખરો ખર જાણ.
ટાપટીપમાં વખત ગુમાવી, ફરો થઈ શાને લાલા;
ભણી ગણી વિદ્વાન બનો બાઈ શાને ઠોઠ રેહો ઢાલા. ૬
પેરે પેરે પશુ પ્રાણિને શિક્ષા આવે છે શાણી;
મદારિ કેરો મર્કટ દેખો એ તમને કહું એંધાણી-
મેહેનત વણ ફળ નહિ મળશે, માટે નવ કરશો કંટાળો;

ભણી ગણી વિદ્વાન બનો ભાઈ શાને ઠોઠ રહો ઠાલા. ૭
કાવ્ય કળાનો સ્વાદ ન ચાખ્યો, તે નર તો છે પશુની તોલ:
અલંકાર વ્યાકરણ વિનાના લાગે તેના ફીકા બોલ.
મોટા જન નવ માન આપશે, ભલે ફરો થઈ રૂપાળા;
ભણી ગણી વિદ્વાન બનો બાઈ શાને ઠોઠ રહો ઠાલા.
બહુ બાળક નજરે નિરખ્યા મેં, તે ભણતાં બહુ કંટાળે
નિદ્રાદેવીને આરાધે આળસ ઉરથી નવ ટાળે.
તેને શિક્ષા માટે રચિયા છંદ ઉર ઉઠી જ્વાળા;
ભણી ગણી વિદ્વાન બનો ભાઈ શાને ઠોઠ રહો ઠાલા.

रणजित्सिंह:

૧૮ સદીના શેષ ભાગમાં જે વખતે અંગ્રેજ વેપારી દક્ષિણમાં ફ્રાન્સનું પ્રધાન્ય વિલુપ્ત કરવાનો યત્ન કરતા હતા, એક ઉમરે પુગલો દરિદ્ર મુસલમાન સૈનિક પુરૂષ મહીસુરનું સિંહાસન અધિકાર કરીને જ્યારે સઘળાઓના હૃદયમાં વિસ્મય અને ત્રાસની ગભીર રેખાપાત કરતો હતો, ત્યારે શીખોના ખંડ રાજ્યમાં એક ક્ષમતાવાન અને કાર્યકુશળ માણસનો આવિર્ભાવ થયો. એ મહાપુરૂષના આવિર્ભાવથી શીખો પાછા મહાબલથી બળવાન થઈ પડ્યા. એનું નામ રણજિત્સિંહ હતું. સમગ્ર પૃથ્વીમાં આજ સુધી જેટલા ક્ષમતાહાપન્ન મસંન મનુષ્યોનો આવિર્ભાવ થયો છે, તેમાં મહારાજ રણજિતસિંહ બીજો છે. રણજિત્સિંહનો પિતા માનસિંહ એક મિસિલમાં કામ કરતો હતો. રણજિતસિંહે ૧૭૮૦ ઈસવીસનની ૨ જી નવેમ્બરે જન્મ લીધો હતો. મહાસિંહ અતિશય સાહસી અને રણ-પંડિત હતો. રણજિતે સર્વાંશે પિતાનું સાહસ અને રણ-પાંડિત્યને અધિકાર કર્યું. બાલ્યકાલે વસંત રોગથી તેની એક આંખ ગઈ હતી, એ વાસ્તે તે સાધારણોમાં "કાણા રણજિત નામથી પ્રસિદ્ધ થયો હતો. જ્યારે રણજિતસિંહની આઠ વર્ષની ઉમર હતી તે વેળાએ મહાસિંહ પરલોકને પ્રાપ્ત થયો. રણજિત એ વખતે તેની માતા અને પિતાના દિવાન લક્ષ્મીપત સિંહનો રક્ષાધીન થયો. રણજિત ખર્વકાય વાળો હતો. કિંતુ તેની બુદ્ધિ, સાહસ અને પરાક્રમ અસાધારણ હતું. તે બુદ્ધિ, સા-

હસ અને પરાક્રમના ઉપર નિર્ભર કરીને પોતાનુ પ્રાધાન્ય સ્થાપવામાં ઉદ્યત થયો. એ સમયે પંજાબમા દોર-રાણુની ભૂપતિનુ આધિપત્ય હતુ. અંગ્રેજો આસ્તે આસ્તે પ્રબલ થઇને પોતાનો અધિકાર અપ્રમાણિત કરતા હતા. સિંધિયા અને હોલકર બળ પ્રગ્રહપૂર્વક ક્રમે અંગ્રેજોની ક્ષમતા-સ્પર્દ્ધી થઈ પડ્યા હતા. રણજિતસિંહ એઓમા પોતાનુ આધિપત્ય બદ્ધમૂલ કરવામા ગુંથાયો હતો. તેને અહમદશાહ દોહરાણીનો પૌત્ર જેમાનશાહને વિજય સાહાય્ય કર્યાથી પુરસ્કાર સ્વરૂપ લાહોરનુ આધિપત્ય પ્રાપ્ત કર્યુ ક્રમે શિખોના મંડળમા તેની ક્ષમતા વધવા લાગી, ક્રમે સમસ્ત મંડળ તેનુ આયત્ત થઈ પડ્યુ મહારાજ રણજિતસિંહે સમસ્ત પંજાબમા આધિપત્ય સ્થાપન કરીને સિંધુનદ ઉત્તરણ પૂર્વક આફગાનિસ્તાનમા જય-પતાકા ઉડાડ્યા. એ શિખોના ઇતિહાસમા એક પ્રધાન સ્મરણીય બનાવ છે જેઓએ દશદ્વતી નદીને કિનારે હિંદુઓને પરાજિત કરીને ભારતવર્ષમા આધિપત્ય સ્થાપન કર્યુ હતુ. તેઓના દેશમા પોતાનો જય-પતાકો સ્થાપન કરવામા શીખલોક આગળ પ

ડ્યા. એક બાજુએ દીર્ઘકાય, ભીમમૂર્તિ આફગાન જાતિ, બીજી બાજુએ યુદ્ધ-કુશલ શિખસૈન્ય હતુ. આર્યાવર્તના હિંદુનૃપતિ કેલીવાર સિંધુ નદીને બીજે પારથી હિંદુ વિજયી પઠાણના શોણિત-જળમા પૃથ્વીરાજ અને સરશીતા આત્માનુ પરિતર્પણ કરવાને આવ્યા હતા એ અપૂર્વ દેખાવનો અનત મહિમા આજ કોણ સમજશે ? આ સમયામા કોણ આ મહાવીરની મહાકીર્તિમા કર્ણપાત કરશે ? મહારાજ રણજિત્‌સિંહ એ યુદ્ધમા વિજયી થઇને

મહોલ્લાસથી પંચ નદીની તરફ પાછો આવ્યો. નઓશેરાના સંગ્રામમા શિખોએ જેવુ પરાક્રમ પ્રદર્શન કર્યુ હતુ, તેનાથી સમગ્ર અફગાનિસ્થાન વિસ્મિત અને સ્તંભિત થઇ પડ્યા. રણજિત્‌સિંહ જાતિ-પ્રતિષ્ઠાના બળથી એવા દુર્જ્જય થઇને પંજાબનુ શાસન કરવા લાગ્યો કે તેનો અધિકાર તદીય રાજધાની લાહોરથી લઇને ઉત્તરમા કાશ્મીર, પશ્ચિમમા પેશાવર, દક્ષિણમા મુલતાન અને પૂર્વમા શતદ્રૂ પર્યન્ત પ્રસારિત થયો હતો, અને તેના યુદ્ધકુશલસૈન્યો યુરોપિયન રીતિ પ્રમાણે શિક્ષા પામીને વીરેન્દ્ર-સમાજના વરણીય થઇ પડ્યા. રણજિતસિંહ અંગ્રેજોની સાથે સંધિ-સૂત્રમા આબદ્ધ હતો. તે મહાબળ પરાક્રાન્ત હોવાછતા અંગ્રેજોના વિરૂદ્ધમા અસ્ત્ર ધારણ

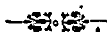
કરીને પવિત્ર મિત્રતાને કલંકિત કર્યું નહિ.

રણુજિતસિંહનું જીવન-ચરિત્ર લખનારાઓએ કહ્યું છે, "રણુજિતસિંહ યથાર્થ સિંહના જેવા હતો અને સિંહના પ્રમાણે આલોક પરિતાગ કર્યોછે." એ સિંહ વિક્રમ મહાવીરની સર્વ વાત આ જગ્યા ઉપર આનુપૂર્વિક લખવી સંભાવિત નથી. જેઓ યથાનિયમથી સુશિક્ષાને પ્રાપ્ત થયા છે અને જગતની સામે પોતાનો અસાધારણ વિસ્તાર કર્યું છે, તેઓની સાથે આ મહાપુરૂષની તુલના કરવી ઉચિત નથી. રણુજિતસિંહનું સાહસ, ક્ષમતા અને બુદ્ધિ બીજાની આપેલી શિક્ષાથી પરિપુષ્ટ થઈ નહોતી. એ સર્વ પોતાની મેળે વિકાશ પામી હતી. રણુજિતસિંહ પોતાના એ સ્વભાવસિદ્ધ પ્રતિભા અને દક્ષતાના ગુણથી જગતમાં મહત્ લોકના સંમાનિત પદમાં અધિરૂઢ થયો હતો. પોતાના સૈન્યોને શિખવાડવું અને રણ-પારદર્શી કરવું એ તેનું સર્વથી પ્રધાન કર્ત્તવ્ય કાર્ય હતું. તેણે એ કર્ત્તવ્ય કાર્યમાં કદી પણ ઔદાસિન્ય દેખાડ્યું નથી. ફેરિદખા સુર એકલાએ વાઘીને માર્યાથી શેરશાહ નામ ધારણ કરીને દિલ્લીના સિંહાસનપર આરોહણ કર્યું હતું. અસ્તાજિલો એક સમયે એવું સાહસ દેખાડીને, શેર આફગાન નામ પરિગ્રહ પૂર્વક અતુલ લાવણ્યવતી નૂરજાહનની સાથે પરિણય-સૂત્રમાં આબદ્ધ થયો હતો. ઇતિહાસ આ બે વીરોના આ સાહસની વાત આજ પર્યંત સર્વને વિસ્મય જન્માવે છે. પરંતુ રણુજિતના સાહસી શિખ્ખ સૈન્ય મૃગયાની વખ્તે એકલા પશુરાજ સિંહની સાથે યુદ્ધ કરીને, તેની ક્ષમતા પર્યુદસ્ત કરવામાં કાતર થયા નહિ. તેણે એના કરતાં પણ અધિકતર સાહસ અને ક્ષમતા દેખાડ્યા છે; તેઓએ અશ્વારોહણમાં, અસ્ત્રસંચાલનમાં અને શત્રુપક્ષનું વ્યૂહભેદ કરવામાં પૃથિવીના કોઈ યુદ્ધવીરે તેના જેવી યોગ્યતા દેખાડી છે. એ જણાતું નથી.

વસ્તુતઃરણુજિતસિંહ વીરલીલાસ્થળ ભારતમાં યથાર્થ વીર પુરૂષ હતો. અઢારમી શદીમાં ભારતવર્ષમાં તેના જેવા વીર પુરૂષનો આવિર્ભાવ થયો નથી. હિંદુરાજ ચક્રવર્તી પૃથિવીરાજે જ્યારે તિરોરીના પવિત્ર ક્ષેત્રમાં પઠાણોને પરાજિત અને દૂરીભૂત કર્યા હતા, અને છેલીવારે જ્યારે પુણ્યસલિલા દશદ્દતીને કિનારે ગરિયસી જન્મભૂમિને માટે અનંત નિદ્રામાં નિમિત થયા હતા, ત્યારે તેનું વિરત્વમાં શત્રુતા હૃદય પણ આજાયબ ભરેલા થયાં

હતાં અદીન પરાક્રમ પ્રતાપસિંહ જ્યારે ભારતનું થર્મોપલી પુણ્યપુંજમય મહાતીર્થ હલદિઘાટમાં સ્વદેશીઓના શોણિત-તરંગિણીનો તરંગોચ્છ્વાસ જોઇને ધીર ગંભીર સ્વરથી બોલ્યા હતા. "આવા ભાવથી દેહ વિસર્જ્જનને માટે રજપૂતોએ જન્મ લીધો છે," ત્યારે તેની લોકાતીત મહા પ્રાણતા અને સ્વદેશને માટે તેનો અનિર્વચનીય આત્મ ત્યાગ જોઇને વિધર્મી શત્રુ પણ તેની પ્રશંસા ગીતિ ગાતા હતા. વળી જ્યારે મહા વિક્રમ શિવાજી પર્વતથી પર્વતમાં જઇને વિજય-ભેરીના ગંભીર નિનાદમાં નિદ્રિત ભારતને જગાડ્યું હતું, ત્યારે ભારતનો અદ્વિતીય બાદશાહ પણ તેની અપૂર્વ દેશ ભક્તિ અને અપૂર્વ વીરત્વથી મોહિત થયો હતો. ભારત ભૂમિ એક સમયે એવી હીતના વીર પુરુષોના અનંત મહિમાથી મહોસ્ત થઇ પડી હતી. ભારતના ઉત્તર અને દક્ષિણ, પૂર્વ અને પશ્ચિમ એક થઇને એક સમયે એ વીર પુરૂષોની અનત અને અક્ષય કીર્તિની કાહણી ગાજી રહી હતી. પરંતુ એ વીરત્વ-વૈભવ શિવાજીની સાથેજ તિરોહિત થયું નહિ. જે વીર્ય-વન્હિના ઉજ્જ્વલ સ્ફુલિંગથી ભારતના યવન રાજાઓના હૃદય દગ્ધ થયા હતા, તે આ મહા શક્તિનો ભક્ત શક્તિશાળી ભૂપતિના સાથે હોલાયું નહિ. શિવાજીના પછી ગુરૂગોવિંદ સિંહના મહામંત્રથી સંજીવિત થયા, રણજિતસિંહે વળી ભારતમાં આ મહા શક્તિનું ઉદ્બોધન કર્યું હતું, વળી ચોતરફ વીરત્વ-મહિમા પ્રસારિત કરીને ભૈરવ રવથી ચો તરફમાં તાવી મૂક્યું હતું. તે પંજાબ કેહારીના પરલોક પ્રાપ્તિની સાથે શિખોની જાતીય સ્વાધીનતાની અધોગતિનો સૂત્રપાત થયો.

શ્રી. નારાયણ હેમચંદ્ર.

सारसंग्रह.

મિ૦ એ૦ સેંટ જાર્જ નામના પુરૂષે ટેલીફોનના સંબંધમાં એક નવું યંત્ર શોધી કાઢયું છે. તેણે કરીને તે કહેછે કે ટેલીફોનમાંથી જે કાંઇ સંભાષણ થાયછે, ને સાથેજ કાયમનું દસ્તાવેજ લખાણ થઇ જાયછે.

... ફ્રેંચ ભાષાની નિશાળની ચોપડીઓ મોટા અક્ષરમાં છાપવાનો ઠરાવ ત્યાંની સરકારે કીધો છે. કેમકે ઝીણા અક્ષર વાંચવાથી વિદ્યાર્થિઓ ટૂંકી નજરના થાયછે. હિન્દીની સરકારે આ પર લક્ષ આપવું જોઇએ. કારણ કે હમણાં ચસ્મા પ્હેરનારા જુવાનીયા ઘણા વધી પડ્યા છે.

એક અમેરિકને એક સંચો બનાવ્યો છે. તેની અજમાયશ કરી તો ઘઉં ખેતરમાં ઉભા હતા, તેને કાપવામાં, ઝાટકીને જૂદા પાડ્યામાં, કાંકરા વીણી કાઢવામાં, દળવામાં, ચાળી મેંદો કરાવવામાં, આટો ગુંદવામાં અને પાઊ ભઠ્ઠીમાં બનાવવામાં તરણ મિનિટ અને બે સેકંડ થઈ હતી!

એડનની નજદીકમાં પોતાની રાજહકુમત ચલાવવાનો ફ્રેંચ સરકારનો ઠરાવ.—એડનના અખાતમાં આવેલી ઓબોક નામની જગાએ પોતાંની હકુમત ચલાવવાનો ઠરાવ ફ્રેંચ સરકારે કરવાની ખબર ગઈ તા. ૫મી માર્ચ સને ૧૮૮૪ના પારિસથી નીકળેલા તારના સંદેશામાં મળી છે.

અધિપતી ઉપર મોકલેલા દસ્તાવેજ ન છપાય તોપણ અધિપતી પાછા આપવાને બંધાએલા નથી એવું લંડનમાં એક કોરટમાં ઠરી ચૂક્યું છે.

તકસીરવારોની તસવીર લેવાની રીતથી કલકત્તાના પોલીસને જુના ચોરો પકડી કહાડતાં વિલંબ લાગતો નથી. આ નવી યુક્તિ સુધરેલા દેશોમાં ઘણા વરસોની ચાલુ છે, અને તેનું જોઇનેજ તેને કલકત્તામાં દાખલ કરવામાં આવી છે. કેદખાનાની મુદત પુરી થયા પછી છુટી જતી વેળા દરેક તકસીરવારની પોલીસ ખાતા તર્ફથી તસવીર લેવામાં આવે છે, અને તે તસવીરની નકલો દરમાસે પ્રગટ થતાં પોલીસ સરક્યુલરમાં દાખલ કરવામાં આવે છે. એ સરક્યુલરો કલકત્તા અને બંગાળાની પોલીસ ઉપરાંત બીજા ઈલાકાઓની પોલીસના વડાઓ ઉપર પણ મોકલવામાં આવે છે. આમ થવાથી બીજે ઠેકાણે બને છે તેમ કલકત્તાના પોલીસ અમલદારોને એક તકસીરવારની શોધમાં દરબદરો ખાતે જવું પડતું નથી. ઉપલાં સરક્યુલરોમાં વળી તકસીરવારની છબી ઉપરાંત તેની આગલી પાછલી હકીકતો જે પોલીસના જાણવામાં આવી હોય તે પણ આપવામાં આવેછે.

બનારસનું પીતલકામ.—સર્વને જાણીતું છે કે એ કામ પાછલ દરરોજ ૫૨ માણસો રોકાય છે અને દરસાલ ૩ાા લાખનો માલ બને છે.

કોઈ પણ વરસે આ માલ ઓછો ઉતરતો નથી, કેમકે તેનો ખપ ચાલુંછે. મોરાદાબાદ ખાતેનાં ધાતુના વાસણો વિગેરેનાં કારખાનામાં ૧૪૦૦ માણસો કામ કરેછે અને ત્યાં દરસાલ રૂ૩)લાખથી વધારેનો માલ તૈયાર થાયછે. વાયવ્ય પ્રાંતમાં લલિતપુર ખાતે એવી ત્રણ દુકાનોછે કે જ્યાં બંદુકો તથા કુહાડીઓ બનેછે. કેહેછે કે દરેક કુહાડી બનાવતાં એક અઠવાડીયું અને બંધુક પાછળ એક મહિનો લાગેછે,

મુંબાઇની લોકલ બોરડોનો કાયદો.—મુંબાઈની લોકલ બોરડોનો કાયદો સને ૧૮૮૪ના પહેલા આક્ટ તરીકે ઓળખાશે. મજકુર એકટને મુંબાઈ સરકારે તા. ૨૩ મી જાનેવારીએ અને વડી સરકારે તા. ૫ મી માર્ચે મંજુર કીધો છે તેથી તે ધારા તરીકે અમલમાં આવ્યો છે અને ગઈ તા. ૨૨ મીએ સરકારી ગેઝીટના વધારા તરીકે તે બહાર પડ્યો છે.

લખ્યા પછી નહી દેખાય એવી શાહી.—એ શાહીથી કાંઈપણ લખેલું અથવા ચીતરેલું પહેલ વહેલા કાગળ ઉપર દેખાતું નથી. પણ જ્યારે પાણીમાં બોળીએ છીએ ત્યારે તે દેખાય છે. પાણી સુકાઈ જાયછે ત્યારે કંઈ પણ દેખાતું નથી. વળી પાછું વાચવું હોય ત્યારે તે કાગળને પાણીમાં બોળવો પડે છે. એ શાહી બનાવવામાં ૧ ભાગ અળસીનું તેલ, ૨૦ ભાગ એમોનીયાનું પાણી અને ૧૦૦ ભાગ સાદાં પાણીના મેળવણીથી બને છે. તેમાંથી લખતી વેળા તે ખુબ હલાવવી જોઇએ. કારણ કે તેલનો થોડોક ભાગ મેળવણીથી છુટો પડીને ઉપર તર્યા કરે છે. અને તેવી હાલતમાં કાગળ ઉપર તેલના ડાઘ રહી જાય છે.

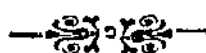
વીજળીથી ચાલતાં બલુન.—આ વીજળીના જમાનામાં નહિ બને એમ નથી, બે ફ્રેંચ ભાઇઓએ હમણાં એવું એક મોટી ફતેહ સાથ બનાવ્યું છે. તે ગોળ નથી પણ લાંબુ, એક સીગારના આકારનું છે. તે ૩૦ વાર લાંબી અને ૧૦ વાર પોહોળી એક નળી રોકું છે. બીજાં બલુનો પેઠે એમાં પણ હાઇડ્રોજન હવા ભરેલી છે, પણ તેની હેઠળના મછવામાં વીજળીની બેટરી રાખીછે જે ત્રણ કલાક ચાલે એટલીજ હાલ તરત બનાવીછે અને તે આ બલુનને ગતી આપી શકેછે, આ બલુનથી તેઓ આકાશ તર્ફ ઉડી આવ્યા છે.

લાકડાંને ધાતુ બનાવવાની કળા ફ્રાન્સમાં ઘણી વધી પડી છે. એ કળાથી લાકડાંને ત્રણ જાતની રસાયણી મેળવણીની ગરમ કેહડા મધે બો-ળી રાખવામાં આવેછે. પહેલી મેળવણીમાં પાણી ૧૯૪ ડીગ્રીની ગરમીનું હોય છે અને તેમાં લાકડું ત્રણ દાહડા બોળી રાખે છે, બીજી મેળવણીમાં ૪૮ કલાક અને ત્રીજી મેળવણીમાં ૧૦૦ ડીગ્રીની ગરમીમાં ૫૦ કલાક સુધી રાખે છે. તે તદનં સુકાયા પછી તેના ઉપર ધાતુના સરખું પાલીસ ચડે છે કે જે આરસી જેવું દેખાય છે. તે લાકડું કદી કોહતું નથી. અને તેને હવાથી કયા બીજા કશાથી નાશ થતો નથી.

પતિ ભક્તિ.—એડવારડ પેહેલા બાંદશાહની રાણી ઇલીનોરે એક અ-દભૂત કાપથી પતિભક્તિ બતાવી હતી એડવારડ જ્યારે પેલિસ્ટાઇન દેશમાં લડાઈ કરવાને ગયો હતો તે વેળાએ તેને દુશ્મનની તર્ફથી તીર ઉપર ઝેર લગાડેલું તીર લાગ્યો. ડાકટરોએ કહ્યું કે જો કોઈ માણસ એ ઘાના ઝેરને ચૂંશી લે તો રાજાનો પ્રાણ બચે, પરંતુ ચૂસનાવાળાને ઝેર ચડી જશે અને તેથી તે મરી જશે. તેની રાણીએ વૈદ્યનો ઉપાય સાંભળ્યો અને તેણે પ-તિને પોતાના ખોળામાં શુવાડીને જ્યારે તે કાંઈ અચેત થયો હતો તોપણ પોતાના જીવન અને રક્ષાનો વિચાર ન કરતાં તેના ઘાને ચૂસવા લાગી. એની પ્રીતીનું એવું સુંદર ફળ નિપજ્યું કે પતિ જલદીથી આરોગ્ય થઈ ગયો, અને ઇશ્વરની કૃપા એવી થઈ કે રાણીને કાંઈ પણ ક્લેશ નહિ થયો. એ સતી પતિવ્રતાના સ્મરણને માટે એડવરડે લિનકનશાયર અને નિસ્ટમિંસ્ટરના વચમાં એ સધળી જગ્યા ઉપર જ્યાં તે નીરથી ઠરીથી ત્યાં દેવાલય બનાવ્યા હતા. ચેરિંગક્રોસ સ્તંભ એની યાદગીરીને માટે બ-નાવ્યો છે. તે આજ પણ ઉભા છે.

કેમબ્રીડજની પાઠશાળામાં થનારી સગવડ.—કેમબ્રીડજની પાઠશા-ળામાં જેઓ હિંદુસ્તાનની સણદી નોકરીની પરીક્ષાનો અભ્યાસ કરે છે તેઓને સગવડ કરી આપવા સારૂ તેમાં મરાઠીભાષા શીખવવાની ગોઠવણ થાય છે. એ કારણસર એક મરાઠી શીક્ષકની નીમણુકને માટે માગણી થઇ છે. આવતા અકટોબર માસથી જે એક વરસ સુધી જે મરાઠી શીક્ષક નિમાશે તેને રૂ૧૦૦૦ વરસ દહાડાની નોકરીના બદલામાં મળશે.

લાસને બાળવાની રસમ હવે ઊતાવળાં કદમ લંબાવશે એવા ચીન્હો જણાય છે. કોઈ ડાકટર પ્રાઇસ નામે ધણીએ પોતાનાં બાળકને ડાટવાને બદલે બાળ્યું હતું તે ઉપરથી ઉઠેના મુકરદમાના ચુકાદામાં જડજ સરજેમ્સ સટીફને ડાકટર પ્રાઇસના લાભમા ચૂકાદો આપતાં જણાવ્યુ કે આસપાસના લોકોને ઈજા નહિ થાય એવી રીતે અંગ્રેજ લાસને બાળવામાં આવે તો તે વિરૂધ ધારામા કશો અટકાવ ફરમાવેલો નથી. ડાકટર કેમરન નામે ધણી પારલામેંટમા થોડીક મુદતમા લાસને બાળવાની તરફેણમા એક બીલ રજુ કરનાર છે, જેને સર લાયનપલેફેર, સરજાન લબાક, અને બીજા ધણીઓ ટેકો આપનાર છે. મીલન ખાતે આ નવો રિવાજ ચાલ્યા પછી બે માસની મુદતમા ૧૩૦ લાસને બાળવામાં આવી હતી, અને ઇંગ્લાડ ખાતે પણ એ માટે મંડળીઓ ઉભી થઇ છે. રોમન કેથલીક પંથીઓ ત રફથી આ રીવાજ સામે બહુ હરકત લેવાય છે. પણ ખુદ રોમ ખાતે આજે પણ આ બાળવાનો રીવાજ ચાલુ થયો છે. આગલા વખતના રોમન લોકો લાસને બાળતાજ હતા, તેમ હાલમા પણ એ કારણ થકી ઇલાયદી જગા બનાવવામા આવી છે, જ્યા એક લખનાર ધી ટાઇમ્સને ખબર આપે છે તેમ બે કલાકની અંદર લાસ થોડા ખર્ચમા બળીને સાફ થઈ જાય છે, તોપણ તેમાનો કશો ધુમાડો યા વાસ આસપાસ પસરતો યા નજર આવતો નથી. જમીનમા ડાટેની લાસથી ૧૦ વરસ સુધી જમીન પાછી પવીત્ર અને આમુદી થતી નથી, પણ ઉપલો લખનાર કહેછે કે લંડનની જમીન તો ૨૦ વરસે પણ પવીત્ર થતી નહિ હશે તે ગણત્રી કરેછે કે ૧૮૫૯ થી ૧૮૮૩ સુધીના પચાશ વરસોમાં લંડન અને તેની આસપાસના પરાઓ ખાતે એકંદર ૧૮૯૬૩૧૪ લાશો લટાઈ છે. એ સર્વેથી લંડનની ભૂમિ ક્યારે સ્વચ્છ થવાની.

निशाळोना इनाम पत्रक.

જા. નં. સને ૧૮૮૩-૮૪

હલદરવાસ.—પંડ્યા ગણપતરામ અનુપરામ તરફથી રૂ૧) શા. હરગોવન વખતદાસ રૂ૨) પડ્યા છગન નથુરામ તરફથી રૂ૧) મીઠાઈ.—ખંડાલ

વકીલ હરીલાલ હરજીવનદાસ. મેહેતાજી દામોદર જેઠાભાઈ રૂ૧) સ્કૂલ કમિટીના મેંબરો તરફથી રૂ૦ રાજશ્રી વલવદાસ નંદલાલ વડોદરા સ્ટેટના ડેપ્યુટી એ. ઈ. રૂ૧) મીઆં શ્રી સરદારસીંગજી રૂ૪ા મીઆં ગુલાબમીયાં રૂ૧) કવિ પ્રભાશંકર શામળજી રૂ૰ા છોકરાઓને ચોપડીના. શા. ભાઈચંદ શંકરદાસ રૂ૦ા મીઠાઈ.—જેહેર. સ્કૂલ કમિટીના સેક્રેટરી શા. પરભુદાસ લખમીચંદ રૂ૧) છોકરાઓને ચોપડીઓ. તથા રૂ૨) મીઠાઈ.—સાઠંબા. ઠાકોરશ્રી અજબસીંગજી, ઉનાળામાં પાણી પીવા સારૂ રૂ૪).—માલપૂર. માલપૂરના રાવલ જીદીપસીંગજી તરફથી રૂ૭ છોકરાઓને ચોપડીઓ. તથા રૂ૫) ની મીઠાઈ. તથા રૂ૬) મેહેતાજીને પાઘડીના. કારભારી મેઘાભાઈ ક-રૂણાશંકર તરફથી રૂ૭ા છોકરાઓને ચોપડીઓ.—માણસા. બાપાત બવાન-સંગજી તથા બાઈશ્રી ગુલાબ બાઈ તરફથી રૂ૩ મીઠાઈ. ઠાકોરશ્રી રાજ સીંગજી ભીમસીંગજી તરફથી રૂ૧૨-૪-૩ છોકરાઓને ચોપડીઓ તથા રૂ ૨) મીઠાઈ. તથા રૂ૧૭) મેહેતાજીને પાઘડીના. મૂખ્ય કામદાર ફતેચંદ રા-મચંદ તરફથી રૂ૫) છોકરાઓને ચોપડીઓ, કામદાર માધવદાસ પરસોતમ દાસ રૂ૧) છોકરાઓને ચોપડીઓ, શા. જેઠારામ દયારામ તથા બાપાત કેસરીસીંગજી રૂ૩) છોકરાઓને ચોપડીઓ.—પેથાપુર. માણસાના ઠાકોર રાજસીંગજી ભીમસીંગજી તરફથી રૂ૧૦) છોકરાઓને ચોપડીઓ, તથા રૂ. ૨) મીઠાઈ. માણસાના કામદાર ફતેચંદ રામચંદ રૂ૧) મીઠાઈ. પરીખ જુ-મખરામ ઉમેદરામ તથા ભગુભાઈ સુરેચંદ રૂ૨ા) મીઠાઈ શા. ભગવાન વર્धમાન તથા સુતાર ઉગરચંદ આત્મારામ રૂ૨ા) મીઠાઈ.—ઈલોલ. ઠાકોર શ્રી વખતસીંગજી દીપસીંગજી તરફથી જે વખત મળી રૂ૧૩) છોકરાઓને ચોપડીઓ, તથા રૂ૮) મીઠાઈ તથા રૂ૧૯) મેહેતાજીને પાઘડીના.—વાસ-ણા. ભાવસાર દેવચંદ વજેરામ, માધવજી સુલચંદ તરફથી રૂ૧-૯-૦ મી-ઠાઈ, ભાવસાર ઉમેદ વર્ધમાન તથા કાળા ગોપાળદાસ તરફથી રૂ૧ા મી-ઠાઈ.—જોરાણા. કરોસણ જીલ્લાના સ્પેશીઅલ થાણદાર શામળદાસ વિશ્વનાથ તરફથી રૂ૧) મીઠાઈ.—મોહનપુર. ગોર અનુપરામ નરભેરામ તરફથી રૂ૧) મીઠાઈ.—વરસોડા. જમાદાર કરૂણાશંકર હીમતરામ તરફથી રૂ૦ા મીઠાઈ.—સુદાસણા. ઠાકોરશ્રી પરબતસીંગજી મેહબતસીંગજી તરફ

થી રૂ૫) મેહેતાજીને પાઘડી.—સરડોઈ. ફોજદાર સામળદાસ અને જમીનદાર કરૂણાશંકર રૂ૧II મીઠાઈ.—વડોદરા.—મતાદાર ગેદાવજી તથા અમરાજી તથા શા. નાહાલચંદ તરફથી રૂ૪-૧-૦ ચોકરાઓને ચોપડીઓ, તથા ૦-૧૫-૦ મીઠાઈ.—મહીસા. વ્યાસ ત્રેભાઈ જવેરદાસ તથા શા. મોતીચંદ વાહાલજી રૂ૧) મીઠાઈ તથા રૂ૨) મેહેતાજીને પાઘડી, બાવીસી દક્ષણ ભાગના પોલીસ ઈન્સ્પેક્ટર રાજેશ્રી પરશુરામ કેવળરામ તરફથી રૂ૨ છોકરાઓને ચોપડીઓ, તથા રૂ૧) મીઠાઈ.—કપરૂપુર. ટલાટી મૂળજી વ્રજલાલ તરફથી રૂ૧) મીઠાઈ, તથા રૂ૨) મેહેતાજીને પાઘડી.—ઈડર તાલુકા સ્કૂલ: મહારાજા શ્રી કેસરી સીંહજી તરફથી રૂ૪૮) છોકરાઓને ચોપડીઓ, તથા રૂ૨૮II મીઠાઈ, તથા રૂ૦II મેહેતાજીને પાઘડી, વડોદરાના વડા સરદાર સુલેમાન મીઆ ગુલામ હુસેન રૂ૧૨-૧૫-૦ છોકરાઓને ચોપડીઓ, તથા રૂ૪) મીઠાઈ, ઈડર સ્વસ્થાનના દીવાન રાવસાહેબ હરીદાસ વીહારીદાસ રૂ. ૫) છોકરાઓને ચોપડીઓ, તથા રૂ૩II મીઠાઈ, ઈડરના મુનસફ રેવાશંકર મગનલાલ રૂ૨) મીઠાઈ.—બડોલી ઈડરના માજી આસી. પો. એજંટ રાવ બાહાદુર ઓછવરામભાઈ રૂ૨) મીઠાઈ, ઈડરના દીવાન રાવસાહેબ હરીદાસ વીહારીદાસ રૂ૨) મીઠાઈ, ઈડરના મહારાજાશ્રી કેસરીસીંહજી તરફથી રૂ૪) મીઠાઈ.—ચોટાસણ. એજન રૂ૨) મીઠાઈ.—સાબળ. એજન રૂ૬) છોકરાઓને ચોપડીઓ, તથા રૂ૧) મીઠાઈ, તથા રૂ૫) મેહેતાજીને પાઘડી.—રા. અગઢ. એજન રૂ૧) મીઠાઈ, પાટણના બારોટ અમરસીંગજીના મુનીમ ભાઈશંકર ૦-૧૨-૩ છોકરાઓને ચોપડીઓ, તથા રૂ૦-૩-૯ મીઠાઈ.—ભીલોરા. ઈડરના મહારાજા શ્રી કેસરીસીંહજી રૂ૫) મીઠાઈ, ઈડર સ્વસ્થાનના દીવાન સાહેબ હરીદાસભાઈ તરફથી રૂ૨) મીઠાઈ, રાજેશ્રી જીવતરામ ભવાનીશંકર જોઈન્ટ ઓફીસ તરફથી રૂ૧) મીઠાઈ.—ટીંટોઈ. ટીંટોઈના ઠાકોર દીપસીંગજી તથા કમીટીના મેમ્બરો રૂ૫) છોકરાઓને ચોપડીઓ, તથા રૂ૨) મીઠાઈ, તથા રૂ૫) મેહેતાજીને પાઘડી, ઠાકોરના ભાયાત લક્ષ્મણસીંગજી કીશોરસીંગજી રૂ૦II મીઠાઈ, તથા રૂ૧૨) મેહેતાજીને પાઘડી.—પોસીના. ઈડરના દીવાન રાવસાહેબ હરીદાસભાઈ તરફથી રૂ૧) મીઠાઈ.—ઈડર કન્યાશાળા. નામદાર ઈડરના માહારાજાશ્રી કેસરીસીંહજી રૂ૫)

છોકરાઓને ચોપડીઓ, તથા રૂ૭) મીઠાઈ, ઈડરના દીવાનસાહેબ રાવસાહેબ હરીદાસભાઈ રૂ૧) છોકરાઓને ચોપડીઓ, તથા રૂ૩ા મીઠાઈ. ઈડરના મહારાજશ્રી કેસરીસીંગજી બીજી વખત ઓરણા રૂ૪ા છોકરાઓને ચોપડીઓ, તથા રૂ૧) મીઠાઈ, તથા રૂ૬) મેહેતાજીને પાઘડી.—અમનગર. ઈડરના એપીઅમ ઇન્સ્પેક્ટર છબાભાઈ નાથાભાઈ રૂ૨) છોકરાઓને ચોપડીઓ. ઈડરના દીવાન રાવસાહેબ, હરીદાસભાઈ તરફથી રૂ૨) મીઠાઈ.—બાબ્યડ. ઈડરના મહારાજ શ્રી કેસરીસીંહજી રૂ૨) મીઠાઈ, રેડોદરા મેધરજ માહાલકરી છગનલાલ હરીભાઈ વગેરેના રૂ૧૨ા છોકરાઓને ચોપડીઓ, તથા રૂ૧) મીઠાઈ, તથા રૂ૨) મેહેતાજીને પાઘડી.—ચોઈલા. બાયડ મામલતદાર રાજેશ્રી છોટાલાલ પ્રાણજીવન રૂ૧) મીઠાઈ, ઈડરના માહારાજશ્રી કેસરીસીંહજી રૂ૨) મીઠાઈ.—ગાબટ. ગાબટના ઠાકોર તથા મેમ્બરો તરફથી રૂ૧-૭-૬ મીઠાઈ.—મેધરજ. ઈડરના મહારાજશ્રી કેસરીસીંહજી તરફથી રૂ૨) મીઠાઈ, મેધરજના માહાજન સમસ્તના રૂ૧) મીઠાઈ માહાલકરી છગનલાલ હરીભાઈ વગેરેના વાસ્તુ વખત છોકરાને જમાડ્યા. રૂ૧૫) મીઠાઈ, બાયડ મામલતદાર જમીઅતરામભાઈ તરફથી રૂ૩) છોકરાઓને ચોપડીઓ, તથા રૂ૧) મીઠાઈ.—જામળા. બડોલીના જાની લલુ હરજીવન રૂ૦-૧૩-૦ મીઠાઈ, રૂ૧) મેહેતાજીને પાઘડી.—હડીઓલ. ગોસ્વામી માહારાજના કામદાર જેચંદ અમીચંદ રૂ૨ા છોકરાઓને ચોપડીઓ તથા રૂ૦ા મીઠાઈ, એજન કારભારી સંઘજીભાઈ તરફથી રૂ૦ાા મીઠાઈ. જાદર. મેમ્બર લલુ શીવરામ તથા હરી દોલા વગેરે રૂ૧) મીઠાઈ.—અમનગર કન્યાશાળા. ઈડરના એપીઅમ ઇન્સ્પેક્ટર રાજેશ્રી છબાભાઈ તરફથી રૂ૩) છોકરાઓને ચોપડીઓ, ઈડરના દીવાનસાહેબ રાવસાહેબ હરીદાસભાઈ તરફથી રૂ૧) મીઠાઈ. તા. ૨૧ માહે અગષ્ટ સન ૧૮૮૩

પાલણપુરતાલુકા સ્કૂલ.—મેહેરબાન પાલણપુરના દીવાનસાહેબ બહાદુર તરફથી નવા મકાનના વાસ્તુ વખત રૂ૯૩ા છોકરાઓને ચોપડીઓ તથા રૂ૮૧-૩-૦ મીઠાઈ, તથા રૂ૩૮-૧૧-૩ મેહેતાજીને પાઘડી.—દીસા. વારીઆ દીપચંદ ગાંગજી તરફથી રૂ૨) મીઠાઈ, મેહેરબાન પાલણપુરના દીવાન સાહેબ બહાદુર તરફથી નવા મકાનના વાસ્તુ વખત છોકરાને

જમાડ્યા તથા રૂ૨૫) મીઠાઈ, શેકાણી એતસી જેઠાચંદ ઉનાળામાં પાણી સારૂ રૂ૧‍॥ મીઠાઈ, દીપચંદ ગાંગજી એતસી જેઠા તથા અવચળ વસરામ તરફથી રૂ૩) મીઠાઈ, મેહેતા મયાચંદ રાયચંદ તરફથી રૂ૧॥.—ધાનેરા. કોઠારી હેમરાજ મૂળચંદ બે વખત મળીને રૂ૩) મીઠાઈ, જગુણાના બ્રાહ્મણ ભાઈચંદ અંબારામ રૂ૰॥ મીઠાઈ, રાજેશ્રી અમરતલાલ માણેકલાલ તેહેસીલદાર તરફથી પાણી સારૂ રૂ૧) કોટવાળ તાજુ પીરભાઈ રૂ૦॥ મીઠાઈ.—માલણ. સ્કુલ કમીટીના મેમ્બરો તરફથી રૂ૦॥ મીઠાઈ, પાલણપૂર દરબારના ભાઈ શ્રી ઉસમાનખાનજી તરફથી રૂ૧) મીઠાઈ, તથા રૂ૧) મેહેતાજીને પાઘડી.—વડગામ. દરબારના રાણીજી હમીર બીબી તરફથી રૂ૧) મીઠાઈ.—પાલણપૂર ફારસી નિશાળ. મેહેરબાન પાલણપૂરના દીવાન સાહેબ તરફથી નવા મકાનના વાસ્તુ વખત રૂ૧૨) છોકરાઓને ચોપડીઓ, તથા રૂ૨૫) મીઠાઈ, તથા રૂ૧૯-૧૨-૩ મેહેતાજીને પાઘડી.—પાલણપૂર કન્યાશાળા. એજન ૧૧-૧૦-૦ છોકરાઓને ચોપડીઓ, તથા રૂ૧૦) મીઠાઈ, તથા રૂ૧૫॥ મેહેતાજીને પાઘડી.—રાધણપૂર તાલુકા સ્કુલ. મેહેરબાન પાલપૂરના પોલીટીકાલ સુપ્રીનટેનડેન્ટ પેટ સાહેબ પધાર્યા ત્યારે. નવાબ સાહેબ તરફથી રૂ૧૫) છોકરાઓને ચોપડીઓ, તથા રૂ૫) મેહેતાજીને પાઘડી, પાલણપૂરના આસીસ્ટંટ સરજન મણીલાલ ગંગાદાસ તરફથી રૂ૯) છોકરાઓને ચોપડીઓ, મેહેરબાન પાલણપૂરના પોલીટીકાલ સુપરીનટેનડેન્ટ કરનલ લીજીટ સાહેબ પધાર્યા ત્યારે નવાબ સાહેબ તરફથી રૂ૧૫) છોકરાઓને ચોપડીઓ તથા રૂ૫) મેહેતાજીને પાઘડી, મેહેરબાન નાદિરઅલી ખાનજીને ત્યાં શહાજાદાનો જન્મ થયો ત્યારે રૂ૨) મેહેતાજીને પાઘડીના.—સમી મેહેરબાન રાધણપુરના નવાબ સાહેબને ત્યાં શાહજાદાનો જન્મ થયો તે વખત મેહેસાલદાર મારફત રૂ ૮ની મીઠાઈ. સ્કુલ કમીટીના મેમબરો તરફથી રૂ ૪ ની ચોપડીઓ.—પંચાસર રાજેશ્રી નરસંગપ્રસાદ ત્રીકમદાસ તથા સ્કૂલ કમિટી તરફથી રૂ૧ મીઠાઈ. માનોટા થાણદાર વીઠલરામ નથુરામ તરફથી રૂ૦॥ મીઠાઈ. તેહેસીલદારના કારકુન સરૂપચંદ તથા ત્રીભોવન મોતીલાલ રૂ૦॥ મીઠાઈ.—

—❧—

ગુજરાતશાળાપત્ર.

GUJARAT SCHOOL-PAPER

JULY 1881.

પુસ્તક ૨૩ મું. જુલાઈ. અંક ૭ મો.

જે નાણું બહુ મોંઘું તુજ નામ તેમ છે કામ;-
કર અંતે મન ક્ષેત્રની, ખરી ખેતી ધરી હામ

અનુક્રમણિકા પૃષ્ઠ

CONTNTES

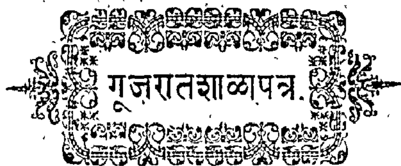

(કેળવણી ખાતાના હુકમથી)

अमदावादमां

ખાડાની હવેલીમધ્યે યુનાઇટેડ પ્રિન્ટિંગ અને જનરલ એજન્સી કંપની
"લિમિટેડ"ના પ્રેસમાં રણછોડલાલ ગંગારામે છાપી પ્રગટ કર્યું

મૂલ્ય { રૂ૧) વરસનો અગાઉથી. / રૂ૦)=૦ છૂટક એક અંકના } ટપાલ ખર્ચ જુદું.

પુસ્તક ૨૩ મું. જુલાઈ. સન ૧૮૮૪. અંક ૭ મો.

इंग्रेजलोकनो संक्षिप्त इतिहास.

પ્રકરણ ૨૬મું. સૈન્યસત્તાકરાજ્ય. ઈ. સ. ૧૬૪૯ થી ૧૬૬૦ સુધી.

ક્રામવેલનું મરણ એના પરાક્રમ ઉપરથી એ આવો સુદ્રઢ દેખાયછે; પણ એનું શરીર તેવું નહોતું. આયર્લાંડને સ્કાટલાંડમાં જ્યારે એ મહાવિજય ઉડાવી રહ્યો હતો, તે વેળા એનું શરીર ચઢ્ઢ તાવમાં સાં સપડાએલું હતું. રાજ્યના ફિકર ચિંતાને લીધે આ તાવે એના શરીરમાં ઘર કર્યું. એ ફિકર ચિંતા તે કાંઈ જેવી તેવી નહોતી. આખા દેશમાં ફક્ત લશ્કરી શિવાય બધાજ લોક એના દુશ્મન થઈ રહ્યા હતા. બધાજ એને દેશનો કાયદો તથા દેશનું રાજ્ય ડુબાવનારો ગણી ધિક્કારતા. જ્યારથી એણે જૂની પદ્ધતિ પાછી સ્થાપવાનું પ્રયત્ન કરવા માંડ્યું, ત્યારથી તો પ્રજાસત્તાકીઓ પણ ફરીને શત્રુપક્ષમાં જતા રહ્યા હતા. દરરોજ બંડફિસાદો ઉઠાવાજ કરતા સેંકડો માણસો છૂપી રીતે એનો જિવ લેવાનું પેણ લઈને રાત દહાડો લાગજ શોધ્યા કરતા હતા. એ છૂપા ભયંકર મારાઓની દેહેશત એટલી બધી વધી ગઈ હતી, કે નાગી તરવારવાળા વિશ્વાસુ સિપાહીઓનો ચોપાસ ઘટ્ટ પેહેરો રાખ્યાવિના એનાથી એક ડગલું પણ બહાર નીકળાતું નહિ. ઘર આગળ પણ રાત દહાડો ખડી ચોકી રાખવી પડતી, અને તે છતાં પણ દગાની દેહેશતે સૂવાનો ઓરડો રાતમાં બે બે વારવાર બદલતો.

તે છતાં, આ બધા ઉપાધિવ્યાધિને તો હજી આ વજ્ર છાતીવાળો વજ્ર-

બાહુનાયક કાંઈ ગાંઠે એવો નહોતો. પણ એના મનને એક મોટો આધિ પીડતો હતો. કેટલાક વખતથી એને એમ લાગવા માંડ્યું હતું કે અમે આ સ્વતંત્રતાપક્ષવાળા આટલું માથુ ફોડી મૂઆ તે સઘળું છેવટે નિષ્ફળજ જનાર છે. અનુભવથી એણે જોયું કે લોકની મર્જીવિરુદ્ધ રાજ્યરચના થઈ શકતી નથી. આમ સમજી એણે પ્રજાસત્તાક રાજ્યની રચનાને જૂની પદ્ધતિ તર્ફ વાળવા માંડી,તોપણ લોકોને એટલાથીજ તૃપ્તિ થઈ નહિ.એની ખાત્રી થઈ કે રાજાના રાજ્યવિના દેશમાં શાંતિ થવાની નથી.આવે પ્રસંગે ક્રામ્વેલ પોતેજ એક રાજવંશનો સ્થાપક થવાની વાંચ્છના કરે,તો તે કેવળ સ્વાભાવિકજ હતું; અને કેટલાક સંરક્ષકમતના ગ્રંથકારો પણ કબુલ કરેછે,કે જો ક્રામ્વેલ રાજપદ ધારણ કર્યું હોત,તો જલદીથી દેશમાં સમાધાની થઈ જાત,અને વખતે ગાદી ઉપર આજ એનો વંશ ચાલતો હોત.પણ આ મનસુબો જરા હોઠ બહાર નીકળતાંજ,આપણે પાછળ જોયું કે,પ્રજા સત્તાક સેના જે એના બધા હાથ પગ હતી તે એક અવાજે ડોળા કાઢીને ના ના કહી ઉઠી. આથેલા ક્રામ્વેલને માલમ પડ્યું કે વીર સાધવા સહેલ છે, પણ તેને વશ રાખતાં આપણેજ તેને સર્વદા વશ વર્તવું પડેછે. હવેથી એને અહોનિશ ભણકારા થવા માંડ્યા કે મારો પંડ બેઠો છે ત્યા સુધી તો ઠીક, પણ ત્યાર પછી નિશ્ચય આ સઘળી નવિન રાજ્યરચના ઉથલી જવાની, અને દેશમાં ધર્મબળાત્કાર તથા પ્રજાપારતંત્ર્ય પાછું જૂના રાજકુળની સાથ દોડ્યું આવવાનુંજ. આ પંદર પંદર વર્ષ સુધી જે દેશમાં લોહીની નદીઓ વહી તે સઘળી ફોકટ, કેવળ ફોકટજ જવાની, અને સ્વતંત્રતાપક્ષના નસીબમાં તો પાછો જુલમનો જુલમજ રહેવાનો. પણ કરવુ શું? શું કરૂ તો આ સ્વતંત્રતાનું રાજ્ય લોકપ્રિય થાય? શાંતિજ થાય તો બસ છે પણ તે કરવી શી રીતે!

આવી આવી અહોનિશ અનંત ચિંતામાં એ સોઠીયો, બહાવરો થઈ ગયો, અને એનું શરીર છેક કથળ્યું. હાડજ્વર થઇને બેઠો હતો તે છેવટે કાળરૂપે બહાર નીકળ્યો. આ જોઇ એ વેણાંચુંટા કરવા લાગ્યો કે "અરે! શું જે અપૂર્વ મહાકાર્ય મેં આરંભ્યું છે તે અંધર મુકીનેજ મારે જવું પડશે! ના! ના! ઈશ્વર એમ થવા દે નહિ!" આ વિચારનો એને એવો ભરોસો બેસી ગયો કે રોગનુ પૂર હાથાંત વેગે ભરાયું આવ્યું. તોપણ એણે પોતાની

આસપાસ ભેળા થએલા દાકતરોને તરછોડી નાખી એમજ કહ્યું કે “ધાંધ-શો મા, કે હું મરવાનો છું. તમને લાગતું હશે કે હું લવુંછું, પણ તેમ નથી. હું સાચુંજ કહુંછું. હું એ વાત તમારા ધન્વંતરીના ચરક કરતાં વધારે પ્રમાણ જોગ આધારથી જાણુંછું. અમારા ભક્તમંડળની પ્રાર્થનાનો ઇશ્વરે એ જવાબ આપ્યો છે” બેશક બધા ભક્તો એટલે આખી સેના અંતઃકરણ પૂર્વક પ્રાર્થના કરી રહી હતી કે હે ઇશ્વર, હે પ્રભો, એને આ એકેવાર ઉગારે. પણ એ સઘળા અજ્ઞાની જિવના માયિક ભામાછે. ઇશ્વર એનું ધાર્યુંજ કર્યાં જાયછે. ક્રામ્વેલના માથાપર મોતના ચોઘડીયાં વાગવા માંડ્યાં, અને એ પણ હવે સમજ્યો કે મને દેવાતા થઈ ચૂકી છે. લથડતી જીભે એ બોલ્યો કે “મારા મનમાં છે કે, ઇશ્વરની તથા તેના આ જનોની નોકરી બજાવવા હું હજી જીવું, પણ મારૂં કર્તવ્ય હવે પૂરૂં થઈ રહ્યું. તે છતાં પ્રભુ પોતાના એ જનોની સંભાળ લેશેજ” જાણે કુદરત પણ પોતાનો સમભાવ બતાવતી હોય, તેમ આ સમે આખા ઇંગ્લાંડમાં એવું ભયાનક વાવાઝોડું થયું કે ઘરનાં છાપરાં અને જંગલોના મોટાં ઝાડ પણ જડમૂળમાંથી ઉખડી ગયાં. આ જોઈ બધાને લાગ્યું કે હવે આ મોટો કણ પડવાની તૈયારીમાં છે એમજ થયું. ઈ. સ. ૧૬૫૮ ના સપટેંબરની ત્રીજી તારીખ જે દિવસ એની જિંદગીમાં ભાગ્યશાળી ગણાતો હતો અને જે દિવસે એણે ડનબારને વરસ્ટરની મોટી લડાઇઓ જીતી હતી, તેજ દિવસે આ પરાક્રમી મહા પુરૂષે છેવટે પોતાનો પ્રાણ શાંતિથી છોડ્યો. શાંતિ! શાંતિ! શાંતિ હજો આ સ્વાતંત્ર્યભક્તના માયાળુ પણ શ્રદ્ધાળુ આત્માને!

केळवणीने लगतुं संग्रहस्थान.

પદાર્થોપર પાઠ. (શસ્તગોફ્તાર.)

કેળવણી ખાતાને લગતા સંગ્રહસ્થાનમાં મૂકાએલી વસ્તુઓમાં એક ઘણા અગત્યના વર્ગના સંબંધમાં જોનારાઓનું ધ્યાન ખેંચાય છે. આપણા ઈલાકામાં તેમજ હિંદુસ્તાનના બીજા સર્વે ભાગના કેળવણીખાતામાં પ્રાણી, વનસ્પતિ, અને ખનીજ પદાર્થોનું જ્ઞાન વિદ્યાર્થિઓ તે પદાર્થોનું વર્ણન ચોપડીઓમાં વાંચીને અથવા શિક્ષકને મોઢેથી સાંભળીને મેળવે છે,

પણ, એવી રીત મેળવેલું જ્ઞાન અધુરૂં હોય છે અને બાળકોના મનમાં લાંબા વખત ટકી શકતું નથી. પ્રાણી, વનસ્પતિ વગેરે પદાર્થોનું વર્ણન તે પદાર્થોને બાળકોની નજર આગળ ધરીને અથવા તો તે પ્રાણીનું ચિત્ર દેખાડવાથી એકજ વખત સમજાવેલો પાઠ બચ્ચાંના મનપર એવી રીતે ઠસી જાય છે કે તેની આખી જીંદગી સુધી તે યાદ રાખી શકે છે. વળી, પદાર્થો નજરે જોવાથી બાળકો ધ્યાન રાખીને ટૂંક વખતમાં તેનું જ્ઞાન હોંશથી મેળવે છે. એવી રીતે કેળવણી આપવાની રીત યૂરોપમાં શરૂ થઇછે, અને હિંદુસ્તાનમાં તે દાખલ કરવા યોગ્ય છે. પદાર્થો જેવા કે રૂ; રેશમ, ઊન, ઘઉં, સાદડી, લોખંડ, સોનું, રૂપું, ઈત્યાદિના પાઠો ચોપડીમાં છાપવાને બદલે દોઢથી બે ફુટ લાંબા અને એક ફુટ પહોળા જાડા કાગળોપર છાપવામાં આવે છે. એ પાઠોને મથાળે તે પદાર્થોને, તથા તે પદાર્થોની જે બીજી વસ્તુઓ બને છે, તે સઘળી તે પાઠના કાગળ ઉપર શીવી લીધેલી અથવા વળગાવેલી હોય છે. દાખલા તરીકે રૂના પાઠને મથાળે રૂના ઝાડનું એક પાતરૂં તે કાગળપર સરસ ચોંટાડેલું છે, તે પાતરા પાસે જે જીંડવા જેવા છોડામાંથી રૂના કપાશીઆ નીકળે છે તે છોડું રૂના કપાસીઆથી ભરેલું તે કાગળપર શીવી લીધેલું છે, એ છોડા પાસે રૂના છૂટા કપાસીઆ, રૂનું પોળીયું, સૂતર, મલમલ, છીટ, અને બીજાં રંગીન સૂતરાઉ કાપડના બે આગળ જેટલા ચોરસ કડકા એ પાઠને મથાળે વળગાવેલા છે. પદાર્થની નીચે પાઠની અંદર ટૂંકમા પણ સમજ પડે એવી રીતે એ દરેક વસ્તુનું વર્ણન આપેલું છે. વળી તે સાથે રૂની પેદાશ કયા મૂલકોમાં થાય છે, રૂનાં કારખાના કયા શહેરોમાં કાઢલાં છે તે તથા રૂના જાતજાતના કાપડના અમુક નામોનાં અમુક કારણ એ સર્વ વિગત એ પાઠમાં સમાવેલી છે, જેમકે જે કાપડને આપણે સરટીંગ અથવા લોંગકલોથ કહીએ છીએ તે પહેલાં કાલીકટથી વિલાયત મોકલવામાં આવતું હતું જેપરથી અંગ્રેજો તેને "કાલીકો" (Calico) કહે છે. એક બીજો કાર્ડ ઘઉંના પાઠનો છે. એમાં ઘઉંના કણસલા સાથના સાંઠા, સાઠાની ટોપલી, સાદડી, તથા વિલાયતની સ્ત્રીઓની ટોપીઓ બને છે તે બતાવવા માટે તે સાંઠાઓની વણાટનો એક નમુનો; ઘઉંના આટાની બનાવેલી સેવનું એક ગૂછળું અને તે આટાની બનાવેલી

એક બીસકીટ પણ વળગાવેલી છે, એટલુંજ નહિ પણ મજબૂત કાગળનો એક કડકો જે ઘઉંના સાંઠાનો બનાવામાં આવે છે તે સર્વે એક કાર્ડપર વળગાવેલાં છે. એ સર્વે ચીજોનું વર્ણન એ પાઠમાં કરેલું છે.

આ સંગ્રહસ્થાનમાં પદાર્થોપર રચેલા એવા પાઠોના કાર્ડોની સંખ્યા એટલી મોટીછે કે તેનું વર્ણન કરતાં અમારા પત્રનો આખો અંક ભરીએ તો પણ પૂરૂં થઈ શકે નહિ, પરંતુ આ સંગ્રહસ્થાનમાં મૂકાયલા કેટલાએક જાણવા જોગ પદાર્થો સાથના કાર્ડો છે જેમાંના થોડાક વિષે ટૂંકમાં અત્રે જણાવીએ છીએ. રેશમના પાઠમાં રેશમના કીડાનું ચિત્ર, કીડાનો કોશેટો, કોશેટામાંથી કાઢેલું રેશમ, મખમલ, સાટીન ઈત્યાદિ, ગાયના પાઠમાં ગાયની ચામડીનું બનેલું જોડાનું સફાઈદાર ચામડું, શીંગડાનાં બનેલાં બટન, ચમચા તથા કાંસકી; ખરી, છીછરાં વગેરે કચરા જેવી નજીસ પ્રાણી—પદાર્થમાંથી બનાવેલો સરસનો કડકો. એ પ્રમાણે ગાયના બનતા પદાર્થો પાઠને મથાળે ગાયની આકૃતિ પાડીને તેની પાસે કાગળપર વળગાવેલા અથવા શીવી લીધેલા છે. લોખંડના પાઠમાં માટી ને કોયલા સાથ ભેળાયલો લોઢાનો કડકો, લોઢાનો તાર, ખીલો, અને તોપનો નાનો નમુનો ઈત્યાદિ ગોઠવેલાં છે. એક કાર્ડપર ઘણાએક ખનીજ પદાર્થો તેઓની અસલ જમીનમાંનીજ હાલતમાં ગોઠવ્યા છે. જેવા કે જસત, સીસું, કોલસો, ગંધક, સંગેમરમર ઈત્યાદિ. એક કાર્ડપર કામમાં આવતા ઘણીક જાતના લાકડાના કડકા ગોઠવેલા છે અને તેઓનું ટૂંક વર્ણન તે કડકા નીચે આપ્યું છે. વળી કેટલાક પદાર્થો જેવાં કે તરેહવાર જાતનાં મોટાં ઝાડો, ઘરમાં વાપરવાનાં વાસણો ઇત્યાદિ જે કાર્ડની ઉપર મૂકી ન શકાય તે સર્વનું રંગ અને રૂપ સાથનું બરાબર ચિત્ર તે પાઠોને મથાળે આપ્યું છે. દરેક પ્રાણીનો પાઠ બબે ફુટ ચોરસ કાગળપર ને પ્રાણીના ચિત્ર સાથે આપેલો છે. એ પ્રમાણે પ્રાણી અને પદાર્થોનાં ચિત્ર આપવાથી તેનું ખરૂં રૂપ અને રંગનું જ્ઞાન બાળકોના મનમાં મજબૂત ઠસે છે. ઘરસંસારી કેટલાક પદાર્થોના પાઠનાં પાનાં જુદાં જુદાં છે, જેમ કે Jug અને Mug એવાં જુદી જાતનાં બે વાસણો પાડેલાં છે, અને તે શા ઉપયોગમાં આવે છે તે તે પાઠમાં સમજાવેલું છે. પણ ઇંગ્રેજી શીખનારાં દેશી બાળકો એ બંને શબ્દોનો અર્થ કૂજો, પ્યાલું, અથવા લોટો કરેછે, પણ

એ એના રૂપમાં જે મુખ્ય ફરક છે અને જેથી તે જુદે જુદે નામે ઓળખાય છે તે કદાચ તેમના શીખવનારા પણ જાણતા નહિ હોય, તો તેમાં કશી નવાઈ નથી. અમો સર્વે ખાનગી સ્કૂલોના માલિકોને મજબૂત ભલામણ કરીએ છીએ કે, એવા કોઠો તેઓએ પોતાની સ્કૂલમાં શીખવા આવતા બાળકોના ભલાને અર્થે પોતાના ખાતાઓમાં દાખલ કરવા. અમે ધારીએછીએ કે સરજમસેદજી જીજીબાઇની છોકરીઓના નિશાળોના તેમજ જરથોસ્તી છોકરીઓની નિશાળોના મુતવલીઓ આવા કોઠો ગુજરાતીમાં છપાવી પોતાના હાથ તળેની નિશાળોમાં જલદીથી દાખલ કરશે.

ફુલાસિંહ.

૧૮૦૯ ઇસવીસનમાં જ્યારે અંગ્રેજ-દૂત સર ચાર્લસ મેટકાફ (પછી લાર્ડ મેટકાફ) અમૃતસરમાં રહેતો હતો, અંગ્રેજ-સેનાની કરનલ અકટરલોનીની સાથે એકત્ર થઇને જ્યારે તે ગવર્નર જનરલ લાર્ડમિંટોના હુકમથી મહારાજ રણજિતસિંહની સાથે સંધિ સ્થાપવામાં વ્યાપ્ત હતો, ત્યારે એક સાહસી જુવાને નિર્ભયથી મીયાનમાંની તરવાર હાથમાં લઇને પોતાના કેટલાક અનુચરની સાથે પંજાબ-કેશરીની આગળ આવીને ગંભીર-સ્વરથી કહ્યું. "મહારાજ! વિદેશી અંગ્રેજો અમારા રાજ્યમાં આવ્યા છે. અમે તેઓને આક્રમણ કર્યા હતા. પરંતુ તેઓજ અમોને ઘણા ખરાબ કરે છે. અપમાન કર્યું છે, મારા અનુચરોને ભગાડી મૂક્યા છે. જો આપ એનો પ્રતિવિધાન ન કરો ને જો આ પલમાં વિધર્મિઓને સમુચિત શાસ્તિ ન આપો તો આ તરવારના આઘાતથી આપની સાથે આપના વંશના સર્વે લોકોના પ્રાણ સંહાર કરીશ." રણજિતસિંહ અકસ્માત્ અતર્કિત બાબતથી યુવકના મોહોડે આ કઠોર વાત સાંભળીને વિસ્મિત થયો. સવિસ્મયથી યુવકની તરફ ચાહીને જોયું. યુવક નિર્ભયથી તરવારને ફેરવતો હતો, નિર્ભયથી વિસ્ફારિત આંખથી પોતાની દૃઢ પ્રતિજ્ઞા રક્ષાને માટે તૈયાર થઇને રહેલો જણાતો હતો. અસમયથી એ અપૂર્વ દૃશ્યના આવિર્ભાવથી પંચનદનો અધીશ્વર વિચલિત થયો નહિ, પોતાની ધોરતાની સામા અતિક્રમ કરીને ચપળતાનો પરિચય

આપ્યો નહિ. તેણે સ્નેહની સાથે ધીર-ગંભીર સ્વરથી કહ્યું "યુવક તારા સાહસની પ્રસંસા કરવું. પરંતુ અંગ્રેજ દૂતની સાથે હું બંધુતા-પાશમાં આબદ્ધ થયોછું, તેનું કોઈ રીતે અનિષ્ટ કરી શકતો નથી. હું માથું આપવાને તૈયાર છું. તારી તરવાર મારે ગળે મૂક." મહારાજ રણજિતસિંહનાં આવાં સ્નેહ ભરેલાં વચનથી યુવકનું ઉત્તેજિત હૃદય થોડુક શાંત થયું. યુવકે બીજો કોઈ રીતનો ઉદ્દત ભાવ ન દેખાડતા ઉન્નત મસ્તકને અવનત કર્યું.રણજિતસિંહે સંતોષની સાથે તેને એક જોડો શોનાથી ભરેલો આપ્યો અને તેના અનુચરોને યથાયોગ્ય દ્રવ્ય આપ્યું.યુવક ધીરભાવથી મહારાજ પ્રદત્ત મહાપ્રસાદ લઇને ચાલ્યો ગયો.

એ તેજસ્વી યુવકનું નામ ફુલાસિંહ હતું. ફુલાસિંહ જાતનો ટક હતો. શિખગુરૂ ગોવિંદસિંહે અકાલી નામનો જે સંપ્રદાય સ્થાપન કર્યો હતો, તે સંપ્રદાયનો ફુલાસિંહ હતો. અકાલીઓનો પોશાક કાળા રંગનો હોય છે. એઓ સાહસમાં અટલ, વિક્રમમાં અજેય અને કર્તવ્ય પ્રતિપાલનમાં અનલસ હોય છે. શત્રુના વ્યૂહભેદમાં, શત્રુનો દુર્ગ અધિકારમાં એઓના કેવા પરાક્રમનો વિકાશ થાય છે, કેવી રીતે ક્ષમતા-બળથી વિપક્ષની વિજયિની શક્તિ વિલુપ્ત થઈ જાય છે, તે ઐતિહાસકો આહલાદ અને પ્રીતિની સાથે વર્ણન કરેછે. એઓ દુર્બલ ગરિબ દુઃખીના પરમ બંધુ, અનેજુલમી ધનશાલીના પરમ શત્રુ હોયછે. કર્તવ્ય-પ્રતિપાલનમાં એઓ પોતાના પ્રાણને પણ તુચ્છ સમજે છે. ગુરૂ ગોવિંદસિંહ પોતાના સ્થાપેલા આ મહાસંપ્રદાયના પરાક્રમની ઉપર નિર્ભય કરીને બાદશાહ ઔરંગઝેબની ક્ષમતાના ગતિ રોકવાને ઉદ્યત થયો હતો. અને ઓગણીસમી શદીમાં ફુલાસિંહે એ દલના અધિનેતા થઇને એઓના સાહસ, એઓની કર્તવ્ય-બુદ્ધિ અને એઓનું વીરત્વ પવિત્ર ઇતિહાસની સાથે પરિચિત કરી મૂકયુંછે. જે દિવસે ફુલાસિંહે મહારાજ રણજિતસિંહની સામે પોતાના અસાધારણ સાહસ અને તેજસ્વિતાની ઓળખાણ આપી હતી, તે દિવસથી અકાલીઓમાં તેની પ્રતિપત્તિનો સંચાર થયો. તે દિવસથી અકાલીઓએ સંમિલિત થઇને તેને પોતાનું અધિનેતા પદ અર્પણ કર્યું. ક્રમે કરીને તેનું દલ પુષ્ટ થયું, ક્રમે કરીને ચારસો અકાલી સર્વદા તેનો હુકમ પાળવામાં તત્પર થઈ પડ્યા. ફુલાસિંહ એ અનુચરોથી પરિવૃત

યવનને નાના સ્થાનમાંથી અર્થસંગ્રહ કરવા લાગ્યો. નિરાશ્રય દુઃખીઓની રક્ષા કરવી એ તેઓનું પ્રધાન કર્તવ્ય હતું. તે સર્વ વખતે સર્વાન્તઃકરણથી ઉપલા કર્તવ્ય પ્રતિપાલનમાં તત્પર થયો. જ્યાં નિર્ધન, નિરાશ્રય અને નિપીડિત માણસ દુઃસહ યાતનામાં નિરંતર દગ્ધ થતા, તે જગ્યા ઉપર રક્ષાકર્તા ફુલાસિંહનો આવિર્ભાવ થવા લાગ્યો; જ્યાં ક્ષમતાશાલી ધનવાન લોક વિલાસના તરંગમાં ડોલતા ડોલતા પોતાની ધનવૃદ્ધિનું સુખકારક સ્વપ્નુ જોતા, ત્યાં ફુલાસિંહ તેનું ધન લેવાને અને ક્ષમતા નષ્ટ કરવાને હાથ વધારવા લાગ્યો; જ્યાં નિઃસંબલ, નિઃસહાય અનાથિની પવિત્ર શોકની પ્રતિમૂર્તિ સ્વરૂપ નિર્જ્જન પર્ણ-કુટીરમાં નીરવે બેસી રહેતી હતી, અને પોતાના હૃદયની પ્રચંડ હુતાશન હોલવવાને માટે નિરંતર નયન-સલિલથી સમુદય દેહ પતાવિત કરતી, તે જગ્યા ઉપર ફુલાસિંહની દયા તેને શાંતિના અમૃતમય ક્રોડમાં આશ્રય આપવાને અગ્રસર થવા લાગી. ફુલાસિંહનુ એ સર્વ કાર્યનું વિવરણ ક્રમે કરીને પંજાબ કેશરીના કર્ણગોચર થયું. રણજિત્‌સિંહે તેને બોલાવી મગાવ્યો, અને પૂર્વના પ્રમાણે સ્નેહની સાથે તેને પારકાની સંપતિ ગ્રહણમાં વિરત રહેવાને અનુરોધ કર્યો પરંતુ ફુલાસિંહ એ અનુરોધ રક્ષા કરવામાં સંમત થયો નહિ. રણજિતસિંહે તેને ઘણો સમજાવ્યો, પુષ્કળ ધન આપવા ચાહ્યું. વાગ્જાલ વિસ્તરીને શાંતિમય જીવનની શ્રેષ્ટતા સાબેત કરવા લાગ્યો, પરંતુ કંઈજ માન્યું નહિ. તેની સલાહ, તેનું અંગીકૃત પુરસ્કાર, તેની વાક્ચાતુરીની મોહિની શકિત સર્વ ફુલાસિંહની આગળ પરાભવ સ્વીકાર કરી ફુલાસિંહ રણજિત્‌સિંહનો વશીભુત થયો નહિ. તે અટલપર્વતની પેઠે પોતાના સાધનમાં અટલ રહીને પેહેલાના પ્રમાણે વિપન્નની વિપદ ઉદ્ધારમાં, દરિદ્રના દુઃખ મોચનમાં, અને ઉદ્ધત અને ગર્વિત ધનવાનોના ગર્વ હરણમાં વ્યાપૃત થયો. એ વખતે ફુલાસિંહના દલમાં ચાર પાંચ હજાર મનુષ્ય હતા. એઓ સઘળાઓ પોતાના દલપતિનો હુકમ પાળવામાં તૈયાર રેહેતા. મહારાજ રણજિત્‌સિંહે જાણી લીધું હતું કે ફુલાસિંહને ભય બતાવ્યાથી કંઈ ફળ થશે નહિ પોરભાવથી સ્નેહની સાથે નાના પ્રકારની લાલચ બતાવ્યાથી તેને વશમાં રાખી શકાશે. રણજિતસિંહે ફુલાસિંહના વિરૂદ્ધમાં પેહેલા સૈન્ય મોકલ્યું હતું પણ તે વશમાં આવ્યો નહિ, ત્યારે છેલીવારે એ

ઉપાય અવલંબન કર્યો. એ ઉપાયથી તેની વાસના ફલવતી થઈ. ફુલાસિંહ પંજાબ-કેશરીનો અનુગત અને ક્રમે કરીને તેનો પરમપ્રિય મિત્ર થઈ પડ્યો.

એ સમયથી મહારાજ રણજિત્‌સિંહની ક્ષમતા પરિવર્દ્ધિત થઈ. એ સમયથી ફુલાસિંહ અને તેના દળના લોકોનું અસાધારણ સાહસ અને પરાક્રમના ઉપર નિર્ભય કરીને રણજિત્‌સિંહ દુર્જય આફગાનોના વિરુદ્ધમાં સમુત્થિત થયો તેણે અનેક યુદ્ધમાં એ સૈન્યદલમાં વીરત્વથી વિજય-લક્ષ્મીનો અધિકાર કર્યો હતો. ફુલાસિંહના દલના એક વીરપુરૂષના લોકાતીત સાહસથી મુલતાન અધિકૃત થયું અને ફુલાસિંહે પોતાનું અસાધારણ પરાક્રમ બતાવીને ભૂલોક—સ્વર્ગ કાશ્મીરને હાથ કર્યું. મહારાજ રણજિત્‌સિંહે જ્યારે સિંધુ નદી ઉતરીને આફગાનિસ્તાનમાં પ્રવેશ કર્યો, બહુ યુગના પછી પંચનદના હિંદુ ભૂપતિના આધીનમાં જ્યારે હિંદુ સૈન્ય નેઓ શેરના યુદ્ધ-ક્ષેત્રમાં આફગાનોની સામે થયા, ત્યારે ફુલાસિંહે જેવું લોકાતીત વીરત્વ દેખાડીને વિજય-લક્ષ્મીની સંબર્દ્ધના કરી, અને જેવી રીતે લોકાતીત સાહસની સાથે યવન સૈન્યને નિર્મૂલ કરતો કરતો છેલે તે નઓશેરના સમરસ્થળમાં તે પવિત્રતામય પરમ તીર્થમાં, અજ્ઞાતરથી અમલને ભાવથી અનંત નિદ્રામાં નિદ્રિત થયો, તે ઇતિહાસના પાનાં સ્વર્ણાક્ષરથી અંકિત કરવા યોગ્યછે. એ મહાયુદ્ધમાં પેહેલા શિખોનું પરાક્રમ વિચલિત થયું હતું, પેહેલા પઠાનો જય થશે એવી આશા કરી હતી. રણજિત્‌સિંહના યુરોપિયન સેનાપતિ વેણ્ટુરા અને એલાર્ડ પણ પેહેલા આફગાનોના આક્રમણ નિરસ્ત કરવામાં પરાઙ્મુખ થયા હતા. એ સંકટાપન્ન સમયમાં રણજિતસિંહ વિપક્ષિની ગતિ રોકવાને માટે પોતાના સૈન્યોને એકઠા કરવાની વૃથા મેહેનત કરતો હતો, વૃથા ઇશ્વરનું અને પોતાના ગુરૂનું પવિત્ર નામ ઉચ્ચારણ કરીને સૈન્યોને અગ્રસર થવાનો અનુરોધ કરતો હતો, વૃથા અશ્વ ઉપરથી ઉતરીને નિષ્કાષિત તરવાર હાથમાં પકડીને, ભૈરવ રવથી સેનાઓને તેની પછવાડે આવવાને હુકમ કરતો, તેનાં તે અપૂર્વ વિક્રમથી, અપૂર્વ વિસ્તારથી અને અપૂર્વ સાહસથી કંઇપણ ફળ ફળ્યું નહિ. રણજિત્‌સિંહ છેલીવારે હતાશ થઇને પડ્યો, સૈન્યોને યુદ્ધમાં વિમુખ જોઇને ક્ષોભથી અને રોષથી એકલો તરવાર ફેરવતો ફેરવતો વિપક્ષના વ્યુહમાં પ્રવેશ કરવામાં ઉદ્યત થયો. એવા સમયમાં જ્યારે

ગુરૂજિકી ફતે" ! એ આશ્વાસપ્રદ વાક્ય તેના કર્ણગોચર થયું, એ વાક્ય દૂરાગત વજ્ર-નિર્ઘોષના ગંભીર રવથી તેના હૃદયના અંતરસ્થળમાં પ્રવેશ કર્યું અને તેથી એકવારે આશા, ભરોસા અને આનંદનો તરંગ નાંખી મૂક્યો. રણજિત્સિંહ સવિસ્મયથી વિસ્ફારિત ચક્ષે જોવા લાગ્યો, ફુલાસિંહે કાલા રંગનો વાવટો ઉડાડીને પાંચસોમાત્ર અકાલી—સૈન્યની સાથે "વાહે ગુરૂજિકિ ફતે !" શબ્દ બોલતો બોલતો તે ગમનાતીત પઠાન—સૈન્યના વિરૂદ્ધમાં અગ્રસર થાય છે. તેણે ફુલાસિંહને વિપક્ષના આઘાતથી અશ્વ ઉપરથી પડતો જોયો હતો, એ આઘાતથી ફુલાસિંહનો પગ ભાગી ગયો હતો લોકો તેને ધરીને સ્થાનાંતરિત કર્યા હતો. રણજિત્સિંહે તેને જોયો હતો. આ વખતે તેને જોયું કે ફુલાસિંહ હાથીના ઉપર બેસીને વિપુલ ઉત્સાહની સાથે પોતાના સૈન્યોને ચલાવવા લાગ્યા. ગોળીઓના આઘાતથી તેનું દેહ ક્ષત વિક્ષત થયું છે, તેમા ભ્રૂક્ષેપ નથી, પ્રશસ્ત લલાટે ભીતી—વ્યંજક રેખાનો આવિર્ભાવ નથી, વિસ્તૃત લોચન હૃદયમાં દુશ્ચિંતા તથા "નિરાશા—સૂચક કાલિમાનો આવેશ નથી. ફુલાસિંહ હાથી ઉપરથી નિર્ભયમાં જલદ—ગંભીર સ્વરથી કહ્યું કે "ઓરે ગુરૂજિકિ ફતે ?" તેના સૈન્યો ગુરૂ ગોવિંદસિંહના મંત્ર પૂત છે—એ પ્રાતઃસ્મરણીય વાક્યથી ઉત્સાહિત "યવન, પઠાન—સૈન્ય નિર્મૂલ કરવામાં અગ્રસર થાય છે. ફુલાસિંહની આ તેજસ્વિતા જોઇને પંચનદનો અધીશ્વર પ્રીત, ચમત્કૃત અને આશ્વાસયુક્ત થયો. કેવા બળથી ગોવિંદસિંહનુ મૃત્યુ થયું છે ! કેવા બળથી ગુરૂ ગોવિંદસિંહની મહાપ્રાણતા તેના દેહની સાથે ચિર દિવસને માટે વિલુપ્ત થઈ ગયું છ ? ઓગણીસમી શદીમાં—નઓશેરાના આ પવિત્ર યુદ્ધક્ષેત્રમાં પણ ગોવિંદસિંહ વર્તમાન રહ્યો છે; તદીય જીવંત ઉત્સાહપૂર્ણ વાક્ય અને સમરભૂમિમાં પણ તેનું પ્રતિષ્ઠિત સંપ્રદાયને મનાવી મૂક્યો છે. ફુલાસિંહ આજ ગુરૂ ગોવિંદની મહાપ્રાણતાની માહમાન્વિત થઇને તેનો મંત્ર પૂત શોણિત અકલંકિત રાખવાને ઉદ્યત થયો છે, આ વિનશ્વર જગતમાં શિખ—ગુરૂનો એ મહિમાનો વિલય થશે નહિ. મહારાજ રણજિત્સિંહ ફુલાસિંહને પઠાનના વ્યૂહ ભેદમાં અગ્રસર થતો જોઇને અસામાન્ય વિક્રમથી યુદ્ધ કરવાનો આરંભ કર્યો. આ વખતે ફુલાસિંહનું પરાક્રમ પઠાનો સહન કરી શક્યા નહિ. અકાલીઓ મુહૂર્ત મુહુર્તમાં યવન-સૈન્ય નિર્મૂળ કરવા લાગ્યા. ક્રમે કરીને રણજિત્સિંહનું બીજું

સૈન્ય આવીને અકાલીઓની સાથે મળી ગયું. ફુલાસિંહ જે હાથી ઉપર બેઠો હતો, તેના માહુતના શરીરમાં એક કરીને ત્રણ ગોળી પ્રવેશ કરી હતી ફુલાસિંહ પોતે પણ એક ગોળીથી આરગી થયો હતો. તથાપિ તેણે દ્રઢતાની સાથે હાનુમાં હાથી ચલાવવાને માહુતને હુકમ આપ્યો. આહત માહુત આ વેળા હુકમ પાલવામાં અશક્ત થયો. ફુલાસિંહના પુનઃપુનઃ હુકમથી પણ માહુત જ્યારે અગ્રસર થયો નહિ, ત્યારે ફુલાસિંહ સક્રોધથી માહુતનું મસ્તક લક્ષ્ય કરીને પિસ્તોલ છોડી. માહુત પડી ગયો. ફુલાસિંહે હસ્તસ્થિત તરવારના અગ્ર ભાગદ્વારા હસ્તી ચાલતા કરીને શત્રુમાં પ્રવેશ કર્યો. સાહસિક વીરપુરૂષ એવી રીતે વિપક્ષિયોમાં ઉપસ્થિત થઈને સૈન્યોને ઉત્સાહિત કરવા લાગ્યો. એ વખતે શત્રુના પક્ષની એક ગોળી આવીને તેના લલાટમાં પ્રવેશ થઈ. વીર-કેશરી એ આ ઘાતથી પરિત્રાણ પામ્યોનહિ. તેના પ્રાણ-શૂન્ય દેહ હાઓદાર મધ્યે પડી ગયો. અધિનાયકના મરણથી અકાલીઓનો છત્રભંગ થયો નહિ. તેમણે પૂર્વાપેક્ષા સાહસ અને રોષની સાથે વિપક્ષીઓનું આક્રમણ કર્યું. આફગાન-સૈન્ય એ આક્રમણથી સ્થિર નરહી શકતા રણક્ષેત્રથી પળાયન કરવા લાગ્યું. નઓશેરાના સમરાંગણથી ફુલાસિંહના લોકાતીત રાક્રમથી વિજય-લક્ષ્મી પંજાબ-કેશરીના અંકશાયિની થયો.

પઠાનોએ ઘણા વિસ્મય સહકારે ફુલાસિંહના આવા લોકાતીત વીરત્વની પ્રસંશા કરી હતી. જે સ્થળમાં ફુલાસિંહનું મૃત્યુ થયું, તે જગ્યા ઉપર એક સ્તંભ બનાવ્યો હતો. એ જગ્યા હિંદુ અને મુસલમાન બંનેનું એક પરમ પવિત્ર તીર્થમાં પરિગણિત થયું છે. હિંદુ અને મુસલમાન, બંને સંપ્રદાય આ પવિત્ર તીર્થમાં આવતા હતા, અને ઉભય સંપ્રદાય ભક્તિ-રસાર્દ્ર હૃદયથી ફુલાસિંહના ઉદ્દેશ્યથી સ્તુતિવાદ કરતા હતા. જ્યાં સુધી એક ચક્ષુ-વૃદ્ધ શિખભૂપતિ જીવતો હતો, ત્યાં સુધી જ્યારે નઓશેરાના યુદ્ધના પ્રસંગમાં ફુલાસિંહની વાત થતી ત્યારે તેની ઉજ્જ્વલ આંખ ઉજ્જ્વલ તર થતી, અને તેથી અવિરલ ધારાથી મુક્તાફલ બાહર પડીને ગંડ દેશમાં પડતા. વીર-ભક્ત વીર-કેશરી એવી રીતે પવિત્ર શોકાશ્રુથી ફુલાસિંહનો પરલોકગત પવિત્ર આત્મા સંતૃપ્ત કરતો.

શ્રી નારાયણ હેમચંદ્ર.

સારસંગ્રહ.

હિંદુસ્તાનમાં ખ્રીસ્તીઓની વસ્તી કેટલી છે.—હિંદુસ્તાનની છેલ્લી વસ્તીના ચોકસ હિસાબ ઉપરથી જણાય છે કે આ દેશ ખાતે ૧૮, ૬૨૫૨૫ ખ્રીસ્તીધર્મ માનનારા જૂદા જૂદા ટોળાઓ વસે છે. ૧૮૭૨ ની ગણત્રી મુજબ તેમની સંખ્યા ૮૯૭૨૧૬ ની હતી, માટે છેલ્લાં દશ વર્ષોમાં તેઓની સંખ્યામાં નજદીક ૧૦ લાખ માણસોનો વધારો થયો છે. ઉપલા ૧૮ા લાખમાંના ૧૪૨૦૦૦ યૂરોપીઅનો, ૬૨૦૦૦ યુરેશીઅનો, ૮૯૦૦૦૦ દેશીઓ, અને ૭૬૦૦૦૦ "બીજાઓ" છે, જેઓ વિષે કશું ચોકસ જણાવવામાં આવ્યું નથી, ઉપલા ૧૮ા લાખમાં મોટો ભાગ યાને ૯૬૩૦૫૮ રોમનકાથોલિક પંથને લગતા છે. આપણા દેશમા ખ્રીસ્તીઓનો સર્વેથી મોટો ભાગ મદ્રાસ ખાતે વસે છે. ત્યાં ૭૧૦૮૦૭૮, ત્રાવણકોર ખાતે ૪૯૮૫૪૨ મુંબાઈ ખાતે, ૧૩૮૩૧૭, કોચીન ખાતે ૧૩૬૩૬૧, બંગાલ ખાતે ૧૨૮૧૩૫, અને બીજે ઠેકાણે ઘણી નાની સંખ્યામાં ખ્રીસ્તીઓ વસે છે. દેશીરાજ્યોમાં ખ્રીસ્તીઓની વસ્તીમાં માઇસોર,હૈદ્રાબાદ અને ત્રાવણકોર ખાતે હજારોની મોટી સંખ્યામાં માત્ર સાતસો માણસોની છે. મુંબાઈ ઇલાકાના ખ્રીસ્તીઓમાં ૮૧૧૯૦ મરદો અને ૫૭૧૨૭ સ્ત્રીઓ છે. આ ઇલાકામાં એકંદર ૧૯૦૦૦ પાદરીઓ અને ૩૦૦૦ પાદરેણો વસે છે.

ફુટબાલ ની રમતમાં કેટલીકવાર રમનારાઓના જીવ જવાના દાખલા વિલાયત ખાતે બનેલા જણાય છે. પણ તેવોજ એક દુઃખ ભરેલો દાખલો કલકત્તાની ડાવેટન કાલેજના એક જવાન વિદ્યાર્થિના સંબંધમાં બન્યો છે. આ રમતની દરમિઆન આ વિદ્યાર્થીના પેટમાં તેના હરીફ તરફથી બે મરતબે લાતો ખાની પડી હતી, જે વખતે જો કે તેને કશી જીવ જેવી ઇજા થએલી જણાઈ નહિ. તો પણ ત્યારબાદ ચાર દિવસ રહીને તે મરણ પામ્યો હતો.

નવા રેલવેઓમાં દેશીઓનું સાહસિકપણું વધતુંજ જાય છે. કાનપોરથી અચનીરા સૂધીના સરકારી રેલવેની એક પા મૈલની નવી લાઈન મનડોપીઆથી બીયુર સૂધીની બાંધવાની છે, અને તે પાછળ રૂ ૧૭૦૦૦૦

નો ખર્ચ ગણાયો છે. આ ખર્ચનો અર્ધો હિસ્સો બીધુરના બે સુબેદારો વસદેવરાવ અના અને પુરૂષોત્તમરાવ તાતીઆએ આપવા કબુલ કર્યું છે.

કોલેરા ઉપર ગંધક અને કપુરની અસરઃ—મી. એસ. એફ. ગજ્જર નામે એક તબીબ મુંબાઈ ગેઝેટમાં કોલેરાના દરદી ઉપર ગંધકથી થતી ઉત્તમ અસરોની થોડીક સમજણ આપે છે. તે પોતાના અનુભવ મુજબ ગંધકથી જેટલા દરદીઓ સાજા થઈ શકે છે તેટલા બીજા કશા ઈલાજોથી થતા નથી. માત્ર દરદીને ગંધકની ધૂણી આપવાથીજ સરતું નથી પણ દરદીને તે દવા તરીકે પણ આપવા તે ભલામણ કરેછે, અને જો દરદની શરૂઆતમાંજ એ વસ્તુનો પૂરતો ઉપયોગ કરવામાં આવે છે તો તેથી સારૂં પરિણામ નીપજે છે. વળી ગંધક પોતાની સ્વચ્છ હાલતમાં જેટલી સારી અસર કરી શકે છે તેટલી બધી તેની મેળવણી વાળી દવાથી થતી નથી, એવો આ તબીબનો અભિપ્રાય છે.

એક ગમથી જ્યારે આપણી તરફ આ રીતે અનેક તર્ણાણે ગંધકના ગુણ દરશાવે છે ત્યારે બીજી તરફથી એક યૂરોપીઅન તબીબ કપૂરને કાલેરા ઉપર બહુ અકસીર ઈલાજ દાખલ જણાવી ગયો છે. છેક ૧૮૩૧ની સાલમાં આપણી તરફના કોલેરા વિષે લખતાં હાનિમાન નામે એક તે વખતના પ્રખ્યાત તબીબે એવું ઝાહેર કર્યું હતું કે કોલરા ઉઠે છે તે એ રોગ માહેલાં બહુજ બારીક અણદીઠ જીવજંતુને લીધે છે, જેનો સહેલો ઉપાય કપૂરછે. આ તબીબના જણાવ્યા મુજબ જ્યારે જ્યારે યુરોપમાં કોલેરા ફેલાતો હતો ત્યારે આ ઈલાજ કામે લગાડવામાં આવતો અને તે ગુણકારી માલમ પડતો હતો. જેમ છૂટથી કપૂરનો ઉપયોગ થાય તેમ કોલેરાના રોગનાં આ સૂક્ષ્મ બીયાં અથવા જીવડાં વધારે નિર્બળ અને નિર્જીવ થઈ જતા હતા, અને તેટલા માટે દરદીને કપૂર દવા દાખલ આપવામાં આવતો હતો, તેની ચામડી ઉપર મસળવામાં આવતો અને દેવતા ઉપર મૂકીને દરદીના ઓરડામાં તેનો ધૂમાડો કરવામાં આવતો હતો.

પુસ્તકોની પહોંચ.

સ્ત્રીધર્મ નીતિ, એ નામનું એક મહા ઉપયોગી, સુરસ, તથા સુબોધકારી પુસ્તક પ્રખ્યાત પંડિતા રમાબાઇએ કેટલાક વખતપર મરાઠીમાં રચેલું છે તેનું આ ભાષાંતર ભાઈ મુકુંદરામ નિલારામ મહેતાએ રચીને ગૂજરાતી પ્રજા ઉપર મોટો ઉપકાર કર્યો છે. સ્ત્રી સુધારણાના વિષયપર હાલ જે પુસ્તકો ગૂજરાતી કે કોઈ પણ પ્રાકૃત ભાષામાં લખાએલાં છે તેમાં આ નિઃસંદેહ સર્વોપરી છે અને વળી તે કરતાં એ એટલું ચઢિયાતુ છે કે તેની સાથે મુકાબલો કરવો એજ એને અપમાન આપવા બરાબર છે. સ્ત્રીઓની સ્થિતિ કેવી રીતે સુધરે એ બાબતમાં ઊંડાણથી ઉતરી અત્રે પંડિતા રમાબાઇએ પંડિતાઇથીજ પોતાની સુરસ કલમ ગંભીર જુસ્સાભેર ચલાવી છે, તથા એનું ભાષાંતરકર્તા પણ ગૂજરાતી ભાષાનો એક સારો લખનાર જણાય છે. મૂળ મરાઠીગ્રંથ અમારી પાસે હાજર ન હોવાથી આ ભાષાંતરમાં યથાર્થતા કેટલી આવી છે તેનો નિર્ણય કરી શકતા નથી, પણ એનું ગૂજરાતી અત્યંત શુદ્ધ, રૂઢ, તથા મિષ્ટતા ભરેલું પણ થયું છે એતો અમારે કહેવુંજ જોઇએ. એ ભાષા બીજા જુવાન બી. એ. એને બોધ લેવા લાયક નીવડી છે.

અમે દિલગીર છીએ કે આવા ઊંચા શૈલીના લોકોપયોગી સુરસ તથા સુબોધકારી ગ્રંથની ગૂજરાતી પ્રજા તરફથી જોઇએ તેવી ખબર લેવાતી નથી, અને તેનું કારણ એમ સંભવે છે કે એ ગ્રંથકર્ત્રી હાલ વિલાતમાં જઇને ખ્રીસ્તી થઈ ગઈ છે. પંડિતા રમાબાઈનું એ કૃત્ય હિંદુપ્રજાને ગમે એવું અપ્રિય હોય, તો પણ આ રૂડા ગ્રંથને તો ઉપકાર સાથે સાથે ચડાવવો એમાંજ તેમની સુજ્ઞતા રહેલી છે. ગાંધી સાથે લડાઈ, માટે તેની સાકરને પણ કડવી કહેવી એ આપણી રસેદ્રિયમાંજ ખામીછે એમ બતાવી આપે, પણ તેથી કાંઈ તે સાકર કડવી થઈ જતી નથી. માટે અમે સર્વે ગૂજરાતી સ્ત્રી પુરૂષોને આ પુસ્તક આદરપૂર્વક વાંચવાની ભલામણ કરીએ છીએ. એનાં પૃષ્ટ મોટાં કદનાં ખારપેજી ૧૫૯ તથા કિંમત ૧। રૂપિઓ છે.

ખજાને હુનર, અથવા, હુનરોનો ખજાનો. બનાવનાર શા. મોતી-

લાલ કચળચંદ, મદ્રાસ એગ્રીકલચરલકાલેજનો ગ્રાજ્યુએટ છે. આ ગ્રાજ્યુએટે પોતાની હુનરી કેળવણી દેશકલ્યાણ અર્થે સફળ કરી છે. આ ચોપડીમાં ઘણી ઘણી જાતના હુનરો ચલાવવાની રીતો ટુંકામાં સારી રીતે આપી છે. એમાં શું શું બનાવવાની રીતો બતાવી છે તે જો લખવા માંડીએ, તો ઘણાં પાનાં ભરાય, અને વિશેષ ફળ કાંઈ હાસલ થાય નહિ. હુનરરત્નાકર નામનું પુસ્તક થોડાક વખત ઉપર છપાયું હતું તેનાં કરતાં એ છે અને કેટલેક ઠેકાણે તેથી સારૂં પણ લાગે છે. એના પૃષ્ટ નાના કદના બારપેજી ૧૪૯ અને કિંમત રૂ. ૧—૪—૦ છે.

અનસુયાભ્યુદય તથા ભોગવતી ભાગ્યોદય. મોરબીવાળા શીઘ્રકવિ શ્રી શંકરલાલ માહેશ્વરે સંસ્કૃતમાં પાર્વતીપરિણય એ નામનું એક મોટું પુસ્તક બનાવવા માંડ્યું છે તેનો આ એક ભાગ છે. હાલ એ ભાગ તથા તેનું ગૂજરાતીમાં છુટું ભાષાંતર પ્રગટ થયું છે તે બન્ને પુસ્તકો તેના બનાવનાર તરફથી અમને મળ્યા તે માનપૂર્વક સ્વીકારીએ છીએ. મુંબાઈના આર્યધર્મ પ્રકાશ નામના માસિકમાં આ લઘુગ્રંથ છપાઈ ગયો છે તેથી ઘણા વાંચનારાને એની સવિસ્તર ઓળખાણ આપવાની કાંઈ જરૂર નથી, પણ અત્રે એટલુંજ કહીએ છીએ કે એ પુસ્તક સઘળા કુટુંબમાં અવશ્યે કરીને રાખવા જોગ છે. સ્ત્રીઓને એમાં વિવિધ પ્રકારનો પુરાણી ઢબે બોધ કરવામાં આવ્યો છે, અને તે છતાં ભાષા પુરાણી ઢબની છેક નથી. સંસ્કૃતમય ગૂજરાતી લખીને આપણી ભાષાને બગાડનારા કોડીલા અધકચરા જુવાનો આ સંસ્કૃતનિપુણ શાસ્ત્રીનીજ ભાષાનું અનુકરણ કરે તો કેવું સારૂં!

નિશાળોના ઇનામ પત્રક.

(પાછળ પાને ૧૧૪ થી).

મુજપુર.—દીલ્હીના શાહજાદા મીરજા કમરૂદીન તરફથી રૂ ના મીઠાઈ.
—સંકેશ્વર. દીવાનજી સાહેબ શીવલાલ ખુશાલચંદ તરફથી રૂ ૯) ચોપડીઓ.
અમદાવાદના વકીલ રાજશ્રી ચીમનલાલ કપૂરચંદ તરફથી રૂ ૫ા ઈનામ.
વરાહી થાણદાર આજમ દ્વારકાંદાસ ભોગીદાસ તરફથી રૂ ૧—૫—૩—કુંવારદ.

મહેરબાન નાદેઅલી ખાનજી સાહેબ તર્ફથી ૨૩) ચોપડીયો. ૨૨) મીઠાઈ, મેહેરબાન દલીખાનજીના કારભારી હરિલાલ જગજીવને ૨૫) ચોપડીયો. ૨૩) મીઠાઈ ૨૨) મેહેતાજી.—થરાદ પરીખ અંબાવીદાસ મોતીચંદ તર્ફથી ઉનાળામાં પાણીસાર રૂ૨.—વાવ. થરાદ થાણદાર ધરમચંદ એલજીએ રૂ. ૧) મીઠાઈ.—વારાહી. મેહેરબાન પાલણપુરના પોલીટીકાલ એજંટ સાહેબ પધાર્યા ત્યારે દરબાર તર્ફથી ૨૭) ચોપડીયો ૨૩) મીઠાઈ. મેહેરબાન જ્યુની. અર આસિસ્ટંટ સાહેબે પરીક્ષા કરી તે વખતે મલક રવાજી તથા મરાકમ ઝાલીબાઈ તર્ફથી ૨૦ાા ચોપડીયો ૨૨ાા મીઠાઈ.—સુઇગામ. વાવના કારભારી પીરજારામ માહુબરામ તથા સોજ્ટ ઇન્સ્પેક્ટર સાહેબ અને ઠાકોર વગેરે મળી ૨૨ા મીઠાઈ.—સાંતલપૂર. શણવાના ઠાકોર દવીશંગજી તર્ફથી (૧) મીઠાઈ ૨૨) મેહેતાજીને. આડીસરના ઠાકોર લખાજી તર્ફથી ૨૨) મીઠાઈ ૨૨) મેહેતાજીને. સ્કૂલ કમિટીના મેંબરો તર્ફથી ૨૭) મેહેરબાન પાલણપુરના પોલીટીકાલ સુપ્રિન્ટેન્ટ કરનલ લીજીટ સાહેબ પધાર્યા ત્યારે (૩) મીઠાઈ.—ટેરવાડા. દીવાદર થાણદાર પીતાંબર ઝુમચંદ તથા મેંબરો અને ઠાકોરો તર્ફથી ૨૯) ચોપડીયો ૨૨) મીઠાઈ—દીવોદર મુખી તાલુકદાર ચતરસંગજી તર્ફથી ૨૧) મીઠાઈ. રવાના ૨૪મી આગષ્ટ સને ૧૮૮૪ મુ. સાદરા.—

(ઇંગ્રેજી સહી) , જેવચરામ સતવચ્છરામ.
ડે. એ. ઇન્સ્પેક્ટર. મહીકાંઠા. તથા
પાલણપુર વિભાગ.

જા૦ નં૦ ૨૭

ખેડાવિભાગ.

અનારા.—સ્કુલ કમિટિના મેમ્બરો તર્ફથી ૨'૫) ચોપડીયો.—પીપલવાડા પબ્લીક વર્ક ખાતાના કારકુન કાશીરામ જેભાઈ રૂ ૦-૮-૦ પતાસાં—પીપલગવર્ગ બાજીભાઈ ગલાબાઈ ૦-૧૫-૯ ચોપડીયો તા. મીઠાઈ. શીંહુજ. પટેલ રણછોડ ગલાભાઈ રૂ ૭) પતાસાં. શા. કાળીદાસ પરભુદાસ ૦-૮-૦ મીઠાઈ. શા. નાનચંદ ચતુરચંદ રૂ ૦ાા મીઠાઈ.—રતનપુર. મે. ડીસ્ટ્રીકટ ડેપ્યુટી કલેકટર સાહેબ. ખેડા રૂ ૦ાા ખજુર.—દેવાતજ. રા. સા.

મામલતદાર સાહેબ માતર ૦-૭-૦ પતાસાં. સોજીત્રાના હેડમાસ્તર વલ્લભદાસ નંદલાલ ૦-૭-૦ પતાસાં.—ઓગર. ઠાકોર એદરસંગજી તથા ઠાકોર સરદારસંગજી માધવસંગજી રૂ. ૧) સાકર.—વેહેરા. મે. કેનેડીસાહેબ આસીસ્ટંટ કલેકટર સાહેબ ખેડા ૦-૧૩-૬ ચોપડીઓ.—ખંભાત. મીરજાકુમક મહમદ રૂ ૭-૧૫-૧૧ ચોપડીઓ. રૂ ૬-૮-૦ પતાસાં.—વાંધરોલી. શા. નરેસી અમથાજી રૂ ૧ા પતાસાં.—કેસરા. મે. ડી. ડીપ્યુટી કલેકટર સાહેબ ખેડા. રૂ ૦ા ચોપડીઓ, રૂ ૦ા પતાસાં અને મુંડાવણસોલમાં રૂ ના અજુર ૦ાપૈસા.—કાળસર. મૂખી જોરભાઈ જેસંગભાઈ રૂ ૬) ચોપડીઓ. આગરવા.—મૂખી જીજીભાઈ રામદાસ ૦ા ચોપડીઓ. તલાટી મગનલાલ નહાનચંદ ૦ા શે. જગજીવન પરભુદાસ ૦ા કાછીઆ દાળજી મોરાર ૦ા વડથલ.—વ્યાસ રણછોડ બેચર રૂ ૧ા ચોપડીઓ.—સાંઢેલી. મલેક. અહમદ હમીદ મુખી રૂ ૦-૪-૬ શા. કાળીદાસ નાનચંદ રૂ ૦-૪-૬ચોપડીઓ.

રેવાના તા. ૭—૪—૮૩ (ઇંગ્રેજી સહી.) રેવાશંકર ત્રીપુરાશંકર. દવે.
આ. ડે. ઍ. ઈ.

અમદાવાદ વિ.

ઘોઘા.—આનસાહેબ મામલતદાર સાહેબ રૂ૧) પતાસાં.—ટમેલેજ. શ્રી વળા દરબાર સાહેબ રૂ૦ા સાકર.—ભુવાલડી—સ્કુલ કમિટિના મેંબરો વગેરે રૂ૫-૯-૦ ચોપડીપો તથા મીઠાઈ.—અડવાલ.શા. પોચાલાલ વ્રજલાલ તથા ઝવેરદાસ દાજીભાઈ રૂ૩-૯-૩ ચોપડીઓ તથા પતાસાં.—માંડળ. વિરમગામ તાલુકાના અવ્વલ કારકુન સાહેબ રૂ૨) સાકર તથા કસરત કરનારને.—સરોડા. ગામ લોકો તર્ફથી રૂ૧) ચોપડીપો.—પાટડીકન્યાશાળા. વીરમગામ તાલુકાના મામલતદાર સાહેબ. રૂ૧) પતાસાં.—અદવાળ. અડવાલના તાલુકદાર ઝાલા નાગભાઈ બાણાભાઈ તથા ઝાલા અભાભાઈ બગતભાઈ રૂ૧) મીઠાઈ.—ગામડી. અણીટીંબાના વેપારી ગાંધી હંસરાજ જેઠાભાઈ મેતા ચતુર વાઘજી તથા શા. વાઘજી પુંજા રૂ૧ા પતાસાં—ભૂવાલડી. શા. હરજીવન નથુભાઈ રૂ૦ા પતાસાં તથા વિદ્યાર્થીઓના બંડોજ. માંથી શેઠ દેવજીને સાંથી રૂ૪-૬-૦ પતાસાં દાકટર હરગોવન નથુભાઈ રૂ. ૧).—પોસેશ. રા. રા. દેવશંકર પોષ્ટમાસ્તર રૂ૦ા ઠકર ગોવનજી નાગજીએ

બ્રાંચ નંબર ૧લામાં ૨૦॥ શેઠ દેવજી ગીગા બ્રાંચ નંબર ૨ જામાં ૨૧) અને કન્યાશાળામાં ચાણદાર સાહેબ વ્રજભૂખણદાસ મકનદાસ. ૨૧) રા. રા. ઉત્તમરામ અંબાલાલ સરકારકુન ૨૧) ખોજા ખુશાલ ઝવેર ૨૧) શા. મૂળચંદ વેનલી ૨૧) પરી. ગોવંનજી ઝવેર ૨૧) કુલ ૨૮) પતાસાં તથા કન્યાશાળામાં રૂમાલો વગેરે.—છનીઆર. વીરમગામ' તાલુકાના અવલકારકુન મોહનલાલ કલ્યાણજી ૨૧) સાકર.—ઓડામા કન્યાશાળા. મ્યુનિસિપાલીટી તર્ફથી ૨૧૦-૧૪-૦ રેજા તથા મીઠાઈ.—ઉવાર્સદ. ગામના સદગૃહસ્થોએ ૨૦) મીઠાઈ.—આંબલી. મેંબર શા. ખીમચંદ નથુભાઈ 'તથા શા. હીરાચંદ ધનજી ૨૧) સાકર મુખી રાજારામ દેશાઈભાઈ ૨૦॥ મેહેતા બકોર ભવાનીશંકર ૨૦॥।.—નાહાનીખોર. જોશી શીવશંકર બાપુજી'૨૦॥ શા. ત્રીભોવન દેવચંદ ૨૦॥ કુલ ૨૨॥ ચોપડીયો.—ગોધાવી ઇંગ્લીસ સ્કુલ. ચાણુંદ દરબારના કારભારી દેવકરણ આદકરણ ૨૧) પતાસાં.—ખારાઘોડા. ગામના તલાટીએ ૨૧) પતાસા.

પ્રાંત હાલાર.

૨૦—૪—૮૪

બેડી.—મિસીસ મેકવીલીન્ડ સાહેબ ૨૪) મેવા.—અંબાલીયા. મહારાજા જામસાહેબ તર્ફથી ૨૧૨) પેંડા. ઠા. દયાળજી ધનજી ૨૧૦) પતાસાં ઠા. જગજીવન પ્રેમજી ૨૪) શેરડી.—લાલપુર. આજમ મૂનસફ 'સાહેબે ગામલોકો તર્ફથી ૨૨) ચોપડીઓ.—અંબાલીયા કન્યાશાળા.'—અવલ કારકુન નરભેશંકરભાઈએ ૨૩) મીઠાઈ. મહારાજા જામસાહેબ તર્ફથી ૨૧૭—જોડીઆ. ઠા. કેશવજી જેરામ ૨૨) દ્રાક્ષ. ઠા. ત્રીકમજી તુળસી ૨૪) ઠા. પુરશોતમ ૨૦। દ્રાક્ષ. જોશી ત્રીકમજી ૨૪) દ્રાક્ષ—જોડીયા કન્યાશાળા.—ઠકર ત્રીકમજી ૦॥ ખજુર. ઠકર બેચર ઝીણા ૨૧) ખજુર.—જાલીયાવવાણી. મે. પ્રોલના મુખ્ય કારભારી મહાદનભાઈ ખજુર શેર ૨૦)—ગોંડળ. મહારાજા ઠાકોર સાહેબ તર્ફથી ૨૯) પતાસાં અને કન્યાશાળામાં ૨૨૦) પતાસાં તથા કપડાં.—સુલતાનપર. સ્કુલકમિટિ તર્ફથી ૨૦-૯-૦—મોવૈયા સ્કુલ કમિટિ તર્ફથી મહેરબાન રેવન્યુકમિશનર સાહેબ ૨૨) પતાસાં.—વીરપુર. ઠાકોર સાહેબ તર્ફથી છીટ તથા પેંડા ૨૧૬-૧૨-૬

—છત્રાસા. પાટણવાવના વહીવટદાર સાહેબ રૂ૧) સાકર.—પાનેલી. સ્કુલકમિટિ તરફથી રૂ૨। પતાસાં.—મોરબી. રાજેશ્રી પેલાબાઈ ગુજરી જતાં તેમની માતુશ્રી માણેકબાઈ રૂ૧૦) મીઠાઈ.—ટંકારા. આ. વહીવટદાર વિશ્વનાથ શંકરજી રૂ૫) પતાસાં.—સરધાર. શા. લક્ષ્મીચંદ ભગવાનજી રૂ૧) પતાસાં.—ખંભાલીઆ. શેઠ નારણજી પ્રેમાનંદ.—ભાટીઆ. લાંબા બંદરના રહેવાશી જમનાદાસ નારણ રૂ૬) શાકર.—મેમાણા. આકટીંગ મહેતાજી જાતું અંબારામ રૂ૦—૬—૦ પથરપેન.—જોડીઆ. ઠકર પેમર ઝીણા રૂ૪) ખજુર.—આમરણ બાદનપરના દરબાર અખુબા રૂ૩॥.—કાલાવડ. મહારાજા જામસાહેબ તરફથી રૂ૨॥ શાકર તથા રૂમાલ અને કન્યાશાળામાં રૂ૧॥ રૂમાલ.—મોરબી. અસ્મતખના બાઈ શ્રી મોંઘીબા તરફથી રૂ૪) શેરડી અને બ્રાંચસ્કુલમાં રૂ૨॥) રૂમાલ ઠ. જયુ રવજી રૂ૨) શેરડી.—ચરખડી. સ્કૂલકમિટિ તરફથી રૂ૧) મીઠાઈ.—ભડિર. સ્કૂલકમિટી તરફથી રૂ૫) મીઠાઈ.—લોધીકા. સ્કૂલકમિટી તરફથી રૂ૬-૨-૦ ચોપડીયો તથા શાકર.—ખીરસરા. મે. કા. પ્રાં. સ. સુ. સા. હેડકલાર્ક રાજેશ્રી જીવણલાલ હરજીવન રૂ૧) શાકર.—મેગણી. દરબાર તરફથી રૂ૧) શાકર.—સીસાંગ. સ્કુલકમિટી તરફથી રૂ૩-૧૦-૦ ચોપડીઓ તથા શાકર.—રાજકોટ સ્ટેશન. ધ્રાંગધરાના મહારાજા જામસાહિબ તરફથી રૂ૧) પતાસાં.—ખંભાલીઆ. મુંબાઈના શેઠ મી. નારણજી પરમાણંદ રૂ૬૯) કપડાં તથા મીઠાઈ.—જાંબુડા. ઠાકરીઆ ડોસા જસાણી રૂ૫ મીઠાઈ. ગઢવી દેવીદાન નારણ રૂ૫ મીઠાઈ ગઢવી લગધીર રાજાણી રૂ૫ મીઠાઈ.—કાલાવડ. મહેરબાન રાઘવ જેઠાણી વજીર, સાહેબ રૂ૭) કપડાં તથા મીઠાઈ અને કન્યાશાળામાં રૂ૫ા કપડાં તથા મીઠાઈ.—કોટડા સંગાણી. દરબાર તરફથી ચોપડીયો તથા મીઠાઈ.—રાજપરા. તાલુકદાર તરફથી રૂ૧) સાકર. રવાના તા. ૨૦-૪-૮૩.

(અંગ્રેજી સહી.) ગણપતરામ અનુપરામ ત્રીવેદી.

ડે. એ. ઈ. હાલાર વિભાગ.

ભરૂચ વિભાગ.

ભરૂચ ગામઠી નિશાળ.—રાવસાહેબ પેટલાદના મુનસફ પરમાનંદ-

દાસ ભોળાભાઈના ચારણજીવી ઈચ્છાલાલ પરમાનંદદાસ રૂ૭) ચોપડીઓ. —આછોદ. ગુલાબચંદ કપુરચંદ. કમીટીના મેંબરો મીઠાઈ.—અંકલેશ્વર કન્યાશાળા. દામોદરદાસ કચનદાસ રૂ૨) ચોપડીઓ તથા મીઠાઈ.—દોરા. બાપુ નારણ રૂ૧) પા. ઈશ્વર નારણ ઉઘરાતદાર રૂ૧) તલાટી નગીનદાસ જશુભાઈ રૂ૧) પા. પરશોતમદાસ રૂ૧) પા. ઉકાશંકર રૂ૧) ભગવાન નાગર રૂ૧) દરભાઈ રૂ૦॥ પા. નાથા જીભાઈ રૂ૦॥ ધમણાદના ઠાકોર શજાણસીંગ રામશીંગ રૂ૦॥ પા. ખુનાભ બેચર રૂ૦॥ વેરાગી મનોરદાસ નરસીદાસ રૂ૦॥ ઠકર ઈશ્વર તળશી રૂ૦॥ સોની લાલભાઈ ખુશાલ રૂ૦॥ ચોપડીઓ સ્લેટો તથા મીઠાઈ.—ટંકારીઆ. શેઠ પરશોતમદાસ દ્વારકાંદાસ રૂ૦-૧૪-૬ પટેલ દાદાભાઈ લક્ષ્મીદાસ રૂ૨-૧૨-૬ શેઠ પ્રેમાનંદ દામોદરદાસ જંબુસરના રૂ૦॥ ચોપડીઓ તથા સાકર.—હાંસોટ કન્યાશાળા. મહાલકરીની કચેરીના કારકુન ત્રીભોવનદાસ તથા કૃષ્ણાવલ્લભદાસ રૂ. ૧) મીઠાઈ.—સમની. ગુલાબદાસ કપુરચંદ કમીટીના મેંબર તથા જેઠાભાઈ દેવચંદ રૂ૦-૧૨-૦ મીઠાઈ.

—ભરૂચ કન્યાશાળા નં. ૧. રાવસાહેબ લલુભાઈ મથુરાદાસ રૂ. ૨) રાવસાહેબ દામોદરદાસ જમનાદાસ રૂ૧) શેઠ નશરવાનજી ખરશેદજી રૂ. ૩) રાવસાહેબ ચંદુલાલ મથુરાદાસ રૂ૨) લલુભાઈ ધરમચંદ રૂ૧) શેઠ અરદેસર ડોસાભાઈ રૂ૧) રાવસાહેબ હરીલાલ મનસુખરામ રૂ૨) રાવસાહેબ અમૃતલાલ મોતીલાલ રૂ૧) શેઠ મોટાભાઈ નવરોજજી રૂ૦॥ રાવસાહેબ નરભેરામ વકીલ રૂ૧) વકીલ શ્રીમંતરામ રૂ૧) મોહનલાલ રૂ૧) રાવસાહેબ ચીમનલાલ લલુભાઈ રૂ૨) માસ્તર લલુભાઈ હરજીવનદાસ રૂ૦-૧૧-૦ રાવસાહેબ ભગવાન પેહેલાભાઈ રૂ૨) ચોપડીઓ તથા મીઠાઈ.—દીશનાડ દોલતરામ હીમતરામ ભરૂચના કારકુન રૂ૦-૯-૦ પોલીસ પટેલ. ગુલાબ હરીભાઈ રૂ. ૦॥ ગરાસીઆ નીજામખાં નથુ રૂ૦। ગરાશીઆ ખામીઆ નુરખાં રૂ. ૦-૫-૦ સાકર, રેજા તથા ચોપડીઓ.—ડેરવાડા. પોલીસ પટેલ હીમચંદ દેવચંદ રૂ૦॥ વાંટા ગામના તલાટી જીવનદાસ દાજી રૂ૦॥ શેઠ ગુલાબચંદ નારણજી રૂ૦॥ ગણપતરામ નરભેરામ રૂ૦॥ પતાસાં તથા ચોપડીઓ.—હાંસોટ કન્યાશાળા. મહાલકરી સાહેબ મોતીલાલ દ્વારકાંદાસ તથા હરકીસનવનમાળી તથા પ્રાણજીવન હરગોવનદાસ રૂ૧) મીઠાઈ.—કેશલુ. પટેલ દર-

બાઈ હાથીબાઈ રૂ૧) મીઠાઈ.—અમલેશ્વર. ભરૂચના પ્લીડર દામોદરરાવ દાદાજી રૂ૧) મીઠાઈ.—આછોદ. કમેટીના મેંબર રૂ૧) મીઠાઈ.—કતપોર. પોલીસ પટેલ લાલભાઈ નરસિંહભાઈના ચારણજીવી રૂ. ૩-૯-૦ ચોપડીયો. —સીમલીયા. મજકુર ગામના માજી મુકરદમ નાગર નથુ રૂ૦ાા પતાસાં —દેગામ. બાઇ સદાશેઠ કરસનદાસ ગીરધરની વીધવા ૩૪-૧૪-૮ સદરહુ બાઇએ દર વરસ એ રકમ સીવાય ઈનામ માટે રૂ૩) આપવાનો ઠરાવ કર્યો છે ચોપડીઓ.—મેહેગામ. કાશીદાસ મકનદાસ રૂ૦ા નરશીહ અમાઇદાસ રૂ૦ા છીતા ખોડા રૂ૦ા દીઆળ નરશીંહ રૂ૦ા કેશવ નથુ રૂ૦ા પટેલ રામશંગ વજુ રૂ૦ા પટેલ પરાગા માનશીંગ રૂ૦ા મનાડના પોલીસ પટેલ દીમત પરતાપ ભરૂચના શેઠ ઇશ્વરદાસ મકનદાસ રૂ૧) ભરૂચના શેઠ ભીખાભાઈ કેશવજી રૂ૦ાા પટેલ રણછોડ ખુશાલ રૂ૧) મીઠાઈ, પતાસાં, પેન, સાકર, ખાંડખજુર.—દહેજ. મેહેરબાન પોષ્ટ ખાતાના ઈન્સ્પેકટર સાહેબ રૂ. ૦-૧૧-૦ ચોપડી તથા નાણું.—વહાલુ. ટલાટી જમનાદાસ પરશોતમદાસ રૂ૧) પોલીસપટેલ બાપુ વલીઈરા રૂ૧) મેહેતાજી પ્રેમાનંદ શીવકરામ રૂ૨) કમેટીના બાકીના મેંબરો તથા ગામલોક તરફથી રૂ૨ાા ચોપડીઓ.—આણોર. રાજેશ્રી ઉધરાતદાર પટેલ દલપતરામભાઈ રૂ૧) એ ગૃહસ્થ બીજા કામમાં મદદ કરે છે શેઠ દીપચંદ તલકચંદ રૂ૧) પોલીસ પટેલ પરબત અપેશીંગ રૂ૧) મોહનદુર્લભ રૂ૦ાા છીણોરા પહાડશીંગ અમીપ રૂ૦ાા મુળજી ઉમેદ રૂ૦ાા વિદ્યાર્થીને પાણી પીવાસાર રૂ૨) હરસાલ આપવા ઠરાવ્યા છે. તથા વિદ્યાર્થીને બેસવાને માંડવો બંધાવ્યો ને અડચણ દુર કરી.—દેહેજ. પોષ્ટ ખાતાના ઈન્સ્પેકટર સાહેબ ફરામજી દીનશાજી ૨૦-૧૧-૦ દેહેજના કારભારી માણેકચંદ ભગવાન રૂ૧ાા નાણું તથા ચોપડીઓ.—પાનોળી. સ્ટેશન માસ્તર ધીરજરામ ગોકળદાસ રૂ૦ાા પતાસાં.—મણુંબર. પા. મુસેઆદમ અસમાલ રૂ૨) ચોપડીઓ.—ત્રાલસા. પટેલ નરોતમદાસ ઉચક રૂ. ૧) મીઠાઈ.—સીમલીઆ.—રામદાસ સખીદાસ રૂ૦ા ચોપડીઓ.—અંકલેશ્વર ઉર્દુ. અબુમની અહંખ્યાબ નામની મીટીંગના ચેરમેન તથા બીજા મેંબર રૂ૧૩ા ચોપડી, સ્લેટ, પતાસાં, સુરવાલ તથા પેહેરણનું કપડું.—કહાનવા. વડોદરાના રેહેનાર શ્રીમંત નારાયણ રામકૃષ્ણ મુનશી તથા જંબુ-

સરના મામલેતદારે સાહેબ રૂ૦ા મીઠાઈ.—દાંદા. પટેલ મુળજી નારણ રૂ૦ાા મોહન જીભાઈ રૂ૦ા ચાબુક સવારે સેખ નીજામદીન બાપુમીઆ રૂ૦ા મીઠાઈ.—હીકરીઆ. પોલીસપટેલ મહાશંકર વલભરામ રૂ૦ા મતાદાર પટેલ રણછોડદાસ આશારામ રૂ૦ા પટેલ રાજારામ ભગવાન રૂ૦ા પંડ્યા પ્રાણશંકર રણછોડ રૂ૦ા ભટ મહાશંકર આત્મારામ રૂ૦ા પટેલ કાશીભાઈ ઈશ્વર રૂ૦ા ચોપડીઓ તથા પતાસાં. તા. ૨૬-૩-૮૩

(ઇંગ્રેજી સહી.) ગણપતરામ ગવરીશંકર શાસ્ત્રી.
ડે. એ. ઇન્સ્પેકટર ભરૂચ વિભાગ.

—:o:—

जाहेरखबर,

લોઅરગ્રેડની સરકારી નોકરીમા દાખલ થવાને સારૂ પહેલા અને બીજા વર્ગના સર્ટિફિકેટ મેળવવા ઇચ્છનાર ઉમેદવારોની પરીક્ષા નીચે લખેલી જગાએ ૮ મી સપ્ટેંબર ૧૮૮૪ ને રોજ વાર સોમે તથા પછીના દિવસોએ થશે —

અમદાવાદ, નડીઆદ, ભરૂચ, સુરત, ગોધ્રા, અને રાજકોટ.

૨. ઉમેદવારોએ ૮ મી આગષ્ટ સને ૧૮૮૪ સુધીમા ઉમરના સર્ટિફિકેટ મુકરર કરેલા આકારમા કમિટિના પ્રમુખ ઉપર મોકલવા. ઉમેદવાર જ્યા જન્મ્યો હોય તે જિલ્લો, તાલુકો, અથવા એજન્સી, તથા ગામ કે શહેર તેણે સ્પષ્ટ રીતે લખવુ. જે મધ્યસ્થળે ઉમેદવાર પરીક્ષા આપવાની ઇચ્છા રાખતો હોય ત્યાના પ્રમુખને અર્જ કરવાથી ઉમરના સર્ટિફિકેટનાં ફાર્મ તે મફત પૂરા પાડશે.

૩. મહીકાંઠા અને પાલણપોર ઇલાકામા રહેનારા ઉમેદવારોએ પરીક્ષા આપવા અમદાવાદ આવવુ.

જે મહેતાજીના હાથ નીચે પ્રથમ અભ્યાસ કર્યો હોય તેના સિવાય બીજા કોઈની પાસેથી ઉમર બાબતનુ સર્ટિફિકેટ આણ્યું હશે, અને જો તે સર્ટિફિકેટમાં લખેલી ઉમર ચક પડતી તથા નિશાળના રેજીસ્ટર સાથે ન મળતી માલમ પડશે, તો તે સર્ટિફિકેટ રદ ગણી તે ઉમેદવારની પરીક્ષા

નહિ લેવામાં આવે તથા પ્રેસિડેન્ટને જે ફી આપી હશે તે પાછી મળશે નહિ.

મુ. વલસાડ } (સહી) ગોપાળજી સુરભાઈ દેશાઈ.
તા. ૩૦—૫—૧૮૮૪ } આક્ટિંગ એજ્યુકેશનલ ઇન્સ્પેક્ટર. ઉ. પ્રાં.

इनामना निबंधोनी जाहेरखबर.

ઈનામ ૧ લું રૂ. ૮૦) નું.

"પુરૂષે ભણીને શું કરવું !" એટલે વિદ્યા ભણવાના હેતુ અને ભણેલા પુરૂષના કર્તવ્ય વિષે શુદ્ધ અને સરળ ગુજરાતી ભાષામાં ઉત્તમ નિબંધ લખનારને શેઠ. હરિવલ્લભદાસ બાળગોવિંદદાસનું સને ૧૮૮૪ ની સાલનું ઉપલું રૂ. ૮૦)નું ઈનામ આપવામાં આવશે. એ નિબંધનું કદ બુદ્ધિપ્રકાશ જેવડાં છાપેલાં પૃષ્ટ ૮૦ થાય એટલું ઓછામાં ઓછું જોઇએ, તથા તા. ૩૧ મી અક્ટોબર સન ૧૮૮૪ સુધીમાં નીચે સહી કરનારને તે પહોંચાડવો જોઇએ. મુદત વિત્યે આવેલો નિબંધ નકામો ગણાશે. જેનો નિબંધ સૌથી સરસ અને ઈનામને ઈનામ લાયક જણાશે તેનેજ ઈનામ મળશે.

ઈનામ ૨ જું રૂ ૨૦૦) નું.

"સ્થાનિક સ્વરાજ્ય" વિષે શુદ્ધ અને સરળ ગુજરાતી ભાષામાં ઉત્તમ નિબંધ લખનારને શેઠ સોરાબજી જમશેદજી જીજીભાઈનું સને ૧૮૮૪ તથા ૮૫ એ બે સાલોનું ઉપલું રૂ ૨૦૦)નું ઈનામ આપવામાં આવશે. એ નિબંધમાં રાજ્યનું હેતુ, સ્વરાજ્ય ને સ્થાનિક સ્વરાજ્ય એટલે શું ! તથા તેનો ઉપયોગ અને લાભાલાભ, એ વિષયોમાં સમાવેશ થાય તેવી દરેક બાબતોનું સપ્રમાણ અને વિગતવાર વર્ણન ખુલાસાથી કરવું. એનું કદ બુદ્ધિપ્રકાશ જેવાં છાપેલાં પૃષ્ટ ૭૫ થાય એટલું ઓછામાંઓછું થવું જોઇએ, અને તા. ૧૫ મી ડીસેમ્બર સને ૧૮૮૪ સુધીમાં નીચે સહી કરનારને તે પહોંચાડવો જોઇએ. મુદત વિત્યે આવેલો નિબંધ નકામો ગણાશે. તથા જેનો નિબંધ સૌથી સરસ અને ઇનામને લાયક જણાશે તેનેજ ઈનામ મળશે.

ઈનામ ૩ જું રૂ ૧૨૫) નું.

"સ્ત્રીજાતિની યોગ્યતા અને સ્ત્રીઓનાં કર્તવ્ય" એ વિષે સહેલી, શુદ્ધ અને સરળ ગુજરાતી ભાષામાં ઉત્તમ નિબંધ લખનારને પાર્વતીકુંવર સ્મારકફંડનું ઉપજનું રૂ ૧૨૫) નું ઈનામ આપવામાં આવશે. એ નિબંધ લખાવવાની મુખ્ય મતલબ સ્ત્રીઓની ઘરસંસારી તથા નીતિસંબંધી હાલત સુધરે એ છે. માટે એ મતલબ પાર પડે તેવો નિબંધ લખવો જોઇએ. એનું કદ બુદ્ધિપ્રકાશ જેવડાં છાપેલાં પૃષ્ઠ ૧૨૫ ઓછામાંઓછાં થાય એટલું જોઇએ, અને તે તા. ૧૫ મી ડીસેમ્બર સને ૧૮૮૪ સુધીમાં નીચે સહી કરનારને પહોંચાડવો જોઇએ. મુદત વિત્યે આવેલો નિબંધ નકામો ગણાશે, તથા જેનો નિબંધ સૌથી સરસ અને ઈનામ લાયક ઠરશે તેનેજ ઈનામ મળશે.

સૂચના —દરેક નિબંધ લખનારે પોતાનું નામ ઠામ ખુલ્લું નહિ જ જણાતાં નિશાની દાખલ એક કહેવત પોતાના નિબંધ ઉપર લખવી, અને એજ કહેવત બીજા એક જુદાયદા પરબીડિયા ઉપર લખી તેમાં પોતાનું પૂરૂં નામ ઠામ લખેલો કાગળ બીડી તે પરબીડિયું નિબંધ સાથે મોકલવું. નઠારા અક્ષરથી અને અશુદ્ધ તથા અસ્પષ્ટ લખેલો નિબંધ નકામો ગણાશે.

ગુ. વ. સોસાઈટીની ઓફિસ. અમદાવાદ, તા. ૧૯—૪—૮૪.

(સહી) મહીપતરામ રૂપરામ નીલકંઠ. ઓનરરી સેક્રેટરી, ગુ. વ. સોસાઇટી.

ગુજરાતશાળાપત્ર.

GUJARAT SCHOOL-PAPER

AUGUST 1884.

પુસ્તક ૨૩ મું. ઓગષ્ટ. અંક ૮ મો.

ગીતાજી એહુ મોટું ગુજ નામ, તેમ છે કામ;-
કરે અંતે મન કેળવણી, ખરી એતો ધરી હામ

અનુક્રમણિકા પૃષ્ટ

CONTNTES

(કેળવણી ખાતાના હુકમથી)

अमदावादमां

ભાગાની હવેલીમધ્યે યુનાઇટેડ પ્રિન્ટિંગ અને જનરલ એજન્સી કંપની લિમિટેડ"ના પ્રેસમાં રણછોડલાલ ગંગારામે છાપી પ્રગટ કર્યું

મૂલ્ય { રૂ૧) વરસનો અગાઉથી જ. / રૂ૦)= છૂટક એક અંકના } ટપાલ ખર્ચ જુદું.

જાહેરખબર.

આ ગ્રંથ જેપુરના મહારાજાએ મારવાડી ભાષામાં રચ્યો હતો તેનું ગુજરાતીમા ભાષાંતર થઈ છપાઈને બહાર પડી ચૂકેલુ છે. એના ૨૫ પ્રકરણ એટલે ભાગ છે, અને મોટા નાના સર્વ રોગોની ઉત્પત્તિ, લક્ષણ, ઉપાય એ સારી પેઠે વિસ્તારથી તથા ધાતુઓ અને ઉપધાતુઓ મારવી તથા શુદ્ધ કરવી, તથા મોટા નાના રસ, ઉકાળા, ચૂર્ણ, ગોળીઓ, અર્ક, તેલ, ઘી વગેરે દવાઓથી બનાવવાની તફેવાર વિધિ એમા લખેલી છે. માટે એ ગ્રંથનો અભ્યાસ કીધાથી મોટો વિદ્વાન વૈદ થઈ શકશે. એના શાળાપત્ર જેવડા સર્વે મળીને ૭૨૫ને સુમારે પૃષ્ઠ છે. પુંઠું કપડાનુ પાકું, પોઠે સોનેરી અક્ષર પાડેલા છે. એની કીમત ઘણીજ જુજ રૂ. ૬) ફંપની ટપાલખરચ સુદ્ધાંત રાખેલી છે. એ પુસ્તકની હવે ફક્ત જુજ નકલો બાકી છે, માટે જેને જોઈએ તેણે નીચે સહી કરનાર પાસેથી ટપાલમા મની આર્ડર કરાવી તાકીદ મંગાવી લેવુ. નહિતો પછી પસ્તાશો !!!

મુ. બોરસદ જીલ્લે ખેડા. ત્રીભોવનદાસ ગીરધરદાસ.

ગુજરાતશાળાપત્ર.

GUJARAT SCHOOL-PAPER.

AUGUST 1881.

પુસ્તક ૨૩ મું. આગષ્ટ. સને ૧૮૮૧.

સોંતાજી બહુ મોટું પુજ નાગ તેમ ક્રો. ૮૪. અંક ૮ મો.

કર અંતે ગમ ક્ષેમની, ખરી ગેની

संक्षिप्त इतिहास.

...સત્તાક રાજ્ય. ઈ. સ. ૧૬૪૯થી ૧૬૬૦ સુધી.

...ચાર્ડ, ક્રામ્વેલનો વડો દીકરો, જાણે યુવરાજજ હોય તેમ તત્કાળ ...ના બાપના મરણ પછી દેશરક્ષક નીમાયો, અને તેને બધા લોકે ...પણ રાખ્યો. પ્રેસ્બિટેરિયન લોકો જે હજી રાજાકુળને પાછું લાવવા ...છતા નહોતા, અને જેને તો કાંઇક મધ્યમ સુધારો રાજ્યરીતિમાં જોઇતો ...ણ હતો, તે આ સમે ખરા દિલથી એની પક્ષે આવ્યા, કેમકે તેઓ જાણતા હતા કે રિચાર્ડ કાંઈ નિરંકુશી વિચારનો નથી. પણ આજ કારણથી નિરંકુશી લશ્કરને એના સાથે ઝાઝીવાર બનવું એ અશક્ય હતું. વળી, સ્વભાવે પણ નરમ ને ભલો હોવાથી આવા ઉધમાતી વખતમાં તે નભી શકવો મુશ્કેલજ હતો.

નવી પાર્લામેંટ રિચાર્ડે બોલાવી. તેમાં પોતાના પ્રેસ્બિટેરીયન મિત્રોની સલાહથી એણે ચૂંટણીની જૂની પદ્ધતિજ પાછી ચલાવી, અને તેમાં ક્રામ્વેલે જે સુધારો કર્યો હતો તે કાઢી નાંખ્યો. આથી માંચેસ્ટર જેવાં કેટલાંક મોટાં ગામોને મળેલો હક ગયો. તોપણ એ વાત ઘણાને ગમી, કેમકે સુધારો એ ઓલતજ હાલ દેશને ભયાનક થઈ પડ્યો હતો. આ પાર્લામેંટે આવી ક્રામ્વેલ તથા તેની રાજ્યરીતિને ખુબ ભાંડવા માંડી. તેમણે કહ્યું કે એ કાંઈજ

સજો પેઠો નહોત, તો લોકની એ સઘળી તૃષ્ણાઓ તેમના મતમાંજ રહેત એમ લાગેછે.

લસ્કરમાં કુસંપ ક્રામ્વેલ મૂઓ ત્યારથીજ ઉભો થયો હતો. મોતીની માળાનો દોરો તૂટ્યો કે મોતી વેરણ છેરણજ થઈ જાયછે. હજી આ ભક્ત જોદ્ધાઓનું શૌર્ય, હજી તેમની પ્રજાસત્તાક રાજ્યપર ભક્તિ, હજી તેમનો ધર્મોત્સાહ, એક અણુમાત્ર પણ ઓછો થયો નહોતો, તોપણ યોગ્ય નાયક વિના એ આખાં સેના નિર્માલ્યજ થઈ રહી હતી. સમયનાયકો સમયને દોરેછે એ વાત તો ખોટીછે, અને ખરૂં તો તેઓજ કેવળ સમયથી દોરાય છે, તોપણ એ નાયકોમાંજ સમયમૂર્તિ સંપૂર્ણપણે પ્રકાશવાને લીધે તેઓ તે સમયમાં તો સર્વમાન્ય ને સર્વ શક્તિમાન થઈ પડેછે. સમયના સઘળાં બળોને એક કેંદ્રમાં આણનાર તેઓજ હોયછે, અને તેઓ ગયા કે સઘળાં બળ છૂટાં પડી સામસામા આવી જાયછે.

આ પ્રમાણે આ ભક્તસેનાને થયું. ક્રામ્વેલની પછી એ લંશ્કરને એક તંતે રાખી શકે એવો કોઇપણ સરદાર રહ્યો નહિ. ક્રામ્વેલની પેઠે આપણે પણ મોટા સત્તાધીશ થઈ પડીએ એવી લાલસા રાખનાર તો ઘણાએ હતા, પણ જેનો ભાર એવો પડે કે તેને બધાએ આધીન રહે, એવો સરદાર આ સમે કોઈ પણ નહોતો. જે હતા તે સાધારણ બુદ્ધિનાં અને સાધારણ શક્તિના હતા. લામ્બર્ટ, ફ્લીટ, વગેરે સરદારો પોતપોતાના સ્વાર્થની તજવીજે કરવા લાગ્યા, અને તેથી કોઇપણ એક જણ સર્વ સત્તાધીશ ન થતાં જૂદી જૂદી પલટનો જૂદા જૂદા સરદારોને પક્ષે ચડી જવાથી આખા સેના છિન્નભિન્ન અવસ્થામાં પોતાની મેળેજ આવી પડી.

આ સરદારો પરસ્પર લડીને છેવટે પોતાની તથા દેશની નિશ્ચય ખરાબી કરવાના છે એમ બધાને લાગ્યું, પણ કરવું શું! આ વિચારમાં આખો દેશ ગિરફતાર થયો. એવામાં સેનાપતિ મોંકે દેશભક્તિથી કે સ્વરક્ષણના ભાવથીજ રાજપક્ષ પકડ્યો, અને તે અર્થે એણે એવી પક્કાઇથી પોતાની ગત ચલાવી કે લોહીનો એક પણ છાંટો પડ્યાવિના જૂનું રાજકુળ પાછું આવીને ઇગ્લાંડની ગાદીએ બેસી ગયું.

જનરલ મૉન્કને સ્કાટલાંડમાં બંદોબસ્ત સારુ ક્રામ્વેલ રાખ્યો હતો એતો આપણે પ્રથમ કહી ગયા છઇએ. એની પલટનોમાં પ્રજાસત્તાક મતની ઝનુન

મૂળથીજ થોડી હોય એમ લાગે છે, અને કદાપિ કેટલીક હશે, તો પણ તેમને લાગ્યું કે લંડન તર્ફની પલટનો પોતાની મેળે એકલીજ મરજીમાં આવે તેમ રાજ્યની ઘડભાંગ કર્યા કરે છે. એ કાંઈ વાજબી નહિ: સીમાડાપરની બીજી પલટનો પણ એવાજ વિચારથી ઘણી દુભાઈ રહી હતી.

તેથી હાલ જે લશ્કરી કમિટિ લાંબર્ટે નીમી હતી, તેનો અધિકાર *જનરલમૉન્કે કબુલ રાખ્યો નહિ, અને ૭૦૦૦ હજાર ઘડાએલા સિપાહીઓની* સાથે તે ઇંગ્લાંડનો બંદોબસ્ત કરવા ધસી આવ્યો. લશ્કરમાં ખુલ્લી ફાટ પડવાના આ શુભ સમાચાર સાંભળતાંજ તમામ રૈયતનો જુસ્સો જે અત્યાર સુધી તેના નામનાજ દહેશતે દબાઈ રહ્યો હતો તે છટકારાની સાથે બહાર નીકળી આવ્યો. લોકે કર આપવાની ટંપોટપ ના કહેવા માંડી, અને સ્વતંત્ર પાર્લામેંટને માટે ભારે પોકાર ઉઠાવ્યો. નૌકાસેન ટેમ્સનદીમાં આવી સૈન્યસત્તાનો તિરસ્કાર કરવા લાગ્યું. લામ્બર્ટ જે જનરલ માનકની સામા લડવા ગયો હતો, તેને તેના સિપાહીઓજ છોડીને જતા રહ્યા, અને તે કેદી પકડાયો. ઠુંઠી પાર્લામેંટવાળાએ પાછા આવી પોતાની મેળેજ પાર્લામેંટ ભરી, અને તેને કેટલીક પલટનોએ પણ કબુલ રાખી, કેમકે પરસ્પરના કુસંપથી દરેક પલટન પોત પોતાનીજ ફિકરમાં પડી હતી, કે રખેને આપણે એકલા પડી ગયા તો આ ચોતર્ફ લોકનો પ્રકોપ ઉઠવા માંડ્યો છે તેમાં આપણેજ માર્યા જઈશું.

ફેરફાક્સ પોતાની તર્ફનું નવું લશ્કર એકઠું કરી જનરલમૉન્કને મળી ગયો. વાટમાં ગામેગામના લોક સ્નેહસત્કારથી મૉન્કને વીનવવા લાગ્યા કે તમે અમને સ્વતંત્ર પાર્લામેંટ અપાવો. આ બધો રંગ જોતો, મૂગો મૂગો, જનરલમૉન્ક લોકના હર્ષનાદની સાથે બિન હરકતે લંડનમાં આવી પહોંચ્યો. (૩ જી. ફે. ૧૬૬૦.) લંડનમાં આવીને પણ પોતાના મનનો પાર કોઈને ન આપતાં એણે પ્રજાસત્તાક રાજ્યની પાછી પ્રતિજ્ઞા લીધી, અને પોતે સેનાધિપતિ નીમાયો. હવે એણે જાહેર કર્યું કે સ્વતંત્ર પાર્લામેંટ જોઈએ, અને તેનીજ સાથે લોકમાં આનંદની હેલી થઈ રહી. ઇંગ્લાંડના તમામ દેવળોમાંથી હરખભેર ઘંટોનો ઘણઘણાટ ગાજી ઉઠ્યો, નાચરંગ પેરેપેરે ચાલ્યા, અને લાગલાગટ કેટલાક દિવસ સુધી રાત્રે આતસબાજીઓથી આકાશ

ચોતર્ફ ઝળાં ઝળાં થઈ રહ્યું. જનરલમૉન્ક જ્યાં જ્યાં જાય, ત્યાં હજારો માણસનાં ટોળાં જયજયકારનો પોકાર કરતાં એનીજ પૂઠેજ ગાંડાનીપેઠે ફેર્યા કરે.

હજી પણ પોતાના મનનો પૂરો પાર કોઇને ન આપતાં એણે હવે અંદરખાનેથી ચાર્લ્સ સાથે પત્ર વ્યવહાર ચલાવવા માંડ્યો, અને આ લાંબી પાર્લામેંટમાંથી અસલ કર્નલ પ્રાઇડે જે જે સભાસદોને કાઢી મૂક્યા હતા તે સઘળાને પાછા આવવાની છૂટ આપી. આ પાર્લામેંટ આખી એકઠી થઈ, તેની સાથેજ બધાને ખાતરીજ પડી, કે હવે આ પાપી સૈન્યસત્તા જવાની, અને રાજાનું રાજ પાછું થશે ખરૂં. બીજી પાર્લામેંટ મળવાના હુકમ કાઢી, આ લાંબી પાર્લામેંટ, જે છેક ૧૬૪૦ માં નીમાએલી, જે પોતા સિવાય કોઇનાથી વિસર્જન કરાય નહિ એવા અખત્યાર મેળવી બેઠેલી, જેણે પોતાના રાજાને હરાવી કાપરુ કાપર કરેલો, અને જે પોતેજ પોતાના લશ્કરેથી હારી કાપર કાપર થએલી, જેને, કર્નલપ્રાઇડે ભાગી તોડી નાંખેલી, અને જેનો એક કકડો બેબેવાર સૈન્ય સત્તાથી કાઢી મૂકાએલો અને પાછો અણાવેલો, તે લાંબી પાર્લામેંટ આ વખત પાછી અખંડિત થઈ પોતાની મેળે રાજીખૂશીથી પોતેજ વિસર્જન પામી ગઈ (૧૬મી માર્ચ ૧૬૬૦).

કામ ચલાઉ પાર્લામેંટ.—હવે જે નવી પાર્લામેંટ મળી તેને કામ ચલાઉ પાર્લામેંટ કહે છે, કેમકે ઇંગ્લાંડના કાયદા મુજબ રાજાના બોલાવ્યા વિના ખરેખરી પાર્લામેંટતો મળી શકે નહિ. આ કામ ચલાઉ પાર્લામેંટમાં અસલના અમીરો તથા રાજભક્તો રાજી રાજી થતા આવ્યા. ખરૂં કહીએ તો આ સમે ઇંગ્લાંડમાં આખો દેશજ રાજભક્ત હતો. પ્રજાસત્તાક મતવાળા કોઈ કોઈ રહ્યા હતા તે દેશ છોડીનેજ નાઠા, કે કાંતો ખૂણામાં જિવ લઇને સંતાઈ પેઠા.

ફક્ત પેલાં ભક્ત સિપાહીઓ, જે હજીપણ પોતાના નિરંકુશી મતમાં અડગજ હતા, તેની સામા કેટલીક તૈયારીઓ કરવાની જરૂર હતી. જનરલ મૉન્કે પોતાની પલટનોજ લંડનમાં મૂકી, અને તેને ચડાવી પટાવી સઘળા લોકે ચુપ રાખવાની અનેક તજવીજો કરવા માંડી. શ્રીમંત ગૃહસ્થો રાતો દગલો જોય કે તેને હેતથી બોલાવી હોંસે હોંસે ખવાડવા પીવાડવા લાગ્યા.

દારૂના શીસા તેમણે એવા છૂટા મૂકયા કે કેટલાક ભગતો તો ભાન વિનાના થઈ ગટરોમાં આલોટતા થયા. બીજી તરફથી પ્રગણાઓમાં ઠેકાણે ઠેકાણે મિલિશિયા લશ્કર ઉભું કર્યું, અને ધારવા મજે તે એક લાખને વીશેક હજારથી ઓછું થયું નહિ હોય. લંડન શહેરમાંજ આવું ૨૦૦૦૦ માણસ બરાબર સજ્જ થઇને ફરવા લાગ્યું. સૈન્યની કેટલીક પલટણો જે બહુજ બેકેદ હતી, તેને તજવીજથી રજા આપી. હવે રાજકુળને પાછું આણવામાં કાંઈ હરેકત જેવું રહ્યું નહિ.

રાજાનું પુનરાગમન હરકત વગર થઈ શકવાનુંજ એમ જ્યારે આ રીતે નિશ્ચય થયું, ત્યારે જનરલ મૉન્કે ચાર્લ્સને લખ્યું કે હવે તમે તમારી તર્ફનાં કહેણ પાર્લામેંટ ઉપર મોકલો. એ ઉપરથી એણે પાર્લામેંટને એક કાગળ લખ્યો, અને તેમાં પોતે કબુલ થયો કે પાર્લામેંટ બાતલ કરે તે સિવાયના તમામ માણસોને ગઈ ગુજરી વાતને માટે મારી તર્ફની સંપૂર્ણ માફી છે, તથા પ્રજા સમસ્તને ધર્મની છૂટ તથા લશ્કરને ચડેલો પગાર આપવા હુ રાજી ખૂશી છું. પાર્લામેંટ જેને માત્ર નામની ખાતરજ કાંઈ ચાર્લ્સ તર્ફનું કહેણ જોઇતું હતું, તેણે આ કાગળ સર્વાનુમતે મંજુર રાખ્યો, ને બીજી કાંઈ પણ પાકી બોલી કરાવી લીધાવિના બીજા ચાર્લ્સને રાજા તરીકે સ્વીકારી તેના નામનાં એકદમ જાહેરનામાં કાઢ્યાં પછીથી તુર્તજ એને આદરસત્કારથી તેડી લાવવા કેટલાક અમીરોને સામા મોકલ્યા. બીજો ચાર્લ્સ ઇંગ્લાંડની ભૂમિપર પગ મૂક્યોકે વાટમાં ગામે ગામના લોક જયજયકારના પોકારથી એને વધાવી લીધો, અને તા. ૨૮ મી મે સને ૧૬૬૦ને રોજ બિન હરકતે જાણે સહેલગા ઉપરથીજ પાછો આવતો હોય તેમ—આખી પ્રજાના પરિપૂર્ણ હર્ષનાદની સાથે પોતાના રાજનગરમાં એણે પ્રવેશ કર્યો. આ જોઈ એણે સ્મિતહાસ્ય કરીને કટાક્ષમાં કહ્યું કે જેને જોઉંછું તે મારા આગમનને માટે આટલા બધા ઇંતેજાર જણાયછે, તો હું આવી વફાદાર રૈયતને અત્યાર સુધી આવી મળ્યો નહિ એમાં મારીજ કસુર જણાયછે.

આ રીતે ઇંગ્લાંડમાં પાછું સારેતોરે રાજાનું રાજ દાખલ થયું. લોકવિચાર જીત્યો, અને પેલા લોકવિરૂધી થોડા પ્રજાસત્તાકીઓના સ્વપ્નાં પર્યંતે સ્વપ્નવતૂજ સાબીત થયા.

ભક્તસેના આ સમે કેમ કાંઈ પણ બોલી નહિ એવું કદાપિ કોઈ પૂછશે, પણ તે બિચારી શું બોલે? એ સેનાનો પ્રાણાત્મા ક્રામ્વેલ ગયો ત્યારથીજ તે નજીવી થઈ રહી હતી, અને હાલનું આ ચોઘડીયું તો તેના સંપૂર્ણ અસ્તનું, કેવળ લજ્જાસ્પદ નૈસ્તેજ્યનું હતું. આ ચોઘડીયે તો આ પ્રજાસત્તાકી જોદ્ધાઓને રાજાના પુરપ્રવેશનો ઠાઠ પરિપૂર્ણ કરવાને અર્થેજ રસ્તાની બે બાજુએ હારોહાર ઉભા રહેવાનું સર્જિત હતું! કાળનો મહિમા કેવો અજબ છે, કે જેણે હાથમા હથીયાર પકડ્યાં ત્યારથી પરાજય એ શબ્દ જાણ્યો નહોતો, જેણે સેંકડો લડાઇઓ મારી દૂર દેશાવરોમાં પણ પોતાનો પ્રતાપ બેસાડ્યો હતો, જેના અજિક્ય નામમાત્રથીજ આખો રાજપક્ષ આશા મૂકી વીસ વીસ વર્ષ સુધી ખૂણામાં ધૂણ્યાજ કરતો હતો, તે ઊછંકળ નિરંકુશી ધર્મમસ્ત સાચા શૂરવીરોને આ ચોઘડીએ શેહમાતજ થઈ રહેવું પડ્યું! પ્રજાસત્તાક રાજ્યની ધર્મમસ્ત લહેરમાં જે ભક્તસેનાએ એકવાર પોતાના પ્રાણપ્રિય અગ્રણી ક્રામ્વેલને પણ રાજપદ ધારણ કરવા દીધેલું નહિ, તે ભક્તસેના આ સમે પોતાને જેની સાથે હાડવેર, જે પોતાના ધર્મનું વિરોધી, ને આપ અખત્યારી રાજ્યનુંજ પ્રતિપાદક એવું જે જૂનું રાજકુળ, તેના સમીપાણાને શોભાવવા ખાતરજ પોતાના લશ્કરી લેબાસમાં અસ્ત્રશસ્ત્ર ધારણ કરીને ઉભી રહી! જે થયું, તે આ સિપાહીઓએ ધુરકતી નજરે, પણ નીચી ડોકે ને ઉદાસી ચહેરે જોયાજ કર્યું!

કુસંપથી છિન્નભિન્ન થઈ ગએલી આ સેના, લોકવિચારનું પૂર ચોતર્ફથી પોતાની આસપાસ ઉલટેલું જોઈ સમજી ગઈ હતી કે હવે—ઈશ્વરેચ્છા એમજ છે. ઈશ્વરેચ્છા જાણી પૂર્વે એ ભક્તસેના જેવો જુદ્ધમાં ધીરવીર પણે વર્ત્તી હતી, તેવીજ આ સમે તે પોતાની પરમ પડતીમાં પણ ઈશ્વરેચ્છાને ધીરવીરપણાથી તાબે થઈ. ઇંગ્લાંડના લોકો રાજાને પાછો ગાદી ઉપર આણ્યા વિના રહેવાના નથી, અને ક્રામ્વેલના મરણથી ધણીવિના ઢોર જેવા છેક નિરાધાર થઈ ગએલા જે આપણે તે કાંઈ તેને અટકાવી શકવાના નથીજ એવી જ્યારે એની ખાત્રી થઈ ત્યારે તેણે તુર્તજ ઊંડો નિસાસો મૂકી પ્રજાસત્તાક રાજ્યની સઘળી આશા તથા પ્રયત્નો છોડી દીધાં, અને અકળાઇને પોતાના મનમાં એટલુંજ બોલવા લાગી કે હે ઈશ્વર તને જે ગમ્યું તે ખરૂં.

થોડા માસ પછી જ્યારે આ લશ્કર ઘણું ખરૂં કમી કરવામાં આવ્યું, ત્યારે પણ આ ભક્ત જોદ્ધાઓ મૂગે મોઢેજ ઘેર જઇને પોત પોતાને ધંધે વળગ્યા. ભાગ્યેજ કોઈ દેશમાં આવી મદોન્મત્ત સેના ઉભી થઈ હશે, અને કોઈ પણ સેનાએ આવી શાંતિથી પોતાના હથીયાર છોડ્યાં તો નથીજ. સિપાહીઓને જ્યારે સામટા બેરોજગારી કરવામાં આવે છે ત્યારે તેઓ ખંડફિસાદ અને તેમ નહીં તો લટફાટને મારામારીનો ધંધો લઈ બેઠા વિના કદી પણ રહેતા નથી. જેણે સિપાહીગીરીના ફક્ત ડાઈચીજ પેટ ભરેલું, તેનાં હાડકાં મહેનત મજુરીમાં ભાગ્યેજ વળી શકેછે પણ ધન્ય છે આ ક્રોમ્વેલના જોદ્ધાઓને કે તેમણે તો હથીઆર છોડ્યાં તેની સાથેજ તુર્ત ઓજારો પાછાં હાથમાં લીધાં ! એમાંનો એક પણ ચોરી કરતો કે ભીખ માગતો માલમ પડ્યો નથી ! અરે ! તેઓ તો પોત પોતાને ઉદ્યોગે એવી એક નિષ્ઠાથી લાગ્યા કે હવેથી જો કોઈ મજુર કારીગર અસાધારણ મહેનતું કે દયાનતદારી ભરેલો માલમ પડતો, તો લોકો એમજ અનુમાન બાંધતા કે એ કોઈ પેલી ભક્ત સેનામાંનો હશે !

ખરે ગમે તેમ કહો, પણ આ જોદ્ધાઓ ધર્મીષ્ટ તો સાચા, અને તેમણે પોતાની ઝનુનીમાં ગમે એવી ક્રૂરતા કે મૂર્ખાઇના કેટલાંક કામો કર્યાં, તોપણ ભક્તસેના એવું જે નામ તેમણે ઉપહાસમાં મેળવ્યું છે તે ગંભીર પક્ષે પણ વાજબીજ છે અને ઇંગ્લાંડના ઇતિહાસમાં તેને વિચારવંત પુરૂષો સદા સર્વદા પૂજનિકજ ગણશે. તેઓ પોતાની સમજ પ્રમાણે ઇશ્વરના તથા જનસ્વાતંત્ર્યના ખરેખરા ભક્તજ હતા. એ વાત ખરી કે તેમની સમજ કાળવિરૂદ્ધ હોવાથી તે ફળીભૂત થઈ નહિ, અને પ્રજાસ્વાતંત્ર્ય ઉલટું હવે પછીના લગભગ ત્રીશ ચાળીશ વર્ષ સુધી તો ઇંગ્લાંડમાં શૂન્ય જેવુંજ થઈ રહ્યું. તો પણ તેમની મહેનત બરબાદજ ગઈ એમ સમજશો નહિ. રૂડું કે ભૂડું કોઇએ કાંઈ પણ કર્મ કર્યું, તો તેનું ફળ જગતમાં પરિણામે થયા વિના રહેતું નથી—પછી મોડું કે વહેલું. એમણે જે પ્રજાસ્વાતંત્ર્યના વિચાર દેશમાં રોપ્યા તેનો ૫૦ વર્ષે કાંઇક અંકુર ફૂટ્યો; અને પર્યંતે હાલ ઇંગ્લાંડની ચાલુ રાજ પદ્ધતિમાં રાજા તથા અમીરોની સત્તા માત્ર નામનીજ રહીને સઘળું કર્ત્તાહર્ત્તાપણું આમની સભાના હાથમાં, અને આમની સભાના હાથમાં એટલે છેક્ષે સ-

વીજે એ સભાને પસંદ કરનાર જે સાધારણ રૈયત તેનાજ વિચાર ઉપર આવી રહ્યું છે. તે સઘળાનું, અને એથી પણ વિશેષ તો પ્રથમ એ બુટ્ટો ઉઠાવવાનું તથા તદર્થે પહેલવહેલો મહા ભગીરથ પ્રયત્ન કરવાનું માન આ ભકત સૈનાનેજ છે..

ग्रंथकार रूपे रा.रा. गौरीशंकर उदयशंकर

ओझा. सी. एस. आई.

ભાવનગરના માજી દિવાન, અને મુંબાઈ ઈલાકા ખાતે હિંદુસ્તાનના આ એક મોટા રાજનીતિજ્ઞ પુરૂષે ગ્રંથકાર રૂપે દેખાવ આપી આખી પ્રજામાં સાનંદાશ્ચર્ય ઉત્પન્ન કર્યું છે. એ ગુર્જરરત્નની અસાધારણ રાજ્ય પ્રકરણી બુદ્ધિનું તો પ્રત્યક્ષ પ્રમાણ ભાવનગરની વર્તમાન સ્થિતિજ છે કે જે જ્યારે એમના હાથમાં આવ્યું ત્યારે ગણ્યા ગાંઠ્યા થોડાંજ ગામનું નાનુંસરખું એક અજાણ્યું રાજ્ય હતું. અને હાલ તે કાઠીયાવાડમાં પહેલા વર્ગનું સુધારા વધારામાં સૌથી આગળ પડતુ અને રાજા પ્રજાની આબાદીમાં નમુના લાયક રાજ્ય સરકાર સુધી મનાઈ ચૂક્યું છે. રાજ્યશ્રી ગગાભાઈનું નામ યૂરોપમાં પણ અજાણ્યું નથી. પાર્લામેંટમાં પ્રસંગોપાત એમની રાજ્ય પ્રકરણી બુદ્ધિના હર્ષભેર વખાણ થએલાં છે. પણ હાલ સ્વરૂપાનુસંધાન એ નામનું એક સમર્થ પુસ્તક વેદાંત જેવા ગહન વિષય ઉપર લખી એ ગૃહસ્થે પોતાનો પારમાર્થિક અભ્યાસ, અદ્ભુત સ્મરણ શક્તિ, તથા વૃદ્ધાવસ્થામાં પણ અખંડિત ઉદ્યોગ એ નિર્વિવાદપણે જાહેર કર્યાં છે.

રાજ્ય પ્રકરણી પુરૂષો ગ્રંથકાર થાય એમાં વસ્તુતઃતો કાંઈ આશ્ચર્યકારક નથી, પણ હાલ જ્યારે આપણા દેશી રજવાડાના સાધારણ કારભારીઓ જેવું તેવુ ગુજરાતી લખી જાણવું અથવા ઘણું તો મહેતાગીરીની કેળવણી એનેજ પોતાના કામને માટે યોગ્યતા મેળવવાની પરિસીમા ગણે છે, તે સમે આવા એક રાજદરબારી પુરૂષની તરફથી તત્વવિદ્યા જે વિદ્યાની

વિદ્યા કહેવાય છે તેનું પુસ્તક પ્રગટ થાય એ ઘણુંજ પ્રશંસનીય તેમજ આનંદાશ્ચર્ય ઉત્પન્ન કરનારૂં છે.

બાકી આપણા દેશમાંજ આદિકાળનું જોઇએ, તો સઘળા રાજ્ય પ્રકરણી પુરૂષો વિદ્વાન, વિદ્યાને ઉત્તેજન આપનારા, અને જાતે પણ ગ્રંથો રચી શકે એવાજ હતા. જો એક પોતાના નાના સરખા ઘરનું પણ કામકાજ યથાયોગ્ય રીતે ચલાવવાને માટે સારી કેળવણીની જરૂર પડે છે, તો જેની ઉપર લાખો માણસના સુખ દુઃખ અવલંબન કરીને રહ્યાં છે એવા રાજ્ય રૂપી મહા વિસ્તીર્ણ ને કોટ્યાવધિ સાંધાવાળા ગ્રાગ્રને આ વિચિત્ર સંસાર સાગરમાં સલામતીથી ચલાવવાને માટે તેના નાવિકમાં કેટલી અસાધારણ કેળવણી, ચતુરાઈ, તથા સમય સૂચકતા હોવી જોઇએ? જેમ માત્ર અનુભવથી ખલાસીજ થઈ શકાય છે, પણ મહાસાગરમાં વહાણ ખેડનારો કપ્તાનનું પદ મેળવી શકાતું નથી, તેમ વિદ્વત્તા-ખંતી, ખાસ, ને પોતાના વિષયની અસાધારણ—વિદ્વત્તા વિના કરી પણ કોઇથી સારા રાજ્યકાર્યભારી થઈ શકાતું નથી. અભણ રાજા અભણકે કારભારીને હાથ તેનું રાજ્ય મોડું વહેલું પણ ડુબેજ, અને તેનો પ્રત્યક્ષ પૂરાવો જોઇતો હોય, તો પાછલા સો દોઢસો વર્ષમાં દેશી રાજ્યો ડખોડખ કેવી રીતે ડૂબ્યા તેનો ઇતિહાસ લક્ષ પૂર્વક તપાસી જોવો.

જ્યારે દેશનું ભવિતવ્ય સારૂં હોય છે, ત્યારે તેના રાજા અને રાજપુરૂષો વિદ્વાન, તથા વિદ્યા તર્ફ સદા સર્વદા ઉમળકાથીજ જોનારા હોયછે. ભર્તૃહરિ, શ્રી હર્ષ, ભોજ વગેરે અનેક રાજાઓનાં નામ સમર્થ ગ્રંથકાર તરીકે આપણા પ્રાચિન ઇતિહાસમાં અદ્યાપિ ઝળકી રહ્યાં છે. મંત્રીઓ તો સંપૂર્ણવિદ્વાન સિવાય કોઈ થઈ શકતુંજ નહિ એના દાખલા આપણને ઠેકાણે ઠેકાણે મળેછે. ચાણાક્ય, યોગંધરાયણ, શુકનાશ, વગેરે મંત્રીઓને કેવા વિદ્વાન ચીતરેલા છે ! અકબરશાહના વખતમાં પણ અબુલફજલ, ફૈઝી, તોડરમલ, રાજા માનસિંહ વગેરે દરબારીઓ કેટલી બધી કેળવણી પામેલા ચતુર પુરૂષો હતા ! હાલ ભરતખંડના દુર્ભાગ્યે કારભારી વર્ગ બહુધા સાક્ષર ચતુરજ દીઠામાં આવેછે, તો તેનું માઠું ફળ પ્રત્યક્ષજ છે.

યુરોપમાં જોવા જઇશું તો વિદ્યાનંદી રાજ્યપુરૂષોના આ વાતના ડગલે ડગલે દાખલાઓ મળી આવશે. આપણો હાલનો લોકપ્રિય પ્રધાન ગ્લાડસ્ટોન અનેક

પુસ્તકો તથા ચોપાનીયાના લખનાર તરીકે પ્રખ્યાત છે. એણે હોમર કવિ ઉપર જે ટીકા લખી છે તે ઘણીજ વખણાય છે. એ રાજ્યપ્રકરણી બુદ્ધિથી તેટલોજ પોતાની વિદ્યાને બળે હાલની સ્થિતિએ પહોંચ્યો છે. એણે મિડલોથિયનમાં આપેલા એક ભાષણથીજ આખા દેશને કેવો સમવિચારી કરી નાખ્યો હતો ! બલગેરીઆમાં તુર્ક.લોકો તરફથી ગુજરેલા જુલમ વિષે એણે જે ચોપાનીયું લખ્યું હતું તેની અસર કેટલી બધી થઈ હતી તે હજી અમારા વાંચનારની યાદદાસ્તમા હશેજ એમ અમે ધારીએ છીએ. એમાં એણે કલમનું જોર એવું ચલાવ્યું કે તેથી આખો યુરોપખંડ ભેહથલ થઈ ગયો, તુર્કસ્તાનની સામા જબરદસ્ત ફિટકાર ઉઠ્યો, ઇંગ્લાંડમાં રાજ્ય ચલાવનારા એના પ્રતિપક્ષીઓ ગ્રેહમાતજ થઈ ગયા, ને નીચે મોઢે એણે બતાવેલ માર્ગે ચાલવાનું પ્રયત્ન કર્યું, તોપણ છેવટે હારી રાજની લગામ એનેજ સોંપવી પડી. આતે વિદ્વાન રાજ્ય કારભારીઓના પરાક્રમ કહેવાય. માજી પ્રધાન લાર્ડ બિકન્સફિલ્ડ જે ડીઝ્રેલી એ નામે પ્રથમ સાક્ષર પ્રયત્નોથીજ પ્રસિદ્ધિમાં આવ્યો હતો, તેની રચેલી અનેક કાદંબરીઓ હાલ ઇંગ્રેજી ભાષામાં હર્ષથી વંચાય છે, અને આવતા જમાનામાં પ્રધાનવટા કરતાં એ કાદંબરીઓને લીધેજ એનું નામ અમર રહેવાનો વધારે સંભવ દેખાયછે. આપણા દેશનો ખેરખાં પેલો ભલો ફાસેટ જે હાલ પ્રધાન મંડળમાં પોસ્ટ ખાતું સમાલે છે, તેણે અનેક લખાણો કર્યાં છે. તેમાં એનું અર્થ વિદ્યા સંબંધીનુ સધન પુસ્તક કોઈ પણ તચ્છાસ્ત્રના અભ્યાસીને અજાણ્યું નથી. એની સ્ત્રીએ પણ એજ શુષ્ક વિષય ઉપર એક રસાલું પુસ્તક રચ્યું છે. એ સિવાય બ્રાઈટ, લિટન, રિચાર્ડ ટેમ્પલ, વગેરે ઘણાએ હયાત રાજકારભારીઓના નામ દઈ શકીએ જે રાજ્ય પ્રકરણમાં તેટલાજ પોતાના સાક્ષરત્વને માટે પ્રખ્યાત થએલા છે.

આવા રાજ્યપ્રકરણી તેમજ વિદ્વાન પુરૂષોની હારમાં રાજ્યશ્રી ગૌરીશંકર ઓઝાનુ નામ નોંધાએલું જોઈ કયા ગૂજરાતીને આનંદ ઉત્પન્ન થયા વિના રહે ! ગોકુળજી ઝાલા વેદાંત જ્ઞાનમાં બહુ સારા કહેવાતા હતા, પણ તે બાબત દિલગીરી એટલી રહી ગઇ કે તેનો લાભ પોતાના દેશીઓને આ.

પવા તે અકાળ મૃત્યુથી કે કોઈ બીજા કારણથી શક્તિમાન થયા નહિ. પણ ગગા ભાઇએતો; રાસ્તગોફતાર કહેછે, તેમ ધર્મ, અર્થ, કામ, ને મોક્ષ એ ચારે પદાર્થ સમાન રીતે સાધી પોતાના જિવનને સંપૂર્ણ કૃત કૃત્ય કર્યું છે.

પુસ્તકોની પહોંચ.

કાદમ્બરી. પંડ્યા છગનલાલ હરિલાલ બી. એ. એ આ નામાંકિત પુસ્તકનો તર્જુમો કરીને ગૂજરાતી ભાષાના ટુંકા ગ્રંથભંડોળમાં અગત્યનો વધારો કર્યો છે. એ મૂળગ્રંથનો કર્તા સંસ્કૃતમાં બાણપંડિત છે; એણે પોતાના કાવ્યમાં શોધી શોધીને એટલા બધા અલંકાર ભર્યાછે કે હવે પછીના કવિને નવું એક પણ ઉપમાન ઉપમેય મળવું મુશ્કેલ થઈ પડ્યું છે. એ ઉપરથી વિદ્વાનવર્ગમાં એક કહેવત ચાલે છે કે बाणोच्छिष्टं जगत्सर्वं, એટલે, દુનિયામાં બીજા કવિયોમાં જે જે રસાલંકાર હોય તે બાણના ઉચ્છિષ્ટ એટલે તેના ગ્રંથમાંથી લીધેલાજ સમજવા.

આ ગ્રંથ રસચાતુર્ય શૈલીનો એક સર્વોત્તમજ નહિ, પણ અનુપમ નમુનો છે. એની જગતમાં જોડીજ નથી. જેમ દુનિયામાં તાજમહેલ, ઈજીપ્તનો પિરાઝીડ, ને ચીનનો કોટ, તેમ આ કાદંબરી ગ્રંથ તે સાક્ષર વિષયમાં એકોજ, અનુપમ, ને જેનો વિચાર વાંચ્યા વિના બંધાઈજ શકે નહિ એવો એક ગ્રંથ છે.

આવા ગ્રંથનું વિવેચન કરવું કાંઈ હાંસિજેલ નથી. જે ગ્રંથ લખતાં કવિની આખી જીંદગી પૂરી થઈ અને તેના પંડિત પુત્રે મહા પરાકાષ્ટા એ પૂરો કર્યો, તે ગ્રંથનું યથાર્થ વિવેચન ઘણા અભ્યાસ અને મનન વિના કરવું એ અનાહુત અન્યાયજ કહેવાય. માટે હાલતો અમે એના આ ભાષાંતર વિષેજ કાંઈક અમારા વિચાર આપીએ છઇએ, અને એ દરમ્યાન આપણા પેલા જુવાન છોડીલા લખનારાઓને માત્ર એટલી ચેતવણી આપીએ છઇએ કે તમે

એની નકલ કરવાપર ઉતરી પડશે નહિ, કેમકે એ ચાતુર્ય શૈલી બાણ ક-વિને હાથે રસમય નીવડીએ ખરૂં,પણ તે એવી અસ્વાભાવિક છેકે એનું છેવટ બહુધા રસહીન કંટાળાભરી શબ્દને અર્થની ક્લિષ્ટતામાંજ આવી રહેછે.

આ ભાષાંતર અસાધારણ કાળજી, સમજ, તથા ચતુરાઇથી કરેલું જણાય છે. કાદંબરીની ગુંથણી સંક્ષિપ્ત અને ડગલે ડગલે શબ્દાલંકારથી ભરપૂર હોવાને લીધે એનુ ભાષાંતર કરવુ બહુજ મુશ્કેલ અને સંસ્કૃત સાથે નિકટનો સંબંધ ધરાવનારી આપણી પ્રાકૃત ભાષાઓ સિવાય બીજીઓમાં તો તે થવોજ અશક્ય એમ અમારો દૃઢ મત છે. તે છતાં આ ભાષાંતરતો ગૂજરાતી વિદ્વાનને હર્ષથી વાચવા યોગ્ય થયું છે, એ આ ભાષાંતરકારની અત્યંત કાળજી તથા ચતુરાઇનુંજ ફળ છે. ભાષા સર્વત્ર પ્રૌઢ, શુદ્ધ, અને રૂઢ પણ છે. એમાં સંસ્કૃત શબ્દો પુષ્કળ છૂટથી વાપરેલા છે એમાં જરા પણ સંદેહ નથી, પણ તે સંસ્કૃત શબ્દો બહુધા ગૂજરાતી શિષ્ટ ગ્રંથો કે શિષ્ટ મંડળમાં વપરાતા અથવા વપરાઈ શકે એવા છે. શ્લેષપદના ભાષાંતરમાં તો ઘણીજ ચતુરાઈ વાપરી છે. આવે સ્થળે ભાષા કાઠિન્ય આ-વ્યાવિના રહેજ નહિ, પણ તે છતા નોટની મદદથી ગૂજરાતી વાંચનારને તે સમજાઈ શકે એવા છે.

ભાષાંતરકારે પ્રથમતો મૂળ ગ્રંથનો રસ પોતે સમજવા સારી મહેનત લીધેલી જણાય છે, અને એ પ્રમાણે રસવૃત્તિનો ગ્રંથકારસાથે સમભાન કરી નાંખવાથીજ આ ભાષાંતર સરસ નીકળ્યું છે.એ રસ વાચનારનેદેખા ડવા નોટમાં સ્થળે સ્થળે સંક્ષિપ્ત પણ સફળ ઈસારા કર્યા છે. ગ્રંથને અંતે નાનોસરખો કઠિણ શબ્દોનો કોષ આપ્યો છે, તેપણ સાધારણ વાંચનારને ઘણો ઉપયોગી થઈ પડશે.

ગ્રંથને આરંભે બાણભટનું જિવન ચરિત્ર તથા તેની ગુણ ગણના જે કરીછે તે સમયોચિતજ છે. ત્યાર પછી કાદંબરીની કથાનો સાર સંક્ષેપ રૂપે પ્રથમ આપ્યો છે તેતો જરૂરનોજ હતો. બાણભટ્ટે વસ્તુસંકળના એવી યુક્તિથી આડી અવળી કરી છે, અને પૂર્વાર્ધના લગભગ અંત સુધીતો તે એવી અકલિતને અકલિતજ રહેછે, કે કેટલાક શાસ્ત્રીઓ પણ એનો કથાભાગ બરાબર જાણતા નથી. એની કથાનો સાર એકઠો કરવો એ

દરિયામાં ડૂબકી મારી મોતી કાઢવા બરાબર છે. વિાતનોતો કાંઈ પત્તો લાગતો નથી એમ કહી ઘણા સાધારણ વાંચનારને સંસ્કૃત કાદંબરી છોડી દેતા અમે જોયા છે, અને એમ છેતો ગૂજરાતી વાંચનારનેતો બેશક આ-વી સહાયતાની જરૂરજ હતી.

અર્થાતઃ—આ કાદંબરીનો દુર્લભ સ્વાદ ગૂર્જર પ્રજા ચાખે તેને માટે જેટલી સુગમતાઓ કરી આપી શકાય તેટલી કરી આપવામાં ભાઈ છગનલાલે કાંઇ પણ કસર રાખી નથી, અને હવે એનો સ્વાદ પરિપૂર્ણ ચાખવો એ વાંચનારની શક્તિ ઉપરજ આધાર રાખેછે, કેમકે ગમે એટલી સુગમતા ભાષાંતરકાર કરી આપે, તોપણ કાદંબરી એ ગ્રંથજ એવો છે કે સંપૂર્ણ લક્ષ અને ક્ષણેક્ષણ વિચાર કર્યાવિના સાધારણ વાંચનારથી કદી પણ પૂરેપૂરો તેના રસની સાથે તે સમજાય એમ નથી. એક વૃજભાષાના કવિએ નીચલો સોરઠો લખ્યોછે તે આવા કાવ્યને બરાબર લાગુ પડેછે.

मिस्त्रीपानै समान, ह्वैवत कठिन लागत कहति;
जौ कीगे रसपान, तौ जानै रसना रसहि.

ભાવાર્થઃ—"ખરેડી અડકયાથી કઠિણ લાગેછે અને તેને ચાવતા મહેનત પડેછે, પણ જ્યારે તેના રસનું પાન કરીએ છીએ, ત્યારે જીભ જાણેછે કે આ સ્વાદ કાંઈ ઓરજ છે. તેમ કાવ્યના રસનું છે." અમે કહીએ છઇએ કે બીજા કાવ્યનું તો હો કે નહિ; પણ બાણભટ્ટની વાણીનું તો એમજ છે.

બાળરોગ ચિકિત્સા મરાઠીમાંથી ભાષાંતર કરનાર બાંટવાના દાકતર રઘુનાથ વિનાયક શાસ્ત્રી. બાળકને કેવા કેવા રોગ શાથી થાયછે તે અને તેના ઉપાય અહિંયા ટુંકામાં પણ ઠીક વર્ણવેલાં છે. કોઈ કોઈ ઠેકાણે મૂળનાજ શબ્દ વાપર્યા છે તે ફેરવ્યા હોત તો વધારે સારૂં. પૃષ્ટ ૧૬૯ ને કિંમત રૂ૧.

ધ્રુવ ઇશ્વરભક્તિ નાટક બનાવનાર કહાનજી શંકરજી હાથી. એના નામ ઉપરથીજ એનો વિષય શો છે તે સમજાશે. પૃષ્ટ ૧૩૧ કિંમત રૂ૧).

બાળા ગરબાવળી બનાવનાર કાનજી શંકરજી હાથી. એમાં છોડીઓને ગાવા લાયક શોગોપયોગી ગરબીઓ છે. ભાષા તથા પદ્યબંધ સારોછે.

રાજકોટ રાજકુમાર કૉલેજનું વર્ણન રચનાર કવિ શિવલાલ ધનેશ્વર. એમાં એ રાજકુમાર કૉલેજનું મકાન, માસ્તરો, રાજકુંવરો વગેરેનું નામ ઠામ સહિત મોજલસી ઢપે વર્ણન કર્યુંછે, પરંતુ તેમાં ઠેકાણે ઠેકાણે ઉત્પ્રેક્ષાદિ અલંકારો આણી કવિતા બીજાને પણ વાંચવા લાયક બનાવી દીધીછે.

વકીલ દામોદરદાસ દેવચંદનુ વૃત્તાંત. થોડાંક વર્ષ ઉપર કીડી ઉર્ફે માણેકબાઈ નામની સ્વજ્ઞાતિની વિધવા સાથે પુનર્લગ્ન કરી આ વકીલ સુધરેલી દુનિયામાં જાણીતા થયાછે, કેમકે કાઠીયાવાડખાતે એ કામમાં પ્રસિદ્ધ પહેલ કરનાર એજ શખ્સજ છે. આ સાહસ કૃત્યથી મોહિત થઈ બાવળાના કોઈ કવિ જેસંગદાસ ત્રીકમદાસ પટેલે તેનું આ જન્મચરિત્ર ઉપજાવી કાઢ્યું છે. એમાં સુધારાનો જુસ્સો તેમજ મરી મસાલો પણ ખૂબ જણાય છે, એ વરવધૂના લાગતા વળગતા તથા પ્રતિસ્પર્દ્ધીઓ ઉપર જે છૂટથી ટીકા કરી છે તે વાજબી હશે, તોપણ મર્યાદામાં રાખી હોત તો ઠીક, કેમકે એ સઘળાં પાત્રો હજી હયાત છે.

સ્વદેશ હિતબોધક એ નામનુ ત્રિમાસિક પણ ઉપલાજ કવિ જેશંગ ભાઈ ત્રીકમદાસની મદદથી આષાઢ માસથી પ્રગટ થવા માંડ્યું છે તેનો ૧ લો અંક અમને પહોંચ્યો છે. એ અંક શુદ્ધ ને રસિક ભાષામાં લખાએલો છે, અને તેના સઘળા વિષયો વાંચવા લાયક છે. સંસાર સુધારો એ એનો મુખ્ય ઉદ્દેશ જણાય છે, અને એ કામને માટે એક ખાસ ચોપાનીયાની જરૂરજ હતી. એની કિંમત પોસ્ટેજ સુદ્ધાં વર્ષ દહાડે ફકત ૨॥ આનાજ રાખેલી છે તે જોતાં એ બેશક સસ્તામાં સસ્તુંજ અને હાલ જે રીતથી લખાએલું છે તે પ્રમાણે લખાશે તો એ કદના સર્વે ચોપાનીયામાં સારામાં સારૂં પણ એ નીવડશે એમ અમને લાગેછે.

सारसंग्रह.

અમદાવાદમાં ભયંકર આગઃ—અમદાવાદમાં તા. ૧૬ મી જ્યુને રાતના સુમારે આઠવાગે એક ભયંકર આગ ત્યાંની રતનપોળમાં લાગી હતી, તેથી બધું મળી રૂપિઆ પંદર લાખનું નુકશાન થએલું હાલમાં અટકળવામાં આવે છે. એ પોળમાંની મોટા શેઠ શાહુકારોની શોભીતી અને સુંદર હવેલીઓ આગના કોપથી બળી ખાખ થવાથી શહેરની શોભાને મોટી હાની પહોંચી છે. એવી ઈમારતો ફરી ત્યાં ઉભી થઈ શકવાની નથી.

વિલાયતમાં ચાકરી ધંધો કરનારી સ્ત્રીઓઃ—વિલાયતમાં ઉદ્યોગ, ધંધા અને ચાકરીમાં દિનપરદિન સ્ત્રીઓનો પ્રવેશ અધિક થતો જાય છે. સન ૧૮૭૧ થી તે સન ૧૮૮૧ સુધીના દશ વરસમાં સરકારી ચાકરીમાં ૩૩૧૪ સ્ત્રીઓ હતી તે હાલમાં ૭૩૭૦ થઈ; ચિત્રો કાઢવાં અને બીજાં કળા કૌશલ્યનાં કામ કરનારી ૯૩૬ હતી તે ૧૮૩૫૩ થઇ; શીખવવાના કામમાં ૯૪૨૩૫ હતી તે હવે ૧૨૩૯૯૫ થઇ. વેપારી લોકને ત્યાં મહેતાગીરીના કામપર ૧૭૧૫ હતી તે ૬૦૭૮ થઈ; છાપખાનાના ધંધામાં ૭૪૧ હતી તે ૨૨૦૨ થઇ.

આનંદીબાઈ જોશીઃ—એ બાઈ જે વૈદક વિદ્યાનો અભ્યાસ કરવાને અમેરિકા ગઇ છે તે ફીલાડેલફીયાના પેન્સીલવેનીયા ખાતેની "સ્ત્રીઓને માટેની વૈદક શાસ્ત્ર શીખવવાની કાલેજમાં" માટ્રિકયુલેશનની પરીક્ષામાં ફતેહમંદ ઉતરી છે. તેના ભરથારે પોતાની આ ભાગ્યશાળી ધર્મપત્નિની મુલાકાત લેવાનું બની આવે એ કારણથી પોતાની સરકારી નોકરીપરથી રજા મેળવી છે, અને તે અમેરિકા જનાર છે.

પંડિતા રમાબાઈઃ—આ વિદુષી બાઈની ચેલટન હામની સ્ત્રીઓની પાઠશાળામાં સંસ્કૃત તથા પ્રાકૃત ભાષાઓના પ્રોફેસર તરીકે નીમણુક કરવામાં આવી છે.

દેશી સ્ત્રી એડીટરઃ—"ભારતી" નામનું એક માસિક ચોપાન્યું શ્રીમતી સુરમો કુમારી ઘોસ નામની ઉત્તમ કેળવણી પામેલી બંગાળી સ્ત્રી

તરફથી હાલમાં બહાર પાડવામાં આવ્યું છે. તેનું તંત્રીપણું તેણીએ પોતે લીધું છે. સદરહુ ચોપાનીયાનો પહેલો અંક જે બહાર પાડવામાં આવ્યો છે, તેમાંના લખાણની કલકત્તા ખાતે સારી પ્રશંસા થાય છે.

સનંદી નોકરીઃ—આ દેશની સિવિલ સરવીસની પરીક્ષા માટેના ઉમેદવારોની ઉમરની હદમાં વધારો કરવા બાબતની ચર્ચા આ દેશમાં ચાલે છે, એટલુંજ નહિ પણ વિલાયતમાં વસનારા દેશીઓ તથા હિંદુસ્તાનનું હિત ઈચ્છનારા અંગ્રેજોની સભા સર વીલફ્રીડ લોસનના પ્રમુખપણા હેઠળ મળનાર હતી; પણ પ્રસિદ્ધ બાબુલાલ મોહન ઘોસ ગેરહાજરી હોવાથી તે સભા મુલતવી રાખવામાં આવી હતી.

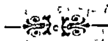
ખંભાતના નવાબ સાહેબઃ—જાણવાને ઘણી ખુશી ઉપજે છે કે ખંભાતના નવાબ સાહેબને હિંદુસ્તાનની સરકારે "હીઝ હાઇનેસ" નો ખેતાબ આપ્યો છે, જેથી હવે પછી એ સાહેબ "હીઝ હાઇનેસ ધી નવાબ ઑફ કેમબે"ના ખેતાબથી ઓળખાશે.

મહારાણીનું પુસ્તકઃ—આ પુસ્તકનો ગુજરાતીમાં તર્જુમો કરવાની પરવાનગી નામદાર મહારાણીએ મીસ પુતલી બાઇને આપી છે.

વીજળી પેદા કરવા માટે પાણીનું બળઃ—નાયગરાના નામીચા પાણીના ધોધનું બળ એવડું મોટું છેકે તેની મદદથી વીજળી પેદા કરવાનો આજ બે વરસની વાત ઉપર ન્યુયોર્કના એક રહેવાશીએ સવાલ ઉભો કીધો હતો, અને આજે તેની ગોઠવણ મુજબ નાયગરા ખાતેથી યુનૈટેડ સ્ટેટસના ૬૫ જુદાં જુદાં શેહેરો ખાતે વીજળી રવાના કરી શકાશે. એ માટે જોઈતી વીજળીની બાટરીઓને ધોધવાળી જગા આગળ ગોઠવવા ધારી છે, જેઓ ધોધના પાણીના બળથી ચાલશે. આ રીતે પેદા થએલું બળ જમીનમાં દાટેલા એક રૂપાના તારની મારફતે આસપાસ રવાના કરી શકાશે. અને કહેછે કે નાયગરાથી રોચેસ્ટર શહેર ખાતે ચાર કલાકમાં એટલી બધી વીજળી રવાના કરી શકાશે કે જેથી સો બાર કલાક સુધી ચાલે એટલી બધી વીજળીક રોશની પૂરી પાડી શકાશે.

ભૂરા રંગના પાણીનો વરસાદઃ—કલકત્તાવાળા ઇંગ્લિશમેન પત્રને તેનો એક ખબરપત્રી જણાવે છે કે, ગઈ તા. ૧૦મી જુનને દિને જબલપુર ખાતે કાદવ જેવા ભૂરા રંગના પાણીનો વરસાદ પડ્યો હતો. ઝાડોનાં

પાતરાં, ઘાસ તથા ખુલી જગામાં સુકાવા મેલેલાં કપડાંપર એ વરસાદથી ભૂરા રંગના ડાઘા પડી રહ્યા હતા.

निशाळोना इनाम पत्रक.

જા. નં. ૪૬૨.

પ્રાં. ઝાલાવાડ.

વાંટાવદર—શા. કરશનજી પાચવી તર્ફથી રૂ ૧। મીઠાઈ.—ધ્રાંગધ્રા. નામદાર કચ્છના રાવ હિંદુસ્તાનની મુસાફરી કરવા પધારતાં કોરી (૨૦) મીઠાઈ, અને કોરી (૩૦) મહેતાજીને પાઘડીના.—ગુજરવદી. શા. માણેકચંદ પાનાચંદે પોતાના દીકરાને નિશાળે બેસાડી રૂ ૦॥ મીઠાઈ.—લીંમડી કંન્યાશાળા. સ્કુલ કમિટિ તર્ફથી રૂ ૧૩—૩—૨ મીઠાઈ.—હડાળા. આ. વહીવટદાર સાહેબ તા. મેંબરોએ પાણી પાવા માટે પરબ મંડાવી રૂ ૧॥ તથા રૂ ૧) મે. વિનાયકરાવ તર્ફથી ગરીબ છોકરાઓને ઈનામ.—ટોકરાળા. મહેરબાન પ્રેસીડેન્ટ સા. તથા મેંબરોએ રૂ ૧॥ મીઠાઈ, રૂ ૨॥ મહેતાજીને કુ. રૂ ૪).—પાણશીણા કંન્યાશાળા. આ. બલોચ ટપાફોજદારે તથા કારકુનોએ મહેરબાન દરબાર સાહેબ તર્ફથી રૂ ૨).—વઢવાણ કંન્યાશાળા. ગુંદીઆળીના તાલુકદાર કશળસિંહજીએ રૂ ૫) ની ચોપડીઓ રૂ ૧) મીઠાઈ તથા ગઢડાની ન્યાયકોર્ટના કારકુન દેવશંકર આણંદજી તા. છોટાલાલ મુળજી તથા ગઢડા તાલુકા માસ્તરે મળી કુલ રૂ ૧) મીઠાઈ.—નાગનેશ. મે. વહીવટદાર સાહેબ રૂ ૧) સાકર રૂ ૨) ડાકતર જગન્નાથ ફુલજીએ પોતાને ત્યાં દીકરાનો જન્મ થવાથી રૂ ૨) સાકર કુલ રૂ ૩).—ખોડુ. શા. ચત્રભુજ નાનુએ પોતાના દીકરાને નિશાળે બેસાડી રૂ ૦। સાકર. તથા શા. કુંવરજી લાધાએ પોતાના પડળ ઉતરાવ્યાં તેથી દેખતા થયા તેની ખુશાલીમાં રૂ ૧। સાકર વહેંચી.—રામપુરા. આ. વહીવટદાર સાહેબ તથા તેમના કારકુનોએ રૂ ૧॥ ચોપડીપો તથા સાકર.—ખારવા. રૂ ૫) ખુ. નામદાર ઠાકોર સાહેબે ચોપડીપો તથા મીઠાઈ અને નિશાળનું વાસ્તુ કરી ગામ ખાતેથી રૂ ૦॥ મીઠાઈ કુલ રૂ પા).—એમકા. પટેલ કાનજી તથા

કલ્યાણજી તર્ફથી રૂ ૦॥ મીઠાઈ.—કક્ષમ. મહેતાજી કહાંનજી ચતુરે નિશાળીઆની પ્રિતી વિદ્યાભ્યાસ તર્ફ વધારવા સારૂ રૂ ૨-૧૩-૬ ચાપડીયો.—નારીચાણા. રૂ ૧) મજકુર ગામના ગરાશીઆ તર્ફથી વારશીક પરીક્ષા વખતે રૂ ૧) મીઠાઈ.—સુરેલ. જરીફ ભ્યેચંદ મુળજીએ રૂ. ૨॥ ચોપડીયો.—જસવલા. કામદાર રણછોડદાસ પરભુદાસે રૂ ૦। મીઠાઈ.—આણંદપુર. મેં. ચોટીલાના થાણદાર સાહેબે રૂ ૧) સાકર.—વઢવાણ કંન્યાશાળા. કુંવરી શ્રી મવાકુંવરબાને તા. ૧૯-૫-૮૩ ને રોજ નિશાળમાં બેસાડ્યાં ત્યારે રૂ ૭-૧૫-૦ પાઘડીઓ ત્રણ મેહેતાજીને તા. પેં. આસિસ્ટંટ તા. બી. આસિસ્ટંટને ત્રીજા આસિસ્ટંટને રૂ ૨-૧૩-૦ ઘરચોળું આપ્યું તથા શિવણ શીક્ષકને રૂ ૨) રોકડા સાડલાના કહીને આપ્યા રૂ ૧) મહેતાજીને રોકડો આપ્યો. રૂ ૯-૨-૦ સાકર તથા દ્રાક્ષ મળી મણ રૂ ૧॥ કુલ રૂ ૨૨-૧૪-૦ ઇનામ વહેંચ્યું.—માથક. સ્કૂલ કમિટીના પ્રેસિડેન્ટ રાણા શ્રી હરિસીંગજી તર્ફથી રૂ ૧) કુંવર શ્રી નારશંગજી તા. કુંવર શ્રી બાપુભા તર્ફથી મળી કુલ રૂ ૩).—ગુજરવદી. આ. મે. સરદાર નાનામીઆંએ રૂ. ૩॥ મીઠાઈ.—પાણશીણા. બલોલ ટપાકારકુન રૂ ૧) મીઠાઈ અને કંન્યાશાળામાં રૂ ૪) ચુંદડીઓ તથા છોંટ.—નાગનેશ. કંટ્રાકટર મેહેચરલાલ શીવલાલે રૂ ૧) મીઠાઈ.—ખોલડીયાદ. મહેરબાન રા. બા. ગોપાળજીભાઇએ રૂ ૦-૭-૦ મીઠાઈ. રૂ ૩) મેહેરબાન ઠાકોર સાહેબે રૂમાલ તથા મીઠાઈ.—લીલાપુર. પટેલ કાનજી વાલજી તર્ફથી રૂ ૦॥ મીઠાઈ.—બજાણા. મેં. પ્રાં. સા. પધારતાં રૂ ૧૦) રૂમાલ રૂ ૩) મીઠાઈ, મે. દરબાર શ્રી તર્ફથી તથા રૂ ૧) રાજકોટના આ. કારભારી સાહેબ મોતીચંદભાઇએ મીઠાઈ રૂ ૧ રાજકોટના પારેખ મૂળચંદભાઇએ કુલ રૂ ૧૫॥—અખીઆણા. રાજકોટના મે. કારભારી સાહેબ રૂ ૧ મીઠાઈ.—વણોદ. મે. પ્રાં. સા. પધારતાં તાલુકદારો તર્ફથી રૂ ૧૮-૪-૯ મીઠાઈ તથા રૂમાલ તથા ચોપડીઓ.—ઢસાડાં શીપાઈ મોહોબતખાં હેમતખાંએ વારશીક પરીક્ષા વખતે રૂ ૧) સાકર.—પાળીઆદ. દસાડાના કામદાર ગોવિંદજી શંકરજીની જાન આવવાથી સાકર વહેંચી. રૂ ૧) ધ્રાંગધ્રા કંન્યાશાળા.—આજમ હેડમાસ્તર જીવણલાલભાઇએ રૂ ૧) મીઠાઈ.—ભાળોદ. સ્કુલ કમિટીના મેંબર સોના ગેકર કુવરજીએ પોતાના દીકરાને પરણાવ્યો તેની ખુશાલીમાં સ્કૂલના છોકરાઓને

જમાડ્યા.—દીગશર. વડોદરાના વૈદ છોટાલાલ હરેનાથ તર્ફથી રૂ ૧) રાધનપુરના મહેતાજી જગજીવન તર્ફથી રૂ ૧) વડોદરાના વકીલ ધીરજલાલભાઈ તર્ફથી રૂ ૧) કુલ રૂ ૮) ઇનામ.—ધાંધલપુર. પાળીયાદથી કાઠીની જાન આવતાં તેમના કામદાર કાળીદાસ ભુરા તથાં છગન હરીચંદ તથા જગજીવન પુરૂષોતમ વિગેરે રૂ ૧) સાકર. રવાના તા. ૧૯-૩-૮૩ મુ.રાજકોટ.

કોઠ.— મેહેતાજી તથા જમીદારે થઇને રૂ૦॥ મીઠાઈ.——ગુજરવદી. બજાણાના આજમ કારભારી સાહેબ રૂ૧) શાકર—વઢવાણ. મેહેરબાન ઠાકોર સાહિબની જન્મ ગાંઠને દિવસે રૂ૧૦) મીઠાઈ રૂ૩) મીત્ર તકતા વિગેરે તેમના માતુશ્રી તર્ફથી કુલ રૂ૧૩) અને નંબર ૧ લાની બ્રાંચમાં રૂ૧૦) મીઠાઈ અને કુંન્યાશાળામાં રૂ૨) મીઠાઈ તથા રૂમાલ ઓનિરેબલરાજા ગન્પતી શવના ચીફ મેનેજર મહેરબાન રામાસાહેબ તર્ફથી રૂ૨) મહેરબાન ઠાકોર સાહેબની જન્મ ગાંઠને દીવસે તેમના માતુશ્રી બાબઈ શ્રીમાજી રોજેબા તર્ફથી—રામપુરા. રૂ૧ા મીઠાઈ પટેલ ખીમા જેઠા તર્ફથી—બાપોદરા. રૂ૨ાા મીઠાઈ તથા રૂમાલ શેઠ વધા રતનશીને ત્યાં છોકરાનો જન્મ થવાથી તેની ખુશાલીમાં.—સાયલા. રૂ૧૧) મીઠાઇ તથા રૂમાલ મહેરબાન પ્રાંતના સાહેબ પધારતાં દરબારશ્રી તર્ફથી સરા. રૂ૧ાા મીઠાઈ શા. લવજી હીરાણી તર્ફથી.—મૂળી. રૂ૨) મીઠાઈ મહેરબાન ઠાકોર સાહેબ તર્ફથી મે. રા. બા. ગોપાળજીભાઇએ સ્કુલને વિકટ કરી ત્યારે.—બજાણા. રૂ૯ા મીઠાઈ ચોપડીયો વિગેરે દરબારશ્રી તર્ફથી વાર્ષીક વખત રૂ૧ાા મીઠાઈ રા. હીમતલાલ જગજીવનદાસ તર્ફથી.—અખીયાણાં. ગામ ખાતે રૂ૦ાા મીઠાઈ આજમ કારભારી સાહિબ તર્ફથી રૂ૦ાાા રૂ૦ ગરીબ છોકરાઓને.—સેદલા. આજમ બજાણાના કારભારી સાહેબ માણેકચંદભાઈ તર્ફથી રૂ૨-૧૫-૩. —આદરીઆણા. વાર્ષિક પરીક્ષા વખત શા. મગનચંદ લક્ષ્મીચંદ તર્ફથી રૂ૧) મીઠાઈ.—વડગામ. વારસીક પરીક્ષા વખત મહાજન તર્ફથી રૂ૪) મીઠાઈ તથા રૂમાલ.—કરમડ. તાલુકદાર રાણાશ્રી દાદુભા બાપુભા તર્ફથી રૂ૧૨ાા મીઠાઈ તા. કપડાના તાકા બે રૂ૧) જાડેજાશ્રી રેવુબાઈ તર્ફથી રૂ૧) પરમાર રધાભાઈ તર્ફથી રૂ૧) ઠકર મોતીચંદ અમરશી રૂ૧) શાની છગન ગણેશ.—લખતર. મહેરબાન ઠાકોર સાહેબના રાણી સાહેબ બાઈશ્રી રામબા તર્ફથી રૂ૨) છોકરાઓને કેરી વહેંચી.—વણા. રાણાશ્રી અ-

મુંબાઈ પોતાના દીકરાને નિશાળે બેશાડી રૂ૨) મીઠાઈ વહેંચી.—વઢવાણ બ્રાંચ. નં. ૧ શા. છગન ઝંઝાને ત્યાં દીકરાનો જન્મ થવાથી રૂ૨) મીઠાઈ અને કન્યાશાળામાં રૂ૧) મુંબાઈના શેઠ જીવરાજ બાલુની કન્યાશાળાના હેડમાસ્તર મણીશંકર મહાનંદ નિશાળમાં પધારી રૂ૧) મીઠાઈ વહેંચી વઢવાણના રહીશ પાઠક જદુરામ કાશીરામે સ્કૂલમાં પધારી ચોપડીયો તથા મીઠાઈ મળી કુલ રૂ૧૦) નું આપ્યું.—ખોડુ, મુદ્રાના શેઠ જયરામ રામજીની તર્ફથી વજેશંકર ત્ર્યંબકે પધારી મીઠાઈ વહેંચી.—ભાલોદ. રૂ૦॥ વાર્ષિક પરીક્ષા વખત ગામલોકો તર્ફથી રૂ૦॥ મીઠાઈ.—લીમડી. ગામલોકો તર્ફથી રૂ ૦॥ મીઠાઈ. રવાના ૧૧-૬-૮૩.

કૃષ્ણલાલ ગોવિંદનાથ
ડે. એ. ઈ. પ્રાં ઝાલાવાડ.

પ્રાંત હાલાર.

જા. નં. ૪૧૭

સલાયા.—શેઠ નારણજી પરમાણંદ તર્ફથી રૂ૭૬) ચોપડીયો તથા કપડાં—બેલા. ઠ. કાના દેવકરણ રૂ૪) મીઠાઈ.—કાલાવડ. મહારાજા જામસાહેબ તર્ફથી રૂ૨૦) મગજના લાડુ.—ધ્રોળ. ઠ. દેવરામ કરસનજી રૂ૨) ગોળ.—સરધાર. મેહેરબાન ઠાકોર સાહેબ તર્ફથી રૂ૨), સાકર—ઓવૈઆ. શેઠ રતનશી ડાહ્યા રૂ૦॥ પાણી પવરાવ્યું.—ગણોદ. જાડેજા શ્રી ભગવતસિંહજી અભેસિંહ રૂ૧) પતાસા.—બેડ. આજમ પડાણા મહાલકરી સાહેબ. રૂ ૩-૨-૦ મીઠાઈ.—સલાયા. મેતા. છબીલદાસ કહાનજી રૂ ૦-૮-૬ પેન. ઠકર દેવજી ભીમજી રૂ ૦-૪-૬ સાકર. ઠકર. પરસોતમ માવજી રૂ. ૧-૧૪-૦ પતાસાં. આજમ પ્રાણશંકર પરભુદાસ તથા મહાલકરીએ રૂ. ૧-૧૪-૦ પતાસાં. ઠકર બાણજી મેઘજી તથા ઠકર વાલજી મેઘજી પાણી પાય છે.—ગઢકા. ઠ. જીવા લાખાણી રૂ ૦॥ સાકર. પડાણા મહેરબાન મહાલકરી સાહેબ દુલેરાય યશવંતરાવ તથા ન્યાયાધીસ સાહેબ હીરાલાલ દેવચંદ રૂ ૧૦) રૂમાલ.—આમરણ. શ્રી દરબાર શ્રી તર્ફથી રૂ ૨૧-૭-૦ છીંટ તથા સાકર.—બેલા. ગામ લોકો તર્ફથી રૂ ૧) સાકર.—દુધઈ. સ્કુલ કમિટી તર્ફથી રૂ ૦॥ સાકર વહેંચી.—બાલંભા. આ. મહાલકરી સાહેબ ઘેલજી રણછોડ રૂ ૧॥ પતાસાં.—રાજકોટ. મહારાજા ઠાકોર સાહેબ તર્ફથી રૂ ૦॥

મીઠાઈ.—ગોંડલ. શ્રી દરબાર તરફથી દરેકને રૂ ૨) મુજબ કુલ રૂ ૨૫) અને બ્રાંચ સ્કૂલમાં રૂ ૧૦) સાકર.—ભોવૈયા. બાડવા દરબાર તરફથી રૂ. ૧) સાકર. શા. રતનશી ડાહ્યા રૂ ૦ાા પાણી પાયું.—સુલતાનપુર. શેઠ ક્રીણાશા રૂ ૦ાા ગોળ.—ભાયાવદર. ગોંડળના મહેરબાન રેવન્યુ કમિશનર સાહેબ રૂ ૨) પતાસાં. અને સંસ્કૃતશાળામાં રૂ ૧ાા પતાસાં.—જોડીયા. મહારાજા જામસાહેબ તરફથી રૂ ૫) પતાસાં. ઠ. નરશી હરખાણી રૂ ૫) પતાસાં. રવાના તા. ૨૫-૭-૮૩ મુ. નવાનગર.

ગણપતરામ અનુપરામ.
સ. ઉ. એ. ઈ. પ્રાં. હાલાર.

જા. નં. ૫૯૨.
સોરઠ પ્રાંત.
૧૯-૭-૮૩.

પોરબંદર.—મહેરબાન રાણા સાહેબ બાહાદુર તરફથી રૂ ૧૦) મદ્રાશી ફેંટા તથા મીઠાઈ. મે. ડાકટર સાહેબ કેખશરૂ એદલજી તરફથી રૂ ૧) સાકર.—માધવપુર. મુંબાઇના શેઠ હરિદાસ ખીમજી તરફથી રૂ ૯) ચોપડીયો.—જુનાગઢ. ખુદાવંત નવાબ સાહેબ તરફથી રૂ ૪૬) ચોપડીયો તથા મીઠાઈ. અને બ્રાંચ સ્કૂલ નં. ૧ લામાં રૂ ૭) ચોપડીયો તથા મીઠાઈ અને બ્રેચ સ્કુલ નં. ૨ જામાં રૂ ૭) ચોપડીયો તથા મીઠાઈ પાઠશાળામાં રૂ ૫) ચોપડીયો તથા મીઠાઈ અને ઉર્દુસ્કૂલમાં રૂ ૪) ચોપડીયો તથા મીઠાઈ. અને કંન્યાશાળામાં રૂ ૨૫) ઓઢણાં તથા મીઠાઈ.—ભેસાણા. પોલીસપટેલ જગજીવન પ્રાગજીએ રૂ ૦-૯-૦ મીઠાઈ.—વણથલી. રા. અનંતરાય ન્યાળચંદ. રૂ ૧૦) રૂમાલ તથા મીઠાઈ.—બગસરા. રૂ ૧૮) આ. મે. સર્વે ભાગદારો તરફથી રૂ ૩) પતાસાં રૂ ૧ાા સાકર રૂ ૧૦) મહેતાજીને પાઘડીના. અને રૂ ૫) આસિસ્ટંટને પાઘડીના.—કુકાવાવ. રૂ ૧) શ્રી વાળ આલા ભીમા.—ઢસા. દેશાઈ અંબાઈદાસ જીવાબાઈ રૂ ૦ાા સાકર.—વડેરા. સ્કુલ કમિટી તરફથી રૂ ૦ાા સાકર.—જાફરાબાદ. મહેતાજી તથા આસિસ્ટંટોને રૂ ૨૫) જંજીરા સ્વસ્થાનના મે. આ. પો. એ. સાહેબ તરફથી અને સ્કૂલમાં રૂ ૧-૫-૧૦ ચોપડીઓ તથા મીઠાઈ અને રૂ૨) શેઠ કમળશી પ્રેમજી તરફથી

સ્કાલરશીપ રૂ ૨) જાફરાબાદના પોલીસ સુપ્રિટેન્ડેન્ટ મી. દેવીદાસ જીવાભાઈ રૂ ૨૫ શેઠ. કમળશી પ્રેમજી તર્ફથી ચોપડીયો. રૂ ૧) મીઠાઈ. રૂ ૨) મહેરબાન રૂઘનાથરાવ વિનાએક જાફરાબાદના મામલતદાર સાહેબ. અને જીવણ માવજી રૂ ૩) છોકરાઓને ઉનાળામાં ત્રણ માસ સુધી પાણી પાવુ. —જેતપુર. શેઠ. તળશી હરખચંદ રૂ ૪) મીઠાઈ, ઉદ્રવાના તલાટી શા. હેમા જીવા. રૂ ૧।। મીઠાઈ દરબાર શ્રી વાળા દેશા ભીમા. રૂ ૪) રૂમાલ તથા ચોપડીઓ. રૂ ૧) મીઠાઈ. રૂ ૨) મહેતાજીને ધોતીયાંના.—ખીલખા. મહેરબાન દરબાર શ્રી કાલા દેવદાન. રૂ ૫) રૂમાલ તથા ચોપડીઓ. રૂ ૧) મીઠાઈ. રૂ ૨) મહેતાજીને ધોતીજોટો. મહેરબાન બીલખા બાગદારો તર્ફથી રૂ ૧૫) ચોપડીયો તથા રૂમાલ. રૂ ૧) મીઠાઈ. રૂ ૧૦) મહેતાજીને બનાત. અને રૂ ૨) આસિસ્ટંટને ધોતીયાં. (અપુરૂં)

પ્રાંત કચ્છ.

તા. ૨૮–૯–૮૩

ભૂજ નં ૧.—ગુસાંઈ બાણગરે પોતાના ચેલાને નિશાળે બેસાડી રૂ. ૨) પતાસાં વહેંચ્યા. વારશીક પરીક્ષા વખતે મહારાઓળશ્રી ખેંગારજી બહાદૂર તર્ફથી રૂ૩૦) ચોપડીઓ. અને—ભૂજ નં ૨. સારસ્વત તુળશીદાસે પોતાના છોકરાનુ સગપણ થવાની ખુશાલીમાં રૂ૨। પતાસાં. અને વાર્ષિક પરીક્ષા વખતે માહારાઓશ્રી મેં. ખેંગારજી બહાદૂરે તર્ફથી રૂ૭૧) પુસ્તકો શેઠ ગરસાવજી ઓધવજીના પુત્રને જનોઈ દીધી તેની ખુશાલીમાં રૂ૪) મીઠાઈ. અને મોહોમિદન સ્કૂલમાં હાજીરે મનુવાબ મીશાણીએ પોતાના છોકરાને કુરાન શરીફ પડવા બેસાડ્યો તેની ખુશાલીમાં રૂ૧ મીઠાઈ. રા. બધુભાઈ માધવજીએ પોતાના પૌત્ર ભાગીનાથ રાજારામને નિશાળે બેસાડી રૂ૫) પતાસાં. અને નંબર ૨ જાના મેહેતાજી રા. દાદામીઆં હબીબુલાએ પોતાના ભાઇએ કુરાન શરીફ પુરો કર્યો તેની ખુશાલીને માટે રૂ૨ સાટા અને રૂ૧।।।,ઉસ્તાદપીર મહમદ ગુલમહમદને પાઘડીના આપ્યા મીયાંજી હાસમ મુશાણીએ પોતાના છોકરાએ કુરાન શરીફ પુરો કર્યો તે માટે રૂ૧।।। મીઠાઈ વહેંચી. વારશીક પરીક્ષા વખતે રૂ૨૦) નુ ઈનામ વહેંચ્યું.

—※— (અપુરૂ.)

ગુજરાત શાળાપત્રના લવાજમ વિગેરેનાં નાણાંની પહોંચ.

તા. ૧ લી જાન્યુઆરી ૧૮૮૪ થી તા. ૩૦ મી અપ્રિલ સને ૧૮૮૪ સુધી.

કોની તર્ફથી.	સને ૧૮૮૩	સને ૧૮૮૪.
મે. લાઠી મુખ્યકારભારી સાહેબ.	૦-૦-૦	૨—૬—૦
આ. તાલુકા સ્કુલમાસ્તર (રાજકોટ).		૬-૧૨-૦
મે. નાંદોદ સ્ટેટીંગ ઑફીસના સેક્રટરી સાહેબ.		૧—૩—૦
મે. વલસાડ શ્રુ. જા. જીજીભાઇની સ્કૂલ.		૨—૬—૦
એ. ખેડા અંગ્રેજી સ્કૂલ.		૦-૧૩-૦
મે. વલસાડ અંગ્રેજી સ્કૂલ.		૧—૩—૦
આ. નવસારી. સ. ગૂ. ગાયકવાડી સ્કૂલ.		૧—૩—૦
આ. મોરબી. તાલુકા સ્કૂલ જંપી, સરપડ, આનપુર, સાપર.		૪-૧૨-૦
આ. વઢવાણ સ્ટેશન સ્કૂલ.		૧—૩—૦
આ. રણછોડલાલ ઇશ્વરદાસ.		૧—૩—૦
આ. વાઘજીભાઈ વેલજી.		૧—૩—૦
મે. અમદાવાદ બ્રાંચ સ્કૂલ. નં. ૧ના હેડમાસ્તર.		૧—૦—૦
મે. અંકલેશ્વર. ફ. એ. એ. વ. સ્કૂ.		૧—૩—૦
મે. ડીસા અંગ્રેજી સ્કુલના હે. મા.		૧—૩—૦
મે. રાંદેર અંગ્રેજી સ્કૂલ. ના. હે. મા.		૧—૩—૦
મે. રા. સા. ઝાલાવાડ પ્રાં. ડે. એ. ઈ. સા.		૧૬૬-૧૧-૦
આ. દ્વારકાંની નિશાળના મહેતાજી.		૧—૩—૦
મે. વડોદરા કેમ્પ. એ. વ. સ્કૂ. મા.		૧—૩—૦
મે. મોરબી. એ. વ. સ્કૂ. મા.		૧—૩—૦
મે. મહુવા. " " " "		૧—૩—૦
મે. નવસારી ફ. ગ્રે. એ. વ. સ્કૂ.		૧—૩—૦
મે. ભુલેશ્વર પુસ્તકાલયના સેક્રેટરી સાહેબ.		૧—૩—૦
મે. બોરસદ હાઇસ્કૂલના હેડમા.		૧—૩—૦
મે. ગોંડલ અંગ્રેજી સ્કૂલના હે. મા.		૧—૩—૦
આ. માણસા. સ. ગૂ. નિ. મે.		૧—૩—૦
આ. નથુરામ મહાદેવ.		૨—૬—૦
મે. રા. સા. રેવાકાંઠા. પં. ડે. એ. ઈ. સા.		૨૩૬—૦—૦
મે. વઢવાણ સીટી સ્કુલના. હે. મા. સા.		૧—૩—૦
આ. ધ્રાંગધ્રા અંગ્રેજી સ્કૂલ		૧—૩—૦
આ. નડીઆદ લાઇબ્રેરીના સે. સા.		૧—૩—૦
આ. લીમડી અંગ્રેજી સ્કુલના. હે. મા. સા.		૧—૩—૦
મે. રાજકોટ લાંગ પુસ્તકશાળાના સેક્રટરી સાહેબ.		૧—૨—૦

ને. ગ. સા. ગોહીલવાડ પ્રા. ડે. એ. ઈ. સા.	
૧૧-૧૧-૬ પાલીતાણા સ્ટેટ.	
૭—૬-૦ વળા સ્ટેટ.	
૧—૩-૦ ઓફીસ.	૪૪—૧૩-૬
૨૭—૦-૦ લીંબડી સ્ટેટ.	
૪૯-૧૩-૬	
ને. રા. સા. હાલાર પ્રાં. ડે. એ. ઈ. સા.	
૧-૦-૦ ઓફીસના	
૨-૩-૦ માખાવડની ખાનગી સ્કુલ	
૧૫૮-૩-૩ તમાચી નિશાળના	૧૬૦—૯-૩
૧૬૦-૯-૩	
ને. મીનીમેરા સ. જ. છો. સ્કુલ.	૧—૩-૦
ને. મિઘપ્રા. એ. ઈ. સા.	
ને. રા. સા. વડોદરા સ્ટેટના એ. ઈ. સા.	૧—૩-૦
ને. ના. હરકુંવર શેઠાણીની કન્યાશાળા	૧—૦-૦
ને. રા. બા. મગનભાઈની „ „	૧—૦-૦
ને. અમદાવાદ બ્રેંચસ્કુલ ન. ૨	૧—૦-૦
ને. રા. બા. ભોળાનાથ સારાભાઈ	૧—૦-૦
ને. રા. સા. અમદાવાદ ટ્રેનીંગકૉલેજના પ્રિન્સિપાલ સા.	૧—૦-૦
આઝમ સાદરા તાલુકાસ્કૂલ.	૩૦—૦-૦
„ ધંધુકા „ „	૨૯—૬-૦
ને. રા. સા. સુરત. ઉ. વિ. ડે. એ. ઇ. સા.	૧૬૬—૦-૦
ને. રા. સા. અમદાવાદ ખેડાના. ડે. એ. ઇ. સા.	૧—૩-૦
આ. તાલુકાસ્કુલ પાલણપૂર.	૧૨—૪-૦
આ. ધર્મપૂર દ. એ. વ. સ્કૂલ	૧—૩-૦
આ. ધોડાસર તાલુકાસ્કુલ.	૨—૩-૦
આ. ને. ખેડા. અને ભરૂચ વિ. ડે. એ. ઈ.	૧—૩-૦
„ „ વડોદરા સ્ટેટના ડે. એ. ઈ. સા.	૧—૩-૦
ને. રા. સા. ખેડાવિભાગના ડે. એ. ઈ. સા.	૧—૩-૦

गुजरातशाळापत्र.

GUJARAT SCHOOL-PAPER

SEPTEMBER.

પુસ્તક ૨૩ મું. સપ્ટેમ્બર. અંક ૯ મો.

માતાજી બહુ મોટું તુજ નામ તેમ છે કામ;—
કર પૂરે મન હોંશની, ખરી ખંતી ધરી હામ

અનુક્રમણિકા પૃષ્ટ

CONTENTS.

(કેળવણી ખાતાના હુકમથી)

अमदावादमां

માર્ગાની હવેલીમધ્યે યુનાઈટેડ પ્રિન્ટિંગ અને જનરલ એજન્સી કંપની "લિમિટેડ"ના પ્રેસમાં રણછોડલાલ ગંગારામે છાપી પ્રગટ કર્યું

મૂલ્ય { રૂ૧) વરસનો અગાઉથી. } ટપાલ ખર્ચ
{ રૂ૦)=૦ છૂટક એક અંકના } જૂદું.

गूजरातशाळापत्र.

પુસ્તક ૨૩ મું. સપ્ટેંબર. સન ૧૮૮૪. અંક ૯ મો.

क्रिस्टोदासपाल.

કોણ જાણે ઇશ્વરની શી ઇચ્છા છે કે ભરતખંડના રત્નપુત્રો જે મૂજબ ગણ્યાગાંઠ્યા અને ભાગ્યે ઉત્પન્ન થાયછે, તેને હાલ થોડા વખતમાં ટપોટપ ઉપાડી લેવા માંડ્યા છે. દયાનંદ સરસ્વતિની મરણપત્રિકા અમે પૂરી નહોતા લખી રહ્યા એટલામાં તો કેશવચંદ્રના સ્વર્ગારોહણના ભણકારા વાગવા માંડ્યા, અને તે થોડીજ મુદતમાં ખરા પડ્યા. આ ધર્મવીર કેશવચંદ્રનો શોક હજી કાંઈ પણ વિસારે પડ્યો નથી એટલામાંજ આ અભાગી ભરતખંડને એક બીજો કારી ઘા લાગ્યોછે. દેશી વર્તમાનપત્રોની પિતા, તેને હાલની પ્રતિષ્ઠિત અને સબળ સ્થિતિમાં આણનાર, સર્વ દેશી અધિપતિઓનો રાજ્યપ્રકરણી ચર્ચામાં અગ્રણી તથા ગુરુ, અને જેનું જુસ્સા ભર્યું પણ વિચારશીલ લખાણ વાંચવાને ગવનર જનરલો પણ આકાંક્ષિત રહેતા હતા, તથા જેની ઉપર વખતે રાજકાજમાં તે આધાર પણ રાખતા, એવો જે બંગાળાના હિંદુપેટ્રિયટ પત્રનો અધિપતિ આનરબલ શ્રી ક્રિસ્ટોદાસપાલ તે ગયા જુલાઈ માસની ૨૪ મી તારીખે દેવલોક થયોછે. એ મધુપ્રમેહના રોગથી કેટલાક વખતથી પીડાતો હતો, અને પાછલા અઠવાડીયામાં એને કાંઈ ફેર પડવાના સમાચાર ફરીવળવાથી આખો ભરતખંડ રાજીપો બતાવવા લાગ્યો હતો એટલામાંજ દુષ્ટ દૈવે તેમને સદાના નાઉમેદ કરી નાંખ્યા છે. ખરેખર હિંદ પોતાનો એક અમૂલો

પેટ્રિયટ (દેશાનુરાગી વીર) યશસ્વી હિંદુ પેટ્રિયટના આ યશસ્વી અધિપતિના મરણથી ખોયોછે, અને તે જાણી કેળવાએલા વર્ગમાં જે ચોતર્ફ અફશોશી ફેલાઈ રહેલી છે તે કેવળ વાજબીજ છે. ક્રિસ્ટોદાસપાલના જવાથી રાજ્યવર્ગમાં ભાર પડે એવો લખનાર કોઈ રહ્યો નથી.

આ સ્વર્ગવાસી પુરૂષે પોતાનું સઘળું આયુષ્ય દેશ સેવામાંજ અર્પણ કર્યું હતું. ક્રિસ્ટોદાસે શાળા છોડયા પછી તુર્તજ ઘણા લોકની પેઠે નોકરી ન શોધતાં વર્તમાનપત્રોમાં ઇંગ્રેજી લખવા માંડ્યું, અને થોડા વખતમાંજ હિંદુ પેટ્રિયટ જે બે ચાર વર્ષથી કલકત્તામાં નીકળ્યું હતું તેનું એને અધિપતિપણું મળ્યું, અને તે એણે ૨૫ વર્ષ સુધી—એટલે પોતાની આખર ઘડી સુધી— એવી એક નિષ્ટા તથા અસાધારણ કાબેલિયતથી ચલાવ્યું કે એ પત્રની આબરૂ ઝપાટાબંધ દેશીતેમજ ઇંગ્રેજ લોકોમાં દિનપરદિન વધવા લાગી, અને પર્યંતે ક્રિસ્ટોદાસનો અમુક રાજ્યપ્રકરણી બાબત ઉપર શો અભિપ્રાય છે તે જાણવાને (ઉપર કહ્યું તે પ્રમાણે) ગવરનરજનરલો પણ ઉત્કંઠિત રહેવા માંડ્યા. આથી વર્તમાનપત્રોના સમસ્ત વર્ગને પણ ફાયદો થયો. ક્રિસ્ટોદાસના લખાણથી ઇંગ્રેજોને કબુલ કરવું પડયું કે દેશીઓમાં પણ કોઈ કોઈ લખનારા ડાહ્યા, વિચારવંત, અને લક્ષ આપવા યોગ્ય હોયછે, અને તેજ વખતથી દેશી વર્તમાનપત્રોના અભિપ્રાય ઉપર સરકારે થોડું ઘણું પણ ધ્યાન આપવા માંડ્યું છે. આ પચીશ વર્ષના લાંબા અધિપતિપણામાં ક્રિસ્ટોદાસપાલે જે જે પ્રજાહિત કામો ઉપર પોતાની કલમ ચલાવી તેનાં નામજ ગણાવવા માંડીએ, તોપણ એક મોટી ચોપડી ભરાય, અને તેમાં કાંઈ આશ્ચર્ય નથી કેમકે સાર્વજનિક કામોની ચર્ચા તથા ચિંતન એજ એનું કામ અથવા ધંધો હતો. હાલને સમે આપણા દેશમાં અધિપતિનું કામ (અલબત્ત તે એક નિષ્ઠાથી યથાયોગ્ય બજી શકે તોજ) સર્વેથી વધારે પારમાર્થિક છે. અધિપતિઓ, ગ્રંથકારો, તથા શિક્ષાગુરૂઓ, એ આ કાળના પૂજ્ય બ્રાહ્મણો છે, અને જ્યારે એ બ્રાહ્મણો પૂર્વવત્ પોતાના કર્મમાં પરિપૂર્ણ કુશળ તથા સર્વ માન્ય થશે, ત્યારેજ આ દેશનું જિવન પાછું સતેજ અને પ્રતાપી થશે એમ અમારૂં સમજવું છે.

પેટ્રિયટ સરખા રોજીંદાપત્રનું અધિપતિપણું ચલાવતા થકાં પણ ક્રિસ્ટોદાસપાલને બીજાં લોકોપયોગી કામને માટે જોઇતો વખત મળતો. રથીઓના હક સંભાળવાને સારૂ બંગાળામાં જે બ્રિટિશઇંડિયા આસોસિએશનની મંડળી છે તેના સેક્રેટરીનું કામ પણ ઘણાં વર્ષ સુધી એ ગૃહસ્થનાજ હાથમાં હતું, અને વાંચનારને યાદ કરાવવાની જરૂર નથી કે જો કોઈ સભા કામ કરવામાં ચંચળ હોયછે તો તેનો લગભગ બધો બોજો ઉઠાવનાર સેક્રેટરીજ હોયછે, અથવા બીજા શબ્દમાં કહીએ તો કોઇપણ સભાનું ચાંચલ્ય કેવળ તેની સેક્રેટરી ઉપરજ આધાર રાખેછે. ક્રિસ્ટોદાસપાલ જેવા ઉત્સાહી અને ઉદ્યોગી સેક્રેટરીના અમલમાં આ સભાએ બંગાળાનાજ નહિ પણ આખા ભરતખંડના હિતના કેટલાંક કામો આદર્યાં તથા તેને ફતેહની સાથે પાર પણ ઉતાર્યાં.

કલકત્તાની મ્યુનિસિપાલિટીના એક સભાસદનું કામ ૨૦ વર્ષ સુધી કર્યું હતું, અને ત્યાં માથું ધૂણાવવાજ આ પુરૂષ જઈ બેસતો હશે એમ તો હોયજ નહિ. ક્રિસ્ટોદાસપાલ જ્યાં જાય ત્યાં પ્રજાહક ને પોતાની ફરજ કદી પણ ભૂલતો નહિ.

આવા *ગુણ જોઈ બંગાળાની ધારા બાંધનારી સભાના મેંબર દાખલ એની નીમણુક થઈ અને ત્યાં પણ દશ વર્ષ સુધી લાગલાગટ એણે પોતાની ફરજો બજાવી. છેવટે લાર્ડરિપન સાહિબે પોતાની ખાસ સર્વોપરી હિંદુસ્તાનને માટે ધારા બાંધનારી સભામાં એક મેંબર દાખલ કોઇને પોતા તરફથી બલામણ કરવાનું બંગાળાના જમીનદારોને કહ્યું ત્યારે તેમણે સર્વાનુમતે આ હિંદુ પેટ્રિયટના અધિપતિ ક્રિસ્ટોદાસપાલનેજ પસંદ કર્યો. ત્યાં જઈ પ્રજાહકની એ કેવી હિમાયત કરતો હતો તથા એના અભિપ્રાયને માટે સઘળા કેટલું માન ધરાવતા હતા, તેનો તાજો દાખલો ઇલ્બર્ટબિલની તકરારો વેળા જોઇએ તેવા મળ્યો હતો.

---

* સરકારે રાજી થઈ (હાલ કાંઈ સાધારણ થઈ પડેલો) રાવબહાદુરનો અને પછીથી સી. એસ. આઈ. નો ખિતાબ આપ્યો હતો, પણ આવા મહાપુરૂષના ચરિત્રમાં એ કાંઈ અમને વિશેષ બનાવ ન લાગવાથી "નોટ"માંજ તે સૂચવવો દુરસ્ત લાગેછે.

આ પ્રતાપી ભારતભૂષણ *પ્રજાહકનોજ હમેશાં હિમાયતી છતાં, તેની શૈલી એવી હતી કે તેથી રાજાને પ્રજા સઘળાં એની ઉપર ખૂશજ થતાં. પચીશ વર્ષના અધિપતિપણામાં એને સરકારના કામકાજની સામા ટીકા કરવાનો હજારો પ્રસંગ આની જવાજ જોઇએ, અને તે આવી ગયા, તોપણ તે કદી પણ સરકારને અપ્રિય થઈ પડ્યો નહોતો. આ ઉપરથી એમ ન સમજશો કે તે માં રાખીને બોલનારો હશે. એ તો સદા સર્વદા પ્રજાપક્ષનો સ્પષ્ટવક્તાજ હિમાયતી હતો. પણ એ પ્રજાપક્ષ એંચવામા અવિચારી, ઉન્મત્ત, કે ઉછાંછળો નહોતો. એ કેટલાક મ્હોટા દેશાભિમાની પુરૂષોની પેઠે ઇંગ્રેજ અને ઇંગ્રેજી રાજ્યને વખોડવુંજ એમાં કાંઈપણ દેશને લાભ નથી એ પાકુ સમજતો હતો.

એ જેવો દેશભક્ત તેવોજ રાજભક્ત હતો. એ એ ભક્તિ ખરા અંતઃકરણની હોવાથી એના સઘળા લખાણમાં સ્વાભાવિક રીતેજ તે દેખાઇ આવતી, અને તેથી સરકારી કામકાજની સામા પ્રસંગોપાત ગમે એવી એ કરડી અને તીખી ટીકાઓ કરતો, તોપણ સરકારને એમજ લાગતું કે એ રાજ્યના લાભને માટેજ નાલે છે. તેમજ એ વગરે પાયે વગર વિચારે કાંઇટીકા કરતો નહિ. એની તોલનશક્તિ બહુ સારી હતી, અને તેથી દરેક પ્રસગે અમુક કામ દેશને ખરેખર લાભકારી છે કે નહિ તે બરાબર શોધી કાઢતો, અને એ પ્રમાણે વિચાર કર્યા પછીજ પોતાની કલમ છૂટથી ચલાવતો. આવુ લખાણ પ્રતિપક્ષાઓને પણ વિચારશીલ અને લક્ષ આપવા યોગ્ય લાગે એમાં કાંઈ આશ્ચર્ય નથી, અને તેમજ છેવટે થયું. ગંવરનર ને ગવરનર જનરલ પર્યંત સઘળા અમલદારો અમુક કાદો કે કામ કરતી વેળા ક્રિસ્ટોદાસપાલનો એ બાબત શો વિચાર હશે તે જાણવાને આતુર રહેતા. હિંદુ પેટ્રિયટથીજ ઇંગ્રેજો દેશી વર્તમાનપત્રો વાચવા તર્ફ દોરાયા.

બંગાળામાં જે જમીનદારો અને ખેડુતો ઝગડો ચાલેછે તેમાં એ સદા જમીનદારોનોજ પક્ષ કરતો અને એનો પક્ષ જમીનદારોના લાભમાં બહુ જબરો થઈ પડ્યો હતો એ વાત ખરી, પણ તે ઉપરથીજ એ શ્રીમંતનો પક્ષ કરનાર હતો એમ કાંઈ કદી શકાય નહિ. એ આર્થિક વિષયમાં મોટા મોટા વિદ્વાનોના મત જૂદા જૂદા છે અને તેમ એને પણ જમીનદારનો પક્ષ વાજબી લાગ્યો હોય.

અને હાલ પણ એના જેવું ઇંગ્રેજીમાં કોઇપણ દેશી વર્તમાનપત્ર વંચાતું નહિ હશે.

આ પરાક્રમ કાંઇ નાનું સૂનું નથી. દેશીઓ તે રાજ્યપ્રકરણમાં વળી શું સમજે, શું લખી શકે, કે શો વિચાર બાંધી શકે, એમજ જે વેળા ઇંગ્રેજો સમજતા હતા, તે વેળા તેને પોતાનું લખાણ વાંચતાજ નહિ પણ તે તર્ફ માન ધરાવતા કરવા, એ ક્રિસ્ટોદાસપાલના ખરા બણતરની અમે કૃતકૃત્યતા સમજીએ છઇએ, અને એથી દેશી વર્તમાનપત્રો સમગ્રને ઘણો ફાયદો થયોછે. દેશીઓ તર્ફથી આવા રસમય પણ શાણા લખાણની આજકાલ ઘણી જરૂર છે. વગર વિચારે બકબક કરવાથી દેશી છાપાનો ભારબોજ પડતો નથી અને એકવાર રાજદ્રોહીમાં ગણાઇ ગયા પછી તે ગમે એવું રાજ્યને લાભકારી લખાણ કરેછે તોપણ સરકાર તેને કાને ધરતીજનથી. હાલની સ્થિતિમાં આપણને આ કેમ પરવડે? આપણે તો ઘણા ઘણા પ્રકારની ઘણી ઘણી દાદો સરકારની પાસે માગવાની છે અને તેથી તે સાંભળે એજ પહેલું મોટું પગથીયું હાલ આપણે ચડવાનું છે.

બેશક ક્રિસ્ટોદાસપાલના મરણથી તેની જગો ખાલીજ છે હાલ એવો પુરૂષ એકાએક બીજો નીકળે એમ સંભવતું નથી, અને તેથીજ ભરતખંડનો ખેદ આ પ્રસંગે ઘણો ઊંડો છે. બંગાળભૂમિને સ્રીરૂપે કાળી ચાદર ઓઢી અફસોસમાં ગરક થએલી પારસી પંચે એક રસિક ચિત્રમાં આળેખીછે, પણ અમે તો કહીએ છીએ કે આ ક્રિસ્ટોદાસપાલના મરણથી આખી ભરતભૂમિ હાય મારી ઊંડી મૂર્છામાં પડી છે. હાલ હવે દેશીની દાદ સરકારનું ચિત્ત હરી તેના લક્ષમાં ઉતારે એવો સફળ લખક કોઇ નથી. પણ ઇશ્વરેચ્છા. ઇશ્વર દીનદયાળુ છે અને તે દુઃખમાંથી પણ સુખ નીપજાવી શકે છે. તેનોજ ભરતખંડે ભરોસો રાખવો જોઇએ.

ક્રિસ્ટોદાસપાળના અકાળ મૃત્યુથી (આ વેળા એની ઉમર માત્ર ૪૫ વર્ષનીજ હતી) હાલ જે દેશમાં એક ચર્ચા ઉઠી છે તેનું જો યથાસ્થિત નિરાકરણ થાય અને તે ઉપર દેશી વિદ્વાનો લક્ષ આપે, તો ખરે દુઃખમાંથી ઇશ્વરે સુખ નીપજાવ્યા જેવુંજ થાય એમ છે. હાલ ચર્ચા એ ઉભી થઇ છે કે દેશી વિદ્વાનો શા માટે વૃદ્ધાવસ્થાને પહોંચતા નથી. યુરોપમાં જોઇએ

છઇયે તો ગ્લાડસ્ટોન, બિસ્માર્ક, વિલિયમ વગેરે બુઢ્ઢાઓ હેંસી હેંસી વર્ષના થયા છતા પણ રાજકાજનો ભાર ઉઠાવવામા જેવાને તેવાજ જબરદસ્ત માલમ પડે છે તેઓ ચાળીશ ચાળીશ વર્ષ થયા મનની સખ્ત મહેનતમા રાતદહાડો ગુંથાએલા છતા હજી તેમની કામ કરવાની શક્તિ ઓછી થઈ નથી. પણ એથી ઉલટું આપણામા તો જે વિદ્વાનો રાજકાજ કે દેશ સુધારાના માનસિક કામમા રાતદહાડો મંડ્યા રહેછે તે થોડાજ વખતમા ઘસાઈ જઈ ચાળીશ પચાસ વર્ષની ઉમરે તો ચાલતાજ થાયછે. છેલા દશકામા બંગાળા ખાતે આવા કેટલાક નામાંકિત પુરૂષોના મરણ નીપજવાથી સામાજિક રીતેજ ત્રાસ અને તેનુ સાંભળી આ તર્કના પણ સઘળા વર્તમાનપત્રો કાન ચોકીને પૂછવા લાગ્યા છે કે આમ થવાનુ કારણ શું? એના જવાબમા વિવિધ અભિપ્રાયો નીકળવા માંડ્યા છે, અને ભારે ચર્ચા ઉઠી રહી છે. કોઈ કહે છે કે આવા અકાળ મૃત્યુઓ નીપજવાનુ કારણ વિદ્યાભ્યાસનો અપૂર્વ શ્રમ, કોઈ કહેછે કે બાળલગ્નાદિ નઠારી રૂઢિઓ, કોઈ કહે છે કે કસરત અને પૌષ્ટિક ખોરાકની ખામી, કોઈ કહેછે કે સુધરેલા દેશોને ક્ષણ પણ ન રૂચે એવા ધરમસાર અને નાતજાતના બંધન, અને કોઈ કહે છે કે તીવ્ર લાગણીવાળા પુરૂષોને તિરસ્કારમય પરતંત્રતામા પોતાની જિંદગી ગુજારવી પડે છે એજ, આવા અકાળ મૃત્યુઓનુ કારણ છે. આ બધામા કાંઇક સત્ય બેશક રહેલું છે ખરૂ, પણ એમાના ઘણાખરા કારણોતો ઘણા કાળથી દેશમા ચાલ્યા આવેછે તેથી હાલ જે આ વિશેષ બનાવ જોવામા આવેછે તેનુ કાંઈ વિશેષ કારણ હોવુ જોઇએ.

આ ચર્ચા બહુ મોટી છે અને તે વિષે અમે અત્રે વિસ્તારથી બોલવા ચાહતા નથી, પણ આશા રાખીએ છઇએ કે દેશાનુરાગી વિદ્વાનો આ મહા ઉપયોગી સાર્વજનિક વિષયનુ યથાર્થતાથી શોધન કરી એ રોગને મૂળમાથીજ ડામવાના કાંઈ ઉપાયો દર્શાવશે. હાલ તો આપણા દેશમા થાયછે શું કે વિદ્યા, અનુભવ, અને વય એ ત્રણેથી બરાબર પરિપક્વ થઈ દેશ સેવા ખરેખરી બજાવી શકવાનો વખત આવેછે, તે વેળા તો આપણા વિદ્વાન ને ઉત્સાહી દેશભક્તોને શરીરના ઘસારાથી આ દુનિયા છોડીને ચાલ્યા જવાનો વખત આવી પોહોચેછે. ચાળીશ પચાસની ઉમર

ને યુરોપમાં મહાભારત ગંભીર કામો આરંભવાનોજ યોગ્ય સમય ગણાય છે તે આપણા દેશમાં આજકાલ મરવાનોજ સમય બહુધા થઈ પડ્યો છે !

प्राचीन भारत वर्षनां काळ निर्णय यंत्रो.

લખનાર—શ્રી નારાયણ હેમચંદ્ર.

અમે પ્રાચીન ભારતવર્ષનાં શિલ્પ વિષય લખવામાં પ્રવૃત થયાછિયે. તેમાં કાળ જ્ઞાન-સાધન શિલ્પ અમારો પ્રથમ આલોચ્યનો વિષય છે. પૃથ્વિ સૂર્યને વેષ્ટિત કરીને રાત દિવસ ઉત્પન્ન કરે છે. દિવસના પછી રાત, રાતના-પછી દીવસ એ પ્રમાણે પુનઃ પુન ફરીને આવે છે. તે લઇને પખવાડીયું માસ, વર્ષ. શો વર્ષ, યુગ વગેરેની કલ્પના કરી છે, એ સઘળો સ્થુલ કાળ છે. એવી રીતનો સૂક્ષ્મકાળ પણ આદિમ માનવની કલ્પનાનો વિષય થયો હતો તે સ્પષ્ટ સાબિત થાય છે. યામ, અર્દ્ધયામ, મુહૂર્ત, દંડ, દંડાર્દ્ધપલ, અનુપલ, વિપલ, ત્રુટિ વગેરે પ્રાચીન પ્રાચીન શબ્દો એની સાક્ષી છે.

દંડ, દંડાર્ધ વગેરે સૂક્ષ્મકાળ આજના કાલિક, અથવા પ્રાચીન કાલિક માણસોને પ્રયોજનીય છે. મનમાં લાવશો ના કે પ્રથમ કાળના માણસોને એટલા સૂક્ષ્મ કાલની જરૂરજ નહોતી. સૂક્ષ્મ કાલની જરૂરત હતી તેથી તેને જાણવાળા શબ્દ-રાશિ પેદા થયા. જ્યારે જોવામાં આવે છે કે પ્રાચીન કાલમાં પણ સૂક્ષ્મ સૂક્ષ્મ કાળના વ્યવહારની જરૂર હતી અને તેના બોધક શબ્દ હતા, ત્યારે જરૂર સ્વીકાર કરવું જોઇશે કે તે તે કાળ નિર્ણય કરવાનો કોઈ જાતનો ઉપાય હતો. વૈદિક કાલની યંત્રવિદ્યા પર્યાલોચના કર્યાથી તે તે સૂક્ષ્મ કાલ વ્યવહાર-સત્તાનો નિર્ણય થાય છે. એટલા માટે સૂક્ષ્મ કાળનો વ્યવહાર અને તેના નિર્ણયોપાય આપણા પૂર્વ પુરૂષોના જાણવામાં હતા.

શોધ કર્યાથી જાણવામાં આવે છે કે, અતિ પ્રાચીન કાળમાં સૂક્ષ્મ તથા ખંડ કાલો સ્વાભાવિક બનાવથી નિર્ણય કરતા. શબ્દોચ્ચારણ, શ્વાસ-પ્રશ્વાસ, મનુષ્ય-દેહનું રક્ત ફરવું, સૂર્યની છાયા, આંખની પલકો ઈત્યાદિ.

એવી રીતે પ્રત્યેક રાત્ર દિવસ નિયમિત નૈસર્ગિક પ્રક્રિયા આદર્શ કરીને બનાવની પ્રક્રિયાનો આવિર્ભાવ થયો છે. છાયા-યંત્ર (સનડાયલ) ધનુર્યંત્ર,

ચક્રયંત્ર, તોય યંત્ર (પાણીનું ઘડીઆલ તથા તામી ઘડી) મયૂર, નર અને વાનરાકૃતિ યંત્ર વગેરે વિવિધ કાલજ્ઞાન-સાધન યંત્રનો આવિર્ભાવ થયો. છેલ્લે તેના પછી પારો અને જલ-ઘટિત ગરમી વરસાદાદિ પરિમાપક યંત્ર (થર્મોમેટર અને બ્યારો મેટર) યંત્ર બન્યા એ સર્વ વિશ્વાસ્ય પ્રમાણ અને નિર્માણ-કૌશલ વગેરે હવે પછી બતાવવામાં આવશે. શબ્દોચ્ચારણ, શ્વાસ પ્રશ્વાસ, નાડીની ગતિ, નેત્રોન્મેષ વગેરે નિયમિત નૈસર્ગિક બનાવના જોઆથી કાળ નિર્ણય થતો હતો-અત્રે તેનું વર્ણન કરવામાં આવે છે.

શબ્દોચ્ચારણ—શબ્દોચ્ચારણ દ્વારા કેવી રીતે ખંડ કાળનો નિર્ણય થતો હતો તે દેખાડવામાં આવે છે.

કંઠથી વર્ણ ઉચ્ચારવામાં જે સ્વરની જરૂર જણાય છે તે સ્વરને વિભજન કરીને તેના દરએક સમ સૂક્ષ્માંશને માત્રા કહે છે; છંદ ગાથાના જેવા તેના એક, બે તથા તેનાથી વધારે એકઠા કરીને જે જે વિશેષ વિશેષ માત્રા ઉત્પન્ન થાય છે, તેના વિશેષ વિશેષ નામ -હ્રસ્વ, દીર્ઘ અને પ્લુત કહેવાય છે એ -હ્રસ્વ દીર્ઘ પ્લુત કાળ-ઘટિત નિયમથી ઉત્પન્ન થાય છે એ ઉચ્ચ, નીચ, વિભિન્ન સ્વરમાં આ બદ્ધ થવાથી ઉદાત્ત, અનુદાત્ત અને સ્વરિત નામથી વપરાય છે. પ્રાચીન કાળના ત્રષિઓ જ્યારે વર્ણોચ્ચારણ સંબંધમાં એવા નિયમ બાંધ્યો, ત્યારે તેઓએ જોયું કે સમસ્ત દિવા રાત્રમાં ૨૧૬૦૦૦ એનાથી વધારે ગુરૂવર્ણ ઉચ્ચારિત થઈ શકતા નથી. એક ગુરૂ વર્ણમાં બે માત્રા રહે છે, તેથી સમસ્ત રાત્ર દિવસમાં ૪૩૨૦૦૦ માત્રાત્મક સૂક્ષ્મ ખંડ કાળ છે. ત્યાર પછી તેઓએ એ પણ અવધારિત કર્યું કે, એક રાત્ર દિવસનો ૪૩૨૦૦૦ અંશનો એક અંક એક માત્રા છે. જ્યારે એવુ કાળ-જ્ઞાન અને એવી જાતના વર્ણોચ્ચાર નિર્ણિત થયા ત્યારેજ તેને ભાગ કરીને તદનુગત દંડ દંડાર્ધ વગેરે કાલ-નિર્ણાયક વર્ણોચ્ચારણની વિધિ બાંધી.

दश गुर्वक्ष रोचायः कालः प्राणः षडात्मकः ।
तैः पलं स्यात् ततः षष्ट्या दंड इत्याभिधीयते ॥

એનો અર્થ આ છે કે દશ ગુરૂ અક્ષર ઠીક ઉચ્ચારણ કરવામાં જે સમય લાગે છે તેનું નામ પ્રાણ છે. ૭ પ્રાણમાં ૧ પલ. તેના ૬૦ પલમાં ૧ દંડ અને એવા ૬૦ દંડમાં એક રાત દિવસ થાય છે.

એવી રીતે અતિ પ્રાચીન કાળના લોકો અક્ષર ઉચ્ચારણ કરીને દંડ, પલ, દંડાર્ધ વગેરે સૂક્ષ્મ સૂક્ષ્મ અંડ કાલનો વ્યવહાર કરતા હતા. જેનાથી અક્ષર ઠીક થાય અર્થાત સમ રાત્રિન્દિવાર એક રાત્ર દિવસનો ૨૧૬૦૦૦ ગુરૂ વર્ણ તથા ૪૩૨૦૦૦ લઘુ વર્ણનો ઉચ્ચારણ સમાપ્ત થાય છે, એવી રીતની શિક્ષા અને અભ્યાસ કરતા હતા. શિક્ષા અને અભ્યાસના બલથી તેઓ અક્ષર ઉચ્ચારણ કરીને સહેલાઈથી સૂક્ષ્મ કાળોને જાણતા હતાં પૂર્વે એવી શ્રેણીના શિક્ષિત લોક બહુ હતા ત્યાર પછીના વખતમાં એ કાળ નિર્ણાત્મક વર્ણ-ઘટિત એક શ્લોક તૈયાર કર્યો હતો, તે અદ્યાપિ સુધી પ્રચારિત છે તેનું નામ "પલ ભણવાનો શ્લોક છે," જેમકે,—

माक्रान्ते पक्षस्यान्ते पर्य्या काशे देशे स्वार्प्सोः ।
कान्तं वक्रम् पूर्णं चंद्रं मत्वा रात्रौ चेत् क्षुत्कामः
प्राटं प्राटं श्वेतत्तो राहुः क्रूरः प्रायात् ।
तस्माद्धान्ते हर्म्ये स्यान्ते ध्येये क्रान्ते कर्त्तव्या ॥

આ શ્લોક એક વારે ૬૦ ગુરૂ અક્ષરથી રચેલો છે નિયમસર એક વેળા આ શ્લોકને વાંચ્યાથી એક પલ સમય થશે ઘણાકો કહી શકશે કે ઉપલો શ્લોક એકવાર વાંચ્યાથી જે એક પલ થશે અને ૬૦ વાર વાંચ્યાથી જે એક દંડ થશે એ ઠીક પણ થઈ શકશે નહિ. ત્યારે એ સ્થૂલ સમજણ પડે છે માત્ર અમે તેમાં ઉત્તર આપીએ છીએ કે નહિ—શુદ્ધ સ્થૂલ સમજાતું નથી એમાં સૂક્ષ્મ પણ સમજાય છે અરૂ, કારણ એના ઉચ્ચારણનો જેવો નિયમ જોવામાં આવે છે કે તેમાં કમ જ્યાદા થવાની સંભાવના નથી. ઈચ્છા કરીને જલદીથી અથવા ઇચ્છાથી વિલંબિત વંચાઈ શકાતું નથી. પાઠ માત્રનો નિયમ છે અદ્રુત, અવિલંબિત, અવિસ્પષ્ટ; અતિ વિસ્પષ્ટ અલ્પ પ્રાણ ઇત્યાદિ ઘણીક જાતના નિયમ હિંદુઓના વર્ણોચ્ચારણમાં અનુગત છે તે સઘળા નિયમની રક્ષા કરીને વાંચ્યાથી, વિશેષતઃ તેવી રીતના શિખેલા અને જાણનારા માણસો અતિ સાવધાનથી વાંચ્યાથી તેમાં કંઈ ફરક પડતો નથી અમે અશિક્ષિત છિયે તથાપિ અમે પરીક્ષા કરીને જોયું છે કે, ઘણુંખરૂ ઠીક થાય છે.

૨૪ મીનીટમાં ૧ દંડ અને ૨૮ સેકંડમાં એક પલ થાય છે. ઉપલો શ્લોક ૬૦ ગુરૂવર્ણથી કરેલા શ્લોક બોલવાને ૧ પલ અથવા ૨૪ સેકંડ થાય છે અમોને અભ્યાસ નથી અને અમે વૈદિકોના પ્રમાણે વર્ણોચ્ચારણ વિષયથી શિખેલા નથી, તથાપિ અમે ઘડીઆળ લઇને પાઠ કરીને જોયું છે, એ શ્લોક આવૃત્તિ કરવામાં બે સેકંડનો વધારે તફાવત થયો નથી.

ભારતવર્ષ વાસી પુરાતન મનુષ્યો યંત્રાદિ શોધવાની પહેલા એવી રીતે વર્ણોચ્ચારણ દ્વારા સૂક્ષ્મકાળ નિર્ણય કરતા હતા. એમાં અસુવિધા ઘણું થતું. એક માણસ કામ કરતો તો બીજો માણસ ત્યાં હાજર થઇને અનન્ય મનથી વર્ણોચ્ચાર કરતો રહેતો હતો.

વર્ણોચ્ચાર દ્વારા કાલ-નિર્ણયની રીતિ લખવામાં આવી હવે શ્વાસ ઉશ્વાસ, નેત્ર-નિમેષ અને નાડીની ગતિ અનુસાર જે કાલ નિર્ણય થતું હતુ તેનુ બ્યાન કરવામાં આવેછે.

નાસાયંત્રના બે છેદ હોયછે શ્વાસપતન એ બે છેદથી થાયછે ખરા, પરંતુ યુગપત્ બંને છિદ્રમાંથી સમાન રીતે શ્વાસ નિકળતો નથી. આદિમ માનવોએ જોયું કે જાગ્રત સ્વપ્ન, દિવસે, રાતે સર્વ વખતે અને સર્વ હાલતમા શ્વાસ નિકળેછે. માણસ જો શ્રમ કસરત વગેરે શ્વાસ-ક્રિયાના ઉત્તેજક કોઈ કામ ન કરવામા આવે, સ્થિર ભાવથી રહેવામાં આવે તો દરએક શ્વાસ નિકળવાનો વ્યવધાન કાળ સરખો રહેછે. અને એ પણ તેઓએ અનુભવ કરીને જોયું છે કે, એકવારે ઉભય નાસારંધ્રથી શ્વાસ નિકળે નહિ. એક બંધ રહે, અને એકમાથી શ્વાસ બાહર નિકળે તે પરિવર્તિત થાય, બીજુ ક્રિયાવાન્ થાયછે. એ બે સ્વાભાવિક બનાવથી તેઓ જુદા જુદા બે અસાધારણ ફળ આહરણ કર્યા હતો. સર્વ હાલતમા અને સર્વ કાળમા શ્વાસપતનની અવિચ્છિન્નતા એનાથી એક રીતનો કાળ નિર્ણય થાયછે, અને નાસારંધ્રના પરિવર્તન અનુસારે બીજી એક રીતનો કાળ નિર્ણય થાયછે. નાસારંધ્રના ફેરફારથી જે કાળ નિર્ણય થાયછે તે એક સ્થૂલ કાળ થાયછે. આ સ્થૂલ કાળ કેટલા કાળના સૂક્ષ્મતમ અંશની-સમષ્ટિ છે. જેમ કે દંડ અને મુહુર્તાદિ.

શ્વાસ-પતનનો દ્વાર પરિવર્તન--વિધાતાનું કેવુ અનિર્વચનીય વિધાન છે! એ દ્વાર પરિવર્તન પણ નિયમિત રૂપથી થાય છે, કદાચિત્ નિયમમાં

ભંગ થતો નથી. પૂરા કાળના લોકો તેની શોધ કરીને જોયું કે એક મુહૂર્ત અન્તરે શ્વાસ પતનનો દ્વાર પરિવર્તન થાયછે જે મુહૂર્તમાં નાસિકાનો જે રંધ્ર શ્વાસ ક્રિયા ચાલેછે તે મુહૂર્તમાં બીજો રંધ્ર વિશ્રામ કરેછે. પૂર્વ કાળના માનવીઓ નિયમને અવલંબન કરીને મુહૂર્તાદિ કાળ નિર્ણય કરતા હતા. રાત દિવસમાં ત્રિશત્ મુહૂર્ત છે, એટલા માટે જે મુહૂર્તમાં જે નાકમાંથી શ્વાસ નિકળશે તે તેઓ દૃઢ સિદ્ધાન્તમાં આબદ્ધ રાખતા હતા. શ્વાસપતન, અને નાસિકા રંધ્રનો પરસ્પર જેવો સંબંધ છે તે તેઓને વિશેષ પરિચિતમાં હતો, જ્યારે ત્યારે તેઓ કહી શકતા હતા કે, એ અમૂક મુહૂર્ત છે.*

અવિચ્છેદમાં શ્વાસક્રિયા—આ સ્વતઃસિદ્ધ વ્યાપાર લઇને તેઓ પૂર્વાપેક્ષા સૂક્ષ્મ કાળનો અવધારણ કરતા હતા. જેમકે.—

"षष्टिश्वासैर्भवेत् प्राणमेःषट्प्राणा नाडिका मता ।

षष्टिनाड्या ह्यहोरात्र.। एकविंशति साहस्रं षट् शताधिक मीश्वर"

જણાય છે કે કોઈ શોધક પુરૂષ ભ્રમણાદિ રહિત થઇને સ્વાભાવિક અવસ્થામાં રહીને શ્વાસ પ્રશ્વાસ ગણના કરી હતી. તેનાથી નિશ્ચય થાય છે કે એક રાત દિવસમાં ૨૧૬૦૦ શ્વાસ થાયછે. તેનાથી વધારે તથા કમ થતા નથી. તેથી એને ભાગ કરીને દંડાદિમાં આણીને તત્તાવતનો વ્યવહાર કરતાં.

---

*"प्राणगतिःश्वासःसमुहूर्त्तात् परिवर्त्तते" આ મુહૂર્ત કેટલાક કાળનું નામ છે, તે આં જગાપર નિશ્ચિત રૂપથી જણાવી શકતા નથી. કારણ શાસ્ત્રકારોએ કદિ એક દંડને મુહૂર્ત કહેછે, વળી કોઈ વેળાએ બે દંડને પણ મુહૂર્ત કહેછે અમે પરિક્ષા કરીને જોયું છે, શ્વાસ પથના પરિવર્તન થાય છે. ખરૂ, પરંતુ તે કેટલી વખત અંતરથી જોવામાં આવતું નથી. પરંતુ એક રંધ્ર જે એકવાર નિષ્ક્રિય થાય છે, એવો અનુભવ થતો નથી, તોપણ એક છિદ્રમાં જ્યારે શ્વાસ ક્રિયાનું આધિક્ય રહેછે, તે વેળાએ બીજો છેદ તક્રિયાનું વિશેષ ન્યુનતા રહેછે ખરું વસ્તુતઃશાસ્ત્રકારોએ એ આધિક્ય અનુસારે એક બદ્ધ રહેછે બીજો ક્રિયાવાન રહેછે એવું કહ્યું છે સંશય નથી.

પતન ઉત્પતન રૂપ પ્રાણ-ક્રિયા ૬૦ વાર થતા જેટલો વખત લાગે છે તે કાલ પ્રવાહનું નામ પ્રાણ કહેવાય છે. ૭ પ્રાણ-પરિમિત કાલમાં એક દંડ થાય છે. એના ૬૦ દંડમાં એક રાતદિવસ થાય છે.

આ નિયમ આયત્ત રહ્યાથી દંડાદિ વગેરે સૂક્ષ્મ કાલ અનાયાસથી જાણી શકે છે પરંતુ તેના મામલામાં ઘણાક વિઘ્ન છે શ્વાસ પ્રશ્વાસનો કદાચિત્ શીઘ્રતા કદાચિત્ વિલંબ જોવામાં આવે છે. ભ્રમણ, કસરત વગેરે પરિશ્રમ-કાલે શ્વાસની શીઘ્રતા પેદા થાયછે અને તેના સંધિસ્થળમાં વિલંબ પેદા થાય છે એ વાસ્તે જેઓ શ્વાસ પ્રશ્વાસના દ્વારાકાલ નિર્ણય કરે છે, તેઓના પક્ષે વિક્ષેપ વિયોગ ક્રિયા કરવી વર્જિત છે. વિક્ષેપ વિક્ષેપ દૈહિક અને માનસિક ક્રિયા વર્જિત થઇને તેઓ સ્વાભાવિક શ્વાસના ગતિ રક્ષાનો અભ્યાસ કરવો, એવી વિધિ છે. અભ્યાસથી મહિમા આશ્ચર્ય છે ! જેઓ ગુરની આગળ એવી કૌશલ શિક્ષા કરીને અભ્યાસ કરી છે, તેઓ જણાય છે કે પ્રાણગતિ દ્વારા કાલનિર્ણય કર્યાથી અધિક વ્યતિક્રમ થતી નથી.

પ્રાચીન કાળના કથિત સિદ્ધાંત અનુસારે અંગ્રેજી ૨૪ કલાકમાં જો ૨૧૬૦૦ વાર પ્રાણ ક્રિયા થાય છે, તો તેથી પ્રત્યેક કલાકમાં ૯૦૦ વાર થશે. એક ઘડી (૨II) દંડમાં અંગ્રેજી એક કલાક થાય છે. તેથી એને ૨II ભાગ કરીને એક દંડમાં અને અંગ્રેજી ૨૪ મિનિટમાં સ્વાભાવિક શ્વાસ પ્રશ્વાસ ૩૬૦ વાર થાય છે તે કહેવુ જોઇએ. તેમા ૧૮૦ પતન અને ૧૮૦ વાર ઉત્પતન છે. ૩૬૦ એને ૨૪ ભાગ કરી લીધાથી અંગ્રેજી પ્રત્યેક મિનિટમાં, તનંદરોસ્ત અવસ્થાપન્ન માણસના શ્વાસોચ્છાથી ૧૫ વાર થાય છે. ૮ વાર પતન અને ૭ વાર ઉત્પતન છે. અથવા ૭ વાર પતન અને ૮ વાર ઉત્પન થાય છે. અમે પરીક્ષા કરીને જોયુંછે કે, ઇચ્છા કર્યાથી પાઠકો પણ પરીક્ષા કરીને જોઈ શકશે કે, એક મિનિટમાં ઉક્ત સંખ્યાધિક શ્વાસોચ્છાસ અભાવ થતો નથી. અને પરીક્ષા કરીને જોયું છે ૨-૩ અંકના અતિરિક્ત ફરક પડતો નથી.

પ્રાચીન ભારતવર્ષીયોના એતદ્રૂપ અનુસંધાન હતો. તેઓના એતાદૃશ સિદ્દિત્સા હતો જાણીને તેઓ પરવર્તિ પુત્ર પૌત્રગણ સમધિક ઉન્નતિની પાયરી ઉપર ચઢવાને સમર્થ થઈ હતી. કેટલીક રીતની પ્રાચીનકાલ નિર્ણ-

પની રીતિ વર્ણન કરવામાં આવી છે. તેના સિવાય બીજા બેચાર છે. જેવા કે-રક્તસંચલન તથા નાડીની ગતિ, નાક્ષત્રિક ઉદયાસ્ત ઇત્યાદિ સઘળા ઘણું કરીને એવી રીતના છે, તેથી તેનો વિસ્તાર કર્યો નહિ. હાલ મધ્યકાલમાં કાળ નિર્ણયની રીતિ જેમાં શિલ્પસંયોગ છે તેનું વર્ણન કરવામાં આવે છે.

૭૫૨ વર્ષની પેહેલા બાબર તથા ભાસ્કરાચાર્યની લિપિ અને તેનાથી પણ બહુ પૂર્વેસિ સૂર્ય સિદ્ધાંતની રચનાવળીને ઉપલક્ષ્ય કરીને અતિ પુરાતન કાળ નિર્ણાયક યંત્રોની વાત લખશું ખરા, પરંતુ તે સર્વ વિલુપ્ત ચિન્હ યંત્રાવળીનો આકાર પ્રકાર અને નિર્માણ-પરિપાટી યથાર્થ રૂપે કહેવું હાલ અસંભવ છે. તે સઘળા યંત્ર હાલ અનાવશ્યક છે તથાપિ અજાયબીનિ જો કોઇ બનાવવા ચાહતો તેઓને જાદી મેહેનતની આવશ્યક થશે.

પુરાતન જ્યોતિર્ગ્રંથમાં લખ્યું છે, કાળ વિનિર્ણયને માટે પૂર્વે ત્રણ જાતના યંત્ર હતા. છાયા યંત્ર, ઘટી-યંત્ર અને સ્વયત્તહ યંત્ર જેમકે—

"कालस्य दिन गताब्दैः सूक्ष्म ज्ञान निमित्तं स्वयत्तह गोलाति रेकानि स्वयत्तह—यंत्राणि साधयेत गणकः शिल्पादि स्वकौशल्येन कारयेत । " (रंगनाथ)

"छाया यंत्रैर नैकधा । "

(सूर्यसिद्धान्त)

"वटार्ध स्तनाकारं यंत्रं घटी यंत्रम् "

(रंगनाथ).

એટલા માટે કાળનો સૂક્ષ્મ નિર્ણય કરવો પૂર્વ કાળના લોકોના અસાધ્ય નહોતો, એ જરૂર માનવું પડશે.

છાયા-યંત્ર—છાયા-યંત્ર ચાર પ્રકારના હતા.

શંકુ (૧)
યષ્ટિ (૨)
ધનુ (૩)
ચક્ર (૪)

યંત્ર યષ્ટિ નામનાં છાયા-યંત્રને હમણા યુરોપની ભાષામાં "સનડાઇલ" નામ ધારણ કર્યું છે. બીજા છાયા યંત્રની કરવાની રીત અને ગણિતાદિ વિચાર સિદ્ધાંત શિરોમણિ ગ્રંથમાં લખ્યો છે. ગુરૂપદેશ સિવાય તે ઉત્તમ પ્રકારે સમજાઈ શકાતો નથી. તેથી તે અંકિત કરીને પ્રકાશ કરવાની એચ્છાથી વિરત થયા છિએ. પરંતુ કાશીમાંના વેધાલય તથા માનમંદિરમાં એ સઘળા યંત્ર ભગ્નાવભુગ્ન અવસ્થામાં બિરાજી રહેલા છે, બુદ્ધિમાન મુસાફરોને તેનું થોડું આભાસ મળી શકશે.

સિદ્ધાંત શિરોમણિ ગ્રંથમા "શંકુ" નામના છાયા યંત્રના વિષય આવી રીતનું બ્યાન કર્યું છે.

समतलमस्तक परिधिः भ्रमसिद्धो दंतिदन्तजः शंकुः ।

तच्छायातः प्रोक्तं ज्ञानं दिग् देश कालानाम् ॥ "

"શંકુ" નામનું યંત્ર હાથી દાંતથી તૈયાર કરવામા આવે છે, અને તેનો શિરો ભાગ અને પેરાવો સરખો હોય છે એ યંત્રની દ્વારા દિશાનો નિર્ણય અને કાળનો નિર્ણય થાય છે.

વાદે વરા ન કરવા વિષે.

ગરબી.

વીરાઓ, મમતે બળી નહિ મરદા—
વાર્યું નહિ કરશો તો હાર્યું એ કરશો વીરાઓ.—(ટેક.)
પેખી ચાલો નિજની પોચ વિચારી,
શીખામણ માની અમારી સારી,
તુરત સ્થિતિ સુધરશે તમારી—વીરાઓ. ૧
કરી વાદ કામ કશું નહિ કરવું,
ખાલી અભિમાન રૂદેમા ન ધરવુ,
અક્કલ ના હોય તો કહ્યું અનુસરવુ—વીરાઓ. ૨
જગતના જનો તમને સહુ જાણે,

ભવનમાં ન પીરશી જશે કોઈ ભાણે,
કરો પગ લાંબા તો સોડ પ્રમાણે—વીરાઓ. ૩
કનક કેરૂં પાતળું પતરૂં જો હોયે,
ટીપી ટીપી લાંબુ કરે જન કોયે;
તૂટી જતાં આખર તે પત ખોએ—વીરાઓ. ૪
શકિતવાળા હોય સૂઝે તેહ કરે,
ભલે બાથમાં આભલું તેહ ભરે;
આપણી તેથી હાંસિ થશેજ આખરે—વીરાઓ.
જોડે લાંબા નરની કદી ટુંકો જાશે;
પુરે પુરો મનમાં પછી તે પરતાશે;
મરે નહિ તોય અંતે માંદો થાશે.—વીરાઓ. ૬
જોડા પ્હેરી કાંટામાં જન કોઈ ચાલે,
દેખી તેનો મૂરખ વાદ કદા લે;
કોનો વાંક કાંટા વાગી પછી શાલે—વીરાઓ. ૭
તારો પડ્યો કોઈ સમુદ્રની માંહી,
વાદે અણશીખાઉ જો પડે ન્હાઈ;
બુડે જાતે દોષ તે કોણનો ભાઈ—વીરાઓ. ૮
ખાવા પીવાનું સરસલા અચીત,
ધીગાણા જ્હોતેરા તે ક્યાંની રીત;
ચાનક લાગે તોતો વિચારોને ચિત્ત—વીરાઓ. ૯
બકયું બકનારનો મુખમાં રેશે,
નહી ગણગારો તો દુખ નથિ લેશે;
લીધું લક્ષમાંતો જરૂર દુખ દેશે—વીરાઓ. ૧૦
બારિકમાં બારિક આ સમય હવે આવ્યો,
બચાવાય તેટલું દ્રવ્ય બચાવો;
નિકર થશે પાછળથીરે પસ્તાવો—વીરાઓ. ૧૧
આતેથી વિચાર કરી સદા ચાલો,
તજો તમ ઉપરનો બંધ ઢાલો;
હજુ રેહ્યું છે તે બુલાખી સંભાળો—વીરાઓ. ૧૨

—❀—

पाठ न करी लाववा बाबत छोकराने शिक्षा थाय के नहि. ?

કેળવણી અને નિશાળોના વહીવટ ઉપર સદા દેખરેખ રાખવી અને તેમાં આવતી ખામીઓ ઉપર સમજથી શી ચર્ચા ચલાવવી એ એક સુધરેલા છાપાની અચૂક નિશાની છે. નિશાળોની સ્થિતિ ઉપર કોઈ પણ દેશનું ભવિષ્ય જેટલું આધાર રાખે છે તેટલું તે કોઈ પણ બીજી એક બાબત ઉપર આધાર રાખતું નથી. આ કારણથી ઈંગ્લાંડના સઘળાં વર્તમાનપત્રો જેમ રાજ્ય પ્રકરણી બાબતોને વારંવાર ચર્ચે છે તેમજ નિશાળોની સ્થિતિ ઉપર પણ પોતાની કલમ જોશથી ચલાવે છે, અને એમ થવાથી દેશને બેહદ ફાયદો થાય છે. આપણા વર્તમાનપત્રો કે માસિકો પણ હજી આ વિષયનુ અગત્ય હજી બરાબર સમજતા થયા નથી. થોડા વખત ઉપર જ્યારે સરકારે એજ્યુકેશન કમિશન બેસાડી કેળવણી તથા નિશાળોના વહીવટ સંબંધી લોકોને બોલવાનો પ્રસંગ આપો આપ આપ્યો હતો, ત્યારે પણ ગુજરાતી વર્તમાન પત્રોને ખાસ કાંઈ પોતાનું કહેવાનું હોય એમ જણાયું નહોતું. તેમણે માત્ર ઈંગ્રેજી વર્તમાન પત્રોનોજ પ્રતિધ્વનિ કાંઈ ઉઠાવ્યો, અને થોડા વખતમાં પાછા ચૂપ થઈ ગયા. ટુંકામાં હજી ગુજરાતી પ્રજા પોતાના છોકરાં શું અને કેમ ભણે છે તેની કાંઈ પરવાહ રાખતી નથી, અથવા તે બાબત કાંઈ સમજતી નથી, અગર જો તેમાંના કેટલાક માબાપ મૂંડે ભણેલા હશે ખરાં.

આવી જ્યાં દેશની ખેદકારક સ્થિતિ છે ત્યાં કોઈ વર્તમાનપત્ર થોડું થોડું પણ કોઈ કોઈ વખતે નિશાળોની સ્થિતિ સંબંધી લખાણ ચલાવે, તો તેની નોંધ લેવી એ અમારી ખાસ ફરજ સમજીએ છીએ. બે ત્રણ વર્ષથી અમે ખૂશીની સાથે જોતા આવીએ છીએ કે મુંબાઈનુ લોકમિત્ર આંતરે આંતરે આ વિષય ઉપર કાંઈક લક્ષ આપે છે, અને અગર જો અમે તેના અભિપ્રાય સાથે એક મતવાળા થઈએ છીએ એમ નથી, તો પણ એવા વિષય ચર્ચાવા એજ જનકેળવણીના લાભનુ અને આપણા દેશના ભાવી ઉદયનું મોટું ચિન્હ છે.

એ કારણથી મથાળાના વિષયને લગતો હેવાલ હાલ લોકમિત્રમાં ઇં-ગ્રેજી પત્રોને આધારે છપાયો છે તેને માટે અમે અહીંયા જગો કરીએ છઇએ, અને આશા છેકે એ વાંચી આપણા ઇંગ્રેજી ગૂજરાતી મેહેતાજીઓ ઘટતો બોધ લેશે.

ઇંગ્લાંડની જાહેર નિશાળોના સંબંધમાં ત્યાંના લોકો તથા વર્તમાનપત્રો તર્ફથી, કેટલીક વખત થયાં સખત બોલોમાં ફરીઆદ કરવામાં આવે છે. ફરીઆદ એવી મતલબની છે કે, છોકરાંઓ ઉપર અભ્યાસનો બોજો તેમની શક્તિ કરતાં વધારે નાખવામાં આવેછે; અને તે જોડે શીખવામાં પાછળ પડનારાં છોકરાંઓને નિશાળમાં ગોંધી રાખીને સખત સજા કરવામાં આવેછે. ઇંગ્લાંડમાં એ ફરીઆદ આજ કાલ સાધારણ થઈ પડી છે, અને તેમાં કેટલાકો તો બહુ ઉશ્કેરાઈ પણ ગયા છે. તેઓ એટલે સુધી માનેછે કે, અભ્યાસના ભારી બોજાથી; તથા સખત સજા અને તેના ડરથી, છોકરાંઓ પોતાની તનદુરસ્તી ખોહી માંદાં પડેછે, અને તે માંનાં કેટલાંક તો મરણ પણ પામેછે. કેટલાક લોકમાં એ વિચાર એટલો તો મજબુત બેશી ગયોછે, કે મરણ પામેલાં બે ચાર છોકરાંઓનું મોત એજ રીતે આવેલું જણાવી તેમની લાશપર કારોનરની જ્યુરી વટીક તેઓએ ભરાવી હતી. એ શાળાઓનો કારોબાર શહેરીઓની મંડળીની માર્ફતે ચાલેછે, અને તે કારોબારીઓ એ કીસમની ફર્યાદમાં શરાહધાત બહુ થતી જણાવી, પોતાની કરેલી અભ્યાસની ગોઠવણનો તથા તે પ્રમાણે કામ બજાવનારા શિક્ષકોનો બચાવ કરેછે. તેઓના મનમાં એવો વિચાર બેશી ગયોછે કે, ખાનગી નિશાળવાળાઓ જાહેર નિશાળોની હરીફાઈ કરવાને અર્થે એવી શરાહધાત ભરેલી વાતો બહાર પાડેછે; અને તેથી ચાલુ ફરીઆદની ઝાઝી દરકાર કર્યા વિના તેઓ પોતાનું કામ ચલાવ્યા જાયછે. પણ આખરે તેઓ ફતેહમંદ ઉતરનાર નથી, એમ અમને લાગેછે. ઇંગ્લાંડની જાહેરશાળાઓના અભ્યાસનાં ધોરણો તપાશીને અને તે જોડે દરેક ધોરણ શીખનારની તેમાં અગત્ય કરીને નીચલા ધોરણો શીખનારાં છોકરાંઓની ઉમરને ધ્યાનમાં લઇને, કોઇપણ અનુભવી પુરૂષ કહી શકશે કે, કુમળી વયનાં બાળકો ઉપર ખરેખર ત્યાં સખતાઈ ગૂજરવી જોઇએ, અને

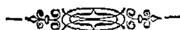
તે વિષે ઉઠેલી ફરીયાદ ખરી હોવી જોઇયે. ધોરણોની ગોઠવણ પ્રમાણે અભ્યાસનો જથો એટલો મોટો થઈ પડ્યો છે કે, વર્ગની અંદર માત્ર છોકરાઓનો પાઠ લેવાનોજ વખત શિક્ષકને મળેછે, અને તે પાઠ શીખવાનુ કામ છોકરાઓને પોતાને ઘેરજ કરવુ પડેછે. એમ બને એ કેળવણી આપવાના નિયમથીજ ઉલટું છે. છોકરાઓ જો નવી નવી બાબતો પોતાના ઘરમાજ શીખી શકતા હોય, તો પછી તેમને નિશાળમા મોકલવાની જરૂર રહે નહિ. પણ આપણે જાણીએ છીએ કે, તે તદ્દન અસંભવિત છે. છોકરાઓ પાસે એ રીતે કામ લેતા તેઓને ઘરમા મોડી રાત સુધી અભ્યાસ કરવો પડેછે, અને તેમ કરવાનુ સઘળાજ છોકરાઓથી બની શકતુ નથી. જેમને ઘરમા કોઇપણ શીખવનારની મદદ મળી શકે, તથા જેઓની તનદુરસ્તી અને શરીરનો બાંધો મજબુત હોય અને તેમની સારી સ્થિતિને લીધે દીવાબત્તિની તથા બેસવા ઉઠવાની જગાની સગવડ હોય, તેમનાથીજ તે બની શકેછે. એ ત્રણેમાની એક પણ જોગવાઇની ખામીવાળા છોકરાથી તેમ બનતુ નથી, અને તેવાઓની સંખ્યા અલબત્ત બહુ મોટી નીકળશે. તેવા છોકરાઓને, અધુરા પાઠના વાસ્તે ઇંગ્લાડની જાહેરશાળાઓમા નિશાળ છૂટ્યા પછી ગોંધી રાખીને પાઠ કરાવવાની તથા ફટકા મારવાની સજા કરવામા આવેછે. એ સઘળું ખોટુ, તથા કુમળા છોકરાઓપર સખતાઈ ગુજારનારૂ છે, અને તેની સામેની ફરીઆદ વાજબી તથા ઘટતી છે. ઉપર જણાવેલી સજાથી વધારે કંટાળીને કેટલાક માબાપોએ કાયદાની મારફત તેના અટકાવ કરાવવાનો વિચાર કર્યો હતો, અને તમા તેઓ ફતેહમંદ ઉતર્યા છે. નિશાળમા ગોંધી રાખીને સજા કરેલા એક છોકરાના માબાપે અદાલતમા ફરિઆદ કરવાથી ન્યાયાધીશે એવી સજાને કાયદાથી ઉલટી ગણીછે, તે વિષે આમા જણાવી ગયા છીએ, કોર્ટના આવા મત પછી ઇંગ્લાડની જાહેરશાળાઓમા એવી સજા વગર હરકતે કરી શકાવાની નથી અને તેના કારોબારીઓને તેની બંધી કર્યા વિના હવે ચાલનાર નથી એ પરિણામથી કેટલાકોને ખુશી થવાનુ કારણ મળશે, પણ અમે તેમ થતા નથી એમા સારાને બદલે નરસા પરિણામની વકી વધારે રહેછે. છોકરાઓને એક જાતની વાક કરવાની હાલતમા

કાયમ રાખીને તે વાંકની સજા કહાડી નાખવી, એ તે છોકરાઓને બગાડી નાખી તેમના તથા તેમની નિશાળના હકમાં નુકશાન કરવા બરાબર છે. છોકરાઓને જે જાતની સજામાંથી મોકળાં કરવાં હોય, તે સજાને લાયકનો વાંક કરવાને તેમનાથી બની નહિ શકે એમ કરવું એ સર્વેથી સરસ અને તદન બંધબેસતો ઉપાય છે. તેથી ઈંગ્લાંડની જાહેરશાળાઓનાં અભ્યાસનાં ધોરણોને જેમના તેમ રહેવા દઈ, તે પ્રમાણેનો અભ્યાસ કરી નહિ શકનારાં છોકરાઓને સજામાંથી મોકળાં કરવાથી તેઓમાં બેદરકારી પેદા થઈ તેઓ થોડો પણ પાઠ ઘેર-કરશે નહિ, અને તેથી તેમને તથા તેમની શાળાઓને એક વધારે ગેરફાયદો થશે. તારે ઘટતી રીતે જે થવું જોઇયે તે એકે અભ્યાસના ધોરણોને હલકાં કરી નાખવાં અને જે શીખવાનું હોય તે છોકરાંના વર્ગમાંજ શીખવવાને વધારે બની આવે, અને છોકરાંઓને ઘરનાં બેશીને શીખવાનું જેમ બને તેમ બહુ થોડુંજ રહે એવું કરવું જોઇએ.

આ સઘળી સૂચના ઈંગ્લાંડની જાહેર શાળાઓ કરતાં અહીંઆંની જાહેર તેમજ ખાનગી નિશાળોને માટે અમો વધારે કરીએ છીએ. અહીંઆંની હાલત પણ એજ પ્રમાણેની બલકે એથી પણ નરસી છે. અહીંઆં પણ અભ્યાસનાં ધોરણો બહુ ખામી ભરેલાં છે. તે ખામી મુખ્ય કરી એ છે કે, છોકરાઓની ઊમરના તથા શાળામાં શીખવવાના વખતના પ્રમાણમાં અભ્યાસનો જથો બહુ મોટો છે. તે પ્રમાણે દરરોજનો પાઠ અહીંઆં પણ વર્ગમાં માત્ર તપાસવાનેજ બની આવે છે, અને તે શીખવાનું સઘળું કામ છોકરાઓને પોતાને ઘેરજ કરવું પડેછે, તથા સવારે પાછા બામદાદમાં ઉઠીને કામે લાગવાની જરૂર રહે છે. તેમ કરતાં, અને નિશાળનો વખત સાથે લેતાં, બાપડાં છોકરાંઓને સવારના પાંચ કે છ વાગ્યાથી રાતના નવથી દશ વાગ્યા સુધી શીખવતા કામમાં રોકાઈ રહેવું, અને ખડે બરડે બેશી રહેવું પડે છે. કુમળી વયનાં છોકરાંઓ ઉપર એ બોજો કાંઈ જેવો તેવો સમજવો નહિ જોઇએ. એથી તેમના મનની શક્તિઓ મંદ થઈ જાય, એમાં કાંઈ શક નથી. અલબત સઘળાંજ છોકરાં એટલો વખત રોકાઈ રેહતાં નથી, પણ જેઓ તેમ કરતાં નથી, તેમનો દરરોજનો અભ્યાસ પૂરો થતો નથી, અને વર્ગમાં ચડતે નબરે તેમનાથી રહી શકાતું નથી. મુંબાઇના

જાહેર તથા ખાનગી શાળાઓની એ ખામી પણ હવે ઉતાવળે સુધારવાની અગત્ય છે. ઈંગ્લાંડની માફક અહીંઆં પણ કોઈવાર સખત ઉપાયો લેવાય એ બનવા જોગ છે, અને ત્યા સુધી ખોટી રહેવામાં કાંઈ પણ ડહાપણ નથી. એકના દાખલા ઉપરથી બીજાએ ધડો લઈને પોતાની કસુરને દુર કરવી એ સરસ રસ્તો છે. અને તે પ્રમાણે વરતવાની મજબુત ભલામણ મુંબાઈની સરકારી તથા ખાનગી શાળાઓના કારોભારીઓને અમો કરીએ છીએ.

લોકમિત્ર.

સરકારી જાહેર ખબરો.

ગવર્નમેંટ સેંટલ બુક ડીપો મુંબઈ.

નવા નિયમો.

બુક ડીપો કોડના ખંડ ૧ લા ની કલમ ૧૩ તથા ખંડ ૪થા ની કલમ ૪ અને ખંડ ૫ મો પુરો એ-રદ કરીને તેને બદલે નીચે લખેલા નિયમો ઠરાવ્યા છે. તે તા. ૧ લી આગષ્ટ સને ૧૮૮૮ થી અમલમા આવશે. અને ડીપો કોડની સુધારેલી નવી આવૃત્તિ છપાવતી વખતે તેમાં દાખલ કરવામાં આવશે. એ નિયમો કેળવણી ખાતાના અમલદારો, સરકારી કામદારો, તથા બીજા લોકો, અને વેપારીઓ વગેરે સઘળા ડીપોના ઘરાકોને એક સરખા લાગુ પાડવામાં આવશે.

જથાબંધ—ખરીદ વકરો.

૧. જથાબંધ ખરીદી એટલે પચાસ (૨૫) રૂપીઆ કે તે કરતાં વધારે કિમતની ચોપડીઓ એકી વખતે વેચાતી લેવી અગર તે વિષે માગણી કરવી.

ટીપ—સુરત તથા પુના એ બેઉ જીલ્લામાંની સર્વ બ્રાંચ બુક ડીપો બંધ કરી છે. માટે બીજો હુકમ થતા સુધી તે જીલ્લામાંની નિશાળોના માસ્તરોને વાસ્તે જથાબંધ ખરીદી એટલે દશ (૧૦) રૂપીઆ અથવા તે કરતા વધારે રૂપીઆની કિમતની ચોપડીઓ એકી વખતે વેચાતી લેવી અગર મંગાવવી.

૨. મુંબઇની ગવર્નમેંટ સેંટ્રલ બુક ડીપોએ છપાવીને પ્રસિદ્ધ કરેલાં પુસ્તકો તથા નકશાની જથાબંદ ખરીદીપર પ્રસિદ્ધ કરેલી કિમતમાંથી સેંકડે ૨૦ ટકા લેખે વટાવ આપવામાં આવશે. રૂપીઆના અપૂર્ણાંકપર વટાવ આપવામાં આવશે નહીં.

૩. જે પુસ્તકો તથા નકશા ગવર્નમેંટ સેંટ્રલ બુક ડીપોએ છપાવીને પ્રસિદ્ધ કર્યા ન હોય અથવા જેના વેચાણનો ભાવ મૂળ કિમત કરતાં ઘટાડેલો હશે એવાં પુસ્તકો તથા નકશાનું જથાબંધ વેચાણ કરવું અથવા તે ઉપર વટાવ આપવો અગર ન આપવો એ બાબત ક્યુરેટરના અખત્યારમાં છે.

૪. ક્યુરેટરના છાપેલાં કેટલોગમાં જે પુસ્તકો—"સરકારે છપાવીને પ્રસિદ્ધ કરેલાં પુસ્તકો" અગર "કમિશનપર વેચવાને રાખેલાં (બીજાઓનાં) પુસ્તકો" એ મથાળા હેઠળ હશે, તે ઉપર વટાવ મળવાનો નથી.

૫. મોકલેલા માલ વિષે માર્ગમાંના નુકશાનનું કિંવા ખરાબીનું જોખમ અને સર્વ પ્રકારનો ખર્ચ ખરીદદારને શિર છે. ટપાલમાં મોકલેલી બીંદડીમાં એક રૂપીઆ કરતાં વધારે કિમતનો માલ હશે તો તે ટપાલમાં ગેરવલે પડેથી તે સંબંધે તકરાર હોે નહી માટે તે અવશ્ય રજીસ્ટર કરાવવામાં આવશે. રેલવેમાં જવાની બીંદડીમાંનો માલ, જો ખરીદદારની તેવી સુચના હશે તો તેનો વીમો ઉતરાવીને રવાના કરવામાં આવશે.

૬. જથાબંધ ખરીદી કરવી તે મુંબઇની સેંટ્રલ બુક ડીપોમાંથીજ કરવી જોઇએ. જથાબંધ (સામટું) વેચાણ કરવાને સર્વ પ્રકારની બ્રાંચ બુક ડીપોને મના છે.

૭. જ્યારે ચાલુ ખાતુ રાખ્યું નહોય ત્યારે એવો નિયમ સમજવો કે માંગણીપત્ર સાથે પૈસા મોકલ્યા નહીં હશે તો તેપર ધ્યાન આપવામાં આવશે નહી.

ટીપ—ઉધાર ખાતાવાળાને ડીપો કોડમાંની કલમ ૪ શિવાયનો ખંડ ૪ થાનો સર્વ ભાગ લાગુ છે.

૮. જથાબંધ ખરીદીપર આ નવા નિયમોમાં જે વટાવ મળશે એમ જણાવ્યું છે તે મળવો એવી ઇચ્છા હશે તો અગાઉ રોકડા પૈસા

મોકલ્યા શિવાય તે મળવાનો નથી એવો નિયમ સમજીને, પૈસા અગાઉ મોકલવા અગર આપવા જોઇએ.

૯. જથાબંધ ખરીદીના નિયમો પ્રમાણે ચોપડીઓ મોકલવાની માં. ગણી સાથે મોકલવાના પૈસા-મંગાવેલી ચોપડીઓની કિમત, બારદાનખર્ચ, ટપાલ હાંસીલ અને ચોપડીઓના કિમત રૂ૧) કરતાં વધારે હોય તો રજીષ્ટર કરાવવા માટે પડવાની ફી અથવા રેલવે નુર વગેરે સર્વ બાબ પુરા પડે એટલા હોવા જોઇએ.

૧૦. માંગણી પ્રમાણે માલ રવાના કરતી વખતે, મોકલેલા પૈસામાંથી કંઈ બાકી રહેશે તો તે જરૂર માલધણીને ખર્ચે પાછા મોકલવામાં આવશે.

૧૧. પૈસા મોકલવાના તે મુદતની હુંડીઓ, તરતની હુંડીઓ કિંવા મુંબાઈ ઈલાકામાં ચાલતી નહોય એવી નોટ એવે પ્રકારે મોકલશે તો તે મોકલનારને ખર્ચે વટાવવામાં આવશે.

૧૨. મોકલવાના પૈસાને બદલે ટપાલના ટીકીટો શિવાય બીજા પ્રકારની ટીકીટો મોકલશે તો તે લેવામાં આવશે નહી. ટપાલની ટીકીટો મોકલે તો તે દર રૂપીએ એક આના પ્રમાણે વટાવ સુધાં મોકલવી જોઇએ, નહીતો મોકલેલી રકમમાંથી દર રૂપીએ એક આના પ્રમાણે બાદ કરીને બાકીની રકમ આવી એમ માનવામા આવશે.

૧૩. બારદાન બંદોબસ્ત સામાન્ય વહીવટ પ્રમાણે કરવામાં આવશે. એટલે (૧) વરસાદના દહાડા શિવાય બીજા કોરા દિવસોમાં રેલવેમાં અગર પોસ્ટમાં રવાના કરવાની બીંડડીપર જાડા કાગળનુ આચ્છાદન (લપેટો). વરસાદના દહાડામાં મીણકપડનું આચ્છાદન. (૨) રેલવેમાં જવાની મોટી બીંડડીઓને સર્વે રૂતુમાં દેવદારી પેટીઓ તથા તે ઉપર ડામર સહિત કંતાન. (કોઈ અગાઉ સૂચના કરશે તો ઉપર જણાવેલા ડામર સહિત કંતાનને બદલે પેટીઓને અંદરથી ચીનાઈ પતરાં જડાવવામાં આવશે.) (૩) નકશાને ચોમાસામાં અવશ્ય ચીનાઈ પતરાના ડબા કે ભૂંગળાં.

૧૪. એકવાર વેચેલું પુસ્તક વિશેષ કારણ શિવાય પાછું લેવામાં આવશે નહી.

૧૫. મુંબઇની ખાનગી દુકાનોમાંથી અથવા હિંદુસ્થાનમાંના કોઈ પણ ઠેકાણેથી પુસ્તકો મંગાવીને મોકલવા, એવું કોઇનું લખાણ આવશે તો તે પ્રમાણે મંગાવીને મોકલવામાં આવશે પરંતુ તેપર સેંકડે પાંચ ટકા લેખે ડીપોનું કમિશન લેવામાં આવશે.

૧૬. માલ કદી "વેલ્યુ પેએબલ પાર્સલ પોષ્ટ" થી મોકલવામાં આવશે નહીં.

કે. એમ. ચ્યાટફીલ્ડ.
ડીરેક્ટર આફ પબ્લીક ઈન્સ્ટ્રક્શન.

जाहेर खबर.

રાજકોટ ટ્રેનિંગ કાલેજની પ્રવેશક પરીક્ષા.

સઘળી ગુજરાતી નિશાળના મહેતાજીઓને ખબર આપવામાં આવે છે કે રાજકોટ ટ્રેનિંગ કોલેજની પ્રવેશક પરીક્ષા તા. ૬ઠી માહે અક્ટોબર સને ૧૮૮૪ ને સોમવારને રોજ રાજકોટ ટ્રેનિંગ કોલેજના મકાનમાં સવારના દશ વાગે શરૂ થશે. આ પરીક્ષા છઠ્ઠા ધોરણમાં લેવાશે. માટે તમારે ત્યાંના આસિસ્ટંટો, મોનીટરો તથા વિદ્યાર્થીઓએ પરીક્ષા આપવાને લાયક હોય ને કોલેજમાં દાખલ થવાની મરજી હોય તે સર્વેને ખબર આપશો.

૨. સને ૧૮૮૦ ના સપ્ટેંબર માસના શાળાપત્રની અંદર નમુનો છપાયો છે તે મુજબ મહેતાજીએ સર્ટિફીકેટ આપવાં. અને તેમાં ઉમેદવારને ૧૭ વર્ષ પૂરાં થઈ ગયાં છે, શરીરની ખોડખાંપણ નથી, અને ચાલ ચલગત સારી છે એ બાબત ખસુસ લખવી. કેમકે તે વિના કોઈ ઉમેદવારને પરીક્ષામાં દાખલ કરવામાં આવતો નથી.

૩. જે ઉમેદવારે પરીક્ષાની પહેલાં પાછલા બાર માસમાં એક કરતાં વધારે મહેતાજી પાસે અભ્યાસ કર્યો હોય, તેણે તે સર્વેનાં સર્ટિફીકેટ લાવવાં, અને આલચલગતની બાબતમાંતો પરીક્ષાની પહેલાં એક મહિના અગાઉનું સર્ટિફીકેટ ખાત્રી લાયક ગણાશે.

૪. પરીક્ષા થઈ રહ્યાબાદ શરીર સંબંધી તપાસને માટે મે. ડાક્ટર સાહેબ પાસે મોકલવામાં આવશે. તેથી ઉમેદવારને કાંઇક વધારે વખત રોકાવું પડશે તેના ગોઠવણ કરીને તેઓએ ઘેરથી આવવું. તા. ૨-૯-૮૪

(ઇંગ્રેજીસહી). નવલરામ લક્ષ્મિરામ.
પ્રિન્સિપાલ. ટ્રે. કોલેજ. રાજકોટ.

અમદાવાદ ટ્રેનિંગ કૉલેજની પ્રવેશક પરીક્ષા.

જા. નં. ૨૬૯૪

આ ચાલુ વર્ષની અમદાવાદ ટ્રેનિંગ કૉલેજની પ્રવેશક પરીક્ષા ૧૦ મી નવેંબર ૧૮૮૪ ને તથા પછીના દિવસે આ સ્થળે પ્રેમચંદ રાયચંદ ટ્રેનિંગ કૉલેજમાં થશે.

૨. ઉમેદવારોની ઉમર ૧૭ વર્ષની પૂરી થએલી પબ્લિક સર્વિસ સેકંડ કલાસનું સર્ટિફીકેટ, અને શરીર ખોડ ખાંપણથી દૂર હોવું જોઇએ.

૩. વર્નાક્યુલર ધોરણ ૬ઠા પ્રમાણે પરીક્ષા લેવામાં આવશે. ઉંચામાં ઉંચા દોકડા મેળવશે તેને સ્કાલરશિપ મળશે. જે પાસ થશે પણ સ્કાલરશિપ મેળવી નહિ શકે, તે માફીમાં દાખલ કરી શકાશે.

૪. ઇન્સ્પેક્ટર સાહેબ સ્કાલરશિપ લેનારને પસંદ કરશે, અને તેની સંખ્યા પોતાની મર્જી પ્રમાણે રાખશે. માફી સ્કાલરોની સંખ્યા પણ મર્જી મુજબ રાખવામાં આવશે.

૫. એ કૉલેજના ઉર્દુ કલાસમાં દાખલ થનારા ઉમેદવારની પણ પરીક્ષા એજ તારીખે ઉર્દુ ધોરણ પ્રમાણે લેવાશે.

અમદાવાદ ⎫ (ઇંગ્રેજીસહી). ગોપાળજી સુરભાઈ દેશાઈ.
૨૭ મી આગષ્ટ સને ૧૮૮૪ ⎭ આ. એજ્યુકેશનલ ઇન્સ્પેક્ટર. ઉ. પ્રા.

ગુજરાતના કાચા કુવા ઉપરનો કર લેવાતો બંધ કરવામાં આવ્યો—ઉનર વિભાગના કમીશનરના સરકાર જોગના એક કાગળના જવાબમાં એવો સરકારી ઠરાવ બાહાર પાડ્યો છે કે કમીશનરે આ બાબત સરકારના કાનપર લાવવામા ઠીક કીધું છે અને નામદાર ગવર્નરની કાઉંસીલ, ગુજરાતના સઘળા કાચા કુવાઓ ઉપર કોશભાવ લેવામાં આવેછે તે કાહાડી નાખવાની કમીશનરને સત્તા આપેછે.

પુનામાં ઉંચા દરજ્જાની સ્ત્રી કેળવણી—પુનામાં ઉંચા દરજ્જાની સ્ત્રી કેળવણીને માટે એક હાઇસ્કૂલ સ્થાપવાનો વિચાર કરવા માટે પુનામાં એક મોહોટી જાહેરસભા ભરાઈ હતી, જેમાં ઘણા યૂરોપીઅન તથા દેશી ગ્રહસ્થો અને બાનુઓ હાજર હતા.

જાહેરખબર.

મોજે વીસલપુર તાલુકે સાણંદની સરકારી ગુજરાતી નિશાળમાં કેળવણીની સ્થિતિ સારી છતાં કેટલાક ગયા એક બે વરસમાં પાંચમા ધોરણમાં પાસ થએલા વિદ્યાર્થિઓ વિદ્યાનો સ્વાદ ચાખ્યા વગર ઘેર રખડે છે. તેઓને ઉત્તેજન આપવા સારૂ હું આ નીચે સહી કરનાર ખબર આપુંછું કે જે વિદ્યાર્થી મેહેરબાન ડીપ્યુટી એજ્યુકેશનલ ઇન્સ્પેકટર સાહેબની આવતી એટલે સને ૧૮૮૫ની સાલની વાર્ષિક પરિક્ષામાં સારા માર્ક મેળવી પેહેલે નંબરે પાસ થશે તેને નર્મગદ્ય અથવા રૂ૨॥ રોકડા બક્ષિસ આપવામાં આવશે. તા. ૫ મી આગષ્ટ સને ૧૮૮૪

સહી. સા. મગનલાલ લક્ષ્મીચંદ.

ગુજરાતશાળાપત્ર.

GUJARAT SCHOOL PAPER

OCTOBER.

પુસ્તક ૨૩ મું. ઑક્ટોમ્બર. અંક ૧૦ મો.

કાંતાછ જાડું મોટું ગુજ નામ તેમ છે કામ;—
કર અંતે મન ક્ષેત્રની, ખરી એતી ધરી હામ

અનુક્રમણિકા પૃષ્ઠ CONTENTS.

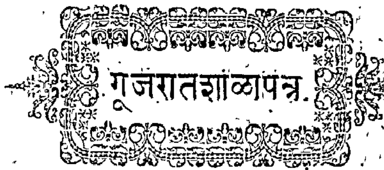

(કેળવણી ખાતાના હુકમથી)

अमदावादमां

ગાયકવાડી હવેલીમાં યુનાઇટેડ પ્રિન્ટિંગ અને જનરલ એજન્સી કંપની લિમિટેડ"ના પ્રેસમાં રણછોડલાલ ગંગારામે છાપી પ્રગટ કર્યું

મૂલ્ય { (રૂ૧) વરસનો આગાઉથી. } ટપાલ ખર્ચ
{ (રૂ૦)=/ ૧૮૮૮ એક અંકના } જુદું.

પુસ્તક ૨૩ મું. અક્ટોબર. સન ૧૮૮૪. અંક ૧૦ મો.

इंग्रेजलोकनो संक्षिप्त इतिहास.

પ્રકરણ ૧૮ મું બીજો ચાર્લ્સ. ઈ. સ. ૧૬૬૦થી ૧૬૮૫ સુધી.

પુનઃસ્થાપના, એ નામથી ચાર્લ્સનું ઇંગ્લાંડની ગાદીએ આવવું ઈતિહાસમાં ઓળખાય છે. હાલ રાજ્યનીજ નહિ પણ આખા દેશની પુનઃસ્થાપના કરવા જેવું હતું, પણ તે કામ પેલી કામ ચલાઉ પાર્લામેંટે, બધું જોતાં, ગંભીરાઇ અને ડહાપણથી કર્યું.

પહેલું કામ તો પાર્લામેંટને કરવાનું એ હતું કે સામાન્ય માફીમાંથી કોને કોને બાદ કરવા જોઇએ તે મુકરર કરવું. રાજાએ આવ્યા પછી તુર્ત એક જાહેરનામું કર્યું હતું, તેમાં અગર જો તે વસ્તુતઃ કબુલ થયો હતો કે માછ રાજાને દેહાંત દંડ ઠેરવનારા ન્યાયાધીશોમાંથી જે શરણ થશે તેની ઉપર રહેમ કરવામાં આવશે, તોપણ એ પાછળથી વૈરભાવને આધીન થઈ જે જે માણસો એ કામમાં કાંઈ પણ સામિલ હતા તે બધાનાજ પ્રાણ લેવડાવવા આતુર થઇ રહ્યો. રાજાજ નહિ પણ આખો રાજ્યપક્ષ (જેની સંખ્યા હાલ પાણીના પૂરની પેઠેજ વધી જતી હતી) તે જુસ્સાથી વેર વેર પોકારવા મંડ્યો. પાર્લામેંટે નાચારીથી છેવટે માછ રાજાના ૨૬ ન્યાયાધીશો અને બીજા પણ કેટલાએકની ઉપર કામ ચલાવવાની રજા આપી, અને તેમાંના દશતો લાગતાજ ગુનેહગાર ઠરી ગર્દન મારાં ગયા.

જાગીરોની પુનઃસ્થાપના કરવી એ એથી પણ વધારે બિકટ કામ હતુ. રાજાની જાગીરોતો તેને તુર્ત પાછી સોંપી દેવામાં કોઇને વાંધો નહોતો, અને તે પ્રમાણે થયું. પણ જે ખાનગી જાગીરો લાંબી પાર્લામેંટે કે પછીના રાજ્યે જપ્ત કરી વેચી નાખેલી તેનુ કરવુ શું? પાર્લામેંટનો વિચાર એમ હતો કે ખરીદદારનો કાંઈ એમા વાંક નથી, પણ એ બાબતના બિલ જ કર્યા તે રાજાના કારભારી ક્લારેન્ડને રસળાવ્યા કર્યા, અને એવામા પાર્લામેંટને રજા પડી કે તે દરમ્યાન જૂના જાગીરદારો આવી જબરાઇથી પોત પોતાની જાગીરો કબજે કરી પડ્યા. પુનઃસ્થાપનાનો જુસ્સો ચોતર્ફ એટલો બધો વધી પડ્યો હતો કે જેનો જરખરીદી તથા કમજાનો હક ચોખો હતો તે પણ કાંઈ ન બોલતા રડીનેજ રહ્યા. પણ આટલાથી એંજાના રાજપક્ષ વાળા ધરાય એમ નહોતુ. પાછલા વીશ વીશ વર્ષના બખેડામા તેમને વારંવાર ડંડ થયા હતા, અને તે ભરવા માટે અથવા માહરાજાને લડાઇમા મદદ કરવા રાજી ખુશીથી તેમણે પોતાની કેટલીક જાગીરો વેચી નાંખી હતી તે બધા હાય ધાઈ ધાઇને રાજા પાસે આની હોસભેર કેહેવા લાગ્યા કે એ બધા વેચાણો રદ કરી અમને અમારી પાછી જાગીરો તથા નુકસાનીનો બદલોતો અપાવુજ જોઇએ. રાજકુળને ખાતર તેઓ ખરાબ થઈ ગયા હતા અને તેઓ રાજા પાસે આ સમે બદલાની આશા રાખે એમા કાંઈ આશ્ચર્ય નથી, પણ જો રાજી ખુશીના ખાનગી વેચાણ પણ તેમના માગવા પ્રમાણે રદ કરવામા આવે, તો તો એ મિલકતોની પુનઃસ્થાપના નહિ, પણ કેવળ ઉત્થાપનાજ થઈ જાય. તેથી પાર્લામેંટે એ માગણીનીતો ચોખી ના પાડી, અને તે મતલબનુ એક આક્ટ કર્યુ

પ્રજાની આ પ્રમાણે વ્યવસ્થા કરી પાર્લામેંટે રાજ્યરીતિઓ તર્ફ પોતાનુ લક્ષ આપ્યું. લાંબી પાર્લામેંટના જે જે કાયદા ઉપર રાજાની સહી થઈ હતી તે બધા મંજુર રાખવામા આવ્યા, અને ખરે આ વખતે કોઇની પણ એવી મર્જીતો નહોતી કે સ્ટારચેંબર, હાઈ કમિશનની કોર્ટ, કે વાહાણવેરાની રીતો પાછી દાખલ કરવી. આ ઉપરથી સ્પષ્ટ જણાય છે કે લાંબી પાર્લામેંટનો પ્રયાસ કાંઈ મિથ્યા ગયો નહોતો

ફ્યુડલ ધારાની પરિપૂર્ણ સમાપ્તિ. રાજાનો એક હક ઉલટો આ પ-

અંત લઈ લેવામાં આવ્યો. ફ્યુડલ ધારો બધો તો ક્યારનો નાબુદ થઈ ગયો હતો, તોપણ એનો એક અંશ હજી કાયમ હતો તે આ વેળા કાઢી નાંખવામાં આવ્યો. જાગીરદારો ઉપર રાજાની બીજી તો કાંઈ સત્તા રહી નહોતી, પણ તાલુકો પહેલ વહેલો પોતાના હાથમાં આવે ત્યારે રાજાને મોટો નજરાણો આપવો પડતો, એક એકર જમીન પણ રાજાની પરવાનગી વિના વેચી શકાતી નહિ, અને જો સગીર ઉંમરનાં છોકરાં મૂકીને તે મરી જાય, તો તેના વાલી દાખલ સઘળો તાલુકો રાજાના હાથમાં જતો, અને તેની ઉપજનો ઘણો ભાગ તે પોતાની મહેનત બદલ પોતાને ત્યાંજ જમે કરતો. રાજાના વાલીપણામાં એથી પણ મોટું દુઃખ એ હતું કે તે કહે તેનેજ સગાંરે પરણવું પડતું; અને ઘણીવાર રાજાઓ ન માબાપી કન્યાઓને વેચી પોતાનું ગુજવું ભરતા કે તેની સાથે પરણાવી કોઈ ભૂખડુ માનીતાને ન્યાલ કરી દેતા. આ જોઈ જાગીરદારો રાજાથી બીહીતા રહેતા કે રખેને આપણે જો એકાએક મરી ગયા, તો આપણા બાલ બચ્ચાંના તથા તાલુકાના બૂરા હાલ કરવા એ એના હાથમાં છે, અને તેથી રાજાનો એ અલ્પ હક અમીરો ઉપર ઘણો દાબનું કારણ હતું.

પણ આ હકનો વીશ વર્ષ થયાં ભોગવટો ન હોવાને લીધે તે છોડતાં રાજાને કાંઈ વસમું લાગ્યું નહિ, અને વળી એ હક બદલ એને દરસાલ એક લાખ પૌંડ મળવાનો ઠરાવ થયો હતો. આ નુકશાનીના નાણાં જે જાગીરો સ્વતંત્ર થઈ તેની ઉપરજ કર મૂકીને અપાવવાનો પ્રથમ વિચાર હતો, પણ બળીયાના બે ભાગ એ કહેવત પ્રમાણે જાગીરદાર પક્ષના લોકે તેમ કરવા ન દેતાં દારૂ વગેરે કેટલીક ચીજો ઉપર જકાત નાંખી, જે થોડાના લાભને સારૂ આખી પ્રજાએ દંડ ભરવા જેવું થયું.

સ્થાયી લશ્કર થોડુંક રાખી બાકી બીજા બધાને આ પાર્લામેંટે રજા આપી. પેલી પ્રજાસત્તાકી સેના આ ઠરાવને કેવી ખૂબીદાર રીતે તાબે થઈ તેનું તો આપણે પાછળ બ્યાન કરી ગયા છઇએ. પાર્લામેંટે કાયદો કર્યો કે ૧૦૦૦ સ્વાર તથા ૪૦૦૦ પેદળ કરતાં વધારે લશ્કર રાજાએ રાખવું નહિ. આ કાયદાનો હેતુ તો લશ્કર ઓછું કરવાનો હતો, પણ પરિણામે એથીજ ઈંગ્લાંડના સ્થાયી લશ્કરનો પાયો નંખાયો. યાદ રાખવું કે અત્યાર સુધી

ઈંગ્લાંડના રાજા પાસે સ્થાયી લશ્કર કાંઈ પણ રહેતું નહિ. ફ્યુડલ વખતમાં તો અમીરો ને તેના માણસો એ જોઇએ તેવું લશ્કરજ હતું, અને જ્યારે તે ધારો ટૂટી ગયો ત્યારે એવો રિવાજ નીકળ્યો કે ખપ પડે ત્યારે રાજા પ્રગણે પ્રગણેથી લશ્કર ઉભું કરે અને કામ થઈ રહે ત્યારે તેને પાછું પોત પોતાને ઘેર રવાને કરે. એવા પ્રસંગોપાતી લશ્કરને મિલિશિયા કહેતા. તેવુ લશ્કર ભેળું કરવાનો હક તો અલબત્ત રાજાનો હતો તેમ કાયમજ રહ્યો.

ધર્મસમાજનો બંદોબસ્ત કરવાનું એક કામ હવે ફક્ત બાકી રહ્યું. પણ સૌથી મુશ્કેલ તેજ હતુ. એપિસ્કોપલ પંથ પાછો શી રીતે દાખલ થઈ શકે? આખું પાર્લામેન્ટ હાલ પ્યુરિટાન મતના માણસોથી ભરેલું હતું. તે લોક કદી પણ એપિસ્કોપલ પંથની ક્રિયાઓ સ્વીકારે નહિ, અને ત્યારે શું તે બધાને બરતર્ફ કરવા ? રાજાએ કહ્યું કે ત્યારે એપિસ્કોપલ પંથના આચારવિચારમાં એવો કાંઈ ફેરફાર કરો કે કોઇને વાંધો રહે નહિ. એ બાબત કેટલીક સભાઓ મળી, અને મોટી ભાંજઘડ ચાલી. પણ એ સઘળા ઢોંગ હતા. ચોતર્ફથી રાજપક્ષનુ બળ ઉભરાઈ જવા માંડ્યું. જુના ધર્માધ્યક્ષો (એપિસ્કોપલ પંથના બિશપો) આવીને ટપોટપ અમીરોની પેઠે પોતાની જાગીરો કબજે કરી બેઠા, અને રાજાએ પાર્લામેંટને પાછી રજાપરથી ન બોલાવતાં વિસર્જનજ કરી દીધી. (૨૯ મી ડીસેંબર ૧૬૬૦)

કાવેલિયર પાર્લામેંટ—હવે જે નવી પાર્લામેંટ આવી તેમાં ઘણું કરીને સઘળાજ કાવેલિયર એટલે રાજાના ભક્ત અને પ્રજા સ્વાતંત્ર્યને ધિક્કારનારા હતા. એ લોક આવ્યા તે પહેલાજ તેમના પક્ષનું જોર એટલું બધુ વધી ગયું હતું કે કામ ચલાઉ પાર્લામેંટને પણ જતા જતા એવો જંગલી હુકમ કરવો પડ્યો હતો કે ક્રામ્વેલ, બ્રાડશા, અને આયર્ટન એ ત્રણના મડદાને કબરમાથી કાઢી જાહેર શૂળીએ લટકાવવા! અરે પેલા પરમપવિત્ર દેશભક્તો હામ્પડન અને પીમના મડદાંને પણ વેસ્ટ મિનિસ્ટરના પાદશાહી કબરસ્તાનમાંથી ઘસડી કાઢી કોઈ સામાન્ય ઠેકાણે ડફણાવવામાં આવ્યા!

વેન નામના એક ઉત્સાહી પણ શુદ્ધ અંતઃકરણના પ્રજાસત્તાકીને ફાંસીએ જવા નહિ દઉં એમ જ્યારે રાજાએ વચન આપ્યું હતું ત્યારેજ

કામ ચલાઉ પાર્લામેંટે તેનું નામ સામાન્ય માફીમાંથી બાદ કર્યું હતું, પણ આ સમે તે ન ગણકારતા તેને તથા લાંબર્ટને પકડી કરડી નજરથી કામ ચલાવવા માંડ્યું. વેને પોતાના સ્વભાવ પ્રમાણે પોતાની ચાલનો છટાથી બચાવ કર્યો, અને એનું એ સાચાપણું એજ એના મોતનું કારણ થઈ પડ્યું. લામ્બર્ટ, જે આ વેળા બાયલાપણથી કરગરી પડ્યો, તેને માત્ર દેશનિકાલની સજા થઈ. પોતાની તુચ્છ જીંદગી આ રીતે બચાવી તે પરદેશમાં જઈ રહ્યો, અને ત્યાં રોમન કાથોલિક માર્ગ સ્વીકારી ૭૭ વર્ષ સુધી જીવ્યો. ક્રામ્વેલની ટેટ ભક્તસેનાનો સર્વ સત્તાધીશ થવાનો મૂર્ખાઈ ભર્યો પ્રયત્ન જેણે કર્યો હતો તેજ આ લામ્બર્ટ, અને તેમાં તે શા માટે તે વેળા ફતેહ ન પામ્યો તે હવે એના આ ગુણ ઉપરથી બરાબર સમજી શકીએ છઇએ. પેલી સાચી શૂરવીર ભક્તસેનાં તે આવા બાયલા ધર્મ પાલટુથી હજાર એક તરે તેને વશ કેમ થાય? જયતિ સત્યમેવ.

પ્યુરીટાન લોકોપર જુલમ હવે આ રાજભક્તિને તાને ચડેલી પાર્લામેંટે બેસુતમ ગુજારવા માંડ્યો. "કૉર્પોરેશન આક્ટ" એ નામનો એક કાયદો કર્યો તેની મતલબ એ હતી, કે 'કાવિનાન્ટ'ના ઇનકાર કરે અને અનનરોધ મતની એટલે રાજા કે તેના અમલદારો સામે આત્મ રક્ષણના કારણને સારૂ પણ મારે કદી શસ્ત્રધારણ કરવાં નહિ એવી જે પ્રતિજ્ઞા લે તેનાથીજ મ્યુનિસિપાલ એટલે *કસબાઓમાંની સરકારી નોકરી થઈ શકે. (ઇ.સ. ૧૬૬૨) બીજી સેશનમાં "યુનિફાર્મિટી આક્ટ" કાઢ્યું તે તો આખા પાદ્રીખાતાને પદભ્રષ્ટ કરવા બરાબરજ હતું. તેમાં એવું હતું કે દરેક પાદ્રીએ "એપિસ્કોપલ પંથની પ્રાર્થનાપોથી" ને હું શુદ્ધ મનથી માનુંછું એવી પ્રતિજ્ઞા લેવી, ધર્માધ્યક્ષ પાસેથી દિક્ષા ધારવી, કાવિનાન્ટનો ત્યાગ કરવો, અને અનનરોધ મતના સોગન લેવા; અને એમં જે અમુક મુદતમાં નહિ કરે તેને બરતર્ફ કરવામાં આવશે. તે મુદત પુરી થતાં બીજેજ દહાડે એ પ્રમાણે નિર્દયતાથી અમલ કરવામાં આવ્યો. ૨૦૦૦ હજાર

* મ્યુનિસિપાલિટીને તાબે ઇંગ્લાંડમાં સઘળુ સ્થાનિક સ્વરાજ્ય છે અને તે કચરાપટીનુંજ આપણી પેઠે કામ કરેછે એમ કાંઈ નથી. માજીસ્ટ્રેટનું કામ પણ મ્યુનિસિપાલિટીનુંજ ત્યાં ગણાય છે.

ધર્મગુરૂઓ જેમાં કેટલાક તે સમે દેશના અનુપમ વિદ્વાન અને શ્રદ્ધાવાન પુરૂષો હતા. તેની જરાપણ કદર જાણ્યાવિના એકદમ પદભ્રષ્ટ કરવામાં આવ્યા. તેમને સરકારી ધર્મભવનોમાંથી કાઢી મૂક્યા તો તો ખેર, પણ આ નગી સ્થળોમાં પણ ધર્મબોધ કરવાની શખ્ત મનાઈ કરી! તે છતાં પણ જ્યારે પ્યુરિટાન લોકો પોતાના ધર્મગુરૂનેજ વળગી રહ્યા, ત્યારે એવો કાયદો કર્યો કે તેમના વ્યાખ્યાનવેળા કોઈને સગું ઘેર કુટુંબ સિવાયના બીજા પાચથી જો વધારે માણસ ભેળા થયેલા માલમ પડશે, તો તે સર્વેને સાત સાત વર્ષ દેશનિકાલની સજા કરવામાં આવશે. એને કાન્વેન્ટિકલ આક્ટ કહે છે. (ઇ સ ૧૬૬૪). આવું જોખમ વેઠીને પણ જ્યારે કેટલાક યજમાનો પોતાના ગુરૂને ઘરમાં બોલાવી ખૂણામાં ભરાઈ વ્યાખ્યાનો સાંભળે છે એમ માલમ પડ્યું, ત્યારે અતિપર આવેલી આ ઋતુની પાર્લામેંટે "પાંચ મૈલનો કાયદો" કર્યો એટલે કોઈ પણ કસ્બાને ફરતા પાંચ મૈલ સુધીમાં એ ધર્મ ગુરૂઓએ વસવું નહિ, અને તેમજ કોઈપણ ઠેકાણે નિશાળ માંડવાનો વરો કરવો નહિ. ઈ. સ ૧૬૬૫. આ કાયદો તો તેમના પેટ ઉપર પૂરે પૂરો જ પગ મૂકવા બરાબર હતો નાસતા ભાગતા ખૂણે ખોચરે ભરાઈ કકડો રોટલો પામતા હતા તે પણ છીનવી લઈને બિચારાઓને ભૂખે મારવાનોજ આ ઉપાય હતો. હવે પ્યુરિટાન ધર્મગુરૂઓના છેક કૂતરાના અવતારે થયા, અને ઘણા રઝળી રખડી કે બંદીખાનામાં સડી સડીને મરી પણ ગયા.

બંદીખાના તો આખા દેશમાં આ સમે ઠેરેઠેર તરવરી રહ્યા હતા. કેવાને કેટલા બધા પ્યુરિટાનોને દરરોજ બંદીખાનામાં પૂરવામાં આવતા તેનો વિચાર વાચનારના મનમાં બરાબર આવવો મુશ્કેલ છે, પણ નીચેની હકીકત ઉપરથી તે કાંઈ તેનો ખ્યાલ કરી શકશે. "ક્વેકર" સરખો તે વેળા નાનોને દુનિયામાં કેવળ નિરૂપદ્રવી પંથ કે જેની સામાં એક જુલમી આક્ટ કરવામાં આવ્યું હતું, તેના ૪૦૦૦ માણસ પહેલેજ ઝપાટે કેદ કરવામાં આવ્યા, અને જ્યારે પાછળથી રાજાએ "રહેમનું જાહેરનામું" કાઢી ધર્મનિમિત્તના કેદીઓને છૂટા કર્યા, ત્યારે તેમાં આ માત્ર ક્વેકર પંથનાજ ૧૨૦૦૦ માણસ માલમ પડ્યા હતા !

અરે આ સમે દેશમાં ધર્મનો જે જુલમ ચાલી રહ્યો તેવો તો પ્રજા વિગ્રહનો ભડકો ઉઠાવનાર પેલા ઝનુની બિશપલૉડના વખતમાં પણ નહોતો. સૈન્યસત્તાથી લોકો આટલા ભયભિત થઈ ગયા હતા, તોપણ તેના વખતમાં એ આવી પકડાપકડી તો કોઈએ દીઠી નહોતી. દુષ્ટોથી ડરી બિચારા પ્યુરિટાનો ઘરને ખૂણે કે ગામ બહાર જંગલમાં ઇશ્વર સ્તવનને માટે પાંચ દશ ભેળા થાય કે પોલિસનું ધાડું (જે હાલ ચોરને ખૂનીઓ કરતાં તેમનેજ પકડવા વધારે આતુર હતું) તે તેમની ઉપર ધસી આવે, ભલભલાને પૂરા બેહુર્મત કરી માજિસ્ટ્રેટની પાસે ઘસડી જાય, અને તે કાંઈ પણ દાદ કે ફર્યાદ સાંભળ્યાવિના તેમને એકદમે ગડદાને પાટુની સાથે તુરંગમાં મોકલાવી દે! "ભક્તપ્રયાણ" એ નામનું ઈંગ્રેજી ભાષામાં જે લોકપ્રિય આખ્યાન છે તેનો કર્તા પેલો ભક્તિમસ્ત કંસારો બનિયન કેટલાંક વર્ષ સુધી બંદીખાનાનો નિવાસી થઈ પડ્યો હતો, અને ત્યાંજ ઘણુંખરૂં એણે એ લોકપ્રિય કીર્તિનું અમર પુસ્તક લખ્યું હતું. વિદ્વાન અને વિદ્યાનપ્રિય મહા કવિ મિલ્ટન પણ થોડાક મહીના બંદીખાનું પોતાના ઘડપણમાં સેવી આવ્યો હતો. ટુંકામાં આ સમે દેશમાં વિદ્વાન, નીતિમાન કે ભક્તિમાન, ગણાતા હતા તેમાંના ઘણાખરા માણસો ધર્મ બળાત્કારના દયામણા ભોગ થઈ પડ્યા હતા.

આ બધો જુલમ રાજાના દબાણ કે કહેવાથી થતો હતો એમ સમજશો નહિ. એતો આ કાવેલિયર પાર્લામેંટનુંજ કર્મ હતું, અને તેને આ સમેના લોકવિચારના જોઈએ તેવી પુષ્ટિ હતી. વાંચનારને કદાપિ શંકા ઉઠશે કે જે એપિસ્કોપલ પંથના અભાવથી તો ઈંગ્રેજી લોકે મોટો પ્રજાવિગ્રહ સળગાવ્યો હતો, તે પંથનાજ તેઓ આટલા બધા ભગત હમણાં ક્યાંથી થઈ ગયા. પણ એનો ઘણો કારણ હતો. વિપત્તિ એ ઘણા સદ્ગુણ અને બળની પ્રાપ્તિ કરાવનારૂં અતુલ્ય સાધન છે. વીશ વીશ વર્ષો સુધી જે પંથને સારૂં દારૂણ દુઃખો વેઠ્યાં, અને પૂર્ણ નિરાશાને સમે પણ જે પંથના સ્તવન ભજનથી આત્માને દિલાસો મળતો, તે પંથ જેમ જેમ જુલમ વેઠના ગયા તેમ તેમ રાજપક્ષ વાળાઓને પ્રાણથી પણ પ્યારો થતો ગયો. બીજાને પણ તેમનાં દુઃખ જોઈ પ્રથમ દયા અને પછીથી સમભાવ તેમના ધર્મમત

સાથ થવા લાગ્યો. વળી, એપિસ્કોપલ પંથને રાજભક્તિ એ બંનેને લાંબા મુદત સુધી ભેળી જોવાના અભ્યાસથી લોકો તેને એકરૂપજ સમજવા લાગ્યા, અને જ્યારે દેશમાં રાજભક્તિનો ઉભરો ઉભરાતો હતો, ત્યારે ઘણાંનો ભાવ એપિસ્કોપલ માર્ગ તર્ફ વધી પડે એમાં કાંઈ આશ્ચર્ય નથી. તે છતાં પણ હાલ દેશનો ઘણો ભાગ એપિસ્કોપલ સાર્ગીજ થઈ ગયો હોય એમ તો કાંઈ નહોતું. એ માર્ગમા હાલ પણ હતા તો પૂર્વની પેઠે બહુધા ઉપલા વર્ગનાજ લોકો, પણ એ લોક હાલ સર્વપ્રિય ને તેમ હોવાથી દેશમાં સર્વ શક્તિમાન થઈ પડ્યા હતા, અને એ લોકનો તો ભાવ પોતાના પૂર્ણ વિજય કાળે સ્વભાવિકપણેજ પૂર જોશપર આવી ગયો હતો. એથી પણ મોટું કારણ તો એ હતું કે પાછલા અનુભવ ઉપરથી પ્યુરિટાની પંથ બધાને રાજદ્રોહી, પ્રજાસત્તાકી, અને દેશનિંદાથી દેખાતો હતો. તેથી પોતે હડહડતા એપિસ્કોપલ ન હોય, તો પણ રાજકિય વિચારથી એ ઘણા લોક પ્યુરિટાન પંથને છૂંદી નાખવા ખૂશી હતા. અને ખરે એપિસ્કોપલ માર્ગવાળા પણ આ સમે ધર્મ કરતા રાજ્યપ્રકરણી બુદ્ધિથીજ આવો કેર વર્તાવવા વધારે પ્રવર્તમાન થયા હતા.

બાકી રાજાના પંડને તો ધર્મબળાત્કાર સ્વભાવિકપણેજ ગમતો નહોતો, અને એની ખાનગી રાજનીતિ તે બાબત સંપૂર્ણ છૂટ આપવાનીજ હતી. જો ઇંગ્રેજી પ્રજાને ધર્મની છૂટ જોઇતી હોત, તો આ સમે તેમને બેશક મળી હોત. પણ ઇંગ્રેજી પ્રજાજ તે વાતની સામા, ખૂબ સામા હતી. શા માટે અને કેમ તે રાજાનો સ્વભાવ અને રાજનીતિ જાણ્યા પછી બરાબર સમજાશે.

પ્રાચીન ભારત વર્ષનાં કાળ નિર્ણય યંત્રો.

લખનાર—શ્રી નાગયણ હેમચંદ્ર.

સાભળવામા આવેછે કે પૂર્વકાળના લોકો અતિ સરલ હતા. તે મિથ્યા ન થઈ શકે, પરંતુ તેઓ ચમત્કારી અને આશ્ચર્યકારક વિદ્યાનાં સંબંધમા કુશલ હતા તેમા અણુમાત્ર સંદેહ નથી તે વાસ્તેજ આપણા દેશથી જ્યો-

તિવિદ્યા, માયાવિદ્યા (ભોજબાજી) યોગ અને શિલ્પ છૂપું છે. સૂર્ય સિદ્ધાન્તકારે કાળનિર્ણાયક બહુતર યંત્રના વિષય થોડું થોડું બ્યાન કરીને છેલે કહ્યુંછે.

"शंकु यष्टि धनुश्चक्रै श्छाया यंत्रैरनेकधा ।

गुरूपदेशात् विज्ञेयः कालज्ञानमतन्द्रितैः ॥."

"गुरोर्निर्व्याजकथनादघतन्द्रितैरश्रमैःपुरुषाः"

कालज्ञानं विज्ञेयं सूक्ष्मत्वे नावगन्तव्यम् ॥."

ગુરૂ જે અકપટથી ઉપર લખેલા યંત્રનો ઉપદેશ આપે તો તેથી સૂક્ષ્માનુ સૂક્ષ્મરૂપથી કાળનિર્ણય કરી શકશે નહિ તો કરી શકશે નહિ. ગમે તેમ હોય, કાળનિર્ણયને વાસ્તે પહેલા ૪, ૫ જાતના છાયાયંત્ર હતા, તેમાં કંઈ સંશય નથી.

— ઘટીયંત્ર—આ ઘટી-યંત્ર ઘણીક જાતના હતા. તેમાં કેટલાક નિરપેક્ષ અર્થાત્ સ્વયંવહ હતાં અને કેટલાક સાપેક્ષ અર્થાત્ અનિર્વહ હતા.સૂર્યસિદ્ધાંત અને સિદ્ધાંત શિરોમણિ ગ્રંથમાં એ બે જાતના યંત્ર બનાવવાની રીત અને તેનું કાર્ય કારિતા વગેરેનું વર્ણન છે. પૂર્વોક્ત છાયા યંત્રો નિર્મળ દિવસમાંજ કામમાં આવતા હતા, રાત્રે તથા મેઘાચ્છન્ન દિવસમાં તે વગર કામના થઈ પડતા હતા. એ વાસ્તે સર્વ કાલ-સાધારણ યંત્રની આવશ્યકતાથી સાપેક્ષ અને નિરપેક્ષ એ બે જાતના ઘટી-યંત્રથી સૃષ્ટિ થઈ હતી. એ ઉપર લખેલા ગ્રંથમાં સ્પષ્ટ લખ્યું છે.

જળ યંત્ર, કપોલ યંત્ર, રેણુ યંત્ર, વગેરે સાપેક્ષ ઘટી યંત્રો જાણીને લખ્યું છે. અને મયૂર-યંત્ર અને વાનર યંત્ર વગેરે નિરપેક્ષ પોતાની મેળે ચાલનાર યંત્ર જાણીને ગણ્ય થયા છે.

જળયંત્ર તથા કપાળ યંત્ર અથવા રેણુ યંત્ર હજીત સુધી પ્રચલિત છે. તેને તાંબી ઘડી અને વાળી ઘડી કહે છે તેજ જલયંત્ર અને રેણુયંત્ર છે. મયૂર અને વાનર વગેરે યંત્ર હાલમાં નથી તેથી એનું વર્ણન કરવું આવશ્યક છે.

સૂર્ય સિદ્ધાંતનો ઉપદેશ આ છે.—

"तोयमंत्रकपालाद्यैः मयूरनर वानरैः

ससूत्ररेणुगर्भैश्च सम्यक् कालं प्रसाधयेत्" ॥

આ શ્લોકમાં જે "મયૂર" અને "વાનર" યંત્રનો ઉલ્લેખ છે તેનો આચાર્ય રંગનાથે અર્થ વિસ્તારીને કહ્યો છે કે.—

मयूराख्यं स्वयंवहयंत्रं निरपेक्षं वानरयंत्रंच

स्वयंवहं निरपेक्षं एतैः ससूत्र रेणु गर्भैः ।

सूत्रसंहिता रेणवो धूलयो गर्भे मध्ये येषान्ते ।

सूत्रप्रोताः यष्टिसंख्याका मृद्घटिका मयूरोदरस्थामुखात् घटिकान्तरेण स्वत एव निःसरतीति लोक प्रसिद्धा तादृशैर्यंत्रै रित्यर्थः ।

एवं मयूरादि स्वयंवह साधनानि बहवाः ।

યંત્ર મોરના આકાર વાળો હોય છે, તેની અંદર સૂત્રગ્રથિત ઈત્યાદિ મૃન્મય ઘટિકા સૂચક ૬૦ ભાગ રહે છે. પ્રત્યેક એક દંડ અન્તર તેના મુખથી તે સૂત્ર-ગ્રથિત એક એક ભાગ પોતાની મેળે નિકળે છે એનું નામ મયૂર યંત્ર છે. વાનર યંત્ર પણ એવું હોય છે. ઉદરમાં રેતી ભરેલી હોવાથી મોઢામાંથી દરેક દંડે એક એક ચપટી રેતી નિકળે છે.

એ પોતાની મેળે ચાલનારૂ યંત્ર બનાવવુ અતિ કષ્ટ સાધ્ય વ્યાપાર છે અને સર્વે માણસના સંબંધમાં તે કરવું સુલભ નથી પરંતુ એ પોતાની મેળે ચાલનારી પ્રક્રિયા કેવળ પારો, સુતર, તેલવાળું પાણી ઈત્યાદિ કેટલીક વસ્તુથી બનતું પરંતુ કેવી રીતે કર્યાથી એની યોજના કરી શકાય તે હાલ અમે સમજી શકતા નથી. સૂર્ય સિદ્ધાંતકારે કહ્યું છે કે, સ્વયંવહ ક્રિયાનો પ્રયોગ ઘણો દુર્લભ છે. જેમ કે—

पारदारान्तु सूत्राणि शुक्लतैलजलानिच ।

बीजानि पांसवस्तेषु प्रयोगास्तेऽपि दुर्लभाः ॥

સિદ્ધાન્ત શિરોમણિ ગ્રંથમાં કેટલાક પોતાનીમેળે ચાલનાર. યંત્ર બનાવવાની રીત લખી છે, અમે તે સુસ્પષ્ટ શબ્દોથી કરવામાં અસમર્થ છિયે. દેખાડવાને માટે કેટલાક શ્લોક આ જગાપર ઉતારીએ છીએ, આશા કરવામાં આવે છે કે શિલ્પ નિપુણ બુદ્ધિમાન પાઠકો યત્ન કર્યાથી તે બનાવી શકશે.

लघुकाष्टजसमचक्रे समसुषिरारा समान्तरा नेम्यां ॥
किंचिद्रक्रा योज्याः सुषिरस्यार्द्धे पृथक् तासाम् ।
रस पूर्णे तच्चक्रं द्वय धाराक्ष स्थितं स्वयं भ्रमति ॥
उत्कीर्य्य नेमिमथवा परितो मदनेन संलग्नम् ।
तदुपरिताल दलाद्यम कृत्वा सुषिरेरसंक्षिपेत् तावत् ॥
यावद्रसैकपार्श्वे क्षितं जलं नान्यतो याति ।
पिहित छिद्रं तदतः चक्रं भ्रमति स्वयं जलाकृष्टम् ॥

ઇત્યાદિ.

એ સર્વ સ્વયંવહ પ્રક્રિયા આ દેશમાંથી ઘણા કાળથી લોપ થઇ ગઈ છે. કોઈ તે શીખી જાય એ વાસ્તે છુપાવીને એને બનાવવામાં આવતી હતી ગ્રંથકાર પણ છુપાવીને બનાવવાનો ઉપદેશ આપતા. જેમકે—

"एकाकि योजये द्वीजं यंत्रे विस्मय कारिणि ।"

(सूर्य सिद्वान्त)

ચમત્કારવાળા સ્વયં વહ યંત્રમાં બીજ અર્થાત્ પારો આદિ સંયોગ કરવાની વેળાએ એકલા રહેવું. એ રીતના દૌરાત્મ્યથી આ દેશમાંથી ઘણીક વિદ્યાનો મૂળોચ્છેદ થઈ ગયો છે એ કંઈ થોડા દુઃખનો વિષય નથી.

શિલ્પ સંહિતા નામનું એક પુરાતન પુસ્તક છે તેમાં મયૂરનરે યંત્ર અને વાનર યંત્રના વિષયની બીજી રીત લખી છે. મયૂર યંત્ર એ ધાતુનું યાપ છે. એ એવી કૌશલથી બનાવવામાં આવે છે કે દંડ. પરિવર્તિત થયા પાંખ પોહોળી કરીને ભ્રમ પાડે છે. તેપણ ઉતારીએ છિયે. જુઓ નર-યંત્રની સાથે હાલના કલાક (મોટા ઘડીઆળનું સરખાપણું છેકે નહિ).

कल्पितांगा विपुवती माकाशे चानुमानतः ।
पद्गत्य नुगतश्चकान् परिभ्रमते ग्रहः ॥

तद्दृष्टान्ता नुगते चक्रे प्रत्यक्षं कालमान कृत्,
यंत्रं कुर्य्यात् परिध्यंशात् चतुर्विंशति भागतः ।
अहोरात्रि प्रमाणंच प्रत्यक्षं जायते नृणाम् ॥
(शिल्प संहिता २४ २९)

એનો મર્માર્થ એ છે કે, આકાશ કલ્પિત વિષુવ રેખા દષ્ટે લોહાદ ધાતુમાં વિષુવવત્ રેખાનું ૨૫ કલ્પિત યંત્ર કરવું અર્થાત્ જે રેખાયંત્રને એવી કૌશલથી રાખવું કે નિરંતર તે યંત્ર દક્ષિણ અને ડાબી તર્ફ ફૂલતું રેહે અને જેના ગમનનું ૨૫ ગ્રહ નક્ષત્રાદિના ચક્રાકારમાં ગતિ થાય એ દષ્ટાંતથી અનુમાન દ્વારા કાળ-નિર્ણયક યંત્ર બનાવવુ. ૩૬૦ અંશમાં વિભક્ત આકાશ મંડળની પરિધિને ૨૪ અંશ ભાગ કરીને રાત્ર દિવસ કાળનું નિરૂપણ કરવું. અર્થાત્ ૧૨ ભાગમાં દિવસ અને ૧૨ ભાગમાં રાત ગણવું. જેમકે—

विषुवाख्यं लौहयंत्रं सव्या सव्य भ्रमात्मकम् ।
यत्प्रभावा चक्रमुखे भ्रमते नाडी कंटकम् ।
(शिल्प संहिता)

જમણા ડાબા ભ્રમાત્મક કંપિત વિશુવાખ્ય લોહ યંત્ર છે. એ "હોય તો આજકાલનું પેંડુલમ અથવા હ્યારસ્પ્રિંગ હોય" એના પ્રભાવથી યંત્રોપરિ નાડી બોધક કંટકના ચક્રવત્ ભ્રમે છે. બીજું લખ્યું છે.

लौह मुद्रा संकुचिता मनुष्याख्यां प्रकल्पयेत् ।
पृष्टकस्थाच तां मुद्रा सूक्ष्म शृंखल वेष्टिताम् ;
गतानुगत मन्तव्य पूर्णं ज्ञात्वा पदं गुलम् ।
ततः स्वाभाविकं कुर्य्यु र्व्विलोमेनच शिल्पितः ।
(शिल्प संहिता)

મનુષ્યાખ્ય લોહ મુદ્રાને સંકુચિત અર્થાત્ જડીને કોટલાની અંદર રાખીને બારીક શાંકલથી વીટાર્યાને બીજી કીલને અર્થાત્ ધુરાને બાંધવી

એ લોહમુદ્રા મેનસ્પ્રી અને બારીક શાંકલ એ ચેનના જેવો પદાર્થ સમજાય છે. વિષુવયંત્ર અર્થાત પેંડુલમ તથા હેરસ્પ્રીંના બલથી ૭ આગળના માપવાળી બારીક શાકલ જ્યારે એ મનુબાપ્ય લોહયંત્રને ઘેરો કરતી શિથિલ થાયછે ત્યારે તે બીજા ખુટાને વીટાય છે. શિલ્પિતે અનુમાનથી અનુભૂત કરીને પાછું તન્નિયમથી વિલોમ પ્રકારે એ યંત્રની સૂક્ષ્મ શાખ્લને વીટાલવી એ આગળ માપવાળી શાકલને અનુલોમ ગતિમાં રાત દિવસ ગતાગત દંડાદિ નિર્ણય થશે.

શિલ્પસંહિતાના ૨૪ મા અધ્યાયમાં અને ૨૮ મા અધ્યાયમાં એવી રીતિ ઘટીયંત્રના વિષય વર્ણનં કર્યું છે છેલે એવી ઉક્તિના દ્વારા અધ્યાય સમાપ્ત કરવામાં આવ્યાં છે.

एषा घटा काल परीक्षणाय प्रकल्पिता विश्व कृदात्मजेन सम्यक्
सुविज्ञाय हिताय जन्तोः शिष्यान् समादिश्य गताम्बरे पुनः

(शिल्प संहिता २८)

બ્રહ્માનો પુત્ર વિશ્વકર્મા કર્તૃક એ કાલ પરીક્ષા કારક ઘટીયંત્ર કલ્પિત થયું હતું. શિલ્પવર વિશ્વકર્મા સારી પેઠે જાણીને માનવહિતાર્થે પૃથિવિમાંના શિષ્યોને એની શિક્ષા આપીને પાછો અમ્બર માર્ગમાં ગયો હતો.

શિલ્પસંહિતા જો વાસ્તવિક પુરાતન હોય તો એ ઘડીઆલ બનાવવાની રીત નવાઈ જેવી છે ખરી ન હોય તોપણ ઉપર લખેલા મયૂર અને વાનર વગેરે સ્વયંવહ યંત્રો પ્રાચીન ભારતની સામાન્ય કીર્તિનો વિષય નથી.

એટલુંજ નહિ સૂર્યસિદ્ધાંતથી જે "पारदाम्बुसूत्राणि" વચન ઉતારવામાં આવ્યું છે એ શિલ્પસંહિતામાં તેને કાલનિર્ણાયક ન કહેતા ગ્રીષ્માદિ નિર્ણાયક જાણીને ઉલ્લેખ કરવામાં આવ્યો છે- જેમકે—

तुंग बीज प्रयुक्ति योगात् तद्वन्निर्णयते धर्म

(तुंग बीजं पारदम्)

પારાથી ગરમી અને હવાનો નિર્ણય કરવા કૌશલ જો શિલ્પસંહિતા અવગત હોય તો જો કમથી કમ ૪૦૦ વર્ષનો પુરાતન ગ્રંથ પણ થાયછે, તો તેથી થર્મોમિટર અને બેરામિટર નિમાતાને પુરાતન વસ્તુનું નવું નામ

સુરત.

મે. ગ. સા ગેનાકાશ પચમહાલના એ. ઈ સા	૧૮—૫-૦
આઝમ રાજકોટ મિસન સ્કુલમાસ્તર	૧ ૨-૦
મે. કચ્છ પ્રાતના એ ઈ સા મ.	૮૬—૭ ૦
મે રા મા. ગોહીલવાડ ના ૨ એ. ઇ મા નાથુણ ગોના.	-૧૨-૦
આ દ્વારકાની સ ગુ નિ મ તાછ.	૧—૩-૦
આ નરનાતના મૂનમી સાહેબ.	૧—૩-૦
આ બગસરા તાલુકા માસ્તરની તરફથી.	૧—૩-૦
આ મોરબી તાલુકા સ્કૂલ માસ્તર મા	૧—૩-૦
મે વડોદરા ગેટ લાઈબ્રેરીના સેક્રેટરી સા	૧—૩-૦
મ સિંધપ્રાતના એ ઈ સા.	૭—૨-૦
મ. રાજકોટ ટ્રેનિંગકોલેજના પ્રિન્સિપાલ સાહેબ.	૧—૨-૦
મે. રા મો હાઈસ્કૂલના હેડમાસ્તર	૧—૬-૦
મ ગ સા મુંબાઇની મ ગુ નિ ક એ. મ. સા ૧૮૭૧ ના.	૨૧—૦ ૦
શા. ગમા પનાજી (ભારી) મને ૧૮૮-૬૫.	૧—૩-૦

[illegible]

गुजरातशाळापत्र.

GUJARAT SCHOOL-PAPER

NOVEMBER.

પુસ્તક ૨૩ મું. નવેમ્બર. અંક ૧૧ મો.

જ્ઞાનાદિ બહુ મોટું તુજ નામ તેમ છે કામ;—
કર અંતે મન ક્ષેત્રની, ખરી ખેતી પરી હામ

અનુક્રમણિકા પૃષ્ટ

CONTENTS.

(કેળવણી ખાતાના હુકમથી)

अमदावादमां

ભાગાની હવેલીમધ્યે યુનાઇટેડ પ્રિન્ટિંગ અને જનરલ એજન્સી કંપની લિમિટેડ"ના પ્રેસમાં રણછોડલાલ ગંગારામે છાપી પ્રગટ કર્યું

મૂલ્ય { (રૂ૧) વરસનો અગાઉથી. (રૂ૦)=) છૂટક એક અંકના } ટપાલ ખર્ચ જુદું.

गूजरातशाळापत्र.

પુસ્તક ૨૩ મું. નવેમ્બર. સન ૧૮૮૪. અંક ૧૧ મો.

"बाळलग्न अने बळात्कारनुं वैधव्य"

આ નામનું એક નાનું ચોપાનીયું—ખરેખર ચાર પાનાનુંજ-તેણે શો મોટો પરાક્રમ કરેલો જણાયછે! એનું છેવટ ફળ ગમે તે થાઓ, અને અંધપરંપરાના મમત્વમાં ડુબેલો આપણો અભાગી દેશ આથી પણ જાગીને પોતાના આ મહા વિનાશકારી રિવાજો દૂર કરવા પ્રવર્તમાન થશે કે નહિ તે અમે મુકરર કહી શકતા નથી; પણ આટલો જશ તો એના ચંચળ ને રસમય લખનાર મિ. મલબારીને આપવોજ જોઇયે, કે આખા દેશનું આ છેડાથી પેલા છેડા સુધી એટલે ગુજરાતી, મરેઠી, બંગાલી, મંદ્રાસી, પંજાબી, ને તમામ-કન્યાકુમારીથી સેતુબંધરામેશ્વર અને જગન્નાથપૂરીથી દ્વારકા સુધીમાં વસનારા તમામ-હિંદુ કોમના મુખીઓનું લક્ષ એકી વખતે આ વિષયો ઉપર કોઇએ પણ અગાઉ ખેંચ્યું નહોતું. આગળ આ બાબતોપર ઘણુંએ લખાયું ને ઘણુંએ બોલાયું છે, ને તેથી આપણે કાંઇક કંટાળી પણ ગયા છઇયે, તોપણ તે લખવું બોલવું પ્રત્યેક પ્રાંત બાતે ને કોઈ કોઈ વખતતો ગામેગામ બાતે નિરનિરાળું ને જૂદે જૂદેજ વખતે હતું. હાલ તો મિ. મલબારીએ આખા ભરતખંડને આ દેશદુઃખોનો વિચાર કરવા ભેળો કર્યો છે. સમસ્તદેશના દુઃખ સમસ્ત દેશેજ વિચારવા જોઇએ. કપાળે કપાળે મત જૂદી, એ કહેવત પ્રમાણે કોઇને પણ આ દુખમાંથી છૂટવાનો ખરો ઉપાય ઇશ્વરકૃપાએ સૂઝી આવે.

ઉપાય શોધવા એજ આ ચોપાનીયાનો હેતુ છે અને તેથી એને કો ઈ પટપટારો કહે, તો અમે તેની તિરસ્કારથી ના પાડીએ છઇએ. અત્યાર સુધીના લખાણમાં અને એમાં એજ મોટો ફેરછે. બાળલગ્ન અને બળાત્કારથી વિધવાઓને પરણવા ન દેવાની રૂઢિઓ બહુજ નઠારી છે, એ તો ક્યારનું સિદ્ધ થઈ ચૂક્યું છે; અને તે બાબત લાંબા લાંબા ભાષણો લખવાં એ બેશક નકામો પટપટારો કહેવાય, અને તેનેતો અમે પણ ઘણા જ ખંતથી ધિક્કારતાજ આવાએ. છઇએ રોગતો જણાયો, અને હવે તે ઉપર કઈ માત્રા ગુણ આપશે એજ વિચારવાનું રહ્યું છે. તે વિચારની ચર્ચા આખા દેશમા સઘળે ઠેકાણે એકી વખતેજ ઉઠાવવી એ મિ. મલબારીના અતિ ટુંકા, પણ મોટા નિબંધો કરતાએ વધુ અસરકારક, આ ચોપાનીઆનો ઉદ્દેશછે, અને તે તો ફળીભૂત થયોજ એ એના શત્રુઓએ પેણ કબુલ કરવુ જોઇએ.

આ ઉદ્દેશ પાર પાડવા પોતાની રસિક કલમને કામે લગાડી બેસી ને રહેતાં, આ ઉત્સાહી, નરે જાતમહેનત પણ અત્યંત લંબિલી જણાય છે. જાતે સિમ્લે જઈ ગવરનર જનરલ, તેના કાઉન્સલરો, સેક્રેટરીઓ વગેરે સઘળા મોટા મોટા અમલદારોમાના દરેકની મુલાકાત લઈ એણે આ દેશદુઃખની ફરીયાદ કરી; અને તેમની આગળ કરગરી કરગરીને કહ્યું કે તમે હવે અમારા ડુબતા દેશને કોઇપણ પ્રકારે તારો. આ પ્રમાણે તેઓનાં મન ચંચળ તથા સજ્જ કરી, આ ચોપાનીઆંની ૪૦૦૦ નકલો છપાવી હતી તેમાથી એકેકી આખા ભરતખંડના વર્તમાનપત્રો વગેરે ઉપર, તેમજ હિંદનુ ભલું ઇચ્છનારા દેશી કે ઇંગ્રેજી ગૃહસ્થો ઉપર મોકલાવી, વિનંતિ કરી કે તમે તમારો અભિપ્રાય મારી ઉપર મોકલી દેવાની મેહેરબાની કરશો. આમ થવાથી મોટા મોટા ઓધ્ધેદાર, વિદ્વાન, તથા સ્વદેશાનુરાગી પુરૂષોના વિવિધ અભિપ્રાય દરરોજ આવ્યા જાયછે, અને તે પોતાના વિચારને મળતા કે પ્રતિકૂળ હોયછે તોપણ તે બધાને મિ. મલબારી પોતાના ખુલાસા સાથ મુંબાઇના ટાઇમ્સને ગેઝિટની મોટી કટારોમાં છપાવે છે, તે હાલ દેશહિતેચ્છુઓને વાંચવાનો એક મોટો રસિક વિષય થઈ પડ્યો છે. સેંકડો વર્તમાનપત્રો પોતપોતાના વિચાર પ્રાંતે પ્રાંતમાં દર્શાવવા મંડી

પડેલાછે તે તો જુદાજ. આ બધા અભિપ્રાયોનું મોટું પુસ્તક બનાવી મિ. મલબારી તે સરકારની તથા આખી આલમની આગળ મૂકવા ધારેછે; અને તે વેળા કયા ઉપાયો ઘણામતે પસાર થયા તે જણાવી સરકાર તથા આલમને ફરીથી વિનવવામાં આવશે. ખરે મિ. મલબારીના આ ભગીરથ પ્રયત્નને માટે દરેક હિંદુએ પોતાના અંતઃકરણથી ઉપકાર માનવો જોઇએ, અને તેમ કરવાનું વિશેષ કારણ એ છે કે એ ગૃહસ્થ જાતે પારસી છે. તન મન ને ધન એ ત્રણેથી મહેનત કરવી કહેવાય છે, તે પ્રમાણેજ આ વિદ્વાન પારસીએ કરેલું પ્રત્યક્ષ દેખાયછે, અને તેના આ પરમોત્સાહી કે-વળ પરમાર્થનાજ ઉદ્યોગો સફળ થાઓ! એમ કયો હિંદુ પોતાના ખરા અંતઃકરણથી આનંદાશ્ચર્ય ભેર કહ્યાવિના રહેશે!

આ ચોપાનીયાનો તર્જુમો આપવા ધાર્યો હતો તેને માટેજ અમે જગા કરી શકતા નથી, તો ઉપર કહેલા અનેક લખનારોના જે અભિપ્રાયો પ્રગટ થાય છે તેનો સાર માત્ર પણ અત્રે બરાબર સૂચવવો એ કેવળ અશક્ય છે. એ બધા લખનારા એ વાતમાંતો એક મતજ છે, કે આ બે રૂઢિયો ઘણીજ નઠારી છે, અને તેમાં પણ બાળલગ્નની રીતતો જેમ બને તેમ જલદી નીકળીજ જવી જોઇએ, નહિતો દેશનું આગળ જતાં શું થશે તે કહી શકાતું નથી. આપણામાં માઠી રૂઢિઓતો અપાર છે, પણ બાળ-લગ્નથી જે ખરાબી થાય છે તે સૌથી વધારે અને દેશના ભવિષ્યને માટે અત્યંત નાઉમેદી ઉત્પન્ન કરનારી છે. બધા લખનારા એક અવાજે પોકા-રીને કહે છે કે જેમ કોઇ ઝાડના મૂળમાં ઉધાઈ લાગી હોય, તો તે ગમે એવું ફાલ્યું ફૂલ્યું હોય તોપણ થોડા વખતમાં અવાઇને નાશ પામ્યાવિના રહેતું નથીજ, તેમ આ બાળલગ્નની રાક્ષસી રૂઢિ આપણી આર્ય જાતિનો નાશ તને, મને, ને ધને સંપૂર્ણ કરવા બેઠી છે. એણે આઉમદા જાતને નિ-વીર્ય કરી નાંખી રાજ્યપ્રકરણી બાબતમાંતો નાબુદ કરી નાંખી છેજ, પણ જો હજુએ આપણે ચેતીને નહિ ચાલીએ, તો આગળ જતાં દુનિયામાંથીએ નાબુદ થઈ જઈશું. જેમ ઘણી મહેનતે, કે પેટપૂર ખોરાક ન મળવાથી, કે કુઠામ વાસથી, કે કોઈ પણ કારણથી, ઘોડાની જાત ઉતરી જઈ ટટવાંજ થઈ જાય છે, અને કાળાંતરે તે પૃથ્વીના સપાટી ઉપરથી નાબુદજ થાય

છે, તેમ એકવાર બળ, બુદ્ધિ, ને પરાક્રમથી પંકાએલી આ આર્ય જાતિ બાળલગ્નના કારણથી છેકજ ઉતરી ગઈ છે, અને ઉતરતી જાય છે. તનની સાથેજ મનનો સંબંધ હોવાથી તે કેટલાક લક્ષણોમા જેમકે સાહસ, આગ્રહ,ઉત્સાહ,સ્વાર્પણ વગેરે અમૂલ્ય સદ્ગુણોમા આપણા લોકનું મન ચોખ્ખું ક્ષિણતાને પામેલું જણાય છેજ, અને સ્મરણ તર્કાદિક કેટલીક શક્તિઓ સવામત છે તે પણ બાળલગ્ન વધારે વખત ચાલુ રહ્યા તો ધીમે ધીમે ક્ષિણતાને પહોંચ્યાવિના રહેવાની નથીજ, એ ડાર્વિનના ઉત્તરોત્તરવૃદ્ધિહાનિના સિદ્ધાંત પ્રમાણે નિશ્ચયજ જાણવું,એમ શરીરવિદ્યાના નિપુણ પુરૂષો પોતાનો અભિપ્રાય આપે છે. નિશાળમા હિંદુ બાળક ઈંગ્રેજી છોકરા કરતાં બહુધા હોશિયારજ માલમ પડે છે, પણ આગળ જતાં તેની બુદ્ધિનું ખીલવું અટકી જઈ તે ઈંગ્રેજોની પાછળ પડી જાય છે તેનું કારણ પણ બાળલગ્નજ છે. શરીરતો આપણા નબળા થઈ ચૂક્યા છેજ, અને જો બુદ્ધિબળ વધારે ક્ષિણ થયું, તો પછી આપણાથી હાલના પડાપડીના વખતમાં શી રીતે ટકી શકાશે! હાલ ભણવાનુ એટલું.બધું વધી ગયું છે કે છોકરા પાંચ વર્ષની ઉમરથી ભણવા માંડે છે તે વીસ પચ્ચીશ વર્ષના થાય છે ત્યાં સુધી પહોંચ્યા કરે છે, અને એટલી મહેનતે ઉંચી કેળવણી લીધાપછી પણ પેટ કેમ ભરવું તેનો મોટો વિચાર થઇ પડ્યો છે. આની સખ્ત મહેનતને લીધે ૫૦ વર્ષમા વૃદ્ધાવસ્થા પામી આપણા અગ્રણીઓ મરણ પામવાતો લાગ્યાજ છે, તો જો બાળલગ્ન ચાલુ રહેવાથી આપણા શરીરની સાથે બુદ્ધિપણ વધારે ક્ષિણ થઈ, તો ભણવું ઘણું ને લણવું થોડું એવા આ સમામા આપણા લોકના કેવા બેહાલ થશે, તેનો એક લખનારે મહા શોકજનક ચિતાર આપ્યો છે. બેશક બાળલગ્નની બેહદ ખરાબીઓતો દેશી ને પરદેશી, દાક્તરો અને સાધારણ પુરૂષો, સઘળાએ એક મતથી કબુલ રાખી છે, અને તે દૂર કરવાને માટે ચાપતા ઉપાયો લેવા જોઇએ એમ સર્વની ભલામણ છે.

તેમજ બળાત્કારનું વૈધવ્ય એથી ઉતરતે દરજ્જે પણ કેટલીક મોટી ખરાબીઓનું અચૂક મૂળછે તેની કોઇથી પણ ના કહી શકાઈ નથી. બાળલગ્નની ખરાબી મહા વિશાળ ને આખી જાતને જડમૂળમાંથીજ ઉખેડવા મંડેલી છે,

-તોપણ તેની અસર સૂક્ષ્મ અને ઊંડી હોવાથી વિચારવંત માણસો સિવાય થોડાંનીજ દૃષ્ટીએ તે પૂરે પૂરી મૂર્તિમાન થઈ શકે છે. પરંતુ વિધવાદુઃખતો ઉઘાડાં, આંધળાથી પણ દેખાય એવાં છે. એ કારણથીજ બાળલગ્ન નિષેધકો થોડા, ને પુનરવિવાહોત્તેજકો આપણા સાધારણ સુધારાવાળામાં ઠેર ઠેર જોવામાં આવે છે. જૂનામાં જૂના વિચારની ડોશી પણ કોઈની છોડી રૂંડી એમ સાંભળતાં હાય હાય કરી ઉઠે છે. જો લોકની લાગણી ઉપરજ રહ્યું હોત, તો વિધવા લગ્ન સૌથીજ પહેલું આપણામાં દાખલ થઈ ગયું હોત. પણ કમનસીબથી એ વાત ધર્મની સાથે ઇલાખો રાખે છે એમ ઘણાને સમજાઈ જવાથી, એ સુધારામાં જ્ઞાતિબંધન પોતાના સઘળા બળથી સામું પડ્યું છે, અને તેથી જેને માથે પડે છે તે એકલાંએજ પોતાનું ફોડી લેવાની જરૂર પડે છે. આવી સ્થિતિનું પ્રતિબિંબ મિ. મલબારીએ જે ગૃહસ્થોના અભિપ્રાય મંગાવ્યા છે તેમાં પણ બરાબર પડેલું માલમ પડે છે. ઘણાકે એ વિષય પડતોજ મૂક્યો છે, અને જેણે લીધો છે તે બંધા એમ કહેછે કે સરકારની મદદવિના કાંઈ પણ થઈ શકે નહિ. સરકારની મદદ માગવી મુનાસબ છે કે નહિ, સરકારે મદદ આપવી જોઇએ કે નહિ, આપવીતો કેવા પ્રકારની અને કઈ રીતે, એ બાબતો ઉપર જણ જણ દીઠ જૂદો અભિપ્રાય દિસે છે. ટુંકામાં વિધવાવિવાહ શી રીતે થઇ શકે એ બાબત હજી કોઈથી સઘળા કબુલ રાખે એવો એકે ઉપાય બતાવી શકાયો નથી.

આ પ્રમાણે ભિન્ન ભિન્ન અભિપ્રાય અપાઈ જે મહા ભારત, સહસ્રમુખી ચર્ચા ચાલી રહી છે, તેનો અણુમાત્ર સાર પણ અમે આપી શક્યા નથી; પણ તેમાં શું છે તેનો કાંઈ ભાસ થવાજ ઉપલી હકીકત આપી છે. આ પ્રસંગે અમારે દિલગીરીની સાથે ગુજરાતી છાપાને બે બોલ કહેવા પડે છે. આવી મોટી ઘનગર્જના માથા ઉપર ચાલી રહી છે, તોપણ તેનો પ્રતિધ્વનિ પણ અતિ અલ્પ, નહિ જેવોજ, તેમાં પડેલો માલમ પડે છે. ઘણાખરા ગુજરાતી વર્તમાનપત્રો અને માસિકોએ મિ. મલબારીના ચોપાનીયાની નોંધ લઇ એ બે સુધારાના લાભમાં લખાણ કર્યું છે એ ખરું, પણ તે મહેલી બાબતો જોઇએ તેવી રીતે ચર્ચી નથી, તો બીજા ગૃહસ્થોની

ભલામણો સંબંધી પોતાના વિચાર જણાવવાનીનો આશાજ શી રીતે રાખી શકાય ? મહાદેવ ગોવિંદ રાનડે સરખાં મુંબાઈ ઈલાકા આત સર્વોપરી દેશી વિદ્વાન, અને સાચા દેશહિતેચ્છુએ સરકારને ભલામણ કરી છેકે ૧૨ વર્ષની ઉમર પહેલાં છોકરી, અને ૧૮ વર્ષની પહેલા છોકરાનાં લગ્ન કરી શકાય નહિ એવા કાયદો કર્યા હોય તો કાંઈ પણ હરકત નથી. આવા મોટા કેસાએલા પ્રજામિત્રની આવી મોટી ભલામણનુ કોઈ પણ ગુજરાતી છાપાએ વિવેચન કર્યું હોય એમ અમારા જાણવામાં નથી. તેમજ ગુજરાત મિત્રનો એક ઈંગ્રેજી લખનાર કહેછે કે પુનર્વિવાહ કરનારને જો કોઈ નાતબહાર મૂકે, તો સરકારે વચમાં પડી તેમને તેમ કરવા દેવુ નહિ. બે ત્રણ વર્ષ ઉપર એક કલકત્તાના સાહેબે ભલામણ કરી હતી કે યુનિવર્સિટીએ પાંચ વર્ષની મુદત આપી ત્યારકેડે બી.એ.વગેરેની પરીક્ષામાં પરણેલાને દાખલ કરવા નહિ. એ ભલામણ હાલ મિ. મલબારીએ ઉચકી લીધીછે. વળી એ એમ પણ કહેછેકે સરકારી નોકરીને માટે બે ઉમેદવાર હોય તેમાથી ન પરણેલો બીજી રીતે યોગ્ય હોય, તો તેનેજ તે નોકરી આપવાનો સરકારે હુકમ કરવો જોઈએ. વિધવાને પોતાના પહેલા ધણીની તર્ફનો વારસો મળશે નહિ એવીજે ૧૮૫૬ ના કાયદામાં કલમ નાંખી છે તે રદ થવી જોઈએ. કન્યાવિક્રયને ગુનો ગણવો; અથવા લીધેલા નાણાં વરકન્યાનેજ અપાવવા; એવા અનેક અભિપ્રાય અનેક જણે આપ્યા છે. આતો ફક્ત નમુના દાખલ કહ્યું. હવે દેશી વર્તમાનપત્રોની ફરજછે કે વારાફરતી એમાની ભલામણ ઉપર વિચાર જણાવવા અને ચર્ચાપત્રીઓને છૂટથી તે બાબતને ચાહે તેમ ચર્ચવા દેવી. એમ ઘણે ઠેકાણે થાય, ત્યારેજ આલમને પોતાનો અભિપ્રાય બાંધવાનાં સાધનો મળે. એ રીતનો કોઈ જન વિચાર પાકે પાયે બંધાય, ત્યારેજ આ સુધારો દાખલ કરવાના કયા કયા માર્ગ શક્યછે અને કયા કયા નથી, તે સર્વાનુમતે સાબીત થઈ આવે. માટે ગુજરાતી છાપાંને આ બાબતો હજીપણ ઉઠાવી લેવાની ભલામણ કરીએ છીએ, અને અમે જે ઉપર તેમનો દોષ દેખાડ્યો છે તે માત્ર મિત્રભાવથી તેમની આ ફરજ તર્ફ તેમનુ લક્ષ ખેંચવાનેજ માટે તે કડવો રસ્તો પકડ્યો છે. અમે પણ ગુજરાતી છાપામાંજ છઈએ અને તે દોષથી અમે પોતાને પણ મુક્ત કરતા નથી. પણ જ્યારે અને

જેટલું આપણાથી દેશહિતને માટે બની શકે, તે કરવું એ અમે હાલને સમે દેશી છાપાની ખાસ ફરજ સમજીએ છીએ.

આ વિષયોની ચર્ચા ઉઠાવવાની ભલામણ કરતાં અમારે કેટલીક સા-વચેતી પણ આપવી જોઇએ. ઘણાના મત લેવાય, ત્યાં મત ફરતો હોયજ માટે આપણા મતથી બીજાને વિરુદ્ધ દેખી મમતે ભરાવું નહિ, પણ બીજાના મતને ગંભીરતાથી ઘટતું માન આપવું. બીજું, મમત વધી જવાથી ઘણીવાર મૂળ મુદ્દા ઉપરથીજ ખસી જવાય છે, પણ તેમ કદીએ કરવું નહિ. જેમકે સરકારી મદદનો વિચાર પસંદ ન હોવાથી આ સુધારાનીજ જરૂર નથી એમ એક બે લખનારનો આશય અમને માલમ પડ્યો, એમ કદી પણ થવું જોઇએ નહિ. અમને જાતનેજ સરકારી મદદ પ્રગટ કે પરોક્ષ કોઇપણ રીતે પસંદ નથી. અમે એને મળી ચૂકેલા પ્રજાસ્વાતંત્ર્યનું સંસારી સુધારાની આશાએ બળીદાન આપવુંજ સમજીએ છીએ. સ્વરાજ્યની માગણીના આ કાળમાં આપણે સરકારને જઇને કહેવું કે તમારી કે તમારા અમલદારોની સહાયતાવિના અમે અમારાં છોકરાં પણ ઘટે તેમ પરણાવવાને શક્તિમાન નથી, એ અમને તો પોતાના હાથપગ પોતાને હાથેજ કાપવા જેવું દેખાયછે. સામાપક્ષના આપણી આ કબુલાતને પકડી લઇ, શું એમ નહિ પૂછે કે જો તમે તમારાં છોકરાંના આખા ભવના સુખ દુઃખની વાત પણ નાતના ભયથી જોઇએ તે પ્રમાણે કરી શકતા નથી, તો અમને શી રીતે ભરોસો પડે કે જ્યુરી જેવા ઇનસાફના તથા મ્યુનિસિપાલીટી જેવા લાખો રૂપિયાના કારખાના ચલાવવાના કામમાં, તમે નાતની શરમ કે ભયથી અન્યથા નહિ ચાલો? તેમજ જો સરકાર કે સરકારી અમલદારોને આપણી ઘરસંસારી બાબતમાં આપણે જઇનેજ બોલાવી લાવીશું, તો પછી જ્યારે જ્યારે તેની નજરમાં આપણી સંસારી રીતભાતો નઠારી લાગશે, ત્યારે તે પોતાના મેળેજ તેમાં હુકમની સાથે માથું ઘાલવા આવશે એમ દહેશત રાખીએ તો તે ખોટી ન કહેવાય. ફિકર રહે છે કે રખેને બકરી કાઢતાં ઉંટ પેસાડ્યા જેવું થાય. હાલતો નિરાંત છે કે સરકાર એમ સમજીનેજ બેઠીછે કે સંસારી કામમાં તો આપણાથી પડાયજ નહિ; અને અમેતો એને મોટું પ્રજાસ્વાતંત્ર્ય સમજીએ છીએ. જો આ સમજ

એકવાર દૂર થઈ, અને ઇંગ્રેજી અમલદારોને માલમ પડ્યું કે સરકારે પોતાની નીતિ ફેરવી છે, તો આપણી સઘળી રીતભાતો તથા સ્વભાવ તેમનાથી એટલા બધા જૂદા છે કે તેમને ઘડીએ ઘડીએ તેમાં માથું ઘાલવાનુ મન થશે, અને આમ થવાથી આપણને તથા સરકારને મોટો ગેરફાયદોજ છે એમ અમારૂં સમજવુ છે.

આ પ્રમાણે અમારો મત આ એક પેટા બાબતપર આટલો બધો ઉલટો છે, તોપણ તે ઉપરથી બાળલગ્ન જવલેજ થાયછે અને વિધવાઓ પંડેજ ઘણીખરી વૈધવ્ય પાળવાને ચાહે છે, એમ જો અમે તકરારમા લાવીએ તો તે મ્હો જૂઠું ને દેશ દ્રોહીનુજ કામ કહેવાય. બતાવેલો ઉપાય પંસંદ ન પડવાથી રોગજ સતાડવા જવુ એ કેવી બાળચેષ્ટા, અને તેના જેવો શરીરને બગાડનાનો બીજો રસ્તો પણ કયો છે ? માટે અમારા ભાઇબંધોને અમારી એ આર્જવ પૂર્વક ભલામણ છે, કે બધાના અભિપ્રાયો શાંતપણે સાભળનો, આપણાથી વિરૂદ્ધ અભિપ્રાય આપતા હશે તે મૂર્ખ અને આપણેજ ડાહ્યા એમતો જગતમાં હોયજ નહિ એમ નમ્રતાથી સમજવુ, પોતાના ને પારકાના અભિપ્રાયોનુ ગંભીર બુદ્ધિએ તોલન કરવુ, અને છેવટે પોતાને જે સારો લાગે તે રસ્તાની વિવેકથી સર્વને ભલામણ કરવી. આ કામ આપણા મતવાદ ચલાવવાનુ નથી, પણ દેશનુ એટલે આપણ સર્વનું તથા તેની સાથે આપણી સઘળી ઓલાદનુ પણ ભલુ શી રીતે થાય તેનો વિચાર કરવાનુ છે. એમા અભિમાન કે અજ્ઞાનથી ભૂલ થઈ તો તે આપણનેજ નડશે, અને તેમ કાંઈ તાબડતોબ કરવુતો જોઈએજ એવી નસમી દશાએ આપણે આની પોહોચ્યા છઇએ. માટે થાઓ જાગૃત, વહેલાવહેલા કાંઈ પાકા ઠરાવપર આવો, અને ઇશ્વરનુ નામ લઈ હોંશથી મડો તે કામે, અને ફ્નેહ મળે ત્યા સુધી તે કામમા અડગ હિંમત, અખંડિત હોંસ. અને પરસ્પર સંપથી મંડ્યાજ રહો, એવી આ લખનારની નમ્રતાભરી અર્જ સઘળા દેશી ભાઇઓને છે.

ન. ની.

नाटकशाळा ने गोपीचंद नाटक*.

નાટકશાળા એ સુધારાની નિશાનીછે. કાળીદાસાદિકના સર્વોત્તમ નાટકો સંસ્કૃતમાં છે એજ તે કાળના આપણા સર્વોત્તમ સુધારાની અચૂક સાખીતીઓ ગણાયછે. વિદ્વાના ગ્રંથ તો તે બનાવનારનીજ બુદ્ધિનો પુરાવો હોય. કાગો પણ ગણ્યો ગાંઠ્યો અમુક વર્ગજ સુધરેલો હતો તે કરતાં વધારે સિદ્ધ કરી શકતા નથી. ચોપાનીયાં ને વર્તમાનપત્રોની વિદ્વત્તા પણ શું બતાવે છે! એજ કે તેના વાંચનારાઓ એવી વાતો સમજવાને લાયકછે ખરા. પરંતુ આખો જનસમૂહ સાન, વિચાર, તથા મનો વૃત્તિમાં કેવા છે તેની ખરેખરી આરસી તો નાટકશાળાજ છે, કેમકે ત્યાં તો વાંચનાર ને નેવાંચનાર આખું આલમ વખતો વખત આવી જાય છે, અને તેથી તે બધાને ગમતા, સમજાતા, અને રસ લાગતાં નાટકોજ ત્યાં ભજવવામાં આવે. માટે જે દેશના નાટકો સુઘડ, સુરસ, ને સૂક્ષ્મ વિચારથી ભરેલા, તે દેશના લોક પણ સુઘડ, સુરસ, ને સૂક્ષ્મ વિચાર કરવાની સ્થિતિએ પહોંચેલા છે એમ જે માનવામાં આવેછે તે સામાન્ય પણે વાજબીજ છે.

એજ કારણથી નાટકશાળા એ સર્વોત્તમ શિક્ષાગુરુ ગણાયછે. પાઠશાળા કે પુસ્તકશાળાથી પણ એની સત્તાને પહોંચી શકાતું નથી. લોકનાસાન, નીતિ, ને વિચાર ઉપર નાટકશાળાને દ્વારે જેટલી અસર કરી શકાય છે તેટલી કોઈ પણ બીજે રસ્તે કરવી એ અશક્યજ છે. એક ઇંગ્રેજ વિદ્વાન કહી ગયો છે કે મારા હાથમાં કોઈ પણ દેશનાં ગીત બનાવવાનું કામ આપો, અને પછી તેની ઉન્નતિને માટે ત્યાંના કાયદા બાંધનારા કેવું ડાંપણ કે મૂર્ખાઈ વાપરે છે તેની હું જરા પણ પરવાહ રાખીશ નહિ. આપણે આપણા દેશના ખુદ અનુભવ ઉપરથી જાણીએ છે કે જ્યાં સુધી આપણા ભાટચારણો ભટાઈ કરનારા નીચ અભાગીયા થઈ ગયા નહોતા,

---

* રચનાર ડા. દામોદર રતનસી સોમાણી તથા દુર્લભદાસ વિ. સ્વામીજી પુ૦. પૃષ્ટ ૬૪. કિંમત આના આઠ. પ્રસિદ્ધ કરનાર ડા. દામોદર રતનસી, કાળકા દેવીને રસ્તે મહાજનવાડી પાસે નં. ૨૭ ના ઘરમાં, મુંબાઈ.

ત્યાં સુધી તે આપણા શૂરાતનનો કાંટો મદોન્મત્ત વિદેશી વિજયીઓની સામા પણ કેટલો ઊંચો રાખવાને શક્તિમાન થયા હતા એટલો ઊંચો કે તેના ગુણ ગાનમાંજ રાજસ્થાનનો ઇતિહાસ કર્તા ટાડસાહેબ પાને પાને ગુલતાન થઇ ગએલો માલમ પડેછે. તેમજ જારભક્તિનાં ગીતોએ દેશની કેટલી ખરાબી કીધીછે તે કોઇને અજાણ્યું નથી. ટુંકામાં ગીત કાવ્યની અસર સારી કે નઠારી બેહદજ છે. તેછતાં ગીત દેશમાં એકવાર ફેલાય ત્યાર પછીજ એવી અસર કરી શકે. પણ નાટકશાળાતો જન સમૂહની વચ્ચેજ સાદ કરતી ઉભી રહે છે, અને તેનો મનોહર સાદ સાંભળી લોકો દોડ્યા આવે છે. આખા દેશની મનોવૃત્તિને નાટકશાળા જે માર્ગે વાળવા ચાહે, તે માર્ગે વાળી શકે."

નાટકશાળાનો બોધ સારો કે નઠારો માણસના મનમાં ચોંટી બેસે છે તેવો તેને કોઇનો પણ બેસતો નથી. નાટકના તખ્તા ઉપર સીતા શૈલનું સાક્ષાત અનુકરણ જોનારના મન ઉપર પતિવૃતાધર્મની જેટલી છાપ પાડે તેટલી કોઈ પણ કથાપુરાણથી પડી શકતી નથી. રાવણવધ જોઈ જુલમગાર રાજાને જેટલી ચાનક મળે, તેટલી બીજે કયે માર્ગે મળવાની હતી? શકુંતલાનો એક બેસ સ્વયંવરનો જેટલો બોધ કરે, તેટલો કરોડો નિબંધોથી પણ થઈ શકે નહિ. પ્રજામતને અનુસરવું એના જેવો રાજાનો બીજો કોઈ પણ ધર્મ નથી એ વાત ભવભૂતિએ સીતાપરિત્યાગના સંબંધમાં કેવી સરસ રીતે ઉત્તરરામચરિત્રમાંપ્રબોધી છે ! અલબત્ત એ નાટકો તેવી રીતે ઉસ્તાદોના હાથથી લખાએલાં જોઇએજ, અને તેમ થાય એ હેતુથી તો અમે આ વિષય હાથમાં લીધો છે, પણ કહેવાની મતલબ એ છે કે દેશમાં સુબોધ કે કુબોધ ફેલાવવાનું નાટકશાળા જેવુ એકે સાધન નથી. દેશને સુરસિક, શૂરવીર, કે ફુવ્વડ, ને બાઇલો કરવો, એ નાટકશાળાના વ્યંગ્ય પણ સફળતમ બોધની ઉપરજ બહુધા આધાર રાખે છે. નાટકશાળા એ સુધારા, કે કુધારાનું એક મહા જબરદસ્ત હથિયાર છે, અને વિચારવંત સુધારકો હમેશાં તેને પોતાના પક્ષમાં લેવા કદી પણ ચૂકતા નથી.

અમારો હેતુ એમ નથી કે નાટકો બોધપ્રાધાન્ય હોવાં જોઇએ. નાટક લખનારે બોધ કરવા ઉપર લક્ષ રાખવું જોઇએ, એમ પણ અમે કહેતા નથી. અમારા વિચારમાં તો બોધ કરવો છે એ વાતજ તે ભૂલી જાય તો

સૌથી સારૂંછે. જેમ શ્રોતા ઉપર મારે અસર કરવીછે એમ ધારીને ભાષણ આપે છે, તે કદી પણ અસર કરનારો વક્તા થઈ શકતો નથી, તેમજ બોધ ઉપર નજર રાખનારાં નાટકો તો નકામાં ટાહેલાંજ સમજવાં, કે જે ધોબીના કૂતરાંની પેઠે નહિ ગામનાં કે નહિ ઘાટનાં. એવાં, ટાહેલાંતો હાલ બહુએ લખાય છે, પણ તેને કોઈએ નાટકશાળા હાથમાં પકડતી નથી, અને હાથમાં પકડવાં નજ જોઈયેં. રસ, જે કાવ્ય નાટકોનું લક્ષણ, તે જેણે છોડ્યું, તે કાવ્યનાટકે તો પોતાનો સ્વધર્મજ છોડ્યો, અને તેમ થયું એટલે તે કશા કામનું રહ્યું નહિ. સુબોધ એ સારા નાટકનું સ્વાભાવિક ફળ છે, પણ તેનો ઉદ્દેશ નથી. શુદ્ધને ઊંચા રસમાં સ્વાભાવિકપણેજ સારો બોધ સમાએલો છે. પણ તે બોધનરૂપે નહિ, અને બોધનરૂપે નથી તે માટેજ તે વધારે અસર કરેછે. જેમ કહેણી કરતાં રહેણીજ ખરેખરી બધાને સુબોધદાયક ગણાય છે, તેમ સરસ નાટકનાં પાત્રો ભાષણો આપીને નહિ પણ, પોતાના મહાન આચરણોથીજ સુનીતિનો બોધ રામબાણ રીતે કરે છે. આ કારણથી વ્યવહારમાં તો સારાં નાટકોથી રસ ને સુબોધ બંને મળેછેજ. રસ એજ કાવ્ય નાટકોનો ઉદ્દેશ છે એમ કહેવું એ માત્ર રસશાસ્ત્રની સાંકેતિકજ કોટિછે. પરંતુ એ કોટિને અહિયાં છેડવાની જરૂર એટલા માટે પડીછે કે હાલ સુધારકોમાં થોડાક ટાહેલાંપક્ષી નીકળ્યા છે તે નીતિનાં ભાષણોજ કાવ્યનાટકમાં જોઇને રાજી થાયછે, અને તેની પેઠે અમે પણ એવાં ટાહેલાંજ માગતા હઈશું એમ સમજી, રસિકમંડળ (કે જેનોજ આ વિષયની સાથે ખાસ ઘલાખો છે) તે અમારી આ દેશોપયોગી સલાહને મોં મચડી કાનેજ ધરે નહિં એવી અમને દેહેશત રહેતી હતી. અમે પણ કાવ્યનાટકોને રસમય,ને રસોદ્દેશીજ જોવાને ઇછીએ છીએ, અને તેવાં નથી તેથીજ બારે બરાખી થાયછે એ અમારે આ ઠેકાણે ફરીઆદ કરવાની છે.

નાટકશાળાઓની સામા ફરીઆદ કાંઈ આજકાલની નથી. મુંબાઈના વર્તમાનપત્રો બુમ પાડી પાડીને થાકી ગયા, અને હવે તો સભ્ય ગૃહસ્થોએ ત્યાં જવુંજ ઘણું કરીને માંડી વાળ્યું છે. તોપણ નાટકશાળાઓ ન સુધરતાં ઊલટી બગડતીજ જાય છે. છેલ્લાં આઠ દશ વર્ષથી તો આ ચેપ ગુજરાતને લાગી ત્યાં પણ એનો ફેલાવો બહુજ થયોજ છે. જ્યાં જોઇયે ત્યાં પથરા

બાધક ને રાખબોધક એવા ખોટાં ખોગં ઠગાઈ ભરેલાં નામો ધારણ,કરી દેશની નીતિરીતિમાં કેવળ બગાડો કરતીજ (કોણ જાણે ક્યાંથી ઉત્પન્ન થઇ) અજ્ઞાન ને અણઘડ નાટકમંડળીઓ ભીખારીના ટોળાની પેઠે ગામેગામ રવડતી માલમ, પડેછે. એ ટોળીઓ થોડી હતી ત્યાં સુધીતો કાંઈ સારૂં લાગતું, પણ હવે તો મુંબાઇની પેઠેજ ગુજરાતના લોક કાયર થવા માંડ્યા છે. મુંબાઇની પેઠેજ અહિંઆ પણ છોકરાઓ ભણવુ ગણવુ છોડી જ્યાં જઇએ ત્યાં નાટકના બિભત્સ રાગડાજ કાઢતા જોવામા આવેછે. કેટલાક તો એની પછાડી નીકળી પણ જાયછે.

આ રીતે ચોતર્ફ ગૂજરાતમા પોકાર ઉઠી રહ્યોછે, તોપણ એનો ખરો ઉપાય કોઇને સૂઝતો નથી. માત્ર પોકારથી કાંઈ પણ ફાયદો થવાનો નથી. તેમજ સારા માણસો કંટાળી એવા નાટકો જોવા જવાનુજ છોડી દેવા લાગ્યા છે તેથી પણ તેનું જોર કાંઈ ઓછું થઇ જાય એમ અમને લાગતું નથી. એથીતો ઉલટૂં ફળ એ થાય છે, કે સભ્ય માણસોને જોઈ પહેલાં જે કાંઈ સંકોચ પડતો હતો તે દૂર થઈ નાટકોમાં મૂર્ખાઇ, ને અસભ્યતા વધતી જાયછે. માટે સમજુને શાણા માણસની તો ફરજ એ છે, કે નાટકો જોવા જઈ તેની જે ખોડખાપણો માલમ પડે તે જાહેરમાં મૂકવી. આપણા ગૂજરાતી વર્તમાનપત્રોને માલમ નથી, પણ વિલાતમાતો તેઓ પોતાનુ એક એ કામજ સમજે છે કે આગલી રાત્રે જે નાટક થયુ હોય તેને વિષે બીજે દહાડે પોતાના વિચાર પ્રગટ કરવા. આમ કર્યાવિના બિચારા નાટકવાળા પોતાના ગુણદોષ શી રીતે જાણે, અને ન જાણે તો પછી પોતપોતાને ઉંધે રસ્તેજ ચાલ્યા જાય તેમા નવાઈ શી? વર્તમાનપત્રોએજ નહિ, પણ ખાનગી ગૃહસ્થોએ પોતાના મિત્રમંડળમા નાટક કેવી રીતે ભજવાએલું તેની ચર્ચા કરવી જોઇએ, કે સુધરેલું લોકમત બંધાય, અને સુઘડ લોકમત બંધાયા પછી નાટકટોળીઓની તાગાદ નથી કે તેઓ હાલના જેવા ઢંગ કે ઢાળવિનાના નઠારા નાટકો તખ્તાઉપર આણવાની હિંમત કરે.

હાલ નઠારા નાટકો થાયછે તેનો ઘણો દોષતો અમે નાટક ટોળીઓ કરતા નઠારા લોકમતનેજ આપીએ છીએ. સભ્ય ગૃહસ્થો કંટાળીને કે ગમે તે કારણથી તેને પૂરૂં ઉત્તેજન આપતા નથી, અને તેથી તેનો મોટો આ-

ધારે નીચવર્ગનાં લોકનેજ રાજી કરવા ઉપર રહેલો છે. જો એ નાદાન શ્રોતા વિદૂષકનું મૂર્ખાઈ કે બેહાઈભર્યું બટકબોલું સાંભળીનેજ રાજી થઈ તાબોટા પાડતા દેખાય, તો સ્વાભાવિકજ છે કે નાટકમંડળીઓ એવું બટકબોલુંજ આખા નાટકમાં આણવાના જો જોનારને દાદરાઠુમરી કે ખ્યાલ ટપ્પાજ કે ગઝલ રેખ્તાપર વિશેષ ભાવ હોયછે, તો નાટકમાંના રાજા ને બુઢ્ઢા પંડિતો પણ ઢોલીયા બની ભરસભામાં કાને હાથ દઈ રાગોટાજ કાઢવા મંડી જાયછે. જો એવા લોકને બિભત્સ વાતના ઇશારા ગમેછે; તો સભ્યનાટક મંડળી પણ તજવીજે તજવીજે તેમજ કરવા દોરાવાની, ને દોરાયછેજ, અરે અમને તો દહેશત લાગે છે કે જો આ નાટકોનું વલણ સુમાર્ગે વાળવામાં જલદીસર નહિ આવે, તો તે બગડીને જતે દહાડે ભવાઇના જેવાંજ થઈ જશે.

આવી હાલ આપણી નાટકશાળાઓની સ્થિતિ આખા ગુજરાતખાતે છે, અને તેને સુધારવાનો ખરો ઉપાય એજછે કે તેનું વિવેચન, નિરંતર વિવેચન, ખરા રસિક પુરૂષોની તર્ફથી થવું જોઇએ. નાટકનો શોખ એકવાર લોકમાં ઉત્પન્ન થયોછે તે જતો રહેવાનો નથી, અને નાટકટોળીઓ ગમે એવી છે પણ તે દિનપર દિન વધતીજ જવાની એ નિશ્ચય કરીને જાણવું. માટે એને સુધારવી, સુમાર્ગે વાળવી, અને લોકની આંખ આગળ શુદ્ધ ને ઊંચા રસના નાટકો મૂકવાં કે સ્વાભાવિક રીતેજ તેઓ તેને પસંદ કરશે, અને હાલના કચરા કે ટહેલને ધિક્કારતા શીખશે. બાળકના હાથમાંથી જોખમકારી રમકડું લઈ લેવું હોય, તો તેનો સર્વોત્તમ ઉપાય એજ છે કે બીજુ રમકડું નિર્દોષ પણ તેથી એ રઢીયાળું તેની આગળ ધરવું. તેમ ન કરતાં ખેંચતાણ કરવા જઇએ, તો બેમાંથી એકનો હાથ કપાય એજ ફળ થાય. અર્થાત્ નઠારાં નાટકને કાઢવાનો ઉપાય એજ છે, કે સારાં નાટકને ઓળખી તેને ઉત્તેજન આપવું, અને તેનાં જે દોષ હોય તે વિવેકથી બતાવવા.

ગોપીચંદ નાકનો વિષયતો ક્યાંનો ક્યાં રહ્યો, અને અમેતો નાટકશાળાના નિરાળા વિષય ઉપરજ બહુ ઉતરી પડ્યા એમ કોઇને લાગશે ખરૂં, પણ આ વિવેચન આરંભવા પહેલાં તેમ કરવાની જરૂર હતી. આ નાટક

અમારા હાથમાં આવ્યું ત્યારે પ્રથમ વાંચાનેતો એમાં કાંઈ ઝાઝો માલ નથી એમ કહી તેની એક સાધારણ નોંધ લેવાનોજ ઠરાવ કર્યો, પણ તેમ કરવા જતાં અમારા મનમાં ઉપલા વિચારો એકપછી એક ઉઠ્યા ગયા; અને છેવટે અમને લાગ્યું કે આવા ભજવાતા નાટકનુંતો વિસ્તારથી વિવેચન કરવું એ અમારી હાલને સમે ખાસ ફરજ છે.

નાટક બે પ્રકારના કહેવાય છેઃ—વાંચવાનાં, અને ભજવી ખતાવવાનાં. એમાં ભજવી ખતાવવાના તેજ નાટક ખરાં, અને ઉપર જે નાટકનું બળ વર્ણવ્યું તે એવાજ નાટકોનું સમજવુ. વાંચવાના નાટકતો ફકત બીજાં પુસ્તક જેવાં છે, અને તેની અસર ટુંકી હદમાંજ રોકાઈ રહેછે. આ પણી ભાષામાં વિદ્વાનોએ કેટલાંક નાટક લખ્યાં છે, પણ તે માત્ર વાંચવા લાયક છે. કેટલાંક વર્ષ ઉપર સુરતની કોઇ નાટક મંડળીએ "ભટનું ભોપાળું" કેટલીકવાર ભજવી ખતાવ્યું હતું, અને "લલિતા દુઃખદર્શક" કેટલાક ફેરફારની સાથે કોઈ કોઈ વખત નાટકના તખ્તા ઉપર આવ્યા કરેછે ખરું, પણ તે સિવાય એમાંનુ કોઈપણ બીજું નાટક ભજવવાને પ્રયત્ન થયો એમ અમારા જાણ્યામા નથી.

ભજવાતાં નાટકતો હાલ આપણા દેશમાં કાંઈ ઓરજ પ્રકારના છે. ઘણીક નાટકમંડળીઓ પાસેતો લખેલા નાટકજ હોતાં નથી, પણ કથાભાગ યાદ રાખી પાત્રો પોતાની જેમ મરજીમાં આવે તેમ તે પ્રસંગાનુસાર બોલી લેછે. આવા બિનતૈયારીના બકબકાટમાં તે કાંઈ પણ ભલીવારથી રીત હોઇ શકે ? કેટલીક મંડળીઓ પાસે પદ્યબંધ આખ્યાનો હોય છે. તે આખ્યાન સૂત્રધાર ગાઈ ખતાવે છે ત્યારે પાત્રોને શું બોલવું તેની ખબર પડે છે. આના જેવુંતો અસ્વાભાવિક કે હસવા જેવું એકે નથી. સૂત્રધાર રાગડો કાઢી રહે, કે તેનો ભાવાર્થ અભણ પાત્રથી જેમ સમજાય તેમ ભાંગી તૂટી ભાષામાં બોલે, અને તેમાં છેવટે અગત્યનો પ્રશ્ન પૂછ્યો હોય કે જેનો જવાબ સામા પાત્રે જુસ્સાથી તત્કાળજ દેવો જોઇએ એમ હોય, તોપણ તે બિચારું સામું પાત્ર મોં વકાઈને ઉભુંજ રહે છે, અને શો જવાબ દેવો તે સૂત્રધાર તાનમાનથી રાગ ઘૂમાવતો દોઢ પહોર ગાઇ રહે છે, ત્યારેજ તેને માલમ પડે છે. આતો દશ્ય કાવ્ય નહિ, પણ શ્રવ્ય કાવ્યજ થયું એવા

નાટક કરતાં તો પડદા ખડદા આઘા ફેંકી દેવાડી એકલા સૂત્રધારનેજ સામો બેસાડી બધું આખ્યાન ગવડાવ્યું હોય, તો વધારે રસ પડે, અને તે બિચારા સૂત્રધારને પણ પોતાનું સંગીતચાતુર્ય દેખાડવાનું બરાબર બની આવે. આ રીત પ્રથમ દક્ષિણીઓએ હાલનાં નાટક ઉભાં કર્યાં ત્યારે અજ્ઞાનને આળસુ પાત્રોથી પાઠ તૈયાર થઈ શકે નહિ એમ ધારી દાખલ કરી હતી, પણ પાછળથી તેમને માલમ પડ્યું કે દરેક પોતપોતાનો થોડો પાઠ તૈયાર કરવો એ અજાણ્યાને જેવું લાગે છે તેવું કાંઈ તે અઘરૂં કામ નથી. હાલ પૂનાની સારી નાટક મંડળીઓએ એ અણઘડપણાની રીત ઘણાવખતથી છોડી દીધી છે, અને સંસ્કૃત કે ઇંગ્રેજી પદ્ધતિ પ્રમાણેજ નાટક કર્યાં જાય છે. ગૂજરાતીઓએ પણ હવેતો તેમ કરવુંજ પડે છે.

થોડીક આપણી મંડળીઓ પાસે લખેલાં નાટક હોય છે ખરાં, અને તે પ્રમાણે ભજવવાને પાત્રોતો પોતાની તર્ફથી બનતી મેહેનત પણ કરે છે, પરંતુ તેમાં બધો દોષ નાટકલખનારોનોજ હોય છે. એ નાટકો એવીતો અણઘડ રીતે લખાયલાં હોય છે, કે જેણે તે જોયાં નથી તેને તેનો વિચાર પણ આવવો મુશ્કેલ પડશે. આ નાટકો ઘણું કરીને છપાતાં નથી, અને તેથી તે વાંચનારી આલમની નજરે ક્વચિતજ પડે છે. એમાંના કોઈ કોઈ છપાય છે, પણ તેના બનાવનારનીજ હિંમત કોઈ વર્તમાનપત્ર કે ચોપાનીયા ઉપર અભિપ્રાયને માટે મોકલવાની થતી નથી. બેચાર વર્ષ ઉપર એવું એક ચિથરૂં અમારી ઉપર આવ્યું હતું, પણ તેણે અમારી ઉપર મોકલવાની હિંમત ચલાવી તે ઉપરથીજ અમે અટકળ બાંધી હતી, કે એ ભજવાતું નહિ પણ ભજવાતાં નાટકો જોઈ કોઈ જુવાનીયાએ બનાવેલું નાટક હશે. એવાં બીજાં પણ હાલની નઠારી નાટકશાળાના નકલી નઠારાં નાટકો હાલ ઘણાં છપાય છે, અને તે ઉપરથી જણાય છે કે નાટકશાળાના દોષ શુદ્ધ પુસ્તકવર્ગમાં પણ પેસવા માંડ્યા છે.

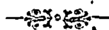
ભજવાતું નાટક તેના *બનાવનાર તર્ફથીતો અમને આ પહેલવહેલુંજ

---

* મોરબી નાટકમંડળીવાળાનું ભર્તૃહરિ નાટક કોઇની તર્ફથી અમને થોડા મહીના ઉપર મળ્યું હતું, પણ તે અમારા ખાનગી નામે અને અંધકાર તર્ફથી ન આવેલું વગેરે કેટલાંક કારણોને લીધે તેની ચર્ચા કરવી નહિજ એ અમને ઉચિત લાગ્યું હતું.

મેળે છે, અને તેથી તેનું વિવેચન અમારે કાંઈક વિસ્તારથીજ કરવું જોઇયે. અલબત્ત એનું વિવેચન બીજા પુસ્તકોનું જેવા માપથી કરીએ છઈએ તેવા માપે કરવું એ વાજબી કહેવાય નહિ. હાલ ભજવાતાં નાટકોના ગુણદોષ તો ઉપર કહેલી નાટકશાળાની સ્થિતિનો વિચાર કરી રહેમ નજરથીજ બતાવવા જોઇયે, કેમકે એવાં નાટકો વિવેચક કે વિદ્વાન વર્ગને નહિ, પણ સામાન્ય શ્રોતાજનોને પ્રસન્ન કરવાને અર્થેજ લખાયલાં છે. ઉપર અમે વર્તમાનપત્રોને દરેક ખેલની નોંધ લેવા ભલામણ કરીછે ત્યાં તેણે પણ હાલ આવી રહેમ નજરથીજ વર્તવું જોઈએ એમ અમારો અભિપ્રાયછે.

હવે આ નાટકનું ખરેખરૂં વિવેચન એ ટપથી આવતા અંકમાં થશે.

ટુંકીદૃષ્ટિનો રોગ.

કેળવણી લેવાના વખતમાં બાળકો કેટલીક જાતનાં દરદોનાં ભોગ થઈ પડે છે, તે વાતથી થોડાજ જાણીતા હશે. તે વખતમાં તેમને લાગુ પડતાં જુદાં જુદાં દરદોમાં આંખનું એક ચોકસ દરદ, જે "ટુંકી દ્રષ્ટી" ને નામે ઓળખાય છે, અને જેને ઇંગ્રેજીમાં "શૉર્ટ સાઇટ" કહેછે, તે મુખ્ય છે. અભ્યાસ કરતાં બાળકોમાં તેનો ફેલાવો કેવો મોટો થાય છે તે ગણત્રીથી કેટલાક સંખ્યાનારાઓએ આપણને જાણીતા કર્યા છે, પણ તે સઘળી ગણત્રી યૂરોપ તરફની હોવાથી આ દેશમાં તેની હાલત કેવી પ્રકારની છે તેથી આપણે ઘણેક દરજ્જે અજાણ રહેલા હતા. તેનો ખુલાસો કેળવણી ખાતાના ઇન્સ્પેકટર મી૦ ટી૦ બી૦ કર્કહામે, તા. ૧૯ મી માર્ચ સને હાલના દિવસે કેળવણી ખાતાને બરની વસ્તુઓના સંગ્રહસ્થાનને ખુલ્લું મુકવાની ક્રિયા વખતે કરેલાં ભાષણમાં કર્યો છે. મી. કર્કહામના જણાવ્યા પ્રમાણે, તેણે ઇંગ્લાંડમાં રહીને એ બાબતની શોધ કરવા બાદ, અત્રે આવીને આપણી તરફની નિશાળોમાં તપાસ કરી હતી, અને તેના પરિણામમાં મુંબાઇની હાઇસ્કૂલોમાં અભ્યાસ કરનારા છોકરાઓમાં સેકડે તેર, ચઉદ અને પંદર સુધી છોકરાઓ ટુંકી દ્રષ્ટિના ભોગ થએલા માલમ પડ્યા હતા. જીલ્લાઓનાં ગામડાંઓની નિશાળોમાં શરૂઆતની કેળવણી લેતાં છોકરા-

એમાં સેંકડે બેથી ત્રણ, અને આગળ વધારે અભ્યાસ કરનારાઓમાં સેંકડે પાંચથી ૭ છોકરાં ટૂંકી દ્રષ્ટીવાળાં જણાયાં હતાં. મુંબાઇની કૉલેજોમાં અભ્યાસ કરનારા છોકરાઓની એ પ્રકારની સ્થિતિ વિષે જો કે મી. કર્કહામે અજાણપણું બતાવ્યું છે, તો પણ યુરોપ ખંડનાં અનુભવ ઉપરથી આપણે આટલું તો ચોકસ સમજવું જોઇએ કે, તેમની સંખ્યા હાઇસ્કૂલના વિદ્યાર્થિઓ કરતાં વધારે આવશે. યૂરોપખંડની ચોકસ થએલી ગણત્રીઓ ઉપરથી ખુલ્લી રીતે માલમ પડે છે કે, કેળવણી લેતાં છોકરાંઓ અભ્યાસમાં જેમ જેમ ચડતાં જાય છે, તેમ તેમ ટૂંકી દ્રષ્ટિનાં દરદોનો ફેલાવો તેમનામાં વધારે થાય છે, અને આપણી તર્ફની મી. કર્કહામે આપેલી ગણત્રીમાંથી પણ એવોજ સાર નીકળે છે.

આગળ જણાવેલી તથા મી. કર્કહામે આપેલી વિગત પ્રમાણે, યૂરોપ ખંડમાં એ દરદનો ફેલાવો સરવે કરતાં વધારે જર્મની દેશમાં છે, અને ત્યાંની હાઇસ્કૂલના એવા દરદી છોકરાઓની સંખ્યા સેંકડે પચાસ સુધીની અને કૉલેજના વિદ્યાર્થિઓમાં સેંકડે સાઠ સુધીની છે. અલબત એ સંખ્યા ઘણી મોટી, અને દિલગીરી ઉપજાવનારી છે, અને એની સાથે સરખાવતાં આપણી તર્ફના નિશાળીઆઓની સ્થિતિ સારી છે. પણ એ ઉપરથી આપણી તર્ફના નિશાળીઆઓ માટે તપાસ રાખવાની તથા સુધારો કરવાની અગત ઓછી થતી નથી. એક દેશમાં ઘણા માંણસો એક દરદનો ભોગ થાય તેટલા માટે બીજા દેશમાં થોડા પણ જરૂર થવા જોઇયે. એમ નથી, અને તેવી હાલતપર સંતોષ પકડી બેસી રહેવું ડહાપણ ભરેલું નથી. કોઇ દરદ એવું નથી, કે જેનો ઉપાય કુદરતના ભંડારમાં ન હોય, અને જેને લાગુ પડતાં ઉપાયથીએકદમ અટકાવી નહિ શકાય.તે છતાં કેટલાંક દરદો ઉપાય વિનાનાં જોવામાં આવે છે તેનું કારણછે,અને તે એ કે,તેમના ઉપાયો શોધી કહાડવાને આપણે હજુ સામર્થ્યવાન્ થયા નથી, સારાં ભાગે,નિશાળમાં શીખતાં છોકરાંઓને લાગુ પડતાં ટૂંકી દ્રષ્ટિનાં દરદ, વગરઉપાયનાં દરદોની સંખ્યામાં નથી: એ દરદ લાગુ પડીને વર્ષો ગયા પછી ચશ્માંની મદદ સગવડ કરવા શિવાય તેને સાજુ કરવાનો ઉપાય જો કે જણાયલો નથી, તો પણ એ કઢંગા દરદને લાગુ પાડતાં અટકાવવાના ઉપાયો પર-

શોધ્યું વિદ્વાનોની મેહેનતથી જાણવામાં આવ્યા છે. તે ઉપાયો કંઈજ નહિ પણ એ દરદ લાગુ પાડવાનાં કારણો દૂર કરવાના છે, અને તે કારણને દુર કરવા એ ખુદ તે દરદને દૂર કરવા બરાબર છે. તે કારણો ત્રણ પ્રકારનાં છેઃ—એક, નિશાળના મકાનમાં ઓછું અજવાળું; બીજું, વાંચવાની ચોપડી અને લખવાની કાપી તથા કાગળ અને આંખ વચ્ચેનો જોઇયે તે કરતા વધતો વા ઓછો તફાવત રાખવાની ખામી; અને ત્રીજું, દરરોજે ઘણા કલાક સુધી વાચવુ તથા લખવુ.

એ ત્રણ કારણો વિષે સઘળી નિશાળોમાં જો પુરતી સંભાળ લેવાઇને તેમને દૂર રાખવાની કોશેશ કરવામા આવે, તો ટુંકી દ્રષ્ટિના દરદથી અભ્યાસીઓ મોકળા રહી શકે. અજવાળાની કોતાઇને કેમ દૂર કરવી, તેની સમજ આપવાની કાંઈ પણ જરૂર નથી. તેમજ વાચવા લખવાનુ કામ ઘણો વખત સુધી ચાલુ રાખવાનો અટકાવ કેમ કરવો, તેમાં પણ કાંઈ નવુ શીખવાનું નથી. પણ વાચવાના ચોપડી અને લખવાની કાપી તથા કાગળો અને આંખ વચ્ચેનો તફાવત બરાબર કેમ રાખવો, તેની સમજ કેળવણી આપવાનુ કામ બજાવનારાઓએ મેળવવી જોઇએ છઇએ, અને તેતો મેળવી શકે એવા ઉપાયો સેવડાવવા જોઇએ છીએ. તે માટે પહિલો ઉપાય એ છે કે, તેનો ખુલાસો એક સાદી ઇબારતની ચોપડી મારફતે બહાર પાડવો, અને તે પ્રમાણે વર્તવાની શિક્ષકો તથા નિશાળીઆઓને ફરજ પાડવી. નિશાળના મકાનમાં પૂરતું અજવાળું રાખવાની તથા છોકરાઓને ઘણો વખત વાંચવા લખવાનાં કામથી દૂર રાખવાની રીત જો કે સર્વને જાણીતી છે, તોપણ તે સઘળી જગોએ અમલમાં આવતી નથી, જેથી તેની તાકીદ લાગતા વળગતાઓએ કરવી જોઇએ. આજ સુધી એ બાબત ઉપર અત્રે બેદરકારી અને અજાણપણું દેખાડવામાં આવે છે, પણ હવે તેવી હાલતમાં ન રેહેતાં અત્રેના કેળવણી આપનારાઓએ તે પર ગંભીર ધ્યાન આપવુ જોઇએ છઇએ. આપણી હાઇસ્કુલમા, સેંકડે પંદરે સુધી, અને કાલેજમા વધારે ટુંકી દ્રષ્ટિના દરદવાળા વિદ્યાર્થિઓ મળી આવે એ દિલગીરી ભરેલું તથા ઊતરતી ઓલાદના હકમા નુકસાનકારક છે, અને તેનો ઉપાય કરવાને હવે વધારેવાર ઢીલ કરવી જોઇતી નથી.

(લૉ. મિ.)

—❦—

સારસંગ્રહ.

બંગાળામાં રેલવેપર ભયંકર અકસ્માત.—ઇસ્ટર્ન બેંગાલ રેલવેપર બીજી અકટોબરે ભયંકર અકસ્માત બન્યોછે. એવું જણાવવામાં આવેછે, કે ગોલાંડોથી કલકત્તા જવા માટે ઉપડેલી મેલ ટ્રેન આરંઘાટાના સ્ટેશન આગળ ગુડસ ટ્રેન સાથે અથડાઈ હતી. તેમાં ગુડસ ટ્રેનનો ડ્રાઇવર જેમ્સ મારગન મરણ પામ્યો હતો. મેલટ્રેનના ડ્રાઇવર વાલ્ટર કમિંગ્સનો ડાબો પગ ઘુંટણ નીચેથી છુટો પડી ગયો હતો, તે સાજો થાય એવી આશા રાખવામાં આવતી નથી. એક સ્ત્રીને ઘણી સખ્ત ઇજા થઈ છે તેની પણ સાજા થવાની આશા નથી. તેણીના બે ભત્રીજા પણ માર્યા ગયા છે. બન્ને ટ્રેનોના બન્ને ફાયરમેનો માર્યા ગયા હતા. બાવીસ જખ્મી થયેલા દેશી ઉતારૂઓને પહેલી ઝપે આગગાડીમાં કલકત્તે લાવવામાં આવ્યા હતા. એવું કહેવામાં આવેછે કે સુમારે ૬૦ ઉતારૂઓ બધા મળીને માર્યા ગયા છે. અને ૧૭ જખ્મી થયાછે. એ શિવાય બીજા યુરોપીયનો માર્યા ગયા છે. તેઓનાં નામ જાણવામાં આવ્યાં નથી.

દેશી છાપાને વધાઈ. વડાપ્રધાન મી. ગ્લાડસ્ટને, ચાલતા મહીનાની શરૂઆતમાં એક ભાષણમાં કહ્યું કે "લોરડ બીકન્સફીલ્ડના પાછલા સમયમાં પ્રેસની છુટની જે બક્ષીસ અડધા સૈકા ઉપર આપવામાં આવી હતી, અને જે છુટનો કદી પણ ગેરઉપયોગ થયો નહતો તો તે હિંદુસ્થાનના લોકો પાસેથી છીનવી લેવામાં આવી. હું માનુંછું કે એક તારના સંદેશાના જવાબમાં, જેની ખબર નહિ કરવામાં આવી પારલામેન્ટને, કે દેશને, એક એવો કાયદો પસાર થઈ ગયો કે જેથી નેટીવ ઇન્ડીઅન પ્રેસની સ્વતંત્રતા એકદમ નાબુદ થઈ ગઈ. આવો એક કાયદો સુધારાને શરમ લગાડે છે અને બ્રીટીશ રાજ્યાદતને શરમ લગાડે છે. ઇંડીઆની સ્ટેટ્યુટ બુકમાંથી એ કાયદો રદ કરવામાં આવ્યોછે; અને મને ખાતરી છે કે જ્યાં સુધી લીબરલ પારટીનો દેશમાં અવાજ છે અથવા રાજકારોબારમાં હીસ્સો છે ત્યાં સુધી ઇંગ્લાંડ અને સ્કોટલંડને ઘણી વાહાલી એવી જે સ્વતંત્રા તેને કંઈ પણ શરમ લગાડવા જેવું કરવામાં આવશે નહિ."

સુકાની વિમાન—ફ્રાંસખાતેના મ્યુડમ નામના ગામમાં એક વિમાન બનાવનાર અને બે આપટન વિમાનમાં બેસી નીકળ્યા. તે વિમાનને સુકાન હતાં. વિમાન સપાટાબંધ લંબરેખામાં ઉપર ગયું અને ધારેલી દિશાએ તેને વાળવાને સુકાન ફેરવવામાં આવ્યું. પ્રથમ તે વરસેલીસ તર્ફ વળ્યું. પછી બેટિટ વિસેટર તર્ફ ફર્યું અને પછી મ્યુડમ તર્ફ પાછું ફર્યું. વિમાન જે જગાએથી ઉપડ્યું હતું તે જગાએ વગર અડચણે બરાબર વખતે આવી પોહોંચ્યું. એમાં સુકાન ફેરવવાના સ્ક્રૂને ગતિ આપવાને વિદ્યુત્યંત્રની યોજના કરવામાં આવી છે. એ સુકાનની અને સ્ક્રૂની કલ્પના ઉપર જણાવેલા બે ક્યાપટન તે મેસર્સરેનાર્ડ અને કેબજ એમની છે. આજ કેટલાએક વરસો થયાં ચાલુ રાખવામા આપેલા યત્નરૂપી ઝાડને આટલે સુધી ફળ આવેલું જોઈ કોને સંતોષ નહિ થાય?

સરકારી જાહેરખબર.

જા. નં. ૧૩૯ સને ૧૮૮૪–૮૫.

ઉત્તરવિભાગની સરકારી નિશાળોના મેહેતાજીઓને લખવાનું કે આવતા નવેંબર માસમાં મેહે. ડાક્ટર ફ્રુહ્મ વીએનાથી ગુજરાતખાતે આવનાર છે તેમને જુનાં પત્રાં અગર લેખો જોવાની અને ખરીદ કરવાની ઘણી ઇચ્છા છે માટે તેનો તપાસ કરતાં કોઈ મેહેતાજી અગર બીજા ગ્રહસ્થને તે મળી આવે તેમણે અમને તુરત લખી જણાવવું. તેની જે કીમત થશે તે સાહેબ મોસુફ આપશે તા. ૧૬ અક્ટોબર સને ૧૮૮૪.

(ઇંગ્રેજી સહી) ગોપાળજી સુરભાઈ દેશાઈ.
આ. એ. ઈ. ઉ. વિ.

નિશાળોના ઇનામ પત્રક.

પ્રાંત કચ્છ.

(પાછલપાને ૨૩૫ થી.)

રાપર. ૬. ગૂ. નિ.—૩૧ શેઠ ઇબ્રાહીમ સુલેમાન તર્ફથી ૩૧) રા. રાઘવજી પુંજા ૩૧) રા. રેવાશંકર મહાદેવ તર્ફથી ૩॥ ડાક્ટર જુનતઅલી ખારમહમદ ૩॥ હરીરામ જગમાલ ઓવરસ્ત અરજ ૩॥ કાળીદાસ માવજી ૩॥ રા. કેશવલાલ પીતાંબર ૩॥ રા. હીમતલાલ કેશવજી કુલ ૩૬) તેમાંથી ૩૪) પુસ્તકો ૩૨) મીઠાઈ. અત્રેની સ્કૂલમાં છોકરાઓને પાણી

પાવાં માટે અત્રેની ડીસપેનસરીના કંપૌંડર રા. હીરજી જાદવજીએ જોશીએ એક પીતળનો કળશીઓ સ્કૂલમાં બક્ષીસ આપ્યો. વાર્ષીક પરીક્ષા વખતે મહારાઓશ્રી ખેંગારજી બહાદુર તરફથી રૂ.૧૨) ઈનામ.—ફતેગઢ. રા. હીમતલાલ કેશવજીભાઇએ રૂ૦ાા તથા બેલાની નિશાળના મહેતાજીએ રૂ૦ાા તથા અહીં પ્રુ. રાજેરાજ નારણજી ૦-૬-૦ પ્રુ. હીરજી દામજીએ રૂ૦ વાર્ષીક પરીક્ષા વખતે મહારાજાધિરાજ મીરજા મહારાઓ શ્રી ખેંગારજી બહાદુર તરફથી રૂ૫-૨-૬ ની ચોપડીઓ.—ભચાઉ. દ. શુ.નિ. નવી સ્કૂલમાં વાસ્તુ કર્યું તે વખતે મહાજન તથા બીજી વસ્તીએ મળી કૂલ રૂ૫ાા મીઠાઈ મણ ૧ વહેંચી. તથા બીજા માણસોને માટે શાકર મણ ૦ાા રૂ૬) મહાજન તથા વસ્તી તરફથી આ વખતે મહેરબાન વહીવટદારે પોતાના પદરની રૂ૨ાા ચોપડીઓ. તથા સદગ્રહસ્થો તરફથી રૂ૦ાા સોપારી તથા એલ્ચી આપી હતી. વારશીક પરીક્ષા વખતે મહારાઓશ્રી ખેંગારજી બહાદુર તરફથી રૂ ૧૨) ઈનામ તથા રૂ૨) નાઇટસ્કૂલમાં.—દેશલપર. રા. મુંદરા વહીવટદાર સ્કૂલમાં પધારી રૂ૪ાાા ઇનામ વહેંચ્યું. તેમાં રૂ૦ાા રા. હીમતરામ દયાશંકર રૂ૦ાા મુંદરા વહીવટદારના અવલ કારકુન રૂ૦ાા દેશ દાણના કારભારી રા. મોરલીધર વલભજી રૂ૦ા ભુજ પ્રુ. રા. વીશનજી જાદવજી તરફથી રૂ૦ા પટેલ કેશવજી ધારશી રૂ૦ા શેઠ આપાસે હંબારા તરફથી રૂ૦ા ઠ. વલભજી ઉકડા રૂ૦ા શા. પદમશી ઘેલા તરફથી રૂ૦ા શા. જેઠા તેજપાર તરફથી રૂ૦ા જાડેજા ખેંગારજી મોહોજી તરફથી રૂ૦ા શા. લખમશી માળશી રૂ૦ા શા. ભીમજી કાયા તરફથી રૂ૦ા શા. કરમશી પાસડ તરફથી ૦-૧૪-૦ પરચુરણ ગ્રહસ્થોએ. શેઠ લાલજી ચાંપશીએ પોતાના ભાઇના લગન સબંધી રૂ૧)ની સાકર, વહોરા હકુ પ્રેમજીએ પોતાના પુત્રને નિશાળે બેસાડી રૂ૦ાા ખારેક. વારશીક પરીક્ષા વખત શેઠ હરિરામ નથુ તરફથી રૂ૦-૧૫-૦ ખાંડીટ છોકરાઓને મીસ્તરી ભીમજી ગોવિંદજી રૂ૧-૩-૬ ની સાકર શેઠ પુરપાર નાઇયાએ રૂ૧) વડીકનાં પંડ્યા રાજગર લધા ધનજી રૂ૦ા એક બાઇ આર્યા થઈ તે પ્રસંગે શેઠ મુળજી બારાએ રૂ૧ા પતાસાં શા. ભાજેને પેર પુત્રનો જન્મ થવાથી રૂ૧-૯-૦ પતાસાં. વારશીક પરીક્ષા વખત મહારાજાધીરાજ મીરજા મહારાઓશ્રી ખેંગારજી બહાદુર તરફથી રૂ૫-૧૦-૦ ચોપડીઓ.

પેચ્ચિ. ૬. ગુ. નિ.—સવાર દેવશી ગોવાંએ પોતાનેપેર પુત્રનો જન્મ થવાથી રૂરા મીઠાઈ. જામનગરના મહારાજે લધુ ધનરાજજીએ રૂ૧)સાકર વોરા. દેવજી હીરાચંદ ઉનાળામા છોકરાઓને પાણી પાવાનો ખર્ચ આપે છે. શેઠ ઠાકરસી પુરશોત્તમે પોતાના પુત્રના મોવાળા ઉતરાવ્યા તે માટે રૂ. ૦॥ મીઠાઈ વારશીક પરીક્ષા વખત રૂ૦॥ જાડેજા જીહાજી શીગરામજી તર્ફથી, રૂ૦॥ જાડેજા દાનસંગજી મોમાયાજી રૂ ગા॥ જાડેજા સાંગાજી નેહુજી રૂ૦॥ જાડેજા રેવાજી નેસંગજી ૦-૧૦-૦ શેઠ. ઠાકુરશી પુરૂષોતમ ૦-૯-૦ વોરા દેવજી હીરાચંદ ૦ ૬-૦ શા. એતસિંહ નરસિંહ રૂ૧ વોરા લાલજી જેતસી રૂ૦ાં સોની ટોકરશી મેઘજી રૂ૦॥ હરીરામ લાલજી કુલ રૂ૧॥ તેમાંથી ૨૪-૫-૦ ચોપડીયો ૨૨-૩-૦ શાકર અને માનીટરે રૂ૦ા ખજુર. ગુદાલા પુ. નારાણજી જીવરાજે રૂ૦॥ ની દ્રાક્ષ વોરા દેવજી હીરાચંદ રૂ૦॥ દ્રાક્ષ ગામધણી તથા મહાજન તર્ફથી રૂ ૬-૧-૦ ની ચોપડીયો. ગાધી શો. ભાગચંદ સાતીદાસ તથા વોહોરા દેવજી હીરાચંદ રૂ૦॥ વાંકીના મહેતાજી લધા ધનજી રૂ૦ા દ્રાક્ષ રા. રા. એ. ઈ. સાહેબે વારશીક પરીક્ષા લઈ રૂ. ૧-૨-૦ ની મીઠાઈ મહારાજાધીરાજ મીરજા મહારાઓશ્રી ખેંગારજી બહાદુરે તર્ફથી રૂ૫) ની ચોપડીયો વારશીક પરીક્ષા વખત.—ભુજપર. રા. રા. રેવીન્યુ કમીસનર સાહેબે રૂ૧) સાકર સોની નરસી રતનશીએ આબાં. રૂ૦॥ તથા શા. ગોસરી રૂ૦ા દ્રાક્ષ રા. વીજપાર ઉકડાએ રૂ૧) આબા, વારશીક પરીક્ષા વખત મહારાજાધિરાજ મીરજા મહારાઓશ્રી ખેંગારજી બહાદુરે રૂ. ૫॥ ચોપડીયો.—માંડવી ઝમકુ કું.શા. શેઠ કાહાનજી દ્વારકાંદાસને ઘેર પુત્ર જન્માથી મહેતાજીને પાઘડી એક રૂ૧ા નોકરને. રૂ૦ા અને છોકરીઓને રૂ. ૦॥ મીઠાઈ. વહેંચી. મુંબાઈના બાટીઆ ભગવાનદાસ નરસીએ મેહેતાજીને પાઘડીના રૂરા તથા નોકરને રૂ૦॥ અને રૂ૧ા છોકરીઓને મીઠાઈ. વારશીક પરીક્ષા વખતે રૂ૬)ની ઓઢણીઓ. રૂ૯) ચોપડીઓ અને રૂ૦ા, મીઠાઈ. —બીંદરા ૬. ગૂ. નિ. ભૂજના રાજગર બાલજી ઓધવજી બાવાના પુત્ર કલ્યાણજી અત્રે પરણવા આવતાં રૂ૧ા સાકર વારશીક પરીક્ષા વખતે મહારાઓશ્રી ખેંગારજી બહાદુરે તરફથી રૂ૦ા પેથાભાઈ કુંવરજીએ રૂ૧)જેઠી રામજી એરાજે રૂ૧) જાડેજા વખતસીંગજી તથા બાઉજી તથા મમુબાએ

૭-૯-૦ પ્રે. રા. ભીમજી લાધા રૂ૦ા રાજગર વીરજી મુરારજી રૂ૦ા શા. લાલજી કમુ. રૂ૦—કોડાણુ ૬. ગૂ. નિ. વારશીક પરીક્ષા વખત શા. ઉમરશી મેઘરાજે રૂ૫) શા. કુંવરજી દેવરાજ રૂ૦ મેહેતાજી લખમસિંહ સામજી રૂ૦ ગાંધી મુળજી નાગજી રૂ૦ શા. હેમરાજ પાંચારીઆ રૂ૦ શા. તેજુડ ઓભઇઆ. રૂ૦ શા. લીલાધર મેઘરાજ રૂ૦ મોમાઇઆ સોમરે રૂ૦ શા. કાનજી દેવરાજે, રૂ૦ શા. કેશવજી ખેરાજ રૂ૧-૧૪-૦ કેટલાક સદગ્રહસ્થો મળીને આપ્યા. રૂ૧૩) ચોપડીઓ મહારાજાધિરાજે મીરજા મહારાઓશ્રી ખેંગારજી તરફથી અને રૂરાા મીઠાઈ વહેંચી. અને મહાજન તરફથી મેહેતાજીને પાઘડી રૂ૧ા માનીટરને ૦-૧૦-૦—નખત્રાણા ૬. ગૂ. નિ. વારશીક પરીક્ષા વખત મહારાજાધિરાજ મિરજા મહારાઓશ્રીજી ખેંગારજી બહાદુરે રૂ૩ા નથુ ગોપાળજી મંજમાના રૂરાા માધવજી ત્રીકમજી રૂ૧ા જોશી ગોપાળજી ત્રીકમજી રૂ૧ા બારોટ સાંવણ રૂ૧ા રા. મગનલાલ, નરશીરામ રૂ૧ા રા. ખરાશંકર મોરલીધર રૂ૧ા વકીલ ભગવાનજી કેશવજી રૂ. ૦-૧૦-૦ ધનજી ખીમજી રૂ૦ા વકીલ ગોવિંદજી ખેચર ૦-૬-૦ જોશી. મુળજી આત્મારામ રૂ૦ા જીવણ રામજી રૂ૦ા પટેલ રામજી કાલરીઆ રૂ૦—વીરાણી. નખત્રાણાના થાણદાર મગનલાલભાઈ વિગેરે મળી રૂ૪) તથા વારશીક પરીક્ષા વખત મહારાજાધિરાજ મિરજા મહારાઓશ્રી ખેંગારજી બહાદુરે તરફથી રૂ૪) રા. મગનલાલભાઈ રૂ૧) જાડેજા. શ્રી. પબાજી રૂ૧) ગામના મહાજન તરફથી રૂ૧ા દયાશંકર જીવણરામ રૂ૧. કારકુન રામજી તરફથી રૂ. ૦ા વકીલ ગોવિંદજી ખેચર રૂ૦—ફરાદી. ખાત્રી હરીરામ લાલજી રૂ૧) ૬. મથુરાદાસ હીરજીએ છોકરાઓની પરીક્ષા લઈ રૂ૦ા કેફળીઆ ગોવરધન તારાચંદ રૂ૧-૨-૦ વકીલ કમુ રામજી રૂ૦ાા—સેલાવા. રા. માંડવી વેહીવટદારના અવલ કારકુન રામજી હરજીવનને ત્યાં પુત્રનો જન્મ થવાથી રૂ૦ાા મેહેતાજી પુરૂષોતમ કુંવરજીએ રૂ૦ાા માંડવીના મુરારજી પાસવીરને ત્યાં પુત્રનો જન્મ થવાથી રૂ૦ાા મહારાજાધિરાજ મીરજા મહારાઓશ્રીજી ખેંગારજી બહાદુરે રૂ૬)—અંગીઆ. વારશીક પરીક્ષા વખતે શા. જગસિંહ માણકચંદ રૂ૦ાા જોગી. હીરાનાથ તરફથી રૂ૦ સોની માવજી તથા રામજી તરફથી ૦-૬-૦ શા. ખેતશી પ્રાગજી રૂ૦ જોશી ખટાઉ નથુ. રૂ૦ ખેચર.

નાયવાળા તરફથી રૂ૦ા બીજા ગ્રહસ્થોની તર્ફથી રૂ૦-૬-૦—નીરાણા. ભૂજના જેરામ ગોકળદાસે રૂ૨) વારશીક પરીક્ષા વખતે મીરજા મહારાઓશ્રી ખેંગારજી બહાદુરે રૂ૬) મીઠાઈ.—સુમરીરોહા. શા. ભીમશી માણેક એત્રેની સ્કુલ લાઇબ્રેરી માટે નીચે મુજબ પુસ્તકો બક્ષીસ આપ્યા છે. પાંડવા ચરિત્ર, બુદ્ધિપ્રકાશ, અમરેલાલ ચરિત્ર, વજપાજ સર્વસાર ઉપદેશ, ઊપદેશકથા, વડોદરા કમીશન કેસ, હિંદુસ્તાનનું વર્ણન, ગુ: બાળમિત્ર, પદ્મરત્ન, મુંબઈ સરેસાની તવારીખ, ગીરધર વીલાસ, કુદરતી ઇલમે લાઠી, ગીરધર વીલાસ અંક ૨ જો. અહીંના ગામ ધણીએ રૂમાલ રૂ૮) ના તથા આંબા રૂ૦ાા ના વહેંચ્યાં.—કોઠારા કન્યાશાળા. અમડાસા ન્યાયાધીશ કાળીદાસ લક્ષ્મીશંકર તથા ફોજદાર દલપતરામ ભગવાનજી એત્રે મહાજન સહિત પધારી રૂ.૧ા ની મીઠાઈ વહેંચી તથા રૂ૧ા મેહેતાજીને પાઘડીના આપ્યા. ઠા. રામદાસ દામજીએ પતાસા રૂ૧)ના વહેંચ્યા. વકીલ આત્મારામે રૂ૨ાા ના પેંડા વહેંચ્યા. કોઠારાના ઠા. મોનજી વીશંનજી તથા ખોજા ડીસાડી વેલજી લાલજીએ મળીને કન્યાઓની પરીક્ષા લીધી તેમાં રૂ૮) ની ચોપડીઓ તથા રૂ૦ાા ના પેંડા વહેંચ્યા.—કોઠારા ગુ. નિશાળ. રા. અમડાસા ન્યાયાધીશ તથા ફોજદાર સાહેબે મળી છોકરાઓની પરીક્ષા લઈ રૂ૧) પતાસાં તથા રૂ૧) મેહેતાજીને પાઘડીનો આપ્યો. મુંબઈના ભાટીઆ શેઠ ગોકળદાસ માધવજીએ છોકરાઓની પરીક્ષા લઈ રૂ૨૫) ની ચોપડીઓ તથા રૂ૧) ના રૂમાલ તથા રૂ૧) ની મીઠાઈ તથા રૂ૩) મેહેતાજીને પાઘડીના તથા રૂ૧) ખેસનો આપ્યો. એ રીતે કુલ રૂ.૩૧) ઇનામ વહેંચ્યું.—નલીઆ કન્યા. શા. ભુજના જોશી મહાવજી આત્મારામે રૂ૨ાા ની મીઠાઈ વહેંચી. મંજલના શેઠ ટોકરશી જેવત રૂ૦ાા ના પતાસાં વહેંચ્યાં. નલીઆના શેઠ ધનજી લખમસિંહ અહીંની સ્કુલ લાઇબ્રેરી માટે નકસા ૪). ૧ હિંદુસ્તાનનો ૧ મુંબઈ ઇલાકાનો; ૧ આફ્રિકાનો, ૧ અમેરિકાનો. બક્ષીસ આપ્યા. નલીઆના શા. શામજી ગંગાધર તરફથી નકશા નંગ ૨ તથા સ્લેટો નંગ ૨૨ બક્ષીસમાં આપ્યા. મેહેરબાન કરનલ પુસન સાહેબના હેડકલાર્ક મી. રામચંદ વીઠ્ઠલે રૂ૧) પતાસાં.વારશીક પરીક્ષા વખતે નીચે લખેલા ગહસ્થો તરફથી ઇનામમાં ઉગરાણું કર્યું તેમનાં નામ. રૂ૮)શા લીલાધર ગોજપાર, રૂ૨ાા શા માણેકચંદ નાગશી રૂ૨)શા હીરજી જેતસી રૂ૧ાા શા ગોવિંદજી શિવજી રૂ૧ા શા રૂપસિંહ બારેમલ રૂ૧ા શા. દેવશી પરબત રૂ૧ા શા દેવજી જેવત એ રીતે રૂ૧૪)ઇનામ થયું. તેની ચુંદડી, કાંચળી, ડગલી અને ચોપડીઓ. વાણીઆ ભાટીઆ મહાજન તરફથી રૂ૧ા મીઠાઈ. (અપૂર્ણ.)

જાહેર ખબર.

શાળાપત્રના છુટક ગ્રાહકોએ આવતા વર્ષના શાળાપત્રના લવાજમ પોષ્ટેજના નાણાં તા. ૨૦ મી ડીસેંબર ૧૮૮૪ની અંદર અમારી ઉપર મોકલી દેવાં. નહિતો તેમનું ચોપાનીયું અમારે આવતા વર્ષથી દિલગીરીની સાથે બંધ કરવું પડશે.

તા-૧-૧૧-૮૪ હરિલાલ વલ્લભરામ,

મુ. રાજકોટ. મેનેજર, ગુજરાત શાળાપત્ર.

ગુજરાતશાળાપત્ર.

GUJARAT SCHOOL-PAPER

DECEMBER.

પુસ્તક ૨૩ મું. ડીસેમ્બર. અંક ૧૨ મો.

મોંઘાછે બહુ મોટું તુજ નામ તેમ છે કામ;—
કર અંતે મન હોંશની, ખરી એતી ખેરી હામ

અનુક્રમણિકા પૃષ્ઠ

CONTENTS.

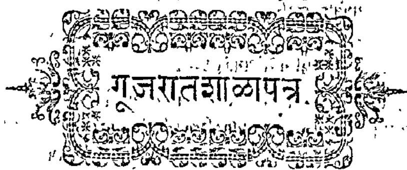

(કેળવણી ખાતાના હુકમથી)

अमदावादमां

ખાખાની હવેલીમધ્યે યુનાઇટેડ પ્રિન્ટિંગ અને જનરલ એજન્સી કંપની લિમિટેડ"ના પ્રેસમાં રણછોડલાલ ગંગારામે છાપી પ્રગટ કર્યું

મૂલ્ય { (રૂ૧) વરસનો અગાઉથી. (રૂ૦)= છૂટક એક અંકના } ટપાલ ખર્ચ જુદું.

પુસ્તક ૨૩ મું. ડીસેમ્બર. સન ૧૮૮૪. અંક ૧૨ મો.

मुसलमानोमां केळवणीनो प्रसार.

મુસલમાનોમાં કેળવણીનો પ્રસાર કેટલો છે એ બાબત નડીઆદ હાઇસ્કુલના હેડમાસ્તર મિ. ઇબ્રાહિમ. એમ. સયાણી. બી. એ. એ એક હાલ કિંમતી ચોપાનીયું ઇંગ્રેજીમાં પ્રગટ કર્યું છે. તેની એક નકલ અમને મળી. તે વાંચતાં એ ઇસ્લામી મિત્રની ખબરદારી તથા સાર્વજનિક પરિશ્રમ જોઇ, અમે અત્યંત રાજી થયા છઇએ.

An inquiry into the condition of Mahomedan Education in the Bombay Presidency in the official year 1878-79, એટલે, સરકારી વર્ષ ઇ. સ. ૧૮૭૮-૭૯ માં મુંબાઇ ઇલાકા ખાતે મુસલમાનોમાં કેળવણીની હાલત કેવી છે તેની તપાસ, એ પ્રમાણે એ ચોપાનીયાનું નામ છે, અને નામ પ્રમાણેજ તપાસ ખરેખરી ડહાપણ અને ગંભીરાઇથી ચલાવી છે. અગર જો કોઇ એ વિષય એક કોમનેજ લગતો ધારશે, પણ અમારી નજરમાં એ 'કોમની સંખ્યા' વિગેરેનો વિચાર કરતાં એ આખી પ્રજાએ લક્ષ આપવા જોગ છે, અને તેમજ સરકાર પણ કેટલાક વખતથી પોતાનું ખાસ ધ્યાન તે ઉપર આપતી આવેછે અમે દિલગીર છઇએ કે આ વિષયને ઘટે તેટલા વિસ્તારથી લખવા જોગ અમારી પાસે જગા નથી. તે છતાં આ ચોપાનીયાનો થોડોક સાર તો

અમારે આપવોજ જોઇએ.

મિ. સયાણી ડીરેક્ટર આવ પબ્લિક ઇંસ્ટ્રક્શનના રીપોર્ટને આધારેજ આંકડા ઉપજાવી કાઢી નીચે પ્રમાણે કહેછે.

૧. સને ૧૮૭૨ ના વસ્તિપત્રક મુજબ દેશી રાજ્યો સહિત મુંબાઈ ઇલાકામાં ૨૫૧ લાખ માણસની વસ્તિ હતી, જેમાં ૩૮ લાખ, એટલે સેંકડે આશરે ૧૫ મુસલમાન હતા. તેથી એ ભણનારમાં જો ૧૫ મુસલમાન હોય, તો તે પ્રમાણ જોઇએ તેવુ કહેવાય.

૨. ૧૮૭૮-૭૯ ના વર્ષમા કેળવણીખાતાના અમલ હેઠે આશરે ૨૨૫ લાખની વસ્તિ હતી, અને તેમા ભણનારની સંખ્યા ૨૪૨૮૫૧ હતી. એમાં મુસલમાન ૨૫૫૪૫ એટલે આશરા ૫ડતો આંકડો માંડીએ તો સેંકડે ૯ા હતા. આ મુજબ એ વરસે મુસલમાન ભણનાર હોવા જોઇએ તેનો ૩/૫ ભણતો હતો એમ સાબીત થાય છે.

૩. આ ૨૫૫૪૫ મુસલમાન વિદ્યાર્થીઓમાં કાલેજો ખાતે ભણનાર ૧૫ હતા. કુલ ભણનારની સંખ્યા કાલેજોમાં ૮૯૧ હતી, એટલે, તેમાં મુસલમાનનુ પ્રમાણ સેંકડે ૧.૬૬ એટલે એ કોમની વસ્તિ જોતાં જે આવવુ જોઇએ તેનો ૧/૯ જ આવેછે.

૪. હાઇસ્કૂલોમા કુલ ભણનાર ૭૯૯૩ મા મુસલમાન ૧૯૮ હતા, એટલે મુસલમાનનુ પ્રમાણ સેંકડે ૨.૪૪ અથવા જે હોવુ જોઇએ તેનો ૧/૬ જ આવેછે.

૫. મિડુલક્લાસ સ્કૂલોમા મુસલમાન ૮૫૮ અને બધી કોમનો કુલ આંકડો, ૧૫૫૫૦ હતો. એ જોતા સેંકડે મુસલમાનનું પ્રમાણ ૫.૫૫, અથવા જે હોવું જોઇએ તેનુ આશરે ૩/૮ જ હતુ.

૬. લોઅરક્લાસ સ્કૂલો, એટલે, દેશી ભાષાનીજ નિશાળોમાં કુલ ભણનાર ૧૯૮૦૭૬, અને તેમાં મુસલમાન ૨૨૨૫૫ હતા. એટલે, સેંકડે ૯ા, અથવા પ્રમાણમાં હોવા જોઇએ તેના ભાગે અડધાજ મુસલમાન કનિષ્ટ કેળવણી લેતા હતા.

એ સિવાય ભાતભાતની વિગતો ઉપજાવી કાઢી મુસલમાનોમાં કેળવ-

ણી ઓછી છે એમ નિર્વિવાદ સાબીત કરવાને એ ચોપાનીયામાં પ્રયત્ન કર્યું છે. ઉપલા આંકડા ઉપરથી એતો ખુલ્લુંજછે કે બધી જાતની કેળવણીમાં મુસલમાનો બીજા કરતાં પાછળ પડ્યા છે, અને જેમ જેમ કેળવણી ઉંચા પ્રકારની તેમ તેમ તેમાં મુસલમાન ભણનારનું પ્રમાણ છેક ઓછુંજ થતું જાયછે. ઉપર જે પ્રમાણ કાઢી બતાવ્યું છે તેમાં એક તર્કની કસર રહી જાયછે ખરી. કેળવણીખાતાની સના હેઠેના ૨૨૫ લાખની વસ્તિમાં મુસલમાનનું પ્રમાણ આખા ઇલાખાના ૨૫૨ લાખ માણસમાં જે છે તેજ હશે એમ આ આંકડા ગણવામાં માની લીધુંછે પણ એમ બને કે જે ભાગ મુંબાઈ ઇલાખાના કેળવણીખાતાની સના હેઠે આવ્યો નથી તેમાં મુસલમાનની વસ્તિ હોયજ નહિ અથવા બહુ વધારે હોય.પણ વધારે હોવાનો તો સંભવ નથી, કેમકે મુસલમાનની વસ્તિ આપણી તર્ફ તો વિશેષ શહેર કે કસ્બાઓમાંજ હોયછે. માટે આ રીતની ગણત્રીમાંથી ભૂલ જાણી તે દૂર કરવા જઇશું, તો અમને લાગેછે કે ઉલટું કેળવણીખાતા હેઠેની વસ્તિમાં મુસલમાનની વસ્તિનું પ્રમાણ વધી પડશે, અને તેથી મિ. સયાણી જે સાબીત કરવા માગેછે તે વાત નબળી થવાને બદલે વધારે મજબૂત થશે.

પણ મુસલમાનમાં કેળવણીનો પ્રસાર ઓછો છે એ વાત પ્રમાણને તો પ્રસક્ષજ છે, અને તેથી દશીઆએ વિચાર કરવાનો એજ છે કે એમ થવાનું કારણ શું, અને શા ઉપાય કામે લગાડ્યા હોય તો તેઓ બીજી કોમની પેઠેજ ભણવા તર્ફ લાગી દેશની આબાદી તથા સમાધાનીમાં મદદ કરે. આ મોટો ને ગુંચવણ ભરેલો સવાલ મિ. સયાણીએ બીજા ચોપાનીયાને વાસ્તે રહેવા દીધેલો જણાય છે, અને તેથી અમે પણ અમારે કાંઈ મશ્વરાત બોલવું હશે તે તે પ્રસંગે બોલીશું. હાલ તો અમારા વાંચનાર મહેતાજીઓને, અને તેમાં પણ મુસલમાનને તો વિશેષજ કહીએ છઇએ કે તેઓ જ્યાં હોય ત્યાં તમણે પોતાની શક્તિ મુજબ મુસલમાનોમાં કેળવણીનો શોખ વધે તેમ કર્યા કરવું એ તેમની ખાસ ફરજ છે.

—❦—

कागळ बनाववानां कारखानां कहाडवानी अगत्य.

હિંદુસ્તાનમાં કાપડ બનાવવાનાં થોડાં ઘણાં કારખાંનાં નીકળ્યાં છે, પણ કાગળ બનાવવાનાં કારખાના માટે હજુ સાધારણ રીતે કોઈથી થતી નથી, એ ભૂલ ભરેલુ છે. મુંબઈ જેવા ઉત્તમ બંદર શહેરમાં કાપડ વણવાનાં કારખાનાં જ્યારે સારી સંખ્યામાં થયા છે, ત્યારે કાગળ બનાવવાનું એકજ કારખાનું અહીંઆ અસતી ધરાવેછે, અને તેમાથી પણ માત્ર જાડા અને ઉતરતી કિસમનાજ કાગળો બનેછે. મુંબઈ શહેરમાં કાગળનો ખપ જો નજીવો સરખો હોય તો આપણે એમ વિચારીને સંતોષ પામીએ કે, તે થોડા ઘણા યૂરોપખાતેથી આવીને કામ ચાલેછે, એટલે આપણે તેની માથાકુટમા પડવાની જરૂર નથી. પણ જ્યારે જોઇએ છીએ કે, મુંબઇમા વરસ દહાડે લગભગ વીશ લાખ રૂપિઆના કાગળ ખપેછે, ત્યારે તેના બહોળા ખપનો ખરો વિચાર આપણને આવેછે; અને તેટલા રૂપિઆ, તેમાના મોટા નફા સુદ્ધા દર વર્ષે અહીંઆંથી યૂરોપખાતે જાયછે, તે જોઇને લાગી આવેછે કે, પોતાના લાભના સંબંધમાં આપણે કેના પછાત અને અંધારામાં પડી રહીને દિવસો કહાડીએ છીએ. ફક્ત મુંબઈ તરફજ નજર કરતા જ્યારે એવો અગત્યનો ખુલાસો મળેછે, ત્યારે આખા હિંદુસ્તાનના કાગળોનો ખપ અને તેના કિંમતની રકમ તરફ જોતા, તે બહુ મોટા લાગવા જોઇએ. પૈસા ખોવાનુ દુઃખ માણસને બે રીતે ઉત્પન્ન થાય છે; એક પોતાના કમાએલા પૈસા ખોવાથી; અને બીજું, પૈસા કમાવાની તક હાથમાથી જતી રહેવાથી. છેલા પ્રકારનો સંતાપ પહેલી કિસમના સંતાપ કરતા કાંઈ ઓછો હોતો નથી, અને જેમને તે ઓછો લાગે તેઓને ભૂલ કરતા સમજવા જોઇએ. એક બાળકના મરણને મોટા માણસના મરણ કરતા કેટલાકો નજીવું ગણેછે, પણ સમજુ લોક તેમા ફેર ગણતા નથી. તેઓ કહેછે કે, નાના બાળકમાથીજ મોટાં માણસો થાયછે, માટે નાનાની સલામતીની કાળજી મોટાના જેટલીજ રાખવી જોઇએ. તે વાત ડહાપણ ભરેલી છે, અને ધંધાના સંબંધમા પણ તેમજ વિચારવુ જોઇએ છે. પૈસા કમાવાની તકને નાના બાળક તરીકે સમજી, તેમાથી ખરેખરા પૈસા મેળવવાની આશા રાખવી જોઇએ, અને તેથી તેવી તકોને પણ બહુ સંભાળ-

વી જોઇએ. ઘણાખરા દેશીઓ, એમ ન વિચારતાં ઉદ્યોગના સંબંધમાં પછાત પડી રહેછે, અને તેના અનેક દાખલાઓમાં એક કાગળ બનાવવાના ઉદ્યોગનો પણ છે.

પણ કાગળ બનાવવાનો ઉદ્યોગ અથવા તેનાં કારખાનાં આવક કરી આપનાર થઈ પડે કે નહિ, આ સવાલ આ બાબતમાં પહેલો ઉઠેછે, અને તેનો જવાબ સહેલ છે: આ દેશમાં વરસ દહાડે લાખો રૂપિઆના કાગળ ખપેછે, ત્યારે જો તે બનાવવાનાં કારખાનાં અત્રે કાંઈક ઘટતી સંભાળથી ચલાવ્યાં હોય, તો તેમાંથી નફો રહેવો જોઇએ, એ એક સ્વાભાવિક વાત છે. પણ એ સ્વાભાવિક વાત ઉપરાંત, કેટલીક ખાસ બાબતો ધ્યાનમાં લેવી જોઇએ છે. કાગળ બનાવવાના કાચા પદાર્થો જો યૂરોપખંડમાંજ મળતા હોય, તો તે અત્રે મંગાવીને, તેમાંથી કાગળ બનાવી વેચતાં થોડીજ નફાની આશા રહે, અને બીકણ પુરૂષો વખતે તેમાં ખોટ આવવાની ધાસ્તી પણ રાખે. જો કે યૂરોપવાળાઓ આપણા દેશમાંથી ઘણાક પ્રકારના કાચા પદાર્થો મંગાવી તેમાંથી ઉપયોગી જણસો બનાવી આ દેશમાં તે ખપાવીને સારો નફો મેળવેછે, તોપણ બીકણ દેશીઓ ક-દાચ કહેછે, તેમ આપણાથી બની નહિ શકે. પણ કાગળના સંબંધમાં તેવી હરકત કાંઈ નથી. તે બનાવવાને લાયકના કાચા પદાર્થો હિંદુસ્તાનમાં જોઇએ એટલા જથામાં છે, અને આજે તે સઘળા પદાર્થો પાણીને મૂલે યૂરોપખાતે જાય છે. કાગળ ચીથરાંમાંથી તથા ઘાસ વગેરેના કેટલીક જાતના રોપામાંથી બનેછે. તેવા રોપા અત્રે પુષ્કળ થાયછે, અને ચીથરાંનો જાથુકનો જથો પણ સુમારવિનાનો મળેછે. હિંદુસ્તાનમાં જ્યારે ત્રીશ કરોડ માણસની વસ્તી છે, અને તે સઘળાં માણસો આજના વખત પ્રમાણે થોડાં યા ઘણાં વસ્ત્ર પહેરેછે, ત્યારે ચીથરાંનો મોટો જથો આ દેશમાં જાથુક મળતો રહેવોજ જોઇએ. ફક્ત મુંબઇનોજ દાખલો લેતાં અહીંઆં દરેવરસે લગભગ બે હજાર ટન કાગળ યૂરોપથી આવેછે, અને વરસ દહાડે આશરે દોઢ હજાર ટન ચીથરાં અહીંઆંથી ત્યાં જાયછે. યૂરોપથી આવતા બે હજાર ટન કાગળનો મોટો જથો ઘાસ તથા બીજા શાકના બનાવેલા કાગળોનો હોવાથી, ચીથરાંના બનાવેલા કાગળ કરતાં ખુદ ચીથરાં અહીંઆંથી યૂરો-

પ તરફ વધારે જાયછે. શાકા પૂરા પાડવામાં મુંબાઈ એ કરતા પણ વધારે શક્તિમાન થવું જોઇએ, અને એજ પ્રમાણે આખા હિંદુસ્તાન વિષે પણ સમજવું જોઇએ. જ્યારે કાચા પદાર્થો આપણા દેશમા એ પ્રમાણે પૂરતા જથામાં છે, અને જ્યારે યૂરોપવાળાઓ તે અહીંઆંથી મંગાવીને તેના કાગળ બનાવી અત્રે નફા ભરેલી રીતે વેચી શકેછે, ત્યારે તે પદાર્થો અહીંઆંના અહીંઆજ કામે લગાડી તેના કાગળ બનાવવાથી મોટો નફો મળે એમા શક શો?

બીજો સવાલ ખર્ચને લગતો છે. કાગળના કારખાનાં કાઢતા દરેક કારખાના પાછળ કેટલી થાપણ જોઇએ? કારખાનાંની થાપણની કાંઈ ચોક્સ હદ નહોતા તેને જેટલી મોટી કરવા માગીએ તેટલી કરી શકાય છે, અને કાગળના કારખાનાના સંબંધમા પણ તેમજ વિચારવુ જોઇએ. પણ તેની ઓછામા ઓછી હદ ચાર લાખ રૂપિઆ સૂધીની સલામતીથી લેઈ શકાય. એટલી થાપણથી ઉભા કરેલા કારખાનાને જો દિવસનાજ ચલાવ્યું હોય તો મહિને દહાડે ૩૦ ટન, અને રાત દહાડો ચલાવ્યાથી ૬૦ ટન કાગળ બની શકે. અહીંઆના કેટનાક અનુભવીઓ એવી ગણતરી કરેછે કે, અત્રે કાગળ બનાવતા એક ટન પાછળ લગભગ સાડી ત્રણસો રૂપિઆનો ખર્ચ થાય, અને યૂરોપથી આવતા કાગળ પાચસેં રૂપિએ ટન અહીંઆં પડવા જાયછે. એ ગણતરી કદાચ વધઘટ ભરેલી પણ હોય, પણ અહીંઆં બનાવેલા કાગળ યૂરોપના કાગળ કરતા સસતા પડવા જોઇએ, અને યૂરોપીઅન કાગળના ભાવ પ્રમાણે ગણતાં તેમા સારો નફો રહેવો જોઇએ, એટલી વાત તો ચોક્સ છે. ત્યારે નાણાવાળા દેશીઓએ શા માટે એ ઉદ્યોગથી પછાત પડવુ જોઇએ? મુબઇમા જ્યારે કાપડના કારખાનાંઓ ધમધોકાર નીકળવા લાગ્યા છે, ત્યારે કાગળનાં કારખાનાંઓ પણ તેમ કેમ ન નીકળે? અલબત તે નીકળનાં જોઇએ અને નીકળશે, પણ અહીંઆંના નાણાંવાળા દેશીઓની નજર હજુ તે પર દોડતી નથી. જો એકવાર તેમની નજર દોડી અને લખવાને તથા છાપવાને ખરના કાગળ બનાવવાનુ એક કારખાનું અત્રે નીકળ્યું, તો તેની પાછળ બીજાં સંખ્યાબંધ નીકળ્યાવિના રહેનાર નથી. પૂણામાં એવુ એક કારખાનું કાઢવાની ગોઠવ

થતી જાણી અમોને ખુશી ઉપજેછે, અને સર્વ પ્રકારે અમો તેની ફતેહ ઇચ્છીએ છીએ. ખુદ મુંબઇમાં નહિ ને પૂણામાં પણ મુંબઈ ઇલાકામાં કોઇપણ ઠેકાણે તેની પહેલ થવી જોઇએ છે, અને એ જો થશે તો પછી બીજાં તેવાં કારખાનાંઓ માટેનો માર્ગ આપણી તરફ મોકળો થશે. કલકત્તામાં એવું એક કારખાનું સારી રીતે ચાલેછે; અને ત્યાં બીજું કાઢવાની ગોઠવણ થાયછે. ત્યારે મુંબઇએ પણ તેની પાછળ મંડવું જોઇએ; અને કોઇ પણ રીતે અત્રે તેવાં કારખાનાં ઉભાં કરી મુંબઈ ઇલાકાની વસ્તીની રોજીનો એક નવો દરવાજો ઉઘાડવો જોઇએ.

पुस्तक तथा चोपानियांनी पहोंच.

કુમાર દર્પણ. બનાવનાર મિ. ફરામજી બમનજી. આ પુસ્તક અમારે ખાનગી નામે આવ્યું છે, પણ તે એવું સારૂં છે કે તેની જાણ કાંઇતો અમારા વાંચનારને કર્યાવિના રેહેવાતું નથી. ઇંગ્રેજીમાં સાન્ડફર્ડ અને મર્ટનની વાર્તા છે તેની ઢબ ઉપરેજ આ રચેલું છે. કેળવણી કેવી રીતે આપી હોય, તો બાળક દુનિયામાં સદ્‌ગુણી તથા ઉપયોગી નીવડે, તેનું આ એક કલ્પિત પણ બની શકે એવું સારૂં રસભર્યું ચિત્રછે. આ ગ્રંથકારને પોતાની બીજી વાર્તાઓની પેઠે અત્રે કાંઇપણ મસ્ત શૃંગાર કે વીરરસ આલાપવાનો નહોતો, તોપણ પોતાની વર્ણનશૈલી તથા પાત્રભેદની વિચક્ષણતાથી આ બોધન વાતને પણ સુરસિક કરી મૂકી છે. ભાષા કદાપિ ઠેક શુદ્ધ નહિ, તોપણ પારસીસાહીતો નથીજ. ઉલટી એતો કોઈ કોઈ ઠેકાણે કાઠીઆવાડી પ્રાંતભેદ તર્ફ ઝોકા ખાતી દેખાય છે. તે છતાં તે સઘળા ગુજરાતીથી સમજાય એવી, અને સાદી મીઠાશથી અત્યંત ભરેલી છે.

હઠયોગ પ્રદીપિકા. આ એક યોગશાસ્ત્રનો પ્રકરણ ગ્રંથ છે, એટલે, યોગની સાધના કેવી રીતે કરવી તેની અનુભવી ક્રિયાપ્રક્રિયાઓ એમાં બતાવી છે. જેમ પાતંજળસૂત્ર એ યોગશાસ્ત્રનો, તેમ હઠપ્રક્રિયાનો આ ગ્રંથ લોકમાં ઘણો પ્રસિદ્ધ છે. એનો મૂળ કર્તા કોઈ સ્વાત્મારામ યોગીંદ્ર નામે નાથપંથી જણાય છે, જે પંથીઓએજ આધુનિક કાળમાં હઠયોગ

બહુ જુનો છે. એના ઉપર કોઈ બ્રહ્માનંદે ટીકા કરી છે તે તથા હિંદી ભાષાંતર સાથે આ ગ્રંથ હાલ મુંબાઈમાં છપાયો છે. તેની પહોંચ અમે માન સાથે આપીએ છીએ. મૂળની સંસ્કૃત ભાષા સરળ તથા અક્લિષ્ટ છે. હિંદીમાટે એમતો કહી શકાતું નથી, પણ સાધારણ વાંચનારને (તે જેવીછે તેવી એ) વધારે ઉપયોગી માલમ પડશે. આ ગ્રંથનો વિષય શો છે તે તેના નામ ઉપરથીજ જણાઈ આવે છે. યોગની અદ્ભુત વાતો ઉપર જેને પ્રીતિ અથવા આસ્થા હોય, તેને એ ગ્રંથ મુંબાઈમાં પંડિત જ્યેષ્ટારામ મુકુંદજીની દુકાનેથી મળશે. કિંમત રૂ૨॥, રાખેલી છે.

પ્રેમાનંદકૃત રણયજ્ઞની એક પ્રત તેને સારોદ્ધાર કરી છપાવનાર રા.સા. રણછોડ દ્વારકાદાસ તરફથી આવી તે પ્રેમ પૂર્વક સ્વીકારી છે. આવા ગ્રંથના સંશોધન કેવી રીતે થયું છે તેજ પ્રથમ જોવાનું હોવાથી તે બાબત બરાબર મનન કર્યા પછી અમે અમારો વિચાર દર્શાવવા ધારીએ છિએ.

બ્રિટિશહિંદુસ્તાન, એટલે ઇંડિયા, એ નામની મિ. કૉટને ઇંગ્રેજીમાં એક ચોપડી લખી છે તેનું દેશાનુસારી ભાષાંતર ભાઈ ચિમનલાલ હરિલાલ સેતલવાડ બી. એ. એ કરી છપાવ્યું છે તે જોઈ અમે ઘણા રાજી થયા છિયે. એ ઇંગ્રેજ ગ્રંથકારનો મૂળ હેતુ અલબત્ત એજછે કે આ દેશમાં રાજ્યરીતિ કેમ ચાલે છે તથાં તેમાં કેવી ભૂલ થૂકો છે તે વાતથી ઇંગ્રેજોને વાકેફ કરવા છે, તોપણ એ વાત આપણા લોકને જાણ થવાની પણ એટલીજ જરૂરછે. આવી પ્રસગાનુપાત લખાએલી ચોપડીઓ (જે કે ચોપાનીયાનાજ વર્ગમાં બરાબર રીતિતો મૂકી શકાય) તેમાં પુસ્તકો જેટલું ગાભિર્ય હોતું નથી એ ખરૂં, તોપણ તે તત્સામયને વધારે ઉપયોગી તથા રસ લાગે એવી હોય છે. આવા દેશીઓએજ લખેલાં ચોપાનીયાં હોય તોતો અલબત્ત બહુજ સારૂં, પણ તેમ કરવાની બહુધા આપણા લોકમાં હાલ શક્તિ નથીજ, અને તેથી વિલાતના શાણા તથા શુદ્ધચિત્તના ઇંગ્રેજો હાલ હિંદુસ્તાનની રાજ્યસ્થિતિ વિષે શું ધારે છે એ જાણવું આપણને ઘણા કામનું છે. આપણાં કરતાં પણ કેટલાક ઇંગ્રેજોને આ દેશની કેટલી દાઝ છે તે આ ચોપડી વાંચ્યાથી માલમ પડશે. અમારો એ વિષય ન હોવાથી વિશેષ વિવેચન ન કરતાં, એ વાંચવાની અમે અમારા સઘળા મિત્રોને ભલામણ કરી-

એ છિએ, ભાષાંતર શુદ્ધ તથા સમજાય એવું છે.

જો બાઈ ચિમનલાલને આવા વિષયનો શોખ છે, તો દાદાભાઈ નવરોજજીની બનાવેલી ચોપડીઓનું પણ ભાષાંતર કરે તો ઠીક. ઈંગ્રેજોએ બનાવેલી ચોપડીઓ કરતાં પણ તે ગાંભિર્ય તથા શાણપણમાં ચડે એવીછે.

દ્દષ્ટાંતચિંતામણિકાવ્ય. આપણા ઉગતા કવિ શેઠ વલભદાસે આ કાવ્યમાં નવોજ દેશ પકડ્યો છે, પણ તેમાંએ સિદ્ધિ સારી થએલી જણાયછે. પણ એનું વિવેચન અવકાશપર રાખી અત્રે એટલુંજ કહીએ છીએ કે વૃંદસતસહી વગેરેમાં હોય છે તે પ્રમાણે છૂટા છૂટા વિષય ઉપર છૂટાછૂટા દોહરા અહિયાં એકઠા કીધા છે, અને તે સઘળા વાંચનારને બહુધા સુબોધદાયક તથા રસ ઉપજાવે એવા છે.

ફ્રાંન્સ દેશમાંહેલી રાજ્યની ઉથલં પાથલનો ઇતિહાસ. રાજ્ય વિપ્લવનો ઇતિહાસ એમ નામ રાખ્યું હોય તો આ ચોપડીમાં શું છે તેની વ્યંજના વધારે થાત. અમારા બહુશ્રુત વાંચકોને કહેવાની જરૂર નથી કે આજથી સોએક વર્ષ ઉપર ફ્રાંન્સમાં જે મોટો રાજ્ય વિપ્લવ થયો, એટલે લોકે ઉછળીને એકદમ પરાપૂર્વથી ચાલ્યા આવતા ત્યાંના રાજ્યતંત્રને તોડી નાંખ્યો, પ્રજાસત્તાક રાજ્ય સ્થાપ્યું, અને ધર્મનીતિ આચાર વિચાર સઘળી બાબતોમાંજ કેવળ ઊંધુ ચત્તું કરી મૂકયું, તે મોટા વિલક્ષણ રાજ્યવિપ્લવનો આ ઇતિહાસ છે. આ વિપ્લવ એવા મોટો, અને આખા જગત ઉપર એવી અસર કરનારો નીવડ્યો છે, કે તેને સઘળા ઇતિહાસકારો દુનિયાના મહા વિપ્લવોમાંનો એક મહા વિપ્લવ ગણે છે. જનસ્વાતંત્ર્યનો પરિપૂર્ણ વિચાર જે ઇંગ્લાંડના નિરંકુશીઓએ એક ખૂણામાં પોકારેલો, અને તેને અમલ આણવા પ્રયત્ન પણ કરેલું, તે જનસ્વાતંત્ર્યને સર્વ વિષયમાં વિસ્તારી એક વારતો સંપૂર્ણ સિદ્ધિને પહોંચાડનાર ફ્રાન્સનો આ રાજ્યવિપ્લવ હતો. આખી દુનિયાના જનસ્વાતંત્ર્યનો ઇતિહાસ અર્વાચિન કાળમાં એ રાજ્ય વિપ્લવથી અને એના પ્રતાપેજ શરૂ થાય છે. એ કારણથી હાલના ઘણા ઇતિહાસ કર્તાઓ આ વિપ્લવને આશિર્વાદરૂપ ગણે છે, અગર જો એમાં પ્રકોપિત પ્રજાની તર્ફથી ઘણાં ઘોર અને વિપરિત કર્મો કરવામાં આવ્યાં હતાં. આ કારણથી તે વેળાનું યૂરોપતો ભયભીતજ થઈ ગયું હતું,

અને તે ભયાનક રસ મહા પ્રતાપી બર્કને પણ લાગવાથી, તેણે તે સમયે જે ઇતિહાસ લખ્યો તેમાં તેનું યથાર્થ તોલ કરવાને બદલે તેના બિભત્સ સ્વરૂપ ઉપરજ વધારે લક્ષ સ્વાભાવિક રીતે આપવામાં આવ્યું.

આ પુસ્તક બર્કના એ ગ્રંથને આધારે, એટલે, તે ઉપરથી મરાઠીમાં એક ચોપડી લખાએલી તેનું આ ભાવાર્થ દર્શક ભાષાંતર છે. ભાષાંતર કરનાર ભાઈ ચુનીલાલ બાપુજી મોદીએ સિકંદર નામું વગેરે કેટલાંક બીજાં પુસ્તકો પણ બનાવ્યાં છે, અને તે સઘળાં સરળ તથા વાંચવા ગમે એવાં છે. મકામાં ટાહેલાં જેવી કવિતા, વાર્તા, નાટક, કે ચીંથરીયા ચોપાનીયાના આકાળમાં એ લખનાર ઇતિહાસ જેવા ગંભીર ને ઉપયોગી વિષયનેજ વળગી રહેછે એ અમારા દિલમાં ઘણોજ સંતોષ પેદા કરે છે. ભાષાંતરને માટે ક્યાં પુસ્તકો પસંદ કરવા એ વાતમાં હવેથી એ કોઈ ખરા વિદ્વાનની સલાહ લેતો વધારે સારૂં. પાછલી સદીના વિચાર જે રદ્દ બાતલ થઈ ગયા હોય, તેને આપણી ઉગતી પ્રજાની આગળ મૂકવા એ અમને અનુચિત લાગે છે. તે છતાં બર્ક એવો ગ્રંથકાર છે કે તેના ગમે એવાં લખાણમાં પણ સઘન વિચારો વધારેજ હોય, અને તેથી ભાઈ ચુનીલાલના આ ભાષાંતરથી દેશને ફાયદો થશે એમ અમે માનીએ છીએ.

આ પુસ્તક છપાવી પ્રસિદ્ધ કરવાનુ માન અમદાવાદની ગૂજરાત વર્નાક્યુલર સોસાઇટીને છે. એ સોસાઇટીને અમારી નમ્ર પણ ઘણા વખતથી મનમાં ઘૂમ્યા કરતી એક વિનંતિ છે, કે નાના નાના અને બહુધા નેમાલાજ નિબંધો છપાવવામાં પોતાના નાણાં ન બગાડતાં સંસ્કૃત ઇંગ્રેજી વગેરેમાંથી શિષ્ટ ગ્રંથોના (Classical Authors) યોગ્ય પુરુષો પાસે ભાષાંતર કરાવે, તો બહુ સારૂં. એ સોસાઇટીએ આજ પર્યંત જેજે પુસ્તક રચાવ્યાં છપાવ્યાં છે તેમાં સ્થાયી કિંમતનુતો ફક્ત એક અંબાલાલનું અર્થ શાસ્ત્ર, વ્રજલાલ શાસ્ત્રી કૃત ગુજરાતી ભાષાનો ઇતિહાસ, તથા બીજાં એક કે બે ભાગ્યે પુસ્તકો મળી આવશે. બાકી નિબંધાદિક પ્રથમ છપાએલી ચોપડીઓએ બેશક આપણા પ્રાંતને ઘણો ફાયદો કીધો કેમકે પ્રાંત સમયમાં સુધારાનું બી રોપનારેજ સોસાઇટીના તે સમેના નિબંધો છે—તોપણ હાલ હવે તેની તેવી જરૂર નથી, અને જો હવે તો એ સોસાઇટી સંસારસુધારાને

પડતો મૂકી સાક્ષરતાના ગ્રંથોનીજ વૃદ્ધિ કરવા તરફ પોતાનું સુકાન ફરવે, તોજ તેનું નામ (વર્નાક્યુલર સોસાઇટી) તે, છેવટે પણ સફળ થાય એમ અમને લાગે છે.

મિત્રતા વિષે નિબંધ. ભાઈ પુરૂષોત્તમ કાહાનજી ગાંધીની આ ચોપડી બીજી આવૃત્તિએ પ્હોંચેલી જોઈ અમે ખૂશ થયા છઇએ, અને આશા રાખીએ છઇએ કે એનો પણ ઉઠાવ. એવી રીતેજ થએલો જોવાને એ ભાઇ શક્તિમાન થશે. વિચાર પ્રથમની આવૃત્તિ ઉપર આપી ચૂક્યા છીએ એટલે અત્રે કાંઈ બોલવાની જરૂર નથી, પણ એટલુંજ કે એ ચોપડી સ્વદેશાભિમાનને પોષક તથા જુસ્સાભરી છે.

સુખદુઃખ વિષે નિબંધ. બનાવી પ્રસિદ્ધ કરનાર વૈદ મયારામ સુંદરજી કુંડળા. એ વિષય તો મનુષ્યજાતિ ઉત્પન્ન થઈ ત્યારથી સર્વ સ્થળે ચર્ચાતો આવે છે, અને તેથી તેમાં નવિનતા આવવાનો સંભવ ઓછોજ, તો પણ આ લખનાર સ્વતંત્ર રીતે તથા ગંભિરતાથી પણ કેટલેક દરજ્જે પોતાના વિચાર ચલાવી શકે એવો જણાય છે. આ ચોપડીનું નામ સાંભળી લાગે એવું કે એમાં તો કરોડવાર કૂટાઈ ગએલું અસ્તોદમનુંજ ટાહેલું હશે, પણ તેમ નથી. વિચારની ટપટપ તથા ઉદાહરણો આ લખનારનાં પોતાનાંજ છે, અને એ વાતને અમે કોઇ પણ લેખકને માટે મોટું આશાજનક ચિન્હ ગણીએ છઇએ. શૈલી અખંડ યોજનાવાળી, એટલે સ્વસંબંધિત ઘણા વિચારોને એકજ વાક્યમાં જોડી નાંખનારી, હોવાથી વાંચનારને સમજવી કઠણ પડશે પણ તેમ તેથી તેની શાસ્ત્રીય શોભા વધે છે ભાષા. પણ તદનુસારે પ્રૌઢ, કાંઈ આડંબરવાળી કહીએ તોપણ ચાલે એવી છે. પરંતુ એજ કારણથી ગ્રામ્યતાના દોષ જે હાલના લખનારાઓમાં બહુ વધી જવા લાગ્યા છે તે બિલકુલ આ ચોપડીમાં નથી, અને અગરજો પ્રાંતભેદના શબ્દો દૂર કરવાને મેહેનત લીધેલી જણાતી નથી, તોપણ શબ્દશુદ્ધિના ચાહાનારને પસંદ પડે એવી ભાષા સામાન્યપણે થઈ છે. હવેથી સરળ અને સર્વમાન્ય શબ્દો ઉપર વધારે લક્ષ આપવાની તથા ખરૂં ધર્મને જ્યાં હોય ત્યાં પેસી ઘાલવાની ટેવ છોડવાની અમે એ લખનારને ભલામણ કરીએ છિયે.

સહોદરના સ્વાર્થીપણાની વાર્તા. છપાવી પ્રસિદ્ધ કરનાર વાસિક સ-

દુબોધ કેસરાજના પ્રવર્તક. ઈંગ્રેજીમાં બાળકોને માટે વાર્તાઓ છે તેમાંની એકનો આ તર્જુમો છે. તર્જુમાની ભાષા શુદ્ધ ને સારીછે, પણ બાળકોને અનુસરતી એમાં સરળતા નથી. ભાષાંતર કરનારે યાદ રાખવું જોઇતું હતું કે આવી વાર્તાઓ બાળકનેજ રૂચે, અને જો તેનેજ માટે લખેલી છે, તો પછી ભાષા પણ તેવીજ સહેલી ને રમતી વાપરવી જોઇએ. મૂળ વાતમાં કેટલોક ફેરફાર કરી નાખવાથી તેનો રસ બગડ્યો છે, પણ જેણે મુખ પૃષ્ઠ ઉપર જે "સુધારા વધારાનું ભાષાતર" એવો છપકો માર્યો છે, તેને આ વિષે કાઇપણ કહેવું એ અમે વ્યર્થજ સમજીએ છિયે. ભાષાંતર કરનારે મૂળ કર્ત્તાના ગુરૂ થઈ બેસવું એના જેવું બીજું કાંઈ પણ વિપરીત નથી, તો પછી એક દેશમા જમાનાપર જમાનાએ સ્વીકારેલી વાર્તામા તે વળી સુધારા શા અને વધારા શા? ફક્ત દેશ કાળને અનુસરતી કરવા તે વાતમાં જેટલો ફેરફાર કરવો જોઇએ તે કરવાની ભાષાંતરકારને એવે પ્રસંગે છૂટછે, પરંતુ તેવો ફેરફાર તો અત્રે જરા પણ કીધેલો જણાતો નથી. તે છતાં બધુ જોતા આ ભાષાતરકારને તેની મહેનતને માટે શાબાસી ઘટેછે, અને એ બાળકોને વાચવા સારૂછે એ વાત ભૂલી જઇએ, તો ભાષાંતર સુંદર અને રસભર્યું પણ કહી શકાય.

ભાવીવિલાસ. શ્રી હરિજીવન મહારાજકૃત. છપાવનાર ઠા. જયરામ વિ. રઘુનાથ. આ હરિજીવન મહારાજ કોણ, ક્યારે, અને ક્યાં થઈ ગયા તે બાબત છપાવનારે કાંઈ પણ કહ્યું નથી. લખાણ ઉપરથી તે કાઠીઆવાડ તરફનો કોઈ વેદાંતી જણાય છે, પણ છપાવવામા ભાષા શુદ્ધિ કાંઈ થઈ નથી તેથી કાંઈ નક્કી કહી શકાય નહિ. એમાં હિંદુસ્તાનીભાષાના ભાવી વિષે કુંડળીયા તથા સવૈયા છે, અને એ વિષયને ચાહાનારાને તે પ્રિય લાગે એવી જૂની શૈલીબદ્ધ છે. પૃષ્ટ ૧૪ કિંમત આ. ૨॥)

ગુજરાતી વાંચનમાળાને સુધારવા વિષે સૂચના. એ નામનું ઈંગ્રેજી ચોપાનીયું તેના બનાવનાર મિ. મણિલાલ નભુભાઈ દ્વિવેદિએ બનાવેલું અમને પહોંચ્યું છે. વાંચનમાળાના સુધારા બાબત જે જે ભલામણો અમારા એ તરૂણ વિદ્વાન મિત્રે કરી છે તે એવી અગત્યની છે કે તેની ચર્ચા એ ખોલમા આ સ્થળે થઈ શકેજ નહિ, અને તેથી તે બાબત હાલ કાંઈ

પણ ન બોલતાં એટલુંજ કહીએ છીએ કે નિશાળોને લગતા વિષયો તર્ફ હાલ લોકનું લક્ષ કાંઈ ખેંચાવવા લાગ્યું છે. એને અમે દેશના ખરા ઉદયનું શુભ ચિન્હ ગણીએ છીએ, અને આશા રાખીએ છીએ કે તે ઉત્તરોત્તર વધતું તથા પરિપક્વ થતું જશે.

બાળલગ્ન અને બળાત્કારનું વૈધવ્ય, એ બાબતે મિ. મલબારીનું બીજું ચોપાનીયું અમને મળ્યું છે. એમાં એ ચંચળ લખનારે પોતાના પાછલા ચોપાનીયા ઉપર ચાલેલી ચર્ચાનો ટુંકામાં સાર કાઢી બતાવ્યો છે કે આટલી આટલી વાતો ઘણાને મત કબુલ થઈ ચુકી છે, અને હવે આ પ્રમાણે કરવું જોઇએ. અમો દિલગીર છઇએ કે જગાના *સંકોચને લીધે એ બાબત અમે આ અંકમાં વધારે લખી શકતા નથી, પણ એટલું તો કહેવુંજ જોઇએ કે આપણા હિંદુ સુધારકોએ પોતાનું આળસ છોડી આ પારસી વિદ્વાનના પોકારને હોંસથી ઝીલી લઈ કાંઈ પણ કરવા તર્ફ એક સંપે મંડવું જોઇએ. જ્યાં સુધી હિંદુઓ પોતે આ ચર્ચામાં આગળ પડી કર્તવ્યબુદ્ધિ ધારણ નહિ કરે, ત્યાં સુધી કાંઈ પણ થઈ શકવાનું નથી. આ-માં કોઈ કોળીયો ઘાલે, તોપણ હિંદુ બાઇઓ તે ચાવવાની મહેનતથી પણ જો કંટાળે, તો પછી તેમનો શ્રેય શી રીતે થાય? જો સરકારની સહાયતા ઉપર આશા બાંધી હિંદુ સુધારકો બેઠા હશે, તો તે પણ તેમના જુસ્સાભેર વારંવાર ખોવ્યાવિના મળવાની નથી એમ નિશ્ચય જાણવું. પણ શું તેઓ આટલા આટલા ફડાકા મારવા છતાં પોતાનાં છોકરાં પણ સરકારની મદદ વિના યોગ્ય રીતે પરણાવી શકતા નથીજ? એમ હોય તો ભલે સરકાર પડે વચમાં, અને એ જૂદા દાંભિકોની પાસેજ એ સુધારા પ્રથમ કરાવે. સ્વતંત્રતા ગમે એવી સારી, પણ લોકપાત્ર હોયતોજ, એમ અમારે પણ પર્યંતે આપણા દેશને માટે ખિન્નચિત્તથી કબુલ કરવાની જરૂર પડશે એમ લાગેછે.

* સ્થળ સંકોચ એટલો છે કે ગયે મહીને આરંભેલું ગોપીચંદવિવેચન આ અંકમાં અમે મૂકી શક્યા નથી, અને આ પરચૂરણ પહોંચમાંથી પણ આ વર્ષના માસિકોને આવતા મહીનાપર રહેવા દેવાની જરૂર પડીછે.

सारसंग्रह.

ખાનગી કેળવણીના વધારા માટે સ્થાપન થએલી મંડળી.—દક્ષિણમા ખાનગી કેળવણીના કામને ઉત્તેજન આપવાની મકસદથી "ધી દેક્કન એજ્યુકેશનલ સોસાઇટી" નામની એક મંડળી સ્થાપના માટે તા. ૩૦ મી અક્ટોબરને ગુરૂવારને દીવસે મી. ડબ્લ્યુ વેડર બરનના પ્રમુખપણા હેઠળ પુનામા એક ખાનગી મેળાવડો થયો હતો. આ મડળી સ્થાપના માટેની હીલચાલ ત્યાની ન્યુ ઇંગ્લીશ સ્કૂલના મેનેજરો તરફથી થઈ હતી.

મુંબાઈની સેવીંગ બેંકમા નાણું મેલનારાઓની સંખ્યા.—સરકારી સેવીંગ બેંકનુ સરવાયુ ગઈ તા. ૨૪મી અક્ટોબરે સને હાલને દીને બહાર પાડવામા આવ્યુ છે. તે ઉપરથી માલમ પડેછે કે, એ બેંકમા નાણા અનામત મેલનારાઓની સખ્યા ૪૬,૧૨૦ ની હતી, અને તેઓએ સા અનામત મેલેલી નાણાની રકમ રૂ૧૭૦૦૭૬૪૮૪–૮–૮ની હતી.

દેશી ડ્રાઈવરો અને શંટરો. આપણા દેશના રેલવેઓમા વધતા જાય છે તે આ આકડા ઉપરથી જણાય છે કે આગલી સાલમા સઘળી લાઇનો ઉપર જ્યારે ૩૨૭ ડ્રાઇવરો અને ૩૦૪ શંટરો હતા, ત્યારે ગયાં સાલમા તેમની સંખ્યા ૩૯૧ ડ્રાઇવરો અને ૩૭૫ શંટરોની થઇ હતી દેશીઓથી સેવાતાં આ જાતના કામથી રેલવેકંપનીઓને મોટો ફાયદો થાય છે તેનો આ એક દાખલો કે ૧૮૭૫ ના એપ્રિલ માસથી ગયા ડીસેંબરે ૧૮૮૩ સુધી ઇસ્ટઇંડિયન રેલવેને યુરોપીઅનોને બદલે દેશી ડ્રાઇવરો ને શંટરોને લીધે રૂ૩૧ લાખનો ફાયદો થયો હતો.

નકલ કરવાનો રોગ.—સાઇબીરીયા ખાતે એક એવો રોગ ફેલાયો છે કે જેમાં જે સપડાય છે તે જે પણ કાઇ જુએ છે યા સાભળે છે તેની નકલ કરવાના દેવાનાંપણામા આવી પડે છે. એ વ્યાધિ જાવામા પણ છે, એક સખસનો દાખલો આપવામા આવ્યો છે કે તેના જોરથી અકળાઇને પડી જતો જોવાથી આ દરદથી પીડાતા એક આસામીને પણ તેજ પ્રમાણે ને તેટલાજ જોરથી પડવાનુ ભાવા આવ્યુ, અને એવા બીજા ઘણાક દાખલાઓ આ દેવાનીયતના મળી આવે છે.

નંદકુમારની તવારીખ.—જ્યારે મી૦ વારેન હેસ્ટીંગ્સ આપણા દેશ નો ગવરનર જનરલ હતો તે વેળા બંગાલ પ્રાંતના નંદકુમાર નામે એક આબરૂદાર અને માતબર બ્રાહ્મણને ફાંસ દેવામાં આવ્યો હતો, જે બનાવ તવારીખમાં મશહુર છે. આ ધણીની ચાલેલી તપાસ સંબંધી હાલમાં સર જેમસ સ્ટીવન એક ગ્રંથ લખે છે, કે જેથી કેટલીક નવી વાતો અજવાળામાં આવશે એવી વકી રખાય છે.

આખી દુનિયામાં એક દિવસમાં કેટલાં જન્મે છે ને કેટલાં મરે છે? એક દિવસમાં આખી દુનિયામાં ૯૭૭૮૦ મરણ થાયછે, અને એક મિનિટમાં ૬૭ થાયછે. જન્મ દર મિનિટે ૭૦; દર દિવસે ૧૦૦૮૦૦ નો અને દર એક વરસમાં ૩૬૭૯૨૦૦૦ નો થાય છે.

પરદેશ વાસ. કલકત્તાને બંદરેથી ગયા એપ્રિલ મહીનામાં પરદેશ વાસ કરવાને જે ૧૦૯૯ આસામીઓ ઉપડી ગયા હતા તેમાં ૯૩૨ હિંદુઓ અને ૧૬૭ મુસલમાનો હતા. ૧૦૯૯ માં ૭૫૦ પુરૂષોને ૩૪૯ સ્ત્રીઓ હતી.

પક્ષી કેળવવાં. પારિસમાં એક પક્ષીનો કેળવનાર નીકળ્યો છે, જેણે ત્યાંના લોકને હેરત કર્યા છે. તેણે લુઇઝી નામના એક ગ્રહસ્થ સાથે સરત બકી કે તેણે તેને એક ડઝન પક્ષી આપવાં, ને તેની પાસે તેમને ફક્ત ૧૫ મિનિટ રહેવા દેવાં, ને પછી તે તેમનાં પીંજરાં એક પછી એક ઉઘાડે ને તે પક્ષીઓ બાહેર ઉડી જવાને બદલે તે પીંજરૂં જ્યાં મુકવામાં આવે ત્યાંથી થોડેક દૂર તેમને માટે કરેલી એક બેઠકમાં જઈ ઉતરે. એમ જો થાય તો દરેક પક્ષી જે પેલાજ બેઠકપર જઇને ઉતરે તે દીઠ લુઇઝીએ તેને ૫૦ ફ્રાંક આપવા, પણ જે પક્ષી તે બેઠકમાં નહિ જાય તેના દરેક દીઠ ૫૦ ફ્રાંક તે પક્ષીઓ ના કેળવનારે લુઇઝીને આપવા. આ સરત પ્રમાણે કામ ચલાવાનું હતું, પણ તે વેળા લોક ત્યાં એટલું ખીચોખીચ ભરાયું હતું, કે સરતમાં જણાવેલી ચોકસ હદની જગા નહિ મળતાં પીંજરાંથી તે બેઠક થોડીજ દૂર મેળવાની જગ્યા મળી. આથી લુઇઝીએ તે સરત બ્હાલ રાખી નહિ, માટે ફરીથી એ તમાસો સરતના સઘળા કરાર પ્રમાણે થશે. પણ આટલું તો ખરૂં છે કે જે અંતરે બેઠક મૂકવામાં આવી હતી ત્યાં સઘળાં પક્ષીઓ આબાદ જઇને ઉતર્યાં હતાં.

હેનરીફાસેટ, પેલો હિંદુસ્તાનનો અચળમિત્ર, પાર્લામેંટનો પ્રખ્યાત મેંબર, એક ઉત્તમ અર્થવેત્તા, અંધત્વ છતાં જેનું નામ પૂર્ણ પ્રકાશને પામ્યું હતું, અને જે હાલ ઇંગ્લાંડના રાજ્યમંડળમાં પોસ્ટમાસ્તર જનરલ તરીકે બિરાજતો હતો, તે ગયા નવેંબર માસની ૬ ઠ્ઠી તારીખે ફેફસાના સોજાથી એકાએક દેવલોક થયોછે. આ અણચિંતવ્યા દૈવકોપથી ભરતખંડને પોતાના પુત્રવત્જ મોટો ધા લાગ્યો છે, અને વિલાતખાતે રાજ્યપ્રકરણી બાબતોમાં આપણને મોટી, સદાજ ભરોસો રાખી શકાય એવી, જે હુંફ હતી તે હવેથી દૂર થઇછે!

મજમુદાર મણિશંકર જટાશંકર કીકાણી. વિદ્વત્તા અને મુસદીપણાથી આખા કાઠીયાવાડમાં પંકાએલા, ઇંગ્રેજી કેળવણી ન છતાં બુદ્ધિસંસ્કાર પરિપૂર્ણતાને પામેલા, સદા મસલત કે વિદ્યાવિચારની વાતો કરવા યોગ્ય, દુર્ગારામ મહેતાજીના કાઠીવાવાડખાતેના પરમ એકાંતિકમિત્ર, અને તેમની વૃત્તિઓને છેવટે સંરક્ષણ મતો તરફ વળણ આપનાર, કેટલાંક ગદ્યપદ્યનાં પુસ્તક લખનાર, આ નાગરરત્નના મરણની ખબર સાંભળી અમે ઘણા દિલગીર થયા છઇએ. એ યશસ્વી પુરૂષ ગયા નવેંબર માસની ૧૦ મી તારીખે ૬૩ વર્ષની ઉમરે દેવલોક થયા છે કાઠીયાવાડખાતે તો એ નરની બેશક ખોટજ છે. એ ગૃહસ્થના લખેલાં પુસ્તકો અથવા ટાંચણો, પણ એમના ચિરંજીવીના તરફથી હવે પ્રસિદ્ધ થાય એવી અમે આશા રાખીએ છઇએ, કેમકે એમનો શોધસંગ્રહ ઘણો સારો કહેવાય છે. એમની કીર્તિ અમર રાખવાનો એજ ખરો રસ્તો છે.

सरकारी जाहेर खबर.

જાહેર નંબર ૯૯ સને ૧૮૮૪-૮૫

રાજકોટ ટ્રેનિંગ કાલેજની સને ૧૮૮૪ની સાલની પ્રવેશક પરીક્ષામાં

પાસ થએલા ઉમેદવારોનું પત્રક.

નંબર.	નામ.	ક્યાં ભણેલો.	નંબર.	નામ.	ક્યાં ભણેલો.
૧	માણેકલાલ નાનજી.	વરતેજ.	૨	જેરામ જગજીવન	રાજકોટતા.સ્કૂ

૩ ભગવાનલાલ ડુંગરશી. વેરાવળ. ૪ ધનજી પ્રભુરામ. લખતર.
૫ કુબેર પ્રાણજીવન. ભાવનગર. ૬ ત્રીકમ જગનાથ. ગારીઆધર.
૭ ત્રીભોવન જીવનજી. બોટાદ. ૮ ગીરજાશંકર. પ્રેમજી સિહોર.
૯ કાબા કમરા. રાજકોટ ટ્રેઈનીંગ સ્કૂ. ૧૦ કહાનજી પ્રાગજી. રામપુરા.
તથા મોરબી તા. સ્કુલ. ૧૧ અંબાશંકર મોરારજી. બોટાદ.
૧૨ મૂળચંદ નાગજી. બગસરા. ૧૩ મહોબતસિંગ મોતીભાઇ. રાજ-
૧૪ ગોપાળજી હરજીવન હળવદ. કોટ તાલુકા સ્કુલ.
૧૫ મણીશંકર મોનજી ગણોદ. ૧૬ મોરારજી જેશંકર પાળીઆદ.
૧૭ પ્રભુરામ ગંગારામ. હળવદ. ૧૮ વશરામ જાદવજી વાંકાનેર.
૧૯ વિઠ્ઠલ વહાલજી. ભાવનગર. ૨૦ હીરજી ઉકા. જેતપુર.
૨૧ વિઠ્ઠલજી નરશી. જોધપર. ૨૨ બાપ્રશંકર ધનજી. સિહોર.
૨૩ જટાશંકર કરૂણાશંકર. દૂધરેજ. ૨૪ જયમલ વીરસિંહ. નવાનગર.
૨૫ ભાઈશંકર વિશ્વનાથ. હળવદ. ૨૬ જેશંકર લીલાધર. લખતર.
૨૭ દેવશંકર પ્રેમાનંદ. દૂધરેજ. ૨૮ ડાહ્યાભાઈ હરખચંદ. બળોલ.
૨૯ ધનેશ્વર શિવશંકર ભડકવા. ૩૦ છગનલાલ ગોવિંદજી. લીમ. ને. ૨
૩૧ દામોદર કરસનજી. ખીરસરા. ૩૨ ભુધર હરીભાઈ. લખતર.
૩૩ મોહનલાલ ત્રીકમજી દસાડા. ૩૪ કેશવજી ત્રીભોવન. સાયલા.
૩૫ જગનાથ હરીભાઈ. વઢવાણ બ્રાંચ. ને. ૨ ૩૬ શિવશંકર લક્ષ્મિરામ. વરતેજ.
૩૭ નાગજી ઉકા. રાજકોટ તા. સ્કુલ.
૩૮ ભવાનીશંકર શિવશંકર. ધરાંગધરા ૩૯ કાળીદાસ મહાશંકર. સાયલા.
૪૦ હરગોવિંદ જાદવજી. લખતર. ૪૧ વાલચંદ રગનાથ. રાજકોટ તા-
૪૨ લવજી પ્રાગજી. કુંડળા. લુકા સ્કૂલ.
૪૩ ફુલશંકર કાળીદાસ. ચુડા. ૪૪ મોરારજી જગજીવન. કોરણા.
૪૫ જેભાઈ હરખજી. સાયલા. ૪૬ વલ્લભ નારણદાસ. વીરમગામ.
૪૭ છગન રામજી. વરતેજ. ૪૮ કરશનજી શ્યામજી. કાલાવડ.
૪૯ ભવાનીશંકર. નારણજી. સિહોર. ૫૦ દેવશંકર ભવાનીશંકર. દૂધરેજ.

૫૧ મકન જીવા ૧ ૯ કુંડળા. ૫૨ આશારામ રામકરણ વંથળી.
૫૩ ગૌરીશંકર વિશ્વનાથ. મૂળી.

રાજકોટ ટ્રેનિંગ કાલેજ. નવલરામ લક્ષ્મિરામ.
તા. ૨૧-૧૦-૮૪ પ્રિન્સિપાલ ટ્રે. કા. રાજકોટ

જાવક નંબર ૧૦૦ સને ૧૮૮૪-૮૫

સને ૧૮૮૪ ની સાલની રાજકોટ ટ્રેનિંગકાલેજની પ્રવેશક પરીક્ષામાં ક્યા ક્યા ગામના કેટકેટલા ઉમેદવાર આવ્યા તથા પાસ થયા તેનું પત્રક.

ગામનુ નામ.	કેટલા ઉમેદવાર આવ્યા.	તેમાંથી કેટલા પાસ.	સેંકડે કેટલા પાસ	ગામનું નામ.	કેટલા ઉમેદવાર આવ્યા	તેમાંથી કેટલા પાસ.	સેંકડે કેટલા પાસ
લખતર.	૪	૪	૧૦૦	ભડકવા.	૨	૧	૫૦
રાજકોટ તા. સ્કૂ.	૭	૪	૫૭ ૧	દસાડા	૨	૧	૫૦
હળવદ.	૩	૩	૧૦૦	નવાનગર.	૨	૧	૫૦
સિહોર.	૩	૩	૧૦૦	જોધપર.	૨	૧	૫૦
ધ્રરતેજ.	૩	૩	૧૦૦	કોનાવડ.	૨	૧	૫૦
દૂધરેજ.	૪	૩	૭૫	વાકાનેર.	૩	૧	૩૩ ૩
સીયા.	૨	૨	૧૦૦	પીરસરા.	૩	૧	૩૩ ૩
કુડના.	૨	૨	૧૦૦	પાણશીણા.	૭	૧	૧૪ ૩
ભાવનગર.	૩	૨	૬૬ ૬	સાયલા.	૮	૧	૧૨.૫
બોટાદ.	૫	૨	૪૦	ખળદાણા.	૩	૦	૦

ધરાંગધરા.	૧	૧	૧૦૦
વઢવાણ બ્રાંચ નં. ૨	૧	૧	૧૦૦
રામપુરા.	૧	૧	૧૦૦
બળોલ.	૧	૧	૧૦૦
ચુડા.	૧	૧	૧૦૦
ગારીઆધર.	૧	૧	૧૦૦
વંથલી.	૧	૧	૧૦૦
વેરાવળ.	૧	૧	૧૦૦
બગસરા.	૧	૧	૧૦૦
જેતપુર.	૧	૧	૧૦૦
કુંડોરણા.	૧	૧	૧૦૦
રાજકોટ સ્ટેશન સ્કુલ તથા મોરબી તા. સ્કૂ.	૧	૧	૧૦૦
ગણોદ.	૧	૧	૧૦૦
વીરમગામ.	૧	૧	૧૦૦
લીમડી નં. ૨	૨	૧	૫૦
મૂળી.	૨	૧	૫૦
સરપદડ.	૧	૦	૦
ઉપલેટા.	૧	૦	૦
દડવા.	૧	૦	૦
ગોધાવી.	૩	૦	૦
લીમડી નં. ૧	૨	૦	૦
વાઘણીઆ.	૨	૦	૦
ચરાડવા.	૧	૦	૦
વઢવાણ તા. સ્કૂ.	૧	૦	૦
હડાળા.	૧	૦	૦
સરા.	૧	૦	૦
ખુંટવડા.	૧	૦	૦
ભંડારીઆ.	૧	૦	૦
બાબરા.	૧	૦	૦
ધંધુસર.	૧	૦	૦
માણાવદર.	૧	૦	૦
બરવાળા (સોરઠ)	૧	૦	૦
અંબાળીઆ.	૧	૦	૦
આટકોટ.	૧	૦	૦
મોટા વડાળા.	૧	૦	૦
ધોલેરાં.	૧	૦	૦
બરવાળા.	૧	૦	૦
કઠલાલ.	૧	૦	૦

૨૧૪-૫૩-૪૬-૪૯

નવલરામ લક્ષ્મીરામ.
પ્રિન્સિપાલ, ટ્રે. કૉલેજ,
રાજકોટ.

રાજકોટ ટ્રેનિંગકૉલેજ.
તા. ૨૧-૧૦-૮૪.

निशाळोना इनाम पत्रक.

રાધનપુર.

જા. નં. ૧૫૮ ૧૯-૧૦-૮૪

તા. ૨૪-૮-૮૪ના રોજ નવી કન્યાશાળા ઉઘાડવા માટે ખુદાવંદ મહેરબાન નવાબ સાહેબ બહાદૂર, ભાયાત સાહેબો, કારબારી મંડળ તથા સદગ્રહસ્થો પધાર્યા હતા. છોડીઓ પણ આશરે ૨૫૦ હાજર થઈ હતી. પ્રથમ અહીની હજુર ફોજદારી કોર્ટના ન્યાયાધિશ અનંતપ્રસાદ ભાઈએ હાલના બહાદૂરનુ કેળવણી વિષે લંબાઈમા અસરકારક ભાષણ આપ્યું. અને સદરહુ ન્યાયાધીશ સાહેબની બનાવેની બે ગરબીઓ ગવરાવીને દરેક છોડીને ઓઢણું. એ રીતિ ૨૫૦) ઓઢણા તથા કન્યાશાળાના મહેતાજીને રૂ૧૦) ની પાઘડી અને ત્રણ મણ મીઠાઈ મળી આશરે રૂ૩૦૦) નુ ઈનામ વહેંચ્યુ. અને ખુદાવંદ મહેરબાન નવાબ સાહેબ બહાદૂર પોતાના બીમા સાહેબને લેઈ કન્યાશાળાના રેજીસ્ટરમા નામ દાખલ કરાવ્યુ. અને કસબી ભારે દુપટો આપ્યો.

(ઇગ્રેજી સહી.) ગોરધનદાસ ધર્મચંદ.

તાલુકા માસ્તર રાધનપુર.

અમદાવાદ વિભાગ.

આ. નં. ૨૩૨ ૨૨-૧૦-૮૪

ગાંગડ.—છોકરાઓની નિશાળમા તથા કન્યાશાળામા અત્રે દરબારશ્રી ગગુભા અભેસિંહજીના સાતળપુરવાળા રાણીબાશ્રી માજીરાજબા તા. ૨૩-૯-૮૪ને રોજ પોતાના નણંદ માજીરાજબા સહીત પધાર્યા હતા ને વિઝટર બુકમા કારભારી પાસે શેરો લખાવી દરેક કન્યાઓને ચુંદડી તથા અતલસ ગજ ૧નો રેજો. તથા છોકરાઓને ઉપયોગી ચોપડીઓ તેમજ મીઠાઈ મણ ૧ મળી રૂ૬૫)ની કીમતનુ ઈનામ વહેંચ્યુ.

(ઇંગ્રેજી, સહી.) મણિધરપ્રસાદ તાપીપ્રસાદ.

પાછલ પાને (૨૬૪) થી ડે. એ. ઈ. અમદાવાદ વિ.

વાંઢીઆ,—વારશીક પરીક્ષા વખત છોકરીઓને ઈનામ રૂ. ૬૧ તથા

મેહેતાજીને પાઘડી રૂ.૪ાા તથા જાડેજા મોડજીએ રૂ.૧ાા નાં પતાસાં વહેંચ્યાં.—ચોબારી. ભચાઉ તજવીજદાર રા. હીમતલાલ મયાચંદે મીઠાઈ રૂ. ૧ ની વેહેંચી.—ખેરાળા. પરિખ ધરમશી આણંદજી રૂ.ાા ની મીઠાઈ છોકરાઓને વેહેંચી.ભુજ મ્યુનીસીપાલીટીના સેક્રેટરી રા. માધવજી કલ્યાણજીએ રૂ.ાાં ની સાકર વેહેંચી.—કોટડી. શેઠ વલભદાસ જેરામે રૂાા ની સીંગાફળી વેહેંચી. શેઠ કોરજી શીવજીએ રૂ૧) ના પેંડા વેહેંચ્યા.—ગુંદાલા. રા. મુદરા વહીવટદાર વીઠલજી જીવણ સ્કૂલમાં પધારી ગામના સદ્‌ગૃહસ્થોને ભેગા કરી રૂાા ની સાકર વેહેંચી.—નાગરેચા. ઠાકોરજી ચાંદાજીએ છોકરાંને રૂ૨)ની સાકર વેહેંચી. શેઠ અરજણ કરમસિંહે રૂ.૦–૧૪–૯ની મીઠાઈ વેહેંચી.—કેર. હીઝ. હાઈ. નેસ. ધી. આગાખાનઅલી શાહ. સ્કૂલમાં પધારી છોકરાઓને સાકર રૂ૨) ની વહેંચી.—ગઢસીસા. વારશીક પરીક્ષા વખતે મહારાજાધિરાજ મીરજા મહારાઓ શ્રી ખેંગારજી બહાદૂર તર્ફથી રૂ૫ાા નું ઈનામ વહેંચવામાં આવ્યું.—દુધૈ. વારશીક પરીક્ષા વખતે મહારાજાધિરાજ મીરજા મહારાઓ શ્રી ખેંગારજી બહાદૂર તર્ફથી રૂ૩) નું ઈનામ વહેંચવામાં આવ્યું.—ભુજઓળ હાઈસ્કુલ. વારશીક પરીક્ષા વખતે મોહારાજાધિરાજ મિરજા મહારાઓ શ્રી ખેંગારજી બહાદૂર તર્ફથી રૂ૧૪) ની ચોપડીઓ તથા રૂ ૫૭) ના પેંડા ભુજની તમામ નીશાળોમાં વહેંચવામાં આવ્યા.—ભુજ વિ. સ્કુલ. માહારાજાધિરાજ મિરજા મહારાઓ શ્રી, ખેંગારજી બહાદૂર તર્ફથી રૂ૧૬ાાં ની ચોપડીઓ વહેંચવામાં આવી.—ભુજ નાઈટસ્કુલ. માહારાજાધિરાજ મિરજા માહારાઓ શ્રી ખેંગારજી બહાદૂર તર્ફથી રૂ૨–૧૦–૦ ની ચોપડીઓ વહેંચવામાં આવી.—માંડવી. વારશીક પરીક્ષા વખતે માહારાજા ધિરાજ મિરજા માહારાઓ શ્રી ખેંગારજી બહાદૂરે તર્ફથી રૂ૬) ની ચોપડીઓ વહેંચવામાં આવી.

(ઈંગ્રેજી સહી.) દલપતરામ પ્રાણજીવન ખખ્ખર.

એજ્યુકેશનલ ઈન્સપેક્ટર પ્રાંત કચ્છ.

રેવાકાંઠા પંચમહાલ.

વાડી. ગુ. નિ. રા. સા. અમુલખરાય શીવદાસ મામલતદાર, રૂ૧)

પ્રેભાતસીંગજી રૂ૧)—લુણાવાડા કન્યાશાળા. રા. સ૦ વચ્છરામ વજેરામ આ ડીપુટી સાહેબ રૂ૧) રાવલ હીરા વીઘારામ રૂ૦ાા—હાલોલ ગુ. નીશાળ. રા. હરસુખ પરભુરામ આસી. માસ્તર રૂ૦-૧૦-૦ કાજી હમીદ મીઆં નુરમીઆં રૂ૦ાા મહેતા હરેચંદરજી થીવગરજી કડાછલાના રૂ૧) પરોલી ગુ. નિશાળ. ઠાકોર રામસીંગજી પ્રતાપસીંગજી રૂ૧)— ધોધમા ગુ. નીશાળ. રા. બા. આણંદરરામ રઘુનાથરામ દીવાન સાહેબ સં. ઉદેપુર. રૂ૩-૮-૬.— ધોધમા ગુ. ની. રા. બા. હરીલાલ મનસુખરામ દીવાન સાહેબ સં. દેવધડ બારીઆ રૂ૧)—લાછરસ ગુ. ની. કારકુન લલુભાઈ રાજારામ રૂ૧)—ભાદરવા ગુ. ની. શેઠ નથુભાઈ મુળજી રૂ૩)—માંગરોલ ગુ. ની. મહેતાજી જીવરામ ખુશાલ રૂ૦ાા કારકુન લલુભાઈ રાજારામ રૂ૧) —જાંબુગામ ગુ. ની. રા. મનસુખ પરજારામ થાણદાર સાહેબ. રૂ૪)— દશાછલા ગુ. ની. રા. બા. ઝવેરભાઈ નાથાભાઈ દીવાન સાહેબ રૂ૦ાા— ઓરા ગુ. ની. મે. ખાનબાહાદુર દાદાભાઈ હોરમજી. આસી. પોલી. એજંટ રેવાકાંઠા. રૂ૧)—બાંડીબાર ગુ. ની. મે. હરીલાલ મનસુખરામ દીવાન સાહેબ સંસ્થાન દેવધડ બારીઆ. રૂ૧)— દાહોદ ગુ. ની. મહેતા હરેચંદરજી થીવગરજી તરફથી રૂ૧)— જેતપુર ગુ. નીશાળ. મે. રાજાજી સાહેબ માહારાઉલ શ્રી મોતીસીંગજી માહારાજ સંસ્થાન ઉદેપુર રૂ૬)—માંડવા ગુ. ની. મે. રા. સા. હરગોવીંદ દ્વારકાંદાસ એજ્યુકેશનલ ઇન્સ્પેક્ટર સાહેબ વડોદરા. રૂ૨) રા. રા. નર્મદાપુરી ભવાનીપુરી. રૂ૩-૯-૭.—માંડવા ગુ. ની. મે. ખા. બા. દાદાભાઈ હોરમજી આસી. સા. મે. સંસ્થાન માંડવાના રાણા સાહેબ. રૂ૫)—લુણાવાડા કન્યાશાળા. પોલીસ ઇન્સ્પેક્ટર મે. અબદુ રેહેમાન દાદુમીઆ કાજી સાહેબ મું. લુણાવાડા. રૂ૦-૧૦-૦— છોટા ઉદેપુર કન્યાશાળા. મેહેરબાન રાજાજી સાહેબનાં રાણી સાહેબ રૂ૩) —દુવાંટ ગુ. નીશાળ. મે. થાણદાર સાહેબ તથા શેઠ [illegible] તરફથી રૂ૦ાા —જેતપુર ગુ. નીશાળ. મેહેરબાન રાજાજી સાહેબ મોહારાઓલ શ્રી મોતીસીંગજી સંસ્થાન છોટા ઉદેપુર. રૂ૧)

પસ્તીજ અમસ્તની જાહેર ખબરો.

હિંદુ ધર્મશાસ્ત્રના વારસો પ્રકરણ દત્તક પ્રકરણ વિગેરે ઘણા પ્રકરણો ઉપર મુમબઈ મદ્રાસ. અલહાબાદ કલકત્તા હાઈકોરટો એ તથા પ્રીવીકૌન્સીલે જે કેસના કર્યા છે તે કેસનાની સંખ્યા લગભગ ૧૨૦૦થી વધારે છે. એ મતના કેસનાનો એક સંગ્રહ છપાય છે. આ કેસનાની અગત્યતા વિશે વધારે વિવેચનની જરૂર દેખાતી નથી કેસનાની આવી મોટી સંખ્યા છતા કિમત માત્ર રૂ. ૪ રાખી છે. ટપાલ ખર્ચ કોઈ પણ લેનારો ગ્રાહક ગણ્યો નથી અગાઉથી નામ નોંધાવી નાણું મોકલે તેમની પાસેથી રૂ ૩-૪-૦ રૂ લઈ ગ્રાહક ગણ્યો છે. અગાઉથી નાણા નહીં મોકલે તેમને પુસ્તક વેલ્યુપેએબલ પારસલથી મોકલાશે પુસ્તક છપાઈ રહ્યા પછી તેની કિમત રૂ. ૪ ૮૦ ગ્રાહક થનાર ગ્રહસ્થોએ નીચેને સરનામે વગર ઢીલ લખવું.

ચીમનલાલ ઉદેરામ

ઠે ન્યાયાધીશ વાળા કાઠીયાવાડ.

સદ્ ગ્રહસ્થો ! આ સુધારો એ કેળવણી સારા પાયાપર નથી ત્યા સુધી સંસારી સુધારાની આશા ફોકટ છે. દરેક પ્રકારના સુધારાનુ મૂળ તે કેળવણી, એ હાલના ઘણા વિદ્વાનોએ માન્ય કર્યુ છે એને આગળ વધતા અટકાવનાર આપણા કહો શત્રુ બાળલગ્ન, તથા અનેક પ્રકારની દુષ્ટ રૂઢી એ છે, તેને દૂર કરવાના શુભ પ્રયત્નો ચાલુજ છે, પણ તે ઉપરાંત તેને માટે બીજી તરફથી પુષ્કળ ઉત્તેજનની જરૂર છે. એટલા ઉપરથી ખબર આપવામા આવે છે કે લુણાવાડા કન્યાશાળામાથી કોઈ પણ જ્ઞાતીની, તથા આખા રેવાકાંઠા પંચમહાલ વિભાગમાથી કોઈ ન્યાતી બેહેન, મે૦ રેવ૦ સ૦ ગ્યુરી ગેલ્ન્યુર સાહેબની ૧૮૪-૮૫ના વર્ષની પાચમા ધોરણની પરિક્ષા પસાર કરેથી અને ન્યુ માસ્તરના સરટીફિકેટ સાથે હમને લખશે તો તેને રૂપિઆ બે કાની રોકડા, અથવા તેને ઉપયોગી રસિક પુસ્તકો ઇનામ આપવામા આવશે. તા. ૫-૧૧-૮૪૦ ,

સેવક હિરાલાલ વિદ્યારામ રાવળ.

આ૦ સેક્રેટરી ઉદીચ હિતેચ્છુ સભા લુણાવાડા.